

Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja
KNJIŽNICA

1168

D3113

ZABAVNA KNJIŽNICA

XVI. zvezek

Pri Jugoslovanih

Spisal

Josip Lavtižar.

Založila in na svetlo dala
Slovenska Matica.

Ljubljana, 1903.

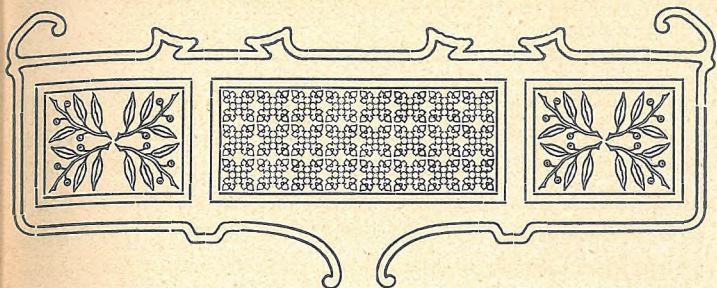
Tiskala Katoliška tiskarna.

Uvod.

Potovanje — komu se ne razveseli pri tej besedi srce! Akoprav so združeni s prijetnimi dogodki tudi manj prijetni, vendar je skupni vtisk tak, da ostane v dragem in trajnem spominu. Zato vsak rad pripoveduje, kako se mu je godilo tu ali tam. Seveda moraš imeti za vse odprto oko, sicer si podoben onemu, ki je obhodil morebiti že pol sveta ali še več ter si zaslužil ime »Globetrotter«, videl pa je jako malo.

Spis, ki ga priobčujem, poroča o jugoslovanskih deželah in njih prebivavcih, ki sem jih obiskal meseca septembra leta 1902. September je pa za tako potovanje najbolj ugoden. Nebo kaže jasno obličje, vreme je rado stanovitno in vročina ne prehuda, ker jo blažijo hladne sapice, oznanjevavke jeseni. Primerjal bi ga človeku, ki o njem pravimo, da je v najboljših letih. Ni še siv, a tudi mlad ni več, kljubu temu razodeva njegova vnanja podoba zdravje in moč. Čeprav mu je že minila spomlad, se čuti še dovolj čilega za prenašanje zemeljskih težav. Kolikor je izgubil na mladosti, to mu nadomešča krepko utrjena, vztrajna narava.

Prvi dan sem se ustavil v Zagrebu. Od tu sem nadaljeval vožnjo ob Savi do Broda. Prestopivši na bosenska tla, sem poletel v Sarajevo, glavno mesto dežele. Iz Bosne me je nesel hlaпон čez Ivanovo planino v hercegovsko metropolo Mostar, od koder smo odpihali proti obrežju Jadranskega morja. V Dubrovniku sem se izročil parniku, ki me je postavil v Kotoru na suho. Tukaj se je slučajno našlo nekaj tovarišev, s katerimi smo odpotovali na Črnogorsko ter obiskali ondoto glavno postojanko Cetinje. Vrnivši se v Kotor in Dubrovnik, smo pluli po Adriji in si ogledali več krajev Dalmacije. Povratek se je završil preko Reke in Notranjskega v Ljubljani.

1.

Zlato solnce je priplulo po dolini. Nad menoj se je vzpenjalo jasno nebo z bledovišnjevo barvo. V daljavi so plavali beli oblaki, proti njim so se vzdigovali skalnati vrhovi in zelene gore. Nikjer sapice, povsod ona praznična tihota, ki naznanja Gospodov dan. Zdelo se je, da je vtopljeno vse stvarstvo v jutranjo molitev.

Ta prizor mi ni dal miru. V srcu se mi je obudil občutek, kakor bi ne mogel ostati več doma. Vleklo me je drugam, da vidim širni svet, ki se razgrinja nad njim to jasno nebo, da vidim neznana ljudstva, njih gore in planine, da gledam njih šege in vse njih življenje. Vem sicer, da me svet ne bo sprejemal s takim zanimanjem, s kakršnim ga bom jaz ogledaval. Ker ne bo to moje prvo potovanje, mi je dobro znano, kaj čaka tujca. Povsod ga izkoriščajo za svoje namene. Večinoma mora plačevati vsako reč draže nego domačini. V hotelih in prodajalnicah mu pišejo visoke račune, saj mora imeti po njihovih mislih veliko denarja; če bi ga ne imel, ostal bi gotovo doma. Tako moraš tudi najmanjšo uslugo pripoznati v gotovini, kajti sama zahvala nič ne velja. Vrh tega prideš lahko nepoštenjaku v pest, ki si ne dela vesti, ako te opehari, in bi ti vzel še denarnico, naj bi vedel, kje jo imaš spravljeno.

Toda kljubu vsem pomislekom je vendar svet lep in vreden, da se ga ogleda. Tako brezskrbno seveda ne bom potoval kakor v mlajših letih. Takrat sem imel malo denarja in nobene izkušnje. Sedaj pa si bom privzel poleg drugih potrebnih stvari tudi opreznost za svojo tovarišico.

Torej kam?

Mnogokrat sem gojil željo, da bi obiskal tiste kraje, ki bivajo v njih naši bratje južni Slovani. Žal, da so me zadrževale razne zapreke. Sedaj sem izrekel odločne besede: „Hočem in pojdem!“ — pa je bilo konec omahovanju. Vesel sem se poslovil od doma. Kaj je nad veselo srce! Pogumen začetek je že polovica pričetega dela. Hajdi na pot! Kjer je gibanje, tam je življenje. Dosti sem izkusil pri tem izletu, zato hočem pripovedovati po vrsti vse dogodke od začetka do konca po nasvetu starega moža, ki je rekel: „Wenn einer etwas Rechtes weiß, soll er das Maul aufmachen und herzhafte reden.“

V Kranju so vstopile v moj voz tri ženske z jako gibičnimi jeziki. Ako velja o moških pravilo: „Tres faciunt collegium“ — trdil bi s toliko večjo pravico o ženskah, da delajo tri že celo zborovanje. To ni bilo nobenega prenehljaja v govorjenju, vsaka je hotela imeti prvo besedo. Mnogokrat se celo razumelo ni, za kaj se pravzaprav gre, tako živahna je bila razprava. Vse je prišlo na vrsto: novo in staro, važno in brezpomembno, hvala in graja, prava mešanica čenč, ki so objedale žive in mrtve.

Ena je imela pri sebi malega dečka, prav brihtnega fantiča. — „Janezek,“ mu je zaklicala, „malo vun poglej, da boš vsaj Šiško videl!“

Druga je rekla, da bo poslala iz Ljubljane razglednico domov, potem je začela obirati neko družino.

„Prebogati so, zato so tako visoki,“ je dejala. „Poprej niso imeli drugega kakor dolg, sedaj pa, ko so prišli do premoženja, ne vedó, kako bi se nosili.“

Jaz sem sedel pri oknu in molčal. V pogovor se nisem mešal, a prihajalo mi je na misel, kako težko se bomo opravičevali glede važne Gospodove zapovedi: „Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!“

Prva nezgoda je visela nad menoj v Ljubljani. Enaka je bila temnemu oblaku, obetajočemu hudo uro. K sreči sem jo odvrnil z naglostjo, ki je utemeljena v moji naravi. Ta naglost je bila vzrok, da sem se moral že včasih zaradi nje pokoriti, pri tej priliki in marsikdaj poprej mi je pa dobro služila. Naš vlak je imel zamudo, zato je bilo le nekaj minut časa, da sem se presedel v brzovlak, ki vozi proti Zidanemu mostu. Hitro poiščem prostor v vagonu, kjer spravim prtljago na polico. Potem drvim proti blagajni in vpijem od daleč, naj se mi takoj da vozni listek. Uradnik mi nemudoma postreže ter pripomni, da naj se podvizam. Še hitreje kakor poprej rijem skozi množico, delajoč si s komolci pot na desno in levo. Vlak se že pomika, moj ubogi kovčeg se pelje naprej, a njegov gospodar je brez njega. Toda odločnost velja! Pogumno se dvignem na stopnico, krepko primem za železni držaj in v trenutku stojim pri vratih, rešen velike zadrege. Videl sem, kako je hotel še nekdo drugi švigniti za menoj, toda izprevodnik ga je z vso močjo zgrabil in postavil na tla. Sreča, da tudi mene ni vrgel nazaj. Kako bi mi bilo hudo, ako bi se bila odpeljala roba naprej brez mene! Saj je poleg denarja kovčeg moje največje premoženje, skoro bi rekel neprecenljive vrednosti. V njem je shranjeno vse, česar potrebujem na potovanju. Vrh tega je znano, da pogrešamo tisto, čemur smo privajeni, mnogo bolj, nego druge večvredne

stvari, ki jih nismo navajeni. Kar že dalje časa rabiš, naj je tudi kratek svinčnik, ti je bolj priljubljeno kakor ono, česar nisi imel še nikoli v roki.

Dolgo časa se nismo nikjer ustavili. Prva postaja, kjer se je brzovlak pomudil, je bila Litija. Tačas sem prišel po hudi razburjenosti zopet k pravi sapi. Litija leži v ozki dolini. Kraji, ki ni nobenega razgleda z njih, se mi zdijo dolgočasni. Vendar daje Sava okoli prijaznejše lice.

Od Litije dalje se dolina vedno bolj utesnuje ter se izpremeni polagoma v skalnato sotesko. Približno tako si predstavljam glasovite *Termopile*, samotno pot med strmimi prepadi, ki je vezala Tesalijo s Srednjo Grško, kjer je žrtvoval svoje življenje za svobodo naroda hrabri poveljnik Leonida s svojimi vrlimi junaki.

Pri Zagorju bi našo bistro hčer planin lahko nagovoril z besedami: „Sava, kaj kališ si vodo? Kje je tvoje svetlozeleno ogledalo? Kje si dobila tako umazano barvo? Tukaj kopljejo rjavi premog, zato dohaja v vodo mnogo nesnage, ki daje Savi ne baš prikupljivo podobo. Kjer so rudniki in tovarne, ondi neha vsa poezija. Dima, saj in žindre menda še nihče ni opeval. Žalostna barva vode me je spomnila, kako po pravici se primerja človeško življenje z reko. Nezmožen otrok in neznamen vrelec, živahna mladostna leta in naraščanje šumečega potoka, krepka moška doba in ponosni tok reke, počasno kalno valjenje proti iztoku in znamenja bližajoče se smrti, slednjič konec v oceanu in dozoritev za večnost.

To razmišljanje mi ni vzbujalo veselih čutil. Glej, tako se bo končalo tudi tvoje in moje zemsko potovanje s stalnim bivanjem v drugi deželi!

2.

Počitek, ki je bil odločen na Zidanem mostu, sem porabil za kratek izprehod. Kraj, obdan z visokimi griči in ležeč ob izlivu štajerske Savine v Savo, ni brez zanimivosti. Na nasprotnem bregu čepi nekaj belih hiš v strmini. Opazijo se že vinogradi, toda kapljica bi imela prej svetovno slavo zaradi kislega, kakor zaradi sladkega pridelka. Kolodvorska restavracija je občeznana, kajti popotniki so skoro prisiljeni, da se ravno tukaj okrepcajo z jedjo in pijačo. Gostilničar ima gotov in dober zaslužek, saj mu nikoli ne zmanjka odjemnikov. Človeku se tolikokrat škoda zdi stroškov, ki izvirajo iz različnih potreb; včasih mu gre en vinar težko iz rok, ako ga prosi berač vbogajme. Kadar pa vpijeta lakota in žeja po zadostitvi, kadar se oglašata lastni „jaz“ po postrežbi, tedaj nam ni nič za denar, da le ustrezemo telesni zahtevi. Tako velika je ljubezen do samega sebe.

Kdor potuje sam, se mu dobro zdi, ako dobi kakega zgovornega tovariša. Čutimo namreč potrebo, da razodevamo drug drugemu svoje misli ter se zabavamo z besedo. Toda vselej ne najdeš prijaznosti. Dosti je ljudi zaprtega značaja, to je takih, ki nikomur nič ne zaupajo in hranijo vse sami zase. Vsled tega so nam skoro zoprni. Nič manj oni, ki imajo vsled domišljavosti sebe za kaj izvanrednega, druge pa za manjvredno ali celo za ničvredno blago. Tak se mi je zdel gosposki človek, ki se je peljal skupaj z menoj proti Zagrebu. Obleka mu je bila črna, fina; težko bi našel madež na njej. Od desnega do levega životnikovega žepa mu je segala težka zlata verižica za uro. Dobro rejenega obraza se je držalo pod nosom nekaj črnih, skrbno urejenih brk. Oči so bile samo na pol

odprte, da sem si mislil: Ta gleda z vzvišenega stališča na nas, kakor na stvari nižje vrste. Morebiti je mežal zaradi tega, ker mu je dim iz smodčice silil v oči in pod nos. A reči moram, da se je kazala na vsem vedenju oholost samozavestnega človeka, ki ima sebe za kdove koga, v resnici pa morebiti nič ni. Ako je premožen, kaj to? Premoženje ni nobena sreča. Ako je učen, učen je bržkone samo v domišljiji. Pravi učenjaki so skromni, ker dobro vedo, da so izvežbani le v svoji stroki, o mnogih drugih rečeh pa nimajo nobenega pojma. Naj bo, kakor hoče, v meni gospod ni vzbudil visokega spoštovanja. Nasprotno me je njegovo obnašanje privedlo do sodbe: Poznal sem že veliko imenitnih mož, toda mnogo bolj imenitnih, kot je ta. Ker ne more drugače, kaže svojo oliko v obleki.

Dolina se začne počasi širiti. Izredno lepo lego ima na navpični steni stoječi grad Rajhenburg. Podoben je trdnjavi ali jetniščnici, pa ni ne prvo ne drugo. Grad je dom samotarjev-trapistov, ki so si izbrali ta kraj za delo in molitev. Njihovo življenje je zelo strogo, ker se ravna po prvotnih pravilih svetega Benedikta. Sv. očak Benedikt je vpeljal red že l. 529. Pravi ustanovnik trapistov pa je bil bogati in učeni francoski prelat, Bouthillier de Rancé (1626 do 1700). Rancé je pozabil na svoj vzvišeni poklic in živel nekaj časa neprimerno duhovskemu stanu. Ko spozna svoje zmote, se odpove mastnim dohodkom častne službe ter gre v samostan la Trappe. To je ozka dolina v Normandiji na severnem Francoskem, zapadno od Pariza.

Kdo bi bil mislil, da se bo razkošnosti vajeni mož tako hudo pokoril! Pri njem se očitno vidi resničnost pregovora: „Extrema se tangunt.“ Sebi in vsem,

ki so se mu pridružili, je naložil nenavadno zatajevanje. Trdo delo, dnevna in nočna molitev, vedno molčanje, največja skromnost v hrani, obleki in stanovanju, so bili pogoji samostanskega življenja. Čuditi se moramo, da se je oglasilo za to puščavo toliko kompetentov, ki so se odpovedali vsemu minljivemu, ki so oblekli trdo raševino in popolno odmrli svetu. Trapist raztrga vsako vez, ki bi ga vklepala na posvetnost. Živ je mrtev. Govor rabi le za pozdrav „Memento mori!“ in za obtožbo svojih slabosti, naj so tudi malenkostne. Z vsakdanjim poljskim delom kroti telo, z brezpogojno pokorščino zatira samosvojo ljubezen, postelj mu je mrtvaška rakev. On ne izve nič o tem, ako mu umrje kdo izmed najbližnjih sorodnikov. Samostanski družini se naznani, da je odšel v večnost oče, mati, brat ali sestra, toda ne pove se dotičnikovo ime. Vsak sodi, da je umrl kdo njegovih, in zato vsi toliko prisrčneje molijo za rajnke. Kadar položi glavo k večnemu počitku, ne dobi trapist niti tega, kar dajo vsakemu revežu v grob. S pepelom in slamo naredijo križ v dnu jame in vanjo polože truplo, oblečeno v redovni halji, brez rakve. Nagrobni spominek mu je črn, lesen križ brez napisa. Ker ni iskal zločnosti in časti v življenju, mu je smrt največji dobiček. Na prostor, kjer je imel sedež pri mizi, postavljajo trideset dni jed, ki jo použije revež mesto umrlega.

Našim razvajenim ušesom se čuje to nekako čudno in vendar je resnično.

V K r š k e m stoji dolga vrsta hiš na desnem bregu Save. Mestece je bilo nekdam močno utrjeno ter je v 15. stoletju mnogo trpelo pred Turki. Pozneje so divjali tod okoli kmetski upori. V sedanjih mirnejših časih ugledaš v ravnini veliko njiv turščice in krompirja, po gričih so vinogradi. Prvi dve reči sta važnega pomena

glede ljudske hrane, žlahtni sad vinske trte pa služi Dolenjcu v razvedrilo. Ker se ne more ponašati z imetjem, temveč so mu skrbi zveste spremljevalke v življenju, mu polajšuje pridelek iz vinskih goric borbo za obstanek. Vrh tega vabi še Gorenjca, naj pride z mrzlih planin na krški brod, kjer solnce gorkeje sije in kjer „vince z goré greje srcé.“ Imel sem priliko opazovati lahkoživo naravo prebivavcev v krški okolici. Bila je ravno nedelja, zato se je dobivala na posameznih postajah marsikaka vesela družina, ki se je živahno zabavala z besedo in s smehom.

Ko smo se prepeljali čez Sotlo, smo bili na hrvaških tleh. Pri nas na Kranjskem se počasi izgublajo narodni običaji, a Hrvatje so v tem oziru bolj konservativni. Kmetško ljudstvo je ohranilo obleko svojih prednikov do današnjega dne. Ker so se vozovi napolnili z romarji, ki so se vračali z božje poti „Marije Bistričke“, sem videl mnoge narodne noše. Možje oblačijo srajco čez bele, široke hlače. Kratki, višnjevoredči jopiči jim pokrivajo gornji život, na glavi jim čepe okrogli klobučki. Tudi ženske nosijo belo obleko, okrašeno z rdečo in višnjevo borduro. Okoli vratu imajo obešene cele šope koravd. Glavo pokriva dvojni robec spodnji je bele in vrhnji rdečkaste barve.

Kako vsakdanja in brezpomembna se mi je zdela obleka gosposke ženske poleg národne Hrvatice! Pri prvi vidiš izmišljine modernih šivilj po vzorcu pariškega spakovanja, pri drugi pa narodovo obleko, ki je glede lične vnanjosti in glede starega kroja nenavadno zanimiva.

V obližju sedeča gospa je v svoji domišljavosti sodila drugače.

„Kako smešno!“ je rekla z zaničljivim poudarcem. „Zakaj se ljudje tako čudno oblačijo? Ti so še daleč za omiko.“

„Meni pa obleka ugaja,“ opomnim jaz. „Lepša se mi zdi, kakor novodobna, in celo trdim, da noša ni merilo za napredek. Lahko zavržemo primitivne nazore, ki sta jim izkušnja in veda omajali podlago, a drugače je z ljudskimi šegami, ki so utemeljene v stoinstoletni navadi. Narod jih spozna kot dobre in zato jih ne opusti. Mar je to vselej lepo, kar je moda?“

Ker sta se skladala z menoj tudi dva druga tujca, nismo imeli težke borbe zoper ženske ugovore. Molče je prenašala naše nasprotovanje in se vdala. Toda bržkone le navidezno, kajti osebno prepričanje, naj je tudi napačno, se ne zavrže tako hitro.

Pri postaji Stenjevcu, zadnji pred Zagrebom, smo imeli zabavo z nekim kolesarjem. Vozil je silno naglo po cesti, ki pelje poleg železnice. S kolodvora se je odpeljal prav takrat kakor mi, iz česar smo sklepali, da se hoče izkušati z vlakom ter priti ob istem času v Zagreb. Morebiti je šlo za kako stavo. Trobil je v enomer, da so se mu ljudje umikali s poti. Gledali smo ta prizor iz vagona in ugibali, ali pride dirkač z nami vred na zagrebški kolodvor. Precej dolgo je tekmoval z železniškim strojem in gotovo bi bil dosegel svoj namen, ako bi ga bila spremljevala sreča. Žal, da mu je veseli up na zmago skalila huda nezgoda. Kot bi trenil, se prevrne s kolesom in z njim vred padeta dva druga, ob katera je zadel na desni in levi strani. Vrženi so bili hkratu trije ob tla. Padec je moral biti zaradi bliskovite vožnje zelo hud. O posledicah ne morem povedati, kajti vlak je hitel z nami naprej, ko so se uni trije pobirali na cesti. Na vsak način ni bilo brez večje ali manjše poškodbe. Toliko sem še videl, da so ljudje obstajali in sklepali z rokami.

3.

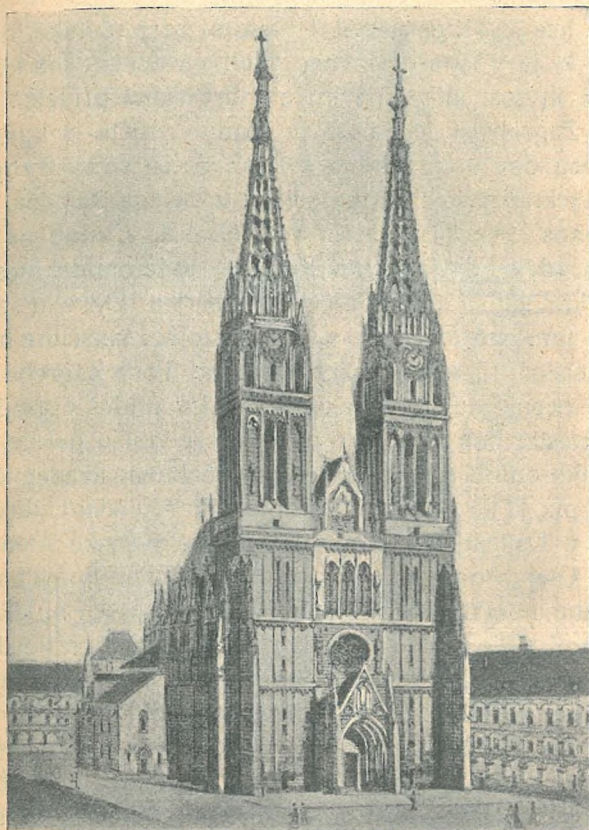
Vsak se veseli stvari, ki je še nikoli ni videl. Ko sliši ali čita o njej, si navadno umišlja več, kakor je v resnici. Dokler česa nisi spoznal z lastnimi očmi, ne moreš imeti pravega pojma, naj je dotična reč še tako živo opisana. Mnogokrat si iznenaden, da praviš: Vse je res, kar se je govorilo. Včasih pa najdeš manj, kakor si pričakoval.

Tudi jaz sem se veselil Zagreba, ker ga še nisem videl. Reči moram, da me ni iznenadil posebno. Je pač mesto po vzoru drugih mest. Ako stojiš dandanes pred lepo palačo, se ji ne čudiš veliko, saj jih je povsod na tisoče in tisoče. Najbolj me zanimajo stavbe, ki so ostale iz davne preteklosti ter oznanjujejo s svojim starim slogom in z osivelim zidovjem neresnico besedi, da na svetu vse mine.

V Zagrebu sicer ne dobiš tisočletnih zgradb, a nadškofijska stolnica se ponaša vendar s prastarim obstankom. Škoda, da je njena romanska fasada, ki se je ohranila iz 12. stoletja, skrita za močnim zidovjem. Pa tudi to zidovje s svojimi okroglimi, masivnimi stolpi ima važen zgodovinski pomen. Postavljeno je bilo ob času stiske, takrat, ko so se turške čete vsipale proti Zagrebu in ga hotele spraviti v oblast polmesca. Dvoje vrat vodi skozi to trdnjavo proti stolnici. Cerkev je prostorna gotska zgradba s tremi ladjami. Ob vsaki strani glavne ladje stoji pet mogočnih stebrov, ki podpirajo oboke. Škofijo je ustanovil leta 1093. ogrski kralj Ladi-slav, kateremu so bile poverjene hrvaške pokrajine, ko je izmrl rod domačih kraljev.

Med raznimi spominki sem opazil v evangelijski ladji doprsno soho iz belega kamena. Pod soho se čita:

»Ingens vir fama rebusque ingentior actis, qui romana decus purpura grande fuit. Eximia praesul virtute Georgius Haulik immortalis habet corporis hic requiem. † 11. Maji 1869.«

Nadškofijska stolnica v Zagrebu.

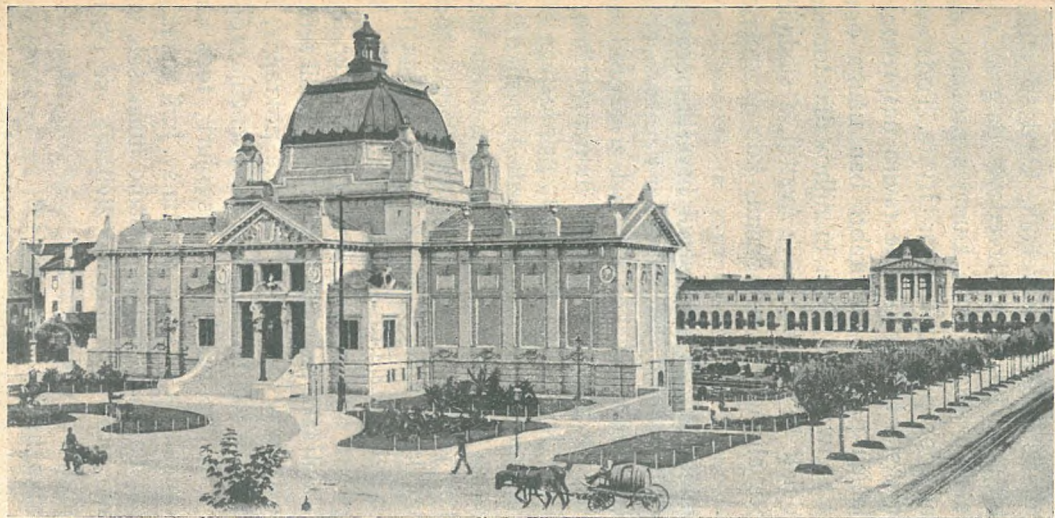
Iz navedenega napisa spoznamo, da je bil z rimskim škrlatom okrašeni Jurij Havlik izvanreden mož, kakršnih je morebiti malo sedelo na prestolu zagrebške

nadškofije. Ako ga imenujejo nesmrtnega, si je pridobil gotovo nevenljivih zaslug za Hrvate. Čeprav sam ni bil njihovega rodu, priljubila se mu je vendar njegova druga domovina, da je mnogo storil za njo ne samo v cerkvenih, temveč tudi v posvetnih zadevah. On je n. pr. leta 1841. ustanovil Hrvatom gospodarsko društvo, ki je pospeševalo napredek v vseh strokah kmetijstva in seznanilo tuje kraje s hrvaškimi pridelki.

Zagrebska katedrala je mnogo trpela o hudem potresu dne 9. novembra l. 1880. Sedaj se kaže zopet v vsej krasoti. Veličastna stolpa iz belega kamena sta v ponos cerkvi, mestu in vsej okolici. Čudno pa se mi je zdelo, da je ravno Kaptol, to je oni del mesta, kjer kraljuje stolnica, precej zanemarjen. Ozke in semtertja umazane ulice pa v bregu stoječe neznatne hiše ne delajo prijetnega vtiska na tujca. Toda Zagreba ne smeš ocenjevati po tem oddelku; ko prideš v spodnji del mesta, boš sodil drugače. Tu se vrstijo palače, ki je v njih odločen prostor vedi in umetnosti, akademična poslopja, ki so donesla Zagrebu, kakor nekdanj Dubrovniku v Dalmaciji, častno ime „jugoslovanske Atene“.

Glej bronastega junaka na konju! Opravljen v narodni noši drži v iztegnjeni roki meč, kakor bi klical: „Naprej!“ To je ban Josip Jelačić, hraber vojskovođa, zvest služabnik svojemu kralju in iz srca vdan svojemu narodu.

Ko so se leta 1848. uprli Ogrri zoper avstrijsko cesarstvo, je spoznal Jelačić, da je prišla njegova ura. „Ena Avstrija in vse za Avstrijo!“ je bilo njegovo geslo. Celo črnogorski škof in „gospodar“ Peter II. mu je obljubil četo svojih vojakov, da gredo z njim nad Ogre. S 40.000 možmi se odpravi dne 11. septembra 1848. l. pri Varaždinu čez Dravo, hiteč na pomoč cesarju Ferdinandu. Četudi slabo oskrbljeni s potrebnimi

Umetniški paviljon in državni kolodvor v Zagrebu.

rečmi, so bili vendar Jelačićevi vojaki zelo navdušeni za boj. Poleg tega jim je še večji pogum dajala zavest, da jih vodi neustrašeni poveljnik. Ogrji so imeli nemalo strahu pred Jelačićem. Izvedevši, da gre z vojsko nadnje, pošljejo poslance na Dunaj s prošnjo, da bi jim državni zbor pomagal zoper Hrvate. Toda avstrijski vojni minister Latour ukrene ravno nasprotno. On pošlje Jelačiću pomoči in hrabri ban užuga ogrsko vojsko pri Schwechatu. Ogrji in njihov diktator Košut so sicer delali še velike težave Avstriji, a slednjič so morali hote ali nehote pripoznati, kdo je gospodar nad njimi.

Spominek, ki ga je postavil hrvaški narod svojemu banu, je izdelal glasoviti kipar Fernkorn. Vse se ti kaže tako naravno, kakor bi videl živo pred seboj. Poleg mene sta stala dva kmetiča in nepremično gledala viteškega Jelačića na konju. Iz priprostega obnašanja se je lahko sklepalo, da nista bila nikoli tako daleč od doma kakor danes in da še nista videla takega mesta, kakor je Zagreb. To bosta imela pripovedovati sovaščanom, ko prideta nazaj! Kdo ve, kakšne pojme sta imela o Jelačiću? Brezdvomno sta si mislila, da je bil ta pogumni konjik nekaj posebnega, sicer bi mu ne bili napravili tako sijajnega spominka. Sodil sem, da morata biti iz kake oddaljene hrvaške pokrajine, kajti drugače bi bila vendar vedela, kaj pomenja vojščak na konju. Eden je rekel, da je sv. Jurij, toda drugi mu je oporekal, da ni, češ, da ima sv. Jurij zmaja pod seboj, ta ga pa nima. Ker nam postane junak šele takrat zanimiv, ako poznamo njegovo življenje, se obrnem proti sosedoma z vprašanjem:

„Gotovo nista iz tega kraja?“

„Ne, midva sva doma iz Brinja. Jaz sem bil že enkrat v Zagrebu, a moj tovariš še nikoli.“

„Ni mi znano, kje je Brinje, po obleki in govorici pa sodim, da sta Hrvata ali celo Dalmatinca.“

„Da, Hrvata iz senjske okolice.“

„Še nista ničesa slišala o banu Jelačiču, ki je delal Ogrom tako hudo preglavico, da ga ne bodo pozabili zlepa? Tu ga vidita na konju. On je branil jed-
noto naše države in ohladil uporni duh velikega ogrskega kolovodje Košuta. Košut je hotel odtrgati iz avstrijske cesarske krone ogrsko deželo in jo narediti samostojno. Začel je zbirati lastno vojsko in tiskati lastne bankovce. Ogrri so bili navdušeni za revolucijo, dovolili so, karkoli je zahteval od njih, ter vpili: „Vse damo!“ Toda našli so se cesarjevi prijatelji, ki so varovali prestol pred zarotniki. Tak cesarjev prijatelj je bil junak, ki ga imamo pred seboj. Zastavil je svojo kri in kri svojega naroda za pravice cesarja Ferdinanda in njegovega naslednika Franca Jožefa. S tem činom, ki ne bo pozabljen v zgodovini, je proslavil sebe in vso svojo domovino. Zato zasluži spominek na najlepšem trgu Zagreba.“

Kmetiča sta z zanimanjem poslušala, kar sem jima pripovedoval o velikem hrvaškem banu Josipu Jelačiču. Narodna pesem poje o njem:

Banda svira, banda svira,
Jelačić maršira
Po zeleni šumici,
Mažare bombardira.

4.

Najživahnejša ulica v Zagrebu je I l i c a; imenoval bi jo sredotočno žilo mestnega prometa. V njej dobiš sijajne trgovinske izložbe in več hotelov. Tu je vedno dovolj ljudstva in zato se umeje po sebi, da sem po-

stopal tudi jaz po Ilici gor in dol. Prisvajal sem si neko večjo pravico v tem oddelku, ker je bilo tukaj moje stanovanje. Prejšnji dan mi je namreč nekdo na vprašanje, kje bi se dobilo dobro gostišče, nasvetoval to gostilnico z opazko, da bom v njej gotovo zadovoljen. Rekel je, da se dobi v vsakem oziru izvrstna postrežba ter me sploh želel prepričati, kakor bi bil nalašč najet, da ni daleč okoli boljše hiše za popotnike. Ker jo je tako zelo hvalil, sem se oglasil ondi, pa povedali so mi, da so oddane vse sobe. To je dobro znamenje. Popotnik naj se pelje v hotel vselej s tistim omnibusom, v katerem vidi največ tujcev, ter naj ostane vedno tam, kjer so polna stanovanja. V takih gostiščih dobi najboljšo in najzanesljivejšo postrežbo.

Mislil, da sem se smilil gostilničarju, ki bi mi bil rad postregel, pa ni mogel. Vendar me ni pustil brez strehe. Zavedajoč se svoje službe, ki mu veleva popotnike sprejemati, me pelje v sosedno hišo, kjer mi preskrbi privatno stanovanje. Tukaj dobim ozko sobico z dolgočasnim razgledom na dvorišče.

Zvečer je bilo polno gostov v restavraciji. Kar se raznese novica, da je na Ilici zbranih veliko ljudi in da se je bati nemirov. Nekaj nas je šlo gledat, kaj se pripravlja, a pametnejši so ostali v sobi. Nisem naredil še deset korakov na ulici, pa se zaženo med nas oboroženi policisti na konjih. Vsa množica se razprši na obe strani ceste, kajti takim stražnikom moraš odjenjati, sicer te lahko pohodijo konjska kopita. Premišljeval sem, kaj pomenja ljudsko vrvenje, a ni bilo mogoče drugega dognati nego to, da je najbolje bežati. Ko pridem v vežo, se drvi ljudstvo proti vratom, toda gostilničar jih zapre z močnim zapahom in ne pusti nikogar več noter. Dobro, da sem prišel o pravem času nazaj, sicer bi bil lahko kaj izkupil na ulicah.

Sedaj še le izvem, da je nastala borba med Hrvati in Srbi in da je prišlo do krvavih izgrediv.

Rabuka še ni potihnila, ko se odpravim k počitku. Saj mene ne potrebujejo zraven; če bi se pa mešal med razburjeno množico, še dobim pomnik, ki ga ne bom takoj pozabil. Ker sem imel sobo v stranskem oddelku, ni bilo slišati cestnega rogoviljenja.

A prišlo je še nekaj drugega. Ob dveh zjutraj me izbudi iz spanja močen glas zvona, ki ponavlja z enakomernimi udarci tisto žalostno pesem, da nekje gori. Zvon je dober pripomoček, da se z njim naznanja ogenj, tembolj zato, ker je to sredstvo dober kup ali celo zastonj, streli iz topa pa stanejo precej denarja. Glede tega, da stoji zagrebška stolnica na vzvišenem kraju ter tehta zvon, kolikor bi se sklepalo iz njegove mogočnosti, okoli sto centov, se čuje glas daleč okoli. Velikemu zvonu se je družil zvonček iz bližnje bolnišnice usmiljenih bratov, da se je slišalo zvonjenje še bolj čudno, skoro plašno. V daljavi odmeva tromba gasivcev in ropot vozov. Čujem tudi, da vstajajo ljudje in tekajo po stopnicah. Kaj, ako bi bil ogenj v bližini? Urno se napravim in grem poizvedovat, kje je požar. A kmalu se vrnem izvedevši, da gori v neki oddaljeni ulici.

Drugi dan so se na Ilici vnovič zbirali ljudje in policija je imela zopet dovolj posla. Na nekaterih hišah so bila pobita okna in poškodovani napisi na prodajalnicah. V neko kavarno so pridrli policisti kar na konjih in razpodili demonstrante. Čas je, da se izgubim. Ako mi prileti kamen na glavo, ali če dobim kako gorko preko ušes, mi je nihče več ne vzame.

Zapustivši gnečo, v kateri nisem imel ničesar opraviti, obstanem pred spominkom, ki predstavlja moža v meniški halji. Upodobljen je dalmatinski frančiškan

Andrej Kačić (1696—1760). V desnici drži pisalo, v levici pa kos zgrnjenega papirja.

Kačić je poučeval več let bogoslovje v Šibeniku ter mnogo potoval po hrvaških pokrajinah, zbirajoč zaklade narodnega pesništva. Poprejšnji pesniki so skladali samo za izobražence, Kačić pa za priprosto ljudstvo. Njegove pesmi pozna najslabša hiša hrvaškega kmeta; v marsikateri koči, kjer imajo komaj kruha, vedo Kačićeve pesmi na pamet. On slavi junake, ki so se odlikovali v bojih s Turki, sploh izraža v vseh spisih zmago krščanstva zoper polmesec. Že takrat je klical Bosni, naj se oprostí turškega jarma: „Prebudi se, Bosna ponosita!“ Izpolnitve te želje sam sicer ni učakal, a uresničila se je v dobrih sto letih po njegovi smrti. Kraljevi grad Zagreb je l. 1891. plačal svoj stari častni dolg s tem, da je postavil na llici spominek slavnemu oznanjevalcu slovanske ideje.

Zagrebčani niso pozabili tudi drugih za domovino zaslužnih mož. Postavili so jim ali pomnike ali naslovili ulice po njih imenih. Monument, ki predstavlja Petra Preradoviča, je bil okrašen z venci. Iz tega sklepamo, kako ljubijo Hrvati svojega največjega pesnika. Pred spominkom sta bila dva odlična gospoda ter se pogovarjala o včerajšnjih izgredih, ki jih je zakrivila nesloga med Hrvati in Srbi. Tedaj se obrne eden proti meni z ogovorom: „In to naj bi bila srbska zemlja?“ Iz poudarka, s katerim je izustil besede, ni bilo težko spoznati ironičnega vprašanja. Dobro sem razumel, kaj je hotel povedati, toda odgovoril nisem ničesa.

V bližini je veliki, z nasadi okrašeni Zrinjski trg. Pri tem imenu se domisliš junaka, ki se je do skrajnosti boril z ljutimi mohamedovci in naposled prelil kri za svoj dom in za krščansko vero. Njegovo de-

janje, ki ga je izvršil za cesarja Maksimiljana II., se bo ohranilo od roda do roda.

Stari turški sultan Sulejman Veliki je udrl z močno vojsko na Ogrsko. Odrinil je iz Belega grada proti trdnjavi Sigetu; odtod se je namenil obrniti naravnost na Dunaj. Ogrska dežela je bila preslaba, da bi se zoperstavila silovitemu sovragu, toda prišel je pomočnik v sili, ki je Turčinu prekrizal načrt. Ta pomočnik je bil hrvaški ban Nikolaj Šubić Zrinjski.

Zrinjski zbere najboljše hrvaške in ogrske bojovnike, znane že iz poprejšnjih vojsk, se preskrbi dobro z živežem in smodnikom ter pričakuje Sulejmana v Sigetskem gradu. Hrabrega bana ni prestrašilo ogromno število sovražnikov, proti katerim je bila njegova posadka neznatna peščica, a pogum velja, naj pride karkoli hoče. Dne 7. septembra 1566. prikipi sila do vrhunca. Vnela se je trdnjava in začela krog in krog goreti. Zrinjski se napravi v najlepšo obleko, opaše sabljo, ki mu jo je zapustil oče v spomin, v žep pa dene sto cekinov, češ, da ne poreče tisti, ki bo plnil njegovo mrtvo truplo: Zrinjski ni ničesar zapustil. Potem nagovori svoje tovariše, ki mu jih je ostalo samo šeststo: „Turki se zanašajo na število vojščakov, mi pa na božjo pomoč. Prisegam pri živem Bogu, da vas ne zapustim. Z vami hočem živeti in umreti.“ Nato plane iz trdnjave ter seka po glavah na desno in levo. Slednjič ga zadene krogla v čelo, mrtev se zgrudi na tla. Mohamedovci so izgubili toliko mož, da se niso upali nadaljevati vojske. Vrnili so se proti Carigradu nazaj in vrh tega še obžalovali smrt sultana Sulejmana, ki je umrl v vojaškem taboru pri Sigetu.

5.

Napredek v vseh strokah je geslo našega časa. Kakor bi šlo za stavo, tako hitimo naprej v vsakovrstni izobrazbi. Pravilo, ki velja glede duševne popolnosti: „Qui non proficit, deficit“ — velja tudi v materialnem oziru. Zemlja mora nositi in preživljati vedno več Adamovih otrok, srečnih in nesrečnih; zlasti se množi prebivavstvo po mestih. Zagreb je štel pred nekaterimi leti 20 tisoč duš, sedaj se bliža svota že 60 tisočim. Kam pride svet, ako bo naraščalo število ljudi tako hitro!

Ko sem si ogledal zagrebške znamenitosti, ki jih ne morem opisovati na dolgo in široko, sem želel priti iz mestnega hruma na prosto. Lepo vreme bi me bilo kmalu izvabilo na Sleme, ob severni strani mesta ležeče gorovje, ki nudi baje obširen razgled. Nekaj se mora že videti okoli, ako se vzdiguje Sleme po najnovejši in do pičice zanesljivi trigonometrični meri ravno 1034·46 metrov nad morjem. Vendar dvomim, da bi bila ta številka čisto natančna. Ko bodo merili Sleme še enkrat danes ali jutri, pridejo morda na sled pomoti ter bodo morali dostaviti ali odvzeti kakih par centimetrov. Naj bo že, kakor hoče, to je za meščane, ki ne vidijo višjih gora, izdatna visočina. Nam planincem, ki imamo približno v taki višini svoj stalni dom, ne imponuje dosti.

Slišal sem pogovor dveh izletnikov, ki sta bila prejšnji dan na vrhu. Oba sta imela močne črevlje in okovane palice, pa menda le zato, da sta se bolj postavljala, kajti take turistovske oprave ni treba na Sleme. Eden je pravil, kako težko je hodil, kako mu je bilo vroče in kako je utrujen, a dobro vem, da je bila v Zagrebu hujša vročina. Ker vodi (kakor so mi

pripovedovali) na goro dobra pot v senci košatih bukev in kostanjev, se more pritoževati o težavah tako zložne poti le omehkužen človek, ki še ni nič hudega poizkusil. Kaj bi rekel, če bi šel na Triglav ali še kam više!

Mene ni mikalo na Sleme. Prvič mi je nedostajalo časa, drugič sem gledal že z višjih vrhov, nego je ta, in tretjič ni bil moj namen, na tem potovanju hoditi po gorah, ampak hoditi po ravninah. Zato sem jo ubral rajši v Maksimir, ki je oddaljen samo pol ure od Zagreba.

Prestopivši potok Medveščak, pridem v Vlaško ulico ob vzhodni strani mesta. Tu se vidi mnogo krčem, iz katerih puhti tobak in vinski duh. Hiše so vedno bolj redke, slednjič ostane sama cesta, zasajena na obeh krajih z vitkimi trepetlikami. Došel sem štiri muzikante, ki so s svojim glasbenim orodjem zapuščali Zagreb. Korakali so počasi in klavrno, kakor bi jim bilo težko slovo. Najbolj skesan se mi je zdel tisti, ki je nesel veliki bas. Stvar, zavita v višnjevi plahti, mu je segala visoko čez hrbet. Omahaoval je z njo semintja ter iskal ravnotežja, deloma zaradi negotovega koraka, deloma zaradi nerodnega inštrumenta.

V prostih urah sem že večkrat premišljeval, kakšnega stanu bi si ne izbral rad v svojem življenju. Med poklici, ki mi niso všeč, je tudi poklic za godca, akoprav čutim nekoliko muzikalne žilice v sebi. Toda službo godca, t. j. onega potujočega škripača, ki si išče zaslužka po semnjih, ženitovanjih itd., sovražim skoro iz dna srca. Ljudje se hočejo na svetu zabavati in zato dobro plačujejo godca; pa kakšen dobiček ima škripač od tega? Godec se navadi lahkomišelnega življenja, pijače, nespodobnih šal in drugih nerednosti. Mnogokrat je kriv preprirov v soseskah in ima tudi razuzdanost drugih na vesti. Večkrat je sicer „in dulci jubilo“ in tudi

denarja ima v gotovem času dovolj na razpolago; drugo vprašanje je, kako mu tekne zaslužek. Kar si pridobi s harmoniko, s klarinetom itd., je hitro zapravljeno. Poleg tega moramo vpoštevati tudi izgubo na zdravju vsled prečutih noči, ki so minile v nezmernosti namesto v počitku. Ni se čuditi, da je godčeva glava na stara leta vsa ubita in da je revščina njegova tovarišica.

Maksimir, kamor sem došel, je velikanski park. Meščani imajo tukaj dovolj prilike za šetanje, kajti prostor meri 2:5 kvadratna kilometra. To je gaj, ki sta v njem narava in umetnost pripravili prijetno bivališče. Lepo urejena pota te vodijo mimo zelenih livad in skozi hrastove gozde. Vmes te iznenadi malo jezerce ali šumljajoč potoček. Ako potrebuješ okrepčila, ti postrežejo radi z jedjo in pijačo; tudi zabave ne pogrešaš. — Park, kamor se hodijo Zagrebčani v poletnem času radi hladit, je napravil škof Maksimiljan Vrhovac; še bolj ga je razširil in olepšal kardinal Jurij Havlik. Maksimir je torej duhovska posest, za katero plačuje mesto gotovo svoto letne najemščine.

Pri mostiču, pod katerim teče majhna voda, sta pobirala dva vojaška veteranca vstopnino od onih, ki so šli h koncertu. Umevno je, da se mi ni zdelo škoda 30 vinarjev, ki sem kupil z njimi „ulaznico“. Z njo je bila združena pravica, udeležiti se ljudske veselice v Maksimiru.

Ob stezi je gorelo več ognjev, pri katerih so na železnih rogovilah pekli prašičje meso in ga prodajali gostom. Pekovski dečki so hodili s košaricami semintja ter ponujali kruh za prigrizek. V senci košatih vej so bili postavljeni sodčki, iz katerih so natakali vino in pivo. Pri dolgih vrstah miz je sedela mešana družba ljudi, ki jih je pripeljala želja po razvedrilu v ta kraj.

Gosposki svet, ki vsled raznovrstnih zabav ne ve več, kako bi se kratkočasil, se je ometaval z drobnim po-barvanim zrnjem kakor s sodro ali z „babjim všenom“. Da sem dobil tudi jaz popolnoma po nedolžnem svoj del, ni vredno, da bi omenjal. V paviljonu je sedelo kakih dvajset ali še več mož, ki so ubirali z godali in pihali različne poskočnice in narodne pesmi. Pri intonaciji „Lepa naša domovina“ so ploskali vsi navzoči in v navdušenem petju tekmovali z godbo. Ko se je začelo mračiti, so zablestele svetilke in zabava je postala še bolj živahna. Posebno mladini so šle ognjevitte arije k srcu in v noge. Zbrala se je pred glasbenim paviljonom in začela plesati „kolo“. O, tukaj je pa prijetneje nego na Ilici, kjer frči kamenje preko glave!

Hodil sem kot osamel ptič med množico ter si mislil: Ako je to ljudstvo tudi tako delavno za domovino, kakor je navdušeno, blagor mu!

Rad bi bil ostal še dalj časa ter se veselil z veselimi pod hladnim okriljem Maksimirovih hrastov, toda noč me je spominjala, da moram iskati počitka. Kaj mi koristi čaša opojnosti, ki me razvedri samo za trenotek, a ji sledi slaba volja in utrujenost! Kaj mi pomaga vsa razkošnost, ako ne dobim v zadostnem spanju novih moči za prihodnji dan!

6.

Med ljudmi se sliši pregovor: „Ako si srečen doma, ne išči drugod kratkega časa.“ Teh besedi ne morem obračati na sebe; kajti da zapustim dom, ni nikakor vzrok temu, da bi bil doma nezadovoljen. Ravno nasprotno je res. Ako me pa poletje ali jesen izvabita na potovanje, ne odhajam zato, da bi se kratkočasil, temveč da bi si razširil duševno obzorje, ali povedano po domače: da bi se kaj naučil. Sicer pa

Kolo.

vsak, ki je že hodil po tujih krajih, dobro ve, da potovanje ni nobena zabava. Združeno je z marsikatero težavo in imeti moraš precejšnjo mero potrpežljivosti da si ohraniš dobro voljo.

Iz Zagreba sem se odpeljal v natlačeno polnem vozu. Vrh tega so mi odločili prostor v nekem tesnem oddelku, da se nisem mogel vso dolgo pot do Nove Gradiške skoro geniti. Tudi to še ni bilo vse zlo. Zašel sem v družbo dveh dobro rejenih matron, ki sta imeli vso družino pri sebi. Svoj drobiž v podobi otrok sta oskrbeli z boljšimi sedeži, mi drugi naj se pa stiskamo, kamor se hočemo. Tista, ki je imela zlato verižico okoli vratu, je bila posebno sitna. Nekaj časa se je po hrvaško kregala, ker ni mogla prav zložno sestiti. Ko se naveliča hrvaščine, pokaže, da zna tudi nemško. „Das ist ein Skandal!“ je dejala. „Und diese Hitze!“
Kratko: Nobena reč ji ni všečevala in najrajši bi nas bila pregnala kam drugam, da bi le ona prav široko sedela in njeni ljubčki okoli nje. Tisti gospôdi, ki se vozi v tretjem razredu pa stresa sitnosti zaradi slabega prostora, bi prijateljsko svetoval, naj se pelje v drugem razredu, kjer se dobijo boljši sedeži.

Težko bi živeli eden poleg drugega, ako bi se vsi vedli tako brezozirno! V lastni hiši delaš lahko, kar se ti poljubi, toda drugače se moraš vesti, kadar prideš med tujce. Aroganco pusti doma, s seboj pa vzemi vljudnost, da ne boš iskal udobnosti samo za svojo osebo, temveč da v poštev jemlješ tudi druge ljudi.

Neprijetno stališče mi je bilo olajšano s tem, da sem šel večkrat iz voza ter stal zunaj pred vratmi. To je sicer zoper železniška pravila, toda ker je izprevodnik molčal, me ni težila vest zaradi tega prestopka. Družčino mi je delal neki sedlarski pomočnik, s kate-

rim sva ocenjevala oblastno vedenje onih dveh dam v vozu. Govoril je tudi o svojih osebnih zadevah ter omenil, da je iz Gradca in da se je vozil vso noč do Zagreba. Ko pove, da gre v Sarajevo iskat službe, je dobil najin pogovor še bolj prijateljski značaj, ker sva imela enako pot pred seboj. Sedlar se je nadejal, da dobi v glavnem mestu Bosne dobro službo. Ondi ima „kamerada“, ki mu je izporočil, da naj le pride, da manjka sedlarjev, ki so vsled tega bolj plačani, in da tudi živež ni posebno drag. Zato se je napravil proti jugu z upanjem, da bo več zaslužil nego doma. Ker se mu je obetala boljša prihodnost, je bil Gradčan izredno razpoložen in tudi meni je dobro dejalo, da imam veselega tovariša pri sebi. Kdo bi revnemu rokodelcu ne privoščil sreče, ki je gre iskat tako daleč!

Na postaji Veliki Gorici je odšlo mnogo ljudi na ondotni semenj. Vsem se je zelo mudilo, zato so kolodvorskemu vratarju kar od daleč metali vozne listke v nastavljeno kapico in hiteli naprej. Čakalo je več dvovprežnih dolgih voz, ki so bili na njih pribiti sedeži iz desk. Sedaj šele spoznam, zakaj vse tako drvi iz vlaka. Bali so se, da bi ne morali hoditi peš, kajti Velika Gorica je precej oddaljena od postaje. Šlo jih je na vozove, kolikor jih je moglo. Kar naenkrat so bili natlačeni vsi prostori in sejmarji so se odpekljali v divjem diru, da se ni videlo drugega kakor oblaki prahu, ki so zakrivali konje in vozove. —

O ubogi jugoslovanski rod! Ta vzdih se mi je izvil iz srca, ko smo se bližali Sisku. Koliko so Hrvatje trpeli pred dušmanini, ki so povsod, kamor je stopila njih noga, zapuščali krvave sledove. A dan 22. junija 1593. je bil dan veselja za krščansko vojsko. Turki, ki jim je zapovedoval bosenski paša Hasan, so imeli

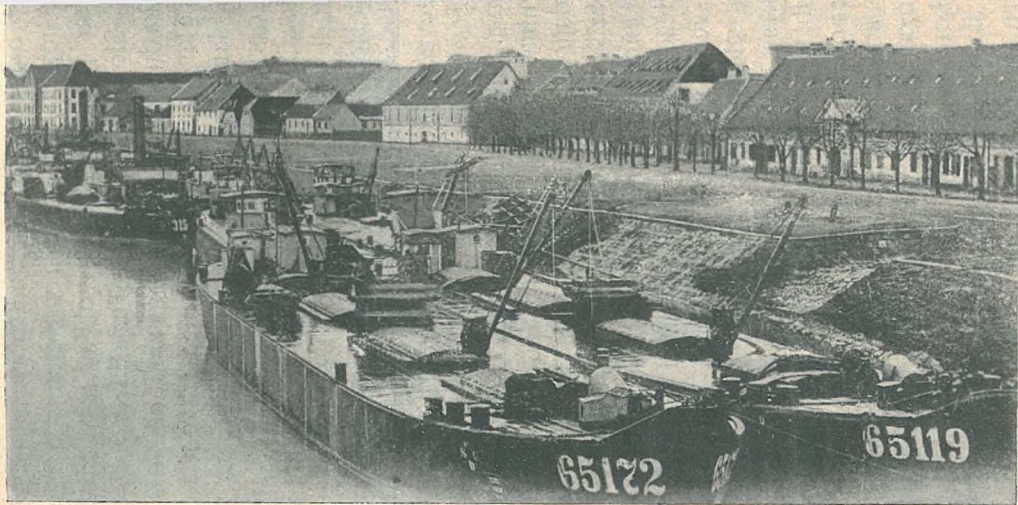
zmago skoro zagotovljeno. Bilo jih je štirideset tisoč, naših pa desetkrat manj, namreč samo štiri tisoč! In vendar so bili Turki popolnoma poraženi. Kar jih ni padlo na bojišču, so potonili v Kolpi, utonil je celo sam Hasan paša. Krščanski vojaki, med njimi tudi poveljnik Slovencev, Andrej Turjaški, so šli trikrat okoli Siska in glasno hvalili Boga za dobljeno zmago.

Sisek, razprostirajoč se med izlivom Kolpe v Savo, je dandanes važno trgovsko mesto za žito in les. Nad obrežjem se vzdigujejo visoka poslopja, po reki pa plavajo velike ladje, napolnjene z raznim blagom. Vidimo tudi nekaj starega zidovja, ki nas spominja onega prostora, kjer je stala ob času rimskega cesarja Avgusta kolonija Siscia.

Radovedno sem gledal po široki planjavi, ki jo namaka Sava, da ima vsled tega vsa pokrajina ime Posavina. Videti ni drugega kakor daleč na okrog sama ravnina. Na njej se razprostirajo dolge njive turščice, ki daje vsakdanji kruh posavinskemu seljaku. Tu intam opaziš močvirje, po katerem brodi truma gosi. Krajevno enoličnost krasi obširni hrastovi gozdi, pravi zakladi deželnega bogastva. Hrvaški hrasti slove po daljnem svetu; izvažajo jih na Laško, Francosko, Anglesko in celo v Afriko.

Vlak se ustavi na postaji Sunji, važni zato, ker se odcepi tukaj železnica v Banjaluko. Izstopilo je veliko popotnikov in pričakoval sem, da odideta tudi moji dve sosedi s svojo družino, pa mi nista hoteli narediti tega veselja. Vedli sta se še vedno tako oblastno kakor v začetku, akoprav se tujci, ki se peljejo dalj časa skupaj, seznanijo in sprijaznijo med seboj.

Skoro mi je bilo žal, da nisem v Sunji prestopil v vlak, ki vozi v dolino reke Une in odtod naprej v Bosno. Moj prvotni načrt je bil namreč, da pridem

Sisek.

preko Banjaluke in Travnika v glavno mesto Bosne. To pot hvalijo zaradi naravnih krasot; posebno divni so menda kraji ob reki Vrbasu in v okolici mesteca Jajca. Čital sem, da je izpeljana tu med skalovjem in skozi prerove cesta, ki spominja na najbolj romantične soteske naših planin. Odvrnilo me je od te proge le pomanjkanje časa, kajti od Banjaluke do Jajca ni železnice in zaradi tega bi se bil moral voziti sedem ur s počasno pošto. Zato mi je bolje služila črta čez Bosanski Brod, po kateri sem prišel en dan poprej v Sarajevo.

7.

Moj slučajni tovariš, sedlarski pomočnik iz Gradca, je težko čakal, kdaj da pridemo v Novo Gradiško. Na ta kraj ga je vezalo neko staro znanje iz vojaških let. Toda želja se mu ni hotela takoj izpolniti, kajti od Sunje naprej smo se ustavili še na osmih postajah, predno smo došli v njegovo Gradiško.

Železnica pride v obližje reke Une, ki dela mejo med Hrvaškim in Bosno. Pa kmalu se obrne proti severni strani in nas prestavi z desnega brega Save na levi breg. Vlak piha pod slavonskimi griči dalje in dalje proti vzhodu. Mnogo vasi (Novska, Rajič, Okučani itd.) je raztresenih ob vznožju hribovitega sveta, ki daje enolični planjavi bolj prijazno podobo. Sedaj se prikaže dolgo pričakovana Nova Gradiška, katere je Štajerc zelo vesel.

„Je že! Je že!“ kliče radostno iztegajoč glavo skozi okno. „Poglejte porastlo gorovje, čez katero smo takrat prihajali! In tudi vojaščnica se vidi, ki smo stanovali v njej.“

Potem skoči iz voza, da bi se razgledal na okoli, toda vlak ni imel dolge pomude in Gradčan se mora

vrniti. Videti je bilo, da bi rad kakih par dni tukaj ostal, pa bržkone je imel sušo v blagajni. Na moje vprašanje, zakaj da se tako zavzema za ta kraj, mi pove da se mu je priljubil pred štirimi leti o priliki vojaških vaj.

„Dva dni smo bivali v Požegi,“ pripoveduje dalje, „tretji dan so pa nenadoma vse konjike komandirali v Novo Gradiško. Ne vem, kakšen bojni načrt so izdelali višji častniki za manever; vojak mora pač iti, kamor se mu ukaže. Ulanci smo odrinili zjutraj zgodaj iz Požege ter prijahali čez te-le griče. V nekaterih krajih se je konjem tako vdiralo v ilovico, da so se pogrezali do kolen. Morali smo razjahati in korakati poleg njih po blatu. V Gradiški so nas prijazno sprejeli. Od vseh strani so hiteli ljudje skupaj, da vidijo ulance; dekleta pa so nam mahala v pozdrav z belimi robci. Postregla so nam tudi s pijačo in s smodkami. Prav hudo nam je bilo, da smo ostali tukaj samo eno popoldne in eno noč. Drugi dan smo morali zopet zarana zasesti in jahati proti Savi ob bosenski granici.“

„Vojakovo življenje je častno,“ opomnim jaz. „Čeprav se komu ne zdi prijetno, hrani vendar vojaško službo v najboljšem spominu. Zakaj pripoveduje vsak s takim ponosom o tem, kar je izkusil takrat, ko je nosil cesarsko suknjo? Mar zato, ker se mu je hudo godilo?“

„Jaz sem služil tri leta,“ pravi on, „in še danes mi je žal, da nisem ostal dalj časa. Vsega je bilo dovolj, česar sem potreboval. Nikdar me ni skrbelo, kaj bom jedel in kaj oblekel. V sedanjem rokodelskem stanu je drugače. Vsak dan moram pridno delati, ako hočem kaj zaslužiti. Tudi bi ne šel tako daleč iskat kruha, če bi ga bilo doma dovolj.“

Štajerec je gledal še nekaj časa po gričih, ki so mu bili znani iz preteklih let, a naposled so mu izginili

izpred oči in tedaj sem opazil neko otožnost na njegovem obrazu. Spomini na mladostna leta so vsakemu nepozabni.

V zameno za tisto obilno družino, ki nas je zapustila v Novi Gradiški, smo dobili za novo tovarišijo starega gospoda in njegovo ravno tako staro soprogo. Rekla sta, da se popeljeta v Belgrad; kaj več se ni moglo izvedeti od njiju. Da imata dolgo pot pred seboj, se je poznalo iz tega, ker sta bila jako dobro oskrbljena s proviantom. Popotno brešno je imela seveda žena v varstvu ter iz zaloge dajala raznih jestvin svojemu osivelemu soprogu. Mesa več vrst, kruha, sadja in pijače — vsega je bilo obilno na razpolago. Nisem jima zavidal dobrega teka, a še bolje se mi je zdelo, ko sem videl ljubezen, ki se ni postarala. Akoprav so se na obrazu obeh poznale poteze, oznanjujoče že osem križev, sta bila vendar starček in starka še dobro ohranjena, in kar je mnogo več, ohranila sta si tudi tisto sočutje, ki ju je družilo že izza mladih let. Bržkone sta že obhajala svojo zlato poroko, pa še danes sta videti tako srečna, kakor takrat, ko sta si prvič podala roko v skupno prenašanje pozemeljskih težav.

Ako boš hodil, kakor sem jaz, meseca septembra po Hrvaškem in po Bosni, videl bodeš tako polne češplje, da se je čuditi. Posebno veliko jih je v okolici Nove Gradiške. V obližju hiš se širijo celi gozdiči samega češpljevega drevja, ki je v dobrih letinah preobloženo s sadjem. Povsod, kjer smo se peljali mimo kmetskih domov, so se šibile veje sladkega višnjevega pridelka. Kdor potuje peš, ga dobi toliko po tleh, da ga ima preveč. Hrast in češplja sta značilni drevesi, ki posebno dobro uspevata v imenovanih dveh deželah.

Ko je zdrčal vlak čez Savin dotok Orljavo, so sledile postaje Orijovac, Sibinj in Brod.

Brod — dobro znano ime! Tu je dobilo moje potovanje drugo smer. Vožnja, obrnjena poprej proti vzhodu, se je zavila sedaj naravnost proti jugu. Zato se posloviva s Štajercem od tovarišev in tovarišic, jaz sežem še posebej Bavcidi in Filemonu v roko, želeč jima srečno pot v Belgrad in sploh vse dobro, potem pa zapustiva vlak, da si poiščeva drugega. Omeniti mi je, da sta dva kraja, ki se imenujeta Brod. Prvemu na levem bregu Save pravijo avstrijski, drugemu pa, ki se nahaja na nasprotnem desnem bregu, Bosanski Brod.

To je bila gneča na kolodvoru avstrijskega Broda! In ta slikovita oprava! Skorobi mislil, da imam pred seboj vzorce narodne noše vseh Jugoslovanov. Tukaj sem videl prve turbane, ki so se mi zdeli plašljivi in častitljivi ob enem. O Turkih so nam pravili že v otroških letih toliko strašnega, da smo si jih predstavljali kot divje, neusmiljene, fanatične, ljute, krvoločne in kar je še enakih izrazov. Zato nisem pričakoval, da se bodo vedli mirno kakor drugi ljudje. O Turkih imam sedaj drugačne pojme nego poprej, ko še nisem bival med njimi, in rad pripoznam, da so mi bosenski in hercegovski moslimi mnogo bolj simpatični kakor na primer gališki židje. Pri židu, ki mu je ideal denar, bi težko dobil plemenitosti duha, a pri Turku jo upam dobiti. Ko sem l. 1901. v Krakovu v predmestju Kazimierz obiskal ondi naseljene žide, mi ni skoro nobeden pogledal v obraz. Poznala se jim je neka mržnja, rekel bi sovraštvo do mojega stanu. Vse drugače so se vedli Turki v Sarajevu in v Mostaru. Hodil sem med njimi, ogledoval njihove bazare, jih opazoval pri delu, pa povsod sem našel prijaznost in še na misel mi ni prišlo, da bi se mi zgodilo kaj hudega.

V avstrijskem Brodu smo hiteli v kolodvorsko gostilno, da se pokrepčamo za nadaljnje potovanje. Vsi prostori so bili hitro zasedeni z raznovrstnimi gosti in strežniki so urno donášali naročena jedila. Vsak popotnik se je podvival kolikor mogoče, kajti imeli smo samo pol ure pomude.

Gradčan se je izprehajal tačas pod milim nebom ter obedoval pri solncu. Poprej jako dobre volje, je postal sedaj otožen, videč, da sedé drugi pri polnih mizah, on si pa ne more privoščiti kaj boljšega. Revez je obračal denar zelo varčno, kajti voznja od Gradca do Sarajeva ni malenkost, vrh tega je iz Broda do Sarajeva še daleč in kdove, ali bo dobil takoj službo, ko tja pride? Zato si je kupil le najpotrebnejših reči ter odložil gostovanje do tiste dobe, ko učka boljših časov. Povabilu, naj prigrizne od tega, kar sem imel v kovčegu zavitega, se hvaležno odzove. Lakota zahteva davek, naj ga potem išče, kjer hoče.

8.

Sava mi je bila zvesta spremljevalka vso dolgo pot od doma do Broda. Tukaj pa sem se ločil od nje in je nisem videl poprej, kakor da sem prišel zopet domu. Bog mi daj priti srečno nazaj!

Dolg železen most nas prestavi na bosenska tla. Reka teče v več oddelkih, med njimi so raztegnjeni peščeni nasipi. Ob plitvem nabrežju se vidi zapored več lesenih kolib, ki so menda mlini v njih, v vlažnem pesku pa je počivala truma goveje živine, ki je prišla iskat hladu zaradi vročine.

Na tem kraju je šel čez Savo ter prodiral naprej skozi Bosno mladi savojski princ Evgen, načelujoč ob koncu sedemnajstega stoletja naši armadi. Evgen

Most pri Bos. Brodu.

je bil francoskega rodu, toda takratni francoski kralj Ludovik XIV. ga ni hotel sprejeti med vojake, češ, da je premajhne in preslabe postave. Princ vstopi v službo avstrijskega cesarja Leopolda I. ter se povzpne do vrhovnega vojaškega poveljnika. Posebno Turkom je šel do živega in malo je manjkalo, da jih ni potisnil iz Evrope. Ravno vsled njegovih zmag se je sklenil l. 1699. mir v Karlovcih na Slavonskem. Turki si niso upali od te dobe več čez meje naše države.

Kjer princ Evgen, ondi je peljal tudi general Josip Filipović dné 29. julija leta 1878. glavno avstrijsko armado proti Sarajevu. Filipoviča, ki je nosil vojaško suktnjo že od 16. leta, prištevajo našim prvim vojskovodjem. Ker je bil poleg tega Hrvat (rojen v Gospiču l. 1818.) in je tedaj dobro razumel jezik tistih, med katere je šel delat mir, je bil toliko bolj zmožen za poveljnika v teh krajih. Ako omenimo, da so mu bile znane te dežele z nekega prejšnjega potovanja, je pač jasno, da ni bilo mogoče dobiti boljšega generala mimo njega.

V dveh urah je bil narejen most čez Savo in naši so stopili na turško ozemlje, toda niso prišli kot sovražniki, temveč kot prijatelji. Znano je namreč, da je Avstrija z dovoljenjem vseh evropskih držav in tudi Turčije same prevzela težavno nalogo, da zasede Bosno in Hercegovino. Naš vnani minister Andrassy je dobil od turškega poslanca zagotovilo, da se bodo odpoklicali turški vojaki iz dežele in da se tudi ljudstvo ne bo zoperstavljalo Avstrijcem. Vse je torej dobro kazalo in skrajni čas je bil, da se uredijo žalostne razmere ter se naredi konec revam, ki so jih prenašali kristjani pod turškim jarmom. Ker si drugače niso mogli pomagati, so bežali kristjani iz teh dveh dežel na Avstrijsko, veseli, da so odnesli vsaj življenje. V

treh letih jih je prišlo nad 200 tisoč v Slavonijo, na Hrvaško in v Dalmacijo. Domov se niso hoteli na noben način vrniti in rajši bi bili šli v Savo, kakor se podali zopet pod turško oblast. Kam s siromaki, k nimajo ne živeža, ne obleke, ne stanovanja? Možje so rekli, da pomečejo svoje otroke proč in da se gredo potem borit s Turčinom za življenje in smrt. Avstrija se jim je izkazala dobro mater in jih vzela v svoje varstvo, a slednjič vendar ni mogla zastoj rediti tolikega števila ljudi, ki bi zanje morala skrbeti Turčija. Ni ostalo drugega, nego da so se jele pomikati naše čete čez turško mejo. Kristjani so prihiteli od vseh strani k savskemu nabrežju ter sprejeli z veseljem svoje rešitelje. Godba je zaigrala cesarsko himno, razvila se je cesarska zastava, vojaki pa, med njimi tudi dva slovenska polka Korošcev in Štajercev, so vriskali in peli. Turki seveda niso bili veseli prihoda in so se pozneje na več krajih v bran postavili naši vojski. Pokazalo se je, kako zelo se je zmotil Andrassy, ki je rekel, da potrebuje za okupacijo Bosne in Hercegovine samo godbo in dve kompaniji vojakov. V resnici pa je potreboval 120 tisoč mož. To je človeška modrost!

B o s a n s k i B r o d (s turškim imenom Busud) je velika vas, ki prebivajo v njej katoličani, grški razkolniki in mohamedani. Tujca zanima pomnik, ki so ga postavili v spomin onega dneva, ko je naš cesar Franc Jožef prvič stopil na ta kraj. V bližini Save stoječi vitki minaret ti kaže, da je ondi turška cerkev. Tudi krasni, v orientalskem slogu sezidani kolodvor je vreden, da se ga ogleda.

Spravili so nas v vozove bosenske železnice. Kako se prijetno sedi v njih! Ker je vsa proga od Bosanskega Broda notri do Metkoviča ob Jadranskem morju ozkotirna, so vagoni mnogo ožji kakor pri normalnih

železnicah. Do sedaj navajenemu večjega prostora, se mi je zdelo, da sem v mali izbici.

Železnico spremlja ob eni strani cesta, ob drugi strani rečica Ukrina. Poslednja priteče kot velika in mala Ukrina izpod Javorove planine ter se izteka v Savo. Ob desni in levi se širi rodovitno Ivansko polje, ki prihaja vedno ožje ter se konča pri mestecu Derventu (turški Derbend), razpoloženem na dveh gričih. Tu se vidijo že same rdeče bosenske kape pri možakih. Ponujali so nam hruške, ki jih dobiš za deset vinarjev toliko, da jih imaš dovolj. Bile so sicer zelene kot trava, pa vendar okusne.

Ko smo zapustili dolino, ki jo namaka Ukrina, smo se povzpeli vedno više. Vlak nas tira po mnogih serpentinah proti Krnin-planini, toda mala gorska lokomotiva premaguje kljubu napeti vožnji vse zapreke. Z nizkim grmovjem obrastli griči se vrstijo eden za drugim, vmes gledaš senožeti, na katerih se pase goveja živina bele barve. Ker so tudi dečki, ki pasejo živino, opravljeni v beli ohlapni obleki, ima oboje nekaj divnega na sebi. Železnica se vije enako kači semintja ter doseže pri postaji „Han Marica“ planinsko sedlo. Višina, 296 metrov nad morjem, je relativno majhna, a glede tega, da smo se s savske nižave povzdignili tako daleč, vendar precej velika. Radoval bi se na okrog odprtega pogleda, ako bi imel hlapon daljšo pomudo. Žal, da je ostal le par minut na prehodu „Han Marica“ in potem odpihal z gorske samote v dolino reke Bosne. Kako se je prilegal hladni večerni vetrič po dnevni vročini!

Na pokošenih travnikih se vidijo visoki kupi mrve. Pri nas vozijo seno domov, ali ga shranjujejo v senicah, stoječih po senožetih. Tukaj ga spravljajo kar na prostem v velike okrogle kope, ki se proti vrhu

zožujejo. Strehe ne rabijo nobene, ker stlačijo mrvo tako močno, da se ne more premočiti. Le zaradi živine se mora zavarovati, zato je narejen lesen plot okoli nakopičene mrve. Drug način zavarovanja je ta, da sloni ves kup na močnih kolih, ki so postavljeni toliko nad zemljo, da se seno ne more doseči. Najmodrejše si je izmislil tisti, ki je oklestil drevesu zgornje veje, na spodnjih pa napravil shrambo za svojo klajo.

V vasi „Kotorsko“ je peljal Turek s parom voličev snopovje s polja. Sam je stopal poleg voličev, na vozu pa so sedele tri ženske, ki so imele razun čela in oči ves obraz skrit pod belim zagrinjalom.

9.

O prihodu v Dobo je mrak legal na zemljo. Navado imam, da ne potujem po noči, in zvest sem ji bil tudi tukaj. Sedim in dremljem lahko doma, a kaj novega in neznanega se vidi le po dnevu, ne po noči.

Sedlarski pomočnik, moj tovariš, je bil v tem oziru drugih misli. Njega ni gnalo po svetu veselje do tujih deželá, temveč borba za vsakdanji kruh. Pred očmi mu je bila samo dosega tega namena, drugih reči mu ni bilo dosti mar. Njemu je bil čas denar in zato je že komaj čakal, da dobi mojstra, ki ga sprejme v službo. Najini poti sta šli torej narazen, on se je odpeljal naprej, a jaz sem ostal v Doboju. Pri slovesu sem izrekel nado, da se morebiti snideva v Sarajevu, kar se pa ni zgodilo. Ljudje se hipno seznanijo med seboj in prav tako naglo se zopet pozabijo.

Na kolodvoru me je vzel na muho uslužbenec bližnje gostilne in me ni izpustil več iz oči, akoprav se ni več videlo dobro. Kot pristen podrepnik, vajej lova na tujce, je kazal svojo ljubeznivost s tem, da mi je kovčeg kar po sili vzel iz roke ter ponavljal v enomer

„bitt'schön“. To je bila stalna fraza njegove zasilne nemščine. Mlad duhovnik iz Trogira v Dalmaciji, išoč tudi prenočišča, pripomni, da bi vzela zaradi varnosti skupno stanovanje. Misel ni bila napačna in kmalu smo se zedinili, da plačava oba štiri krone za sobo. Služabnik naju pelje z običajnim „bitt'schön“ v gostišče, kjer dobiva streho za eno noč.

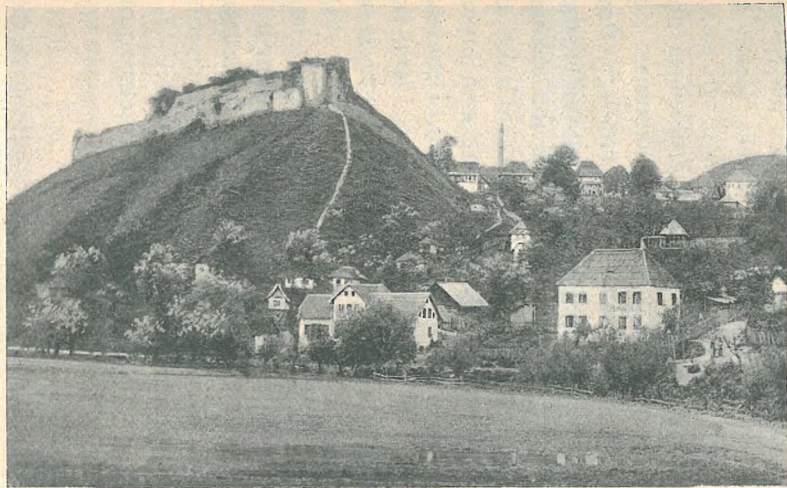
Ko sva sedela z novim tovarišem v verandi pri večerji, se začne bliskati in grometi. To je votlo bobnelo ob južnem vznožju Krnin-planine! Potem se ulije ploha, ki je ohladila zrak in namočila zemljo. Bošnjaki so že težko čakali dežja; slišal sem jih, kako so z veseljem klicali: „Hvala Bógu!“ Poljski pridelki so namreč trpeli veliko škodo zaradi dolgotrajne suše, celo perje na drevju je ovenelo vsled hude vročine. Samoumevno je, da smo tudi popotniki trpeli žejo v tej soparici.

Dalmatinec je vstal drugo jutro že ob dveh. Vabil me je, naj se vzdignem iz postelje in grem ž njim dalje, toda ni me spravil iz gorkega ležišča. Želel sem mu srečno pot z opazko, da pridem še danes za njim in da ga bom pričakoval zvečer ob šestih v glavnem mestu Bosne na Filipovičevem trgu pred veliko vojašnico. Pa kakor sedlarskega pomočnika, tudi njega nisem videl več. Pozneje sem mu pisal ter poročal o svojem potovanju, a dolgo ni bilo odgovora nazaj. O božičnih praznikih se me je vendar spomnil z lepo razglednico, ki predstavlja obmorsko mesto Trogir.

Sedaj sem ostal sam, se obrnil v steno in spal naprej. Čemu bi si ne privoščil počitka, saj ni take zadrege. Nekoliko časa me je motilo zopetno gromenje, ki pa ni trajalo dolgo. Zjutraj je bil krasen dan. Glavo sem čutil sicer precej težko vsled sinočne žeje in njej primerne pijače, toda na svežem zraku je bilo zopet vse v redu.

Mestece Doboj s svojimi večinoma mohamedovskimi prebivavci ima lepo lego v bregu. Hiše, obdane z vrtovi in drevjem, stoje ob griču ena nad drugo. Izmed treh mošej se odlikuje ona, ki gleda s svojim vitkim stolpičem z vzvišenega parobka v dolino. Nad mestecem se vzdiguje razvalina starega kastela, čigar zidovje priča o nekdanji trdni zgradbi. Okolica je v strateškem oziru važnega pomena. Tu se steka Spreča, ki izvira v bližini srbske meje, v Bosno. Obe vodi delata dolini enakih imen in prav tu so se vršili ob času bosenskega zasedanja važni dogodki. Skozi Doboj je prišla Filipovičeva armada ter prodirala dalje proti jugu. Nekaj dni za Filipovičevim odhodom je pripeljal tudi ogrski poveljnik grof Szapary svoje polke od vzhodne strani v Doboj. Turki so dobro vedeli, kako ugodno stališče bo imela avstrijska vojska v tem kraju, zato so ga branili, dokler je bilo mogoče. Ako bi bili zagnali Szaparyja nazaj in dobili Doboj v svojo oblast, bi se bili polastili tudi ceste, po kateri so dohajale našim vojakom vse potrebščine za vojskovanje. Po pravici se zatrjuje, da je bila sreča bosenske okupacije združena s posestjo Doboja, ki ga Szapary kljub štirinajstdnevnim praskam ni izpustil iz rok. Z dobojskega kolodvora se vidijo griči, na katerih so se prijemale avstrijske čete z uporniki.

Pri poravnavi dolga mi je spisal natarakar račun na košček podolgovatega papirja. To „fliko“ jemljem v misel zato, ker ni brez pomena. Vidi se, kako znajo delati Nemci reklamo za svoja podjetja na slovanski zemlji. Ti ljudje se prikažejo povsod, kjer jim zadišijo novi viri dohodkov. Iz papirja sem izvedel, da je gospodar ali vsaj najemnik dotičnega hotéla neki Streitz, ki se priporoča popotnikom s sledečimi duhovitimi verzi:

Doboj.

In Dobož kehren Sie natürlieh ein,
 Beim Streit dort wohnt man fein.
 Dort werden's Leib und Seele laben,
 Dort ist alles famos zu haben.
 Dort finden Sie, was Vergnügen schafft:
 Comfort und stets gute Gesellschaft.

Tako sili kultura, oziroma kruhoborstvo, v vse doline nove Avstrije.

Prijetno iznenadenje mi je napravil postajni načelnik z vprašanjem, ali hočem certifikat za polovično ceno po bosensko-hercegovskih železnicah. Kdo bi se branil kaj takega? Menda ni pametnega človeka na svetu, ki bi ne sprejel ugodne ponudbe, da mu na tako dolgi progi izpregledajo polovico voznine in to brez vsake prošnje. Uradnik mi je celo rekel, da imam pravico zahtevati to olajšavo, a jaz sem premišljeval, na kakšen način bi si jo bil pridobil. Tisto leto, ko so naši vojaki kri prelivali med Turki, sem jaz pasel ovčice pod Ljubeljem in mirno čital novice, ki so dohajale iz vojske. V kakem drugem oziru se tudi ne zavedam, da bi bil storil kaj za Bosno in Hercegovino, torej moram smatrati to udobnost kot popolno nezasluženo. Tako dobi človek prednost pred drugimi, da ne ve, zakaj. Razni privilegiji, častni naslovi, mastne službe, diplome in redovi: — vse izhaja mnogokrat iz slučajnosti, ima večkrat podlago v protekciji po vplivnih prijateljih ali je celo posledica klečeplaztva.

V bližini Doboja se nam odpre nova dolina, ki priteka iz nje voda Usora. Pravili so mi, da je bil nekdanj ta kraj popolnoma osamljen, le par hiš je čepelo ob Usori. Sedaj je drugače. Puščavo so izpremenili v rodovitno polje, posejano s sladkorno peso, s pridelkom, ki je bil dosedaj nepoznan v deželi, poleg

njiv pa so zgradili velikansko tovarno za sladkor. Vse podjetje je stalo en milijon goldinarjev in se baje dobro obrestuje. V usorsko dolino je izpeljana železnica, ki se po njej izvozi mnogo lesa, a mi se peljemo po glavni progi med Črnim Vrhom na eni in med Ozren-planino na drugi strani. Ves čas nas spremlja zelenkasta Bosna, ki hiti iz gorskega zatišja v posavinsko ravnino, da se izteka slednjič pri Šamcu v Savo.

Začel sem pogovor z neko gospo, ki se je peljala dalj časa z menoj. Ne vem več dobro, kje je izstopila, menda v Zenici ali tam okoli. Doma je v Požunu na Ogrskem, prebiva pa že šest let v Bosni, ker ima njen mož tukaj kupčijo z lesom. V začetku ji je bilo zelo dolgčas in se nikakor ni mogla privaditi tujemu kraju, sedaj se je udomačila. S krajem si človek seveda ne more posebno izbirati, živeti mora tam, kjer je zaslužek. O Bošnjakih je pripovedovala, da žive zelo siromašno. Kruh peko iz koruzne moke in prigrizujejo česen, da ima boljši okus. Navadno so pošteni, a dobi se med njimi tudi dovolj takih, ki ne razločujejo med svojim in tujim blagom. Enkrat so pod zemljo izkopali prerov, da so prišli v njeno sobo; začela je streljati ter jih na ta način prepodila. Pozabil sem jo vprašati, ali so bili kristjani ali mohamedovci. O bosenskih mahomedovcih, ki niso drugega kakor poturčeni Slovani, sem izvedel od nje marsikaj. Delajo menda ne radi in tudi govorijo ne veliko. Pač pa imajo dober tek ter posebno ljubijo sladke povitice. Ker jim njih vera prepoveduje vino, pijo slivovko in črno kavo. Da strastno kadé tobak, je itak znano. Molitve ne opusté nikoli, sicer pa mnogo pohajkujejo po hišah. Otroci se jako malo uče, ali skoro prav nič. Navadnim Turkom zadostuje površno znanje korana; česar pa v koranu ni, tega po

njih mislih ni treba.¹⁾ Neznane prišleca, naj je tudi boljšega stanu, ne pustijo radi v hišo, a tujim prosjakom je vhod popolnoma zabranjen. Glede snage je težko kaj lepega povedati.

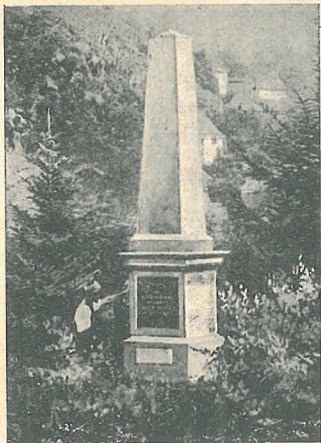
10.

Morebiti pričakuje kdo, da bom sedaj, ko sem v Bosni, začel opisovati deželo na dolgo in široko. To bi bila prazna nada. Moja zanikrnost je tako velika, da niti nisem pogledal, koliko meri Bosna kvadratnih kilometrov. Toliko vem, da meji ob severu na Savo, ob vzhodu ji je soseda Srbska, ob jugu Hercegovina in nekaj Črnogore, ob zapadu Dalmacija in Hrvaško. Zanašam se namreč, da je cenjenemu čitatelju to že znano. Svojo malomarnost pa opravičim s tem, da sem videl le majhen del Bosne in samo mimogrede. Česar pa človek ne vidi, o tem ne more dosti govoriti. Ponižno hočem torej ostati pri tem, kar je prišlo pred moje oči, in ne lastiti si tega, kar so videli drugi. Najboljše zemljepisje je na vsak način tisto, ki je sestavljeno na podlagi lastne izkušnje.

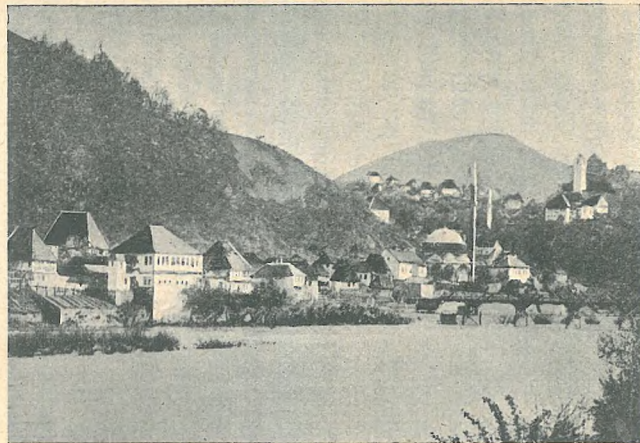
Zopet se je ustavil vlak na obrežju reke Bosne, ki izvira pod Igman-planino, jugozapadno od Sarajeva. Ako jo imenujem reko, naj se oprostí ta izraz, ki pomeni nekoliko več, kakor je istina. Če bi ji rekel potok, bi bilo zopet premalo.

Na nasprotnem desnem bregu se vidi med griči stisnjeno mestece Maglaj. Hiše s svojimi štiristranskimi, strmimi in z deskami pokritimi strehami stoje

¹⁾ To se popolnoma zлага z onim glasovitim izrekom, ki ga je izustil drugi Mohamedov naslednik, kalif Omar, ko je dal leta 640. sežgati dragoceno knjižnico v Aleksandriji. Rekel je: „Ako se číta v knjigah to, kar je v koranu, so nepotrebne. Ako se pa nahaja v njih kaj drugega, so škodljive.“

Huzarski spominek.

Maglaj.

deloma blizu vode, deloma v hribu. Med poslopji se najbolj odlikuje kupola, ki se vzpenja nad ondotno mošejo. V bližini ugledaš na strmem griču zgrajen kastel. Trop kavk se je drl v zraku in obletaval svoje domovanje v skalovju nad Bosno. Zdelo se mi je, da žalujejo črne ptice še danes po tistih žrtvah, ki so pojile s svojo krvjo tukajšnjo zemljo dne 3. avgusta l. 1878. Takrat si je vtisnil Maglaj velik zgodovinski madež, ki se ga ne bo mogel več oprati. Prebivavci so naše konjike, ki jih je general Filipović kot sprednjo stražo poslal naprej, zelo prijazno sprejeli in jim celo povedali, da naj bodo oprezni, ker se zbira pri Žepču zoper nje vojska. Huzarji jahajo dalje, toda ko začno leteti nanje krogle iz nekega gozda, se vrnejo v Maglaj. In kaj najdejo tukaj? Cesta je prekopana, zagrajena s tramovi in preprežena z verigami, iz hiš pa grome strelj na uboge vojake, ki jih je padlo precejšnje število. To se je zgodilo v tistem izdajalskem Maglaju, kjer so dan poprej naše tako prijateljsko sprejeli! Sedaj je postavljena na onem usodnem kraju kamenita piramida, ki poroča o tragični smrti zavrtno napadenih huzarjev.

Grič se vrsti za gričem in gora za goro, toda nerodovitnega sveta ne opaziš nikjer. Kraji so sicer zapuščeni, pa le zato, ker se Turki niso brigali za obdelovanje zemlje. Iz zanemarjenih planjav bi se dale napraviti lepe njive, iz zarastlih bregov sočnati travniki, lesa pa je itak povsod zadosti. Gledal sem po iglastem drevju, a ga ni opaziti nikjer, mesto njega raste samo vrbje, jelša in hrast. Bosna je dežela, ki bi se iz nje naredilo marsikaj. V primeroma kratkem času, odkar je v oskrbi Avstro-Ogrske, se je predru-gačila v mnogem oziru in polagoma pride vse na vrsto. Kakšna je bila nekdanja komunikacija! Cest, kakršnih

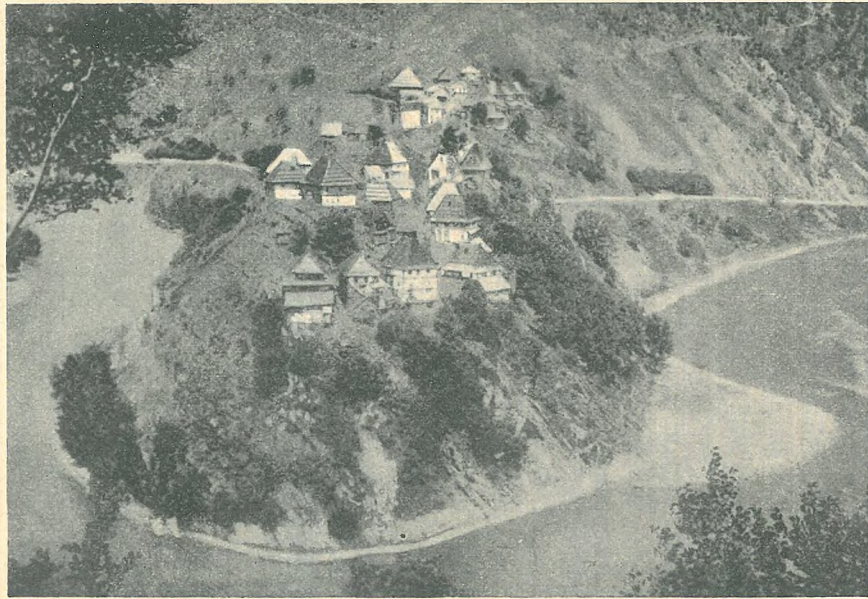
smo mi vajeni, ni bilo nobenih. Bile so same steze, po katerih je stopala izmučena noga bosenskega konja, ker se Turku ni ljubilo hoditi peš, kakor tudi sedaj ne hodi, temveč jaha, ako le more.

Zapustivši ob levi strani Krivájo dolino in dolino Gostovič, iz katere spravljata velika podjetnika Morpurgo in Parente les ter ga izpreminjata v tisočake, smo prišli na odprto ravan. Na obeh straneh Bosne stoji vrsta hiš, izmed katerih jih je nekaj z moderno zidavo. To je mestece Žepče, ki ima v obližju kolo-dvora lepo krščansko cerkev.

Pri Žepču se dolina tako stisne, da je v njej komaj prostor za železnico, cesto in Bosno. Soteska se konča šele pri Zenici ter ima s svojimi ovinki 45 kilometrov daljave, kar bi bilo devet ur pešhoje. Prištevajo jo najbolj interesantnim gorskim zatišjem na progi Brod-Sarajevo.

Takoj od Žepča se približajo gore ena drugi. Železnica mora prestopiti na desni breg Bosne, od obeh strani pa segajo v glavno sotesko druge manjše doline s svojimi strminami in gorskimi hudourniki. V nekaterih krajih je tako ozko, da sta železnica in cesta izklesani v skalovju. Pri postaji „Han Begov“ sem videl visoko v hribih kmetske hiše ter poleg njih njive s travniki in gozdi. Listnatega drevja dobiš, kolikor hočeš, kajti v tem gorovju še ni pela sekira.

Posebej moram omeniti umazano turško selo Vratnik (Vranduk), ki čepi na navpičnem hribu in gleda tako drzno v dolino, kakor da bi bilo kdove kako močno utrjeno. Zavarovano je pač po svoji naravni legi med visokim gorovjem, a trdnjava, ki je v preteklih časih kljubovala sovražnim napadom, je sedaj na pol podrta. Pod njenimi porušenimi stenami opaziš borno vaško džamijo. Vsekako pa je Vratnik

Vratnik.

zaradi svojega čudovitega stališča pravcat „unicum“ med bosenskimi naselbinami. Višina, na kateri stoji, je od ostalega hriba porinjena tako naprej, da si je morala Bosna poiskati svoj tek v velikem ovinku na okoli, kajti skozi hrib ji ni bilo mogoče prodreti. Čudno, da so si ljudje izbrali stanovanje v tem kraju. Tujci se radi ustavijo par ur, da si ogledajo Vratnik, posebno slikarji ga pridno obiskujejo zaradi svojih študij, toda če bi komu rekel, naj se stalno naseli na Vratniku, bi gotovo vsak odločno odklonil. Ta skriti kot je bil nekdanj važnega pomena, zato so zgradili tukaj kastel, da bi zadrževal sovražnika na daljnem prodiranju.

Ko je predzadnji bosenski kralj Štefan Tomaž (1444—1461) sprejel katoliško vero, je dal zidati na Vratniku cerkev, a Turki, polastivši se Bosne l. 1463., so skrbeli za to, da so izginile krščanske cerkve s površja. Tudi o tej hiši božji ni nobenega sledu več.

Avstrijski vojskovodja princ Evgen, ki je prozročil polmescu toliko občutnih izgub, je ukazal streljati na Vratnik ne od spodaj gori, temveč od zgoraj navzdol (1679). Srečno si je prisvojil to orlovo gnezdo ter imel odprto pot proti Sarajevu.

Po pravici je pričakoval tudi general Filipović, ki se je bližal dne 10. avgusta l. 1878. Vratniku, da mu bo trdo šlo v tej soteski. Pribegli kristjani so mu sicer pravili, da so Turki trdnjavo zapustili, toda kaj takega ni mogel verjeti. Zato je postopal jako previdno ter razdelil vojsko v dva dela. Nekaj je je šlo po dolini, več oddelkov pa je plezalo v gore, da so opazovali z višine, kaj in kako je na Vratniku. Česar ni nihče pričakoval, to se je zgodilo. Vratnik, ona prevažna postojanka, kjer je odmeval nekdanj iz gore v goro grom topov, je bil popolnoma opuščen, podoben

potapljaajoči se ladji, ki še podgane nočejo ostati v njej. Kastel je bil prazen in hiše brez prebivavcev, kakor da bi bilo vse umrlo. Prišel je našim v oblast brez vsake žrtve.

Sedaj teče skozi to odljudno sotesko na eni strani vode železnica, na drugi strani pa so zgradili cesto, ki se polagoma vzpenja proti Vratniku, izgine v pre-rovu pod osamelim kastelom in se prikaže zopet na nasprotnem koncu vasi. Ob vznožju obeh gora se kači enako zvija Bosna, se stiska med skalovje, postaja tu ali tam v globokih tolmunih, ki hiti potem toliko urneje iz njih, da si poišče bolj prostorno strugo za nadaljnje potovanje.

Star mohamedovec je hodil ob čakajočem vlaku s korbico v roki in ponujal kumare in češplje. Obleka mu je bila bogato obšita s pisanimi trakovi, a kljubu temu jako zanemarjena. Ošpičene opanke, privezane z jermeni k nogi, so klicale po popravi; široke viš-njeve hlače so kazale, da jih nosi njihov lastnik že lepo vrsto let, ali da jih je nosil pred njim še kdo drugi; pas okoli ledij, ki bi mu bilo težko določiti prvotno barvo, je pričal, da opravlja že dolgo svojo službo; po obrabljenem jopiču in cunjastem, okoli glave ovitem turbanu si pa lahko sklepal, da je že davno minil tisti čas, ko sta bila nova. Ako dostavim, da je krasila koščenega starca siva, zanemarjena brada, sem ga opisal dovolj. Mož se mi je smilil. Dal sem mu nekaj zaslužiti, toda nisem kupil iz potrebe, temveč zato, da bi imel moslim par vinarjev več v žepu.

11.

Kolesa ropotajo skozi sotesko, ki je noče biti ne konca ne kraja. Ob desni se vzdiguje 1303 metre visoki Lisac, ki je dobil to ime menda zato, ker kaže

še meseca junija snežene lise. Ob levi nas spremlja gorovje, čigar najvišji vrhunec je Tvrdkovac. Počasi se začnejo gore umikati na obe strani in prikazuje se ravnina z obdelanim poljem. Tu sem videl, kako so na njivi meli proso. Bošnjak je imel na vrvi privezanega konja, ki je letal z njim v krogu semintja po prosu. Njegov tovariš je z vilami pretresal ometo slamo ter jo metal na kup. Bilo je ravno okoli poldneva, ko je solnce najbolj pripekalo. Popotniki so se potili v vozovih in iskali prepaha pri odprtih oknih; kaka vročina je morala biti na njivi, kjer ni nobene sence!

Vlak zdrči čez železen most, švigne mimo novo-sezidane pravoslavne cerkve in se kmalu potem ustavi na kolodvoru. Prišli smo v Zenico.

Pred nami se širi prostorna planjava, ki vpliva toliko prijetneje na oko, kolikor dalj časa smo bili vklenjeni med gorami. Na tej planjavi je razpoločena Zenica, mesto s skoro pettisoč prebivavci. Tu se je v kratkem času razvila živahna obrtnost in mnogo novih poslopij je izrastlo iz tal. V bližnji okolici so zasledili bogato zalogo premoga, ki ga pridno izkopavajo. Tudi je v Zenici tovarna za železne izdelke in tovarna za papir.

Znamenita je ondotna moška jetniščnica, ki jo je sezidala deželna vlada leta 1887. za kaznjence, ki so obsojeni na več kot enoletno ječo. Poslopje je zelo veliko ter sestoji iz notranjega in vnanjega oddelka. Notranji, ki se pokorijo v njem večji hudodelniki, je obdan z visokim zidom, vsled tega je beg skoro nemogoč. V vnanjem oddelku stanujejo kaznjenci, ki jim je odločen manj strog zapor. Trdnjavi podobna zgradba mi je vzbujala misel, kam privede človeka hudobija. Oropa ga one prednosti, ki mu sodi po božjem in naravnem pravu, osebne prostosti, ter mu

še poostruje to kazen z osamljenjem, trdim ležiščem in postom. Naša država je sicer, uvažujoč človeško vzvišenost, odpravila leta 1867. verige, ki so jih nosili jetniki na eni ali celo na obeh nogah, in uporabljala sedaj milejša sredstva, ki naj služijo v zadoščanje za hudo dejanje in ki naj hkratu blaže razbrzdane nravi. S slovesno božjo službo, združeno z zahvalno pesmijo, se je slavilo po kaznilnicah to pomiloščenje in danes ne odmeva več tisti pretresujoči ropot z verigami. Toda, ali ni že omejenje prostosti, pa kar je s tem v zvezi, dosti velika pokora?

Še enkrat, zadnjikrat sem pogledal visoko zidovje in njegova z močnim železom zavarovana okna, potem pa sem zapustil Zenico, vesel, da smem iti, kamor se mi poljubi.

Zopet pridemo v ozko dolino, ki se odlikuje po strmih skalovju vsakovrstne oblike. Po dežju izprane in razjedene skale imajo podobo pravilno sezidanih sten, stebrov, stolpičev in drugih formacij, kakršne hoče ustvarjati domišljija. Bosna teče po kamenitih ploščah, podobnih umetno narejenemu tlaku. Skoro bi mislil, da so imeli tukaj opraviti zidarji ali kamnoseki, toda voda si je sama naredila tako lično izklesano strugo. Tuintam pada kakor čez stopnice, obstaja nekaj časa, se prevalja vsa penasta zopet čez nove prage in hiti dalje.

Skrili smo se v skalnatem preseku in takoj obstali na postaji Lašvi. Mnogo ljudstva je čakalo na kolodvoru, kajti Lašva ima, ležeča v središču Bosne, važno železniško zvezo. Od tu pelje železnica v mesto Travnik in iz Travnika v Jajce, kjer je imel sedež zadnji bosenski kralj Štefan Tomažević († 1463).

Po slikoviti noši soditi so bili popotniki večinoma Bošnjaki. Med njimi opazim po obrazu sicer

neznane, pač pa po obleki označenega kranjskega fanta kakih petindvajsetih let. Kratek rokavnik temne barve, zelenkast telovnik z običajno srebrno veržico pri uri in ob veržici visečim velikim srebrnjakom, dolge sivkaste hlače: — vse mi potrjuje, da se ne motim. Izdajal ga je tudi klobuček s pripetim rdečim šopkom, ki je tičalo poleg njega za trakom par račjih krivcev. Fant je grizel lešnike, ponosno hodil med Turčini ter se videl med njimi kot izgubljenec, ki na noben način ne spada v tako družbo. Ker je bila na tej centralni postaji daljša pomuda nego drugod, sem stopil k njemu in ga nagovoril z besedami:

„No, dober dan! Tukaj je pa drugače kakor pri nas, kaj ne?“

Fant se zavzame nad mojim pozdravom, prezrači nekoliko klobuk ter pravi vesel:

„Vi ste gotovo tudi s Kranjskega? Ravno sem mislil, da tukaj ni žive duše iz naših krajev, in sedaj vidim, da nisem sam.“

Potem mi je pripovedoval, da je že od spomladi v Bugojnu v dolini „Vrbas“. Onda ima štiri tovarišerojake; z njimi je za dober zaslužek skupno prevzel podiranje lesa. Na zimo se bodo vrnil domo v K. na Gorenjskem. Imel je željo, da bi videl enkrat Sarajevo; danes se že vrača in čaka na vlak, ki se z njim popelje proti Travniku in potem naprej v Bugojno.

„Kakšen kraj je Bugojno?“ ga vprašam.

„Ni velik, vendar bolj podoben mestu kakor vasi,“ mi odgovori. „Prebivavci so katoliške, pravoslavne in mohamedovske vere. Katoličani imajo novo, zelo prostorno cerkev, ki sem bil že večkrat v njej; pravijo, da je nad 50 metrov dolga in da je mnogo prevelika. Pa saj lahko Bugojno s časom naraste, posebno zato, ker bodo kmalu delali železnico, ki bo

peljala celo do Jadranskega morja. Stekla bo iz Bugojna skozi Livno in naprej v Dalmacijo. Kaj pa je na Kranjskem novega? Od doma nam le malo pišejo in še to na redke čase.“

Premišljeval sem, o čem bi poročal. Toda ker je za tistega, ki biva na tujem, vsaka domača novica zelo zanimiva, sem mu povedal nekatere malenkosti, ki so mi prišle v naglici na misel. Fant bi bil rad še govoril z mano, ako bi ne bil vratar začel klicati za odhod. Kmalu sta odšla oba vlaka, eden proti Travniku, moj pa proti Sarajevu.

Na levi se odpre zgodovinsko znamenita trsteniška dolina, ki teče skozi njo potok Trstenica. V tem skritem kraju stoji grad Bobovac, nekdanja prestolnica bosenskih kraljev. Grad, ki je z njim združenih toliko važnih dogodkov, je sedaj razvalina. Tukaj so se našli celo grobi francoskih križarjev, ki so šli reševati Palestino iz mohamedovske oblasti. Iz tega spoznaš, da je imel Bobovac dokaj imeniten pomen v takratnih časih, recimo v 12., 13. stoletju in tudi pozneje. Kaj bi sicer križarji iskali v tako odstranjeni dolini? Ondotni frančiškanski samostan, ki je v njem pokopanih več bosenskih kraljev, prištevajo najstarejšim v deželi. Zadnji kralj Štefan Tomažević se ni čutil več varnega na Bobovcu, kajti Turki so se približevali vedno bolj mejam njegove države. Preselil se je iz trsteniške doline ter si izbral Jajce kot metropolo, a ni se mogel dolgo ustavljati turški sili. Triintridesetletni sultan Mohamed II., prav tisti, ki se je polastil dné 29. maja l. 1453. v svoji mladeniški dobi Carigrada, je z mnogoštevilnimi vojaki (bilo jih je menda 150 tisoč) prihrul v Bosno, porušil Bobovac in drl naprej v Jajce. Kako bi se bil mogel Štefan braniti pred tako močno vojsko? Zaprl se je v trdnjavo Ključ, a vse zastonj. Turki so

ga ujeli in dejali ob glavo (1463). Njegovo truplo so z odsekano glavo vred, ležečo na kraljevih prsih, v novejšem času našli v bližini Jajca. Sedaj se hrani v ondotni cerkvi.

12.

Bolj ko smo se približevali glavnemu mestu dežele, bolj so se polnili vozovi. Ker so na bosenskih železnicah tudi vozovi četrtega razreda, uporabljajo tretji razred boljši stanovi, toda pri tolikem navalu popotnikov so izprevodniki poteknili vse, ki niso dobili prostora, kamor so jih mogli potekniti, brez ozira na razred. Poprej sem imel pripraven sedež, sedaj se je bilo treba stiskati skupaj.

Na postaji Visokem smo dobili posebno veliko novih prišlecev. Meni nasproti je sédel ogorel mohamedovec z dolgimi in kot oglje črnimi brkami pod nosom. Postava mu je bila velika, skoro sama kost in koža, kakor da bi se bil mož na solncu žgal in posušil. Kljubu temu se je videla na obrazu barva, ki je pričala o krepkem zdravju. Brado je imel gladko obrito, a poznalo se je, da mora biti dobro nabrušena britev, ki to raskavo kožo do čistega ostrže. Roke so bile črno porastle prav do prstov in tudi po prstih. Ob sprednji strani pasa mu je visela podolgovata, odprta malha iz usnja, ki je bilo v njej hranjeno vse, kar se rabi za vsakdanjo potrebo: robec, tobak, nož i t. d. Po vnanji opravi sem sklepal, da mora biti imovit posestnik ali celo kak beg iz okolice. Poleg njega je sedel, kakor sem izvedel pozneje, njegov hlapec, ki pa ni imel narodne, ampak navadno obleko, kakršno vidiš povsod. Tudi fiziognomija je kazala, da ni Bošnjak, ampak iz drugega kraja. Ker ga je imel precej v glavi, se je začel vtikati v moje zadeve, govoreč nemščino, ki ga je izdajala za pristnega Germana.

Najprej me je vprašal, kam sem namenjen in odkod pridem. Potem je rekel, da ni prijetno hoditi po svetu in da je najbolje biti doma. V tem oziru sem mu dal popolnoma prav, ker sem bil zaradi gneče in vročine slučajno bolj slabe volje, sicer mu pa nisem odgovarjal rad, kajti z nejasnim človekom, ki nima zmožnosti pravega razsodka, ni prijetno občevati. K sreči je pustil kmalu v miru mojo osebo in začel pripovedovati o samem sebi, da je doma v okraju Neunkirchen na Nižje Avstrijskem, da že tri leta biva v Bosni in da se je v tem času naučil hrvaškega jezika. Par let je služil v Fojnici, štiri ure od Visokega, kjer mu je v posebno dobrem spominu ostal ondotni na skali stoječi samostan „Sveta duša“. Sedaj je dobil v vasi Podlugovi novega gospodarja, ki je sicer Turek, a dober človek. Pri tem mi namigne na nasproti sedečega, poprej opisanega mohamedovca, kajti ravno pri tem je sedaj v službi. Danes sta šla skupaj k okrajnemu sodišču na Visoko. On, Nižje-Avstrijec, je posedoval po svojem očetu tritisoč kron, pa jih na noben način ne more dobiti. Do sedaj je bil zaradi tega že šestnajstkrat pri okrajnem sodišču, štirikrat pa pri deželni sodniji v Sarajevu, a vselej brez uspeha. Nekemu adjunktju je ponujal dvajset kron, da bi se zadeva prej ko mogoče izvršila, toda adjunkt jih ni hotel vzeti in mu je pretil celo z zaporom, ker se pravi to podkupovati uradnike. Danes zopet ni nič opravil in sedaj mu ne kaže drugega, kakor da gre domov iskat pravice. Dolga je pot v Neunkirchen na oni strani Semernika, toda tritisoč kron ni vsota, da bi se ne potegnil zanjo.

Poslušal sem zgodbo do konca in premišljeval, zakaj da mož ne more dobiti denarja. Sam mi tega ni povedal, jaz ga pa tudi nisem vprašal. Nekje je že

tičal vzrok, da mu niso dali te vsote; gosposka mu gotovo ni brez povoda zadrževala dedščine. Tak lahkoživec, kakršen se mi je zdel ta človek, bi bil mogoče v enem letu pognal vso očetovo zapuščino. Bratci veseli vsi . . .

Tačas, ko je razlagal moj sosed svoje težave, se je razvila v bližnjem oddelku voza živahna zabava. Zbranih je bilo več meščanskih ljudi, ki je imel eden glavno besedo med njimi. Gladka govornica mu je šla tako po vrsti, da je kratkočasil vso družbo, a ne z resnim, ampak s šaljivim pripovedovanjem. Komaj se je iznebil ene, že je imel pripravljeno drugo. Vsakemu dovtipu je sledil grohot, ali da bolje povem: to so bile prave salve, ki so se prožile druga za drugo, pretresale navzočim obisti in jim izžemale solze iz oči. Odlikovala se je posebno neka ženska s svojim visokim, živim glasom. Zabava je trajala precej dolgo, kajti pripovedovavcu kar ni zmanjkalo humorja, on sam se je pa vedel prej resnobno nego smešno. Tako neprisiljen smeh, ki sem ga bil deležen tudi jaz, menda dosti pomaga k zdravju. Takrat pozabiš na vse drugo ter živiš le za oni trenotek neskaljenega kratkega časa.

Nekje sem čital, da je angleški profesor Sully napisal debelo knjigo, v čigar prvem delu opozarja na važen vpliv, ki ga ima smeh na zdravje, v drugem delu pa toži, da je pristni smeh vedno bolj redek med ljudmi. Ako bi bil takrat navzoč med nami in razumel vse to, o čemer se je govorilo, bi se bil tudi on do srca nasmejal ter imel en vzgled več, da je še dosti veselja na svetu. Vendar se opazuje, da v medsebojnem občevanju vedno bolj gineva narava in daje prostora prisiljenosti. Izgublja se odkritosrčnost in prostodušnost, na njeno mesto pa stopa pantomima, ki se kaže v potuhnjenih značajih. Ljudje so si iz-

mislili različnih razvedril, a nikjer ni najti prave sreče. Samo pri otrocih se nahaja še pristno veselje, drugod ga je težko dobiti. Glava nam je prenapolnjena z vedo, še bolj pa z domišljijo; srce je zamorjeno vsled mnogih skrbi; blaga čutila nam je zadušil lov po dobičku, vsakovrstne iznajdbe so nam donesle vso mogočo udobnost, a zahtevamo je še več, kakor da bi bile razkošje naš glavni namen. Tovarne nam pihajo dim v nos in saje v pljuča; soparni in električni stroji švigajo mimo nas, naglica v napredku nam vznemirja živce. Nepokvarjena priroda se umika človeku, ki misli, da jo je olepšal in zboljšal, pa jo mnogokrat šele pokvari. Pač se opazuje neko blagostanje, a ne resnično, marveč navidezno. Želja, da bi splezali na lestvi premoženja in časti više in više, nam ne dá prave zadovoljnosti. Zato se kaže vedno več potreb in zato se ljudje (kakor trdi Sully) ne smejejo več tako glasno in dolgo, kakor so se smejali nekdanj, ko so imeli manj potreb in so bili zaradi tega bolj srečni. Med srednjimi in nižjimi stanovi se dobi sicer še nekaj neprisiljenega veselja, v višjih krogih pa smatrajo živahen smeh kot nekaj nespodobnega, in le takrat, ko jim je alkohol razburil že itak razburjene živce, se ne pazi več na takozvano dostojno vedenje; a to ni prisrčen smeh, ampak bahantizem. Ko se izkadi umetno izgojena dobra volja, nastopi zopet diplomatično občevanje, t. j. zapetost in nezaupnost.

V vasi Podlugovi se odpre hribovita dolina, ki teče skozi njo lokalna železnica v mesto Vareš. Turek in njegov hlapec sta odšla na svoj dom, izgubili smo tudi nekaj veseljakov, a namesto njih so prišli drugi tovariši, da je bila še večja tesnoba. Tolažila me je misel, da bo kmalu konec današnje vožnje, kajti hlapec je že začel pihati po prostornem sarajevskem polju.

Oddaleč se prikazujejo deloma zeleni in obrastli, deloma kameniti vrhunci, ki je med njimi stisnjeno glavno mesto dežele. Treba je prtljago spraviti skupaj in dobro pogledati, da se kaj ne pozabi. Sedaj se začuje zadnji pisk, vlak začne voziti bolj počasi, dokler ne obstane. Vse hiti iz vozov, prišli smo v metropolo pod Trebevičem.

13.

Pred nedavnim časom — bilo je na Bledu leta 1896. — sem se seznanil z nemškim duhovnikom, ki je videl že veliko sveta. Službujoč začetkoma v dušnem pastirstvu, je postal pozneje vodja romarskega hospica v Jeruzalemu in slednjič bogoslovski profesor v domači škofiji. Vsako leto je oba meseca velikih počitnic porabil za potovanje. Odšel je takoj, ko so se šole končale, ter prišel nazaj nekaj dni poprej, preden so se začele. Spisal je nekaj zgodovinskih knjig in veliko popotnih črtic. Iz zadnjih odseva posebna ljubezen do tujih krajev in neka nenasitna želja, ki ga je gnala občudovat to lepo zemljo božjo. Mnogo mi je pripovedoval o sveti deželi, o Carigradu, o menihih na gori Atosu itd. O neki priliki je opomnil, da so mu bržkone že pri rojstvu v zibelko položili popotno palico, ker ne more živeti brez nje. In čudno, mož je tudi umrl kot romar. O jesenskih počitnicah l. 1901. je pregledoval skrite doline v južnih Tirolih in pod tujo rušo, ki jo je toliko ljubil, našel zadnji počitek. Ker se ni hotel peljati po strmi cesti, je šel peš za poštnim vozom, toda med potjo ga zadene srčna kap in dokončano je bilo njegovo zemeljsko potovanje. V vasi Madonna di Campiglio, ne prav daleč od Ortleskih ledenikov, so izkopali utrujencu zadnji prostorček.

Sarajevo s Kape.

Sarajevo s kastela.

Z možem, ki ga tu častno omenjam, čutim neko sorodstvo. Meni morebiti niso dejali popotne palice v zibel, ali pa mi niso povedali, da so jo, a izkušam vendar narodno prislovico, da se popotni les, ko se ogreje v roki, ne izpusti tako hitro iz nje. Vleče me v neznane dežele in posebno rado takrat, ko se tice selivke poslavlja od naših krajev. Vrnivši se, prenašam toliko lažje samoto, ker so mi spomini o tem, kar sem videl in slišal, prijetna družčina. V njih preživim vse leto, a potem se obudi zopet želja po novem razgledu.

Oni neutrudljivi potovavec, čigar duša se izprehaja sedaj po drugih svetovih, mi je stopil pred oči, ko sem došel v Sarajevo. In v tem trenutku me je obšla otožnost, ki jo more umeti le tisti, ki je v neznanem daljnem svetu sam, brez prijatelja, brez tovariša. Da, ko bi imel ob strani tebe, izkušenega voditelja in zabavnega pripovedovavca, kako živahno bi se menila o tem, kar sva že doživela in kar naju še čaka! Tako se pa nihče ne zmeni za me, nihče me ne ogovori in ne pogleda. In ta čudovita razlika ljudstva! Turbani, fesi, cilindri, slamniki in razna druga pokrivala: vse je kar tako pomešano, da se mi skoro blodi v glavi. „Sluga sem,“ se čuje od raznih strani. To je običajni izraz, ki z njim pozdravljajo znanci eden drugega. Le mene nihče ne pozdravi.

Kolodvor stoji zunaj Sarajeva. Zgradili so ga bržkone zato tako daleč proč, da je več prostora za zidanje novih hiš. Voz električne železnice, ki sem se z njo peljal v mesto, je bil natlačeno poln. Priporočil sem se izprevodniku, naj me opozori na ulico, kjer se nahaja hotel R. Menda je bolj prav, da ga ne povem s polnim imenom. Izbral sem si to gostišče zato, ker sem ga slišal hvaliti. Toda zelo sem se opeknel

in lahko rečem, da na vsem potovanju nisem dobil tako slabega stanovanja kakor tukaj. Zanašajoč se na imenitni naslov, ki so ga dali tej hiši, sem imel upanje, da najdem v njej kaj posebnega. Počastil sem jo z obiskom, a kmalu spoznal, da ni v ponos slavnemu vojskovodju, čigar ime nosi nad glavnimi vrati. Črke, ki so nad pročeljem te enonadstropne barake, so tako velike, da zavzemajo tretjino vse višine ter so nekaka vada za tujce, da bi iz orjaških črk sklepali na notranjo imenitnost. Ko pridem z dvorišča po lesenih stopnicah, ki niso dosti drugače prislone, kakor pri nas na kakem skednju, v zgornji del hiše, ugledam ozek in temen mostovž, ob straneh pa nekaj nizkih vrat, ki peljejo v posamezne stanice. Drobne stene izgledajo kot zidane, pa so lesene. Že sem mislil pobegniti iz sumljivega bivališča, toda zmagala je potrpežljivost, ki je na potovanju posebno potrebna. S tolažbo, da ne bom dolgo tukaj prebival, in s trdnim sklepom, da bom o drugi priliki v izbiranju prenočišč bolj oprezen, odložim kovčeg na oguljen naslonjač, vtaknem nekaj potrebnih reči v žep in se odpravim v mesto.

Vesel, da sem prišel iz zadržane sobe zopet na prosto, korakam po Franca Jožefa ulici z mislijo: Sedaj boš videl Sarajevo!

Stisnjeno je v ozko dolino, skozi njo teče potok Miljačka. Mesto ima popolnoma planinski značaj, kajti obkroženo je z visokimi gorami, ki se jih razveseli vsak turist. Ob severu stojita Gradanj in Hum, ob vzhodu stražita Mali Orlovac in Hrastova Glava, ob jugu se vzdigujeta Velika Kapa in Dragulac. Vse pa presega 1629 metrov visoki Trebevič. Le na zapadni strani, ki prihaja železnica od nje, se razprostira večja ravnina. V mestnih bregovih ugledaš veliko hiš, obdanih z drevjem in z vrtovi. Nad njimi se vzpenjajo

kot igle drobni turški stolpiči, ki dajejo celokupnosti toliko ličnejšo podobo. Da povem kratko: Sarajevo me je spominjalo mest naših planin, Solnograda in Inomosta. Seveda sta zadnji dve obdani z mnogo višjimi vršaci, a vendar se opazuje neka sličnost med njima in to daljno postojanko na slovanskem jugu.

Miljačka, ki loči Sarajevo v dva dela, prihrumiti nad mestom iz skalnate soteske, teče pod kastelom in sprejme v spodnjem koncu manjši potok Koševo. Oba njena bregova sta močno obzidana ter zvezana s kamenitimi in železnimi mostovi; videl sem tudi par lesenih. Miljačkino obrežje se je kajpada zelo izpremenilo, odkar Sarajevo ni več v turški oblasti. Na obeh straneh so napravili lepe promenade, osobito na desnem bregu, ki je dobil ime Appelovo nabrežje. Tu vidiš več novih zgradb, ki kažejo, kako hitro napreduje mesto v avstro-ogrski oskrbi.

Sarajevo nima prav stare zgodovine. Na višini, kjer stoji sedanji kastél, je stal v 14. veku utrjen grad. Tu se je začelo živahnejše življenje šele ob času, ko je prišla Bosna v turško oblast (1463). Mesto se je z bližnjo in daljnjo okolico vred imenovalo Vrhbosna ter dobilo pozneje ponosni naslov Bosna Saraj. Zlasti se je povejšalo in olepšalo, ko je v njem paševal Gazi Husrev-Beg (1501—1539). On je sezidal veliko mošejo, ki nosi še dandanes njegovo ime in zasluži, da si jo ogleda vsak tujec. Ta turška cerkev se nahaja v predmestju Čaršiji na desnem bregu Miljačke. Ker bomo govorili obširneje o njej, naj zadostuje, da jo tukaj le kratko omenimo. Poleg mošeje je ustanovil Husrev-Beg tudi medreso, t. j. šolo za izobrazbo mohamedovskih duhovnikov.

Mesto se je polagoma oprostilo turške nadvlade ter postalo samostojno. Imelo je lastno upravo, si pri-

svojilo raznih pravic ter veljalo kot izvzeto. Vsled tega so si turški paše izbrali Travnik za svojo rezidenco, a kadar so obiskali Sarajevo, niso smeli bivati ondi več kakor dvakrat štiriindvajset ur. Šele 1. 1817. je prišlo mesto zopet v neposredno turško oblast, dné 19. avgusta 1878. pa se je po krvavem boju vdalo Filipovičevi armadi. Od te dobe dalje napreduje tako hitro, da se deloma prišteva že modernim mestom. Koliko novih palač se je dvignilo iz tal! Kako so se popravile ceste in uravnale ulice! Svojega staroturškega značaja sicer ne more izbrisati, a ravno razlika med novošegnimi in med srednjeveškimi mohamedovskimi poslopji dela Sarajevo toliko bolj interesantno. Uredile so se pa tudi javne razmere in namesto nekdanjega nepokoja se je naselil mir po vsej deželi. Pred leti si je upal malokdo potovati po Bosni in se štel srečnega, da je prišel z zdravo kožo zopet domov. Takrat ni bilo mogoče brez orožja hoditi okoli, kajti braniti se je moralo življenje in imetje. Sedaj greš lahko, kamor hočeš, a namesto samokresa ti zadostuje palica, da se opiraš nanjo in da k večjemu odženeš ž njo kakega sitnega psa od sebe.

14.

Ali bi šel vanjo ali ne?

To vprašanje sem si zastavil, stoječ pred Carrevo džamijo na levem bregu Miljačke. Radovednost je velika, kajti danes bi prvič v svojem življenju prestopil prag turškega templja, toda kaj naredo Turki z menoj, ako grem brez dovoljenja v njihovo svetišče? Mnogo vzrokov je govorilo zoper, to se pravi, da naj pustim Mohamedov tempelj v miru, po drugi strani pa mi je prigovarjal notranji glas: Sedaj je prilika, da si ga ogledaš tudi znotraj. Stikal sem torej po vhodu,

Sarajevo. Careva džamija.

Sarajevo. Turško pokopališče.

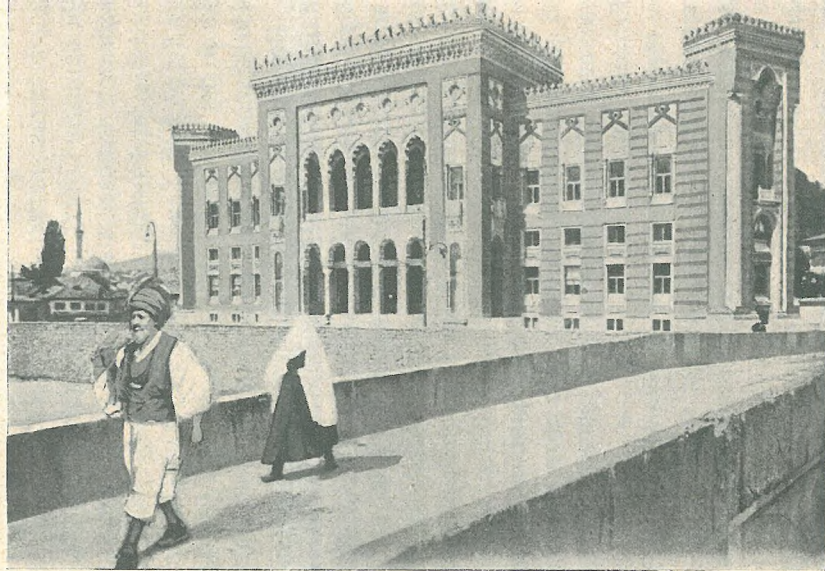
a ni bilo mogoče takoj dobiti pravih vrat. Pred džamijo so bile namreč nizke kolibe, ki je bilo v njih polno jerbasov češpelj, breskev, grozdja in melon. V vsaki kolibi je sedel Turek, prodajajoč razstavljeno sadje. Upadel mi je pogum in šel sem mimo džamije navzgor proti mestnemu oddelku Hrvatinu. Nekaj časa korakam naprej, toda ker postaja kraj vedno bolj samotni, se vrnem in pridem ob nasprotni strani zopet k mošaji. Tu ugledam obzidan prostor in med zidom okna, zavarovana z močno, železno ograjo. Znotraj so košata drevesa, pod njimi pa zarastli grobi, ki so postavljeni na njih večji ali manjši spominki iz belega kamena. To je turško pokopališče. Videl sem pozneje na raznih drugih krajih kar med hišami taka pokopališča, kajti Turki zagrebajo mrličje najrajši poleg svojih stanovanj, da so jim rajni tudi po smrti bližnji sosede. Na ta način ima mohamedovsko pokopališče nekaj domačega, vsakdanjega na sebi. Ker prebivajo mrtveci skoro na svojem domu, ostane zveza med živimi in mrtvimi toliko intimnejša, živečim pa je polajšana celo smrt, ko vedo, da tudi njih ne bodo odnesli daleč od hiše. Nekaj nagrobnih spominkov je bilo zdrobljenih in ležečih po tleh, kar dela otožen vtisk. Spominjali so me oslABLJENE otomanske države, ki se ji ravno tako krušijo in padajo na tla stebri nekdanjih, Slovanom ugrabljenih dežel.

Še vedno sem postopal sempatja in premišljeval, ali bi stopil v džamijo ali ne, akoprav sem izprevidel, da more moje vedenje vzbuditi sum v onih, ki me morebiti opazujejo. Kaj lahko pridem prav po nedolžnem na glas vohunstva. Moja neodločnost je bila posledica bojazljivosti, ki jo čuti človek v neznanem kraju. Prišel sem namreč ravnokar v Sarajevo in zato nisem upal nastopati tako samozavestno kakor doma. Sploh

pa se mi še danes čudno zdi, zakaj da je bil moj prvi namen, ogledati si turški tempelj, ko vendar nisem vedel, ali smem vanj, saj imajo gotovo tudi mohamedovci postavo, komu in kdaj je dovoljeno obiskati njih svetišče. Toda sedaj mora biti konec omahovanja. Stori odločen korak naprej ali nazaj! Obveljalo je zadnje in šel sem po Carevi ulici proti gorenji strani mesta. Tolažila me je misel, da to ni edina sarajevska mošeja in da bom imel priliko obiskati še kako drugo, ako danes ne, pa jutri. Seveda bi bil Carevo videl toliko rajši, ker jo je dal postaviti sultan Mohamed II., tisti, ki je iztrgal kristjanom Bosno ter jo pridružil svojemu cesarstvu.

Prestopivši kameniti most Seher Čehajina, pridem pred magistratno hišo, ki se ji pozna, da so imeli na razpolago mnogo denarja, ko so jo stavili. Zgradba, iz rdeče in rumene opeke, se vzdiguje s svojo ravno streho na odprtem prostoru poleg Miljačke ter je gledé orientalskega sloga in bogatih okraskov res nekaj lepega. Toda pri tej palači bi bili na lahek način prihranili veliko tisočakov in jih obrnili za drugo nujnejšo potrebo, a kljubu temu brez posebnega varčevanja sezidali lepo mestno hišo, akoprav ne s tako luksuriozno opravo.

Med tem kritikovanjem sem se obrnil proti hribu, ki je na njem kastei. Mi hribovci smo že taki ljudje, da se kmalu naveličamo hoje po ravnem. Cesta se vije v serpentinah navzgor ter pripelje do starega zidovja, ki so med njim svoje dni bivali poglavarji Vrhbosne in kjer so se vršili prvi dogodki sarajevske zgodovine. Sedaj je na tem prostoru nekaj ozkih ulic in precej hiš. Zanima nas tudi železen križ, postavljen v spomin vojakom, ki so padli pri kapitulaciji Sarajeva dne 19. avgusta l. 1878. Pod nami se peni Miljačka v skalnati soteski, nad nami pa se vzdiguje še višje

Sarajevo. Mestna hiša.

gorovje. Očem je odprt diven pogled na mesto, ki se razteza v ozki dolini, in na obeh straneh strmega bregovja. Gosto posejani minareti — vseh skupaj je 85 — dajejo Sarajevu odločno turški značaj. Med njimi se ponosno vzdiguje katoliška nadškofijska stolnica s svojima dvema zvonikoma. Tudi pravoslavna cerkev, ki ni daleč od katoliške, dela dober vtisk z visokim stolpom in s peterimi kupolami. Rad bi se ozrl še na desno in levo, toda visoki vrhovi mi zapirajo obzorje. Samo proti zapadu vidiš podolgovato ravan, sarajevsko polje. Ako greš do konca zidovja, prideš k višegrajskim vratom, skozi katera drži cesta v daljni Višegrad, mesto ob Drini v obližju srbske meje.

Zapustil sem osivelo trdnjavo in obrnil korake navzdol. Srečalo me je nekaj zagrnenih Turkinj; te izgledajo v svojih črnih haljah in belih zagrinjalih kakor redovnice. Čemaluša-ulica me pripelje do katoliške katedrale, ki stoji na čveterostranskem trgu popolnoma zase in zre z glavnim pročeljem proti jugu v ulico Ferhadija. Cerkveno zidovje je na vnani strani brez ometa, kar dela hišo božjo, ki je bila posvečena l. 1889., starinsko častitljivo. Tudi nje zgodnje-gotski slog ji daje nekaj posebnega. Stolpa s priprosto piramidno streho stojita na desni in levi strani velikih vrat. Mnogo bolj bi prišla do veljave in tudi zvonjenje, ki je, kakor znano, dar Kranjske dežele, bi se razlegalo lepše, ako bi bila zvonika nekoliko višja. Ko stopiš v notranjščino, se ti odpre krasen pogled. Glavno ladjo ločijo na vsaki strani trije mogočni okrogli stebri od manjših dveh ladij. Vse je lepo, enotno, snažno in ne preobloženo. Vesel sem bil, da vidim prestolnico vrhbosanske nadškofije, in zahvalil Boga, ki me je srečno pripeljal na ta kraj. Zahvali je sledila prošnja, da bi se tudi nadaljnje potovanje končalo brez nezgode.

Iznenadljiv prizor se mi je pokazal pri poslovanju od stolnice. Ko sem prišel iz cerkve ter stal na vrhni stopnici pred glavnim portalom, sem gledal na nasprotno stran proti višinam, ki se vzpenjajo v sinji zrak. Solnce je ravno zahajalo, zato so bile gore toliko intenzivneje in skoro bajno razsvetljene. Planine so kazale zeleno barvo, skalnate stene pa so se kalesketale v zadnjih žarkih nebeške luči. V bregovih so posejane hišice, ki se vzdiguje nad njimi kot sveče na ravni stolpič turške džamije. Zdelo se mi je, da me pozdravlja tako prijazno, kakor gorska cerkvica pri nas. Toda kak razloček med mošejo, ki jo vidim v daljavi, in med katoliško cerkvijo, ki stojim pred njo. Tukaj se obnavlja daritev na Kalvariji, ondi se časti sveti kamen iz Arabije.

Kraji, kjer je bival naš Odrešenik, so nam nade vse dragi. Srečnega se šteje vsak, kdor jih je obiskal in blagrujejo ga vsi oni, ki ne morejo tja iti. Tudi Turki popotujejo radi v Meko, kjer je živel njihov prerok, in v Medino, kjer počiva njegovo truplo. Ondi baje ena molitev več izda kakor tisoč molitev na kakem drugem kraju. Iz Bosne je sicer daleč v Arabijo, toda prav zato je v veliki časti tisti bosenski Turek, ki je obiskal svetišče v Meki in Mohamedov grob v Medini. Moslim, ki se odloči za to božjo pot, mora imeti nalašč narejeno obleko, sestojeko iz dveh delov. Z enim se prepaše, da mu maha do kolen, drugega pa priveže čez hrbet in levo ramo. Ta oprava, tkana iz drevesne volne, je bele barve in rdeče obrobljena. Imenuje se sveta obleka. Potovanje ni brez težav, zato romajo Turki skupno v velikih trumah, takozvanih karavanah, da so drug drugemu v pomoč. Dalj časa morajo hoditi skozi puščavo, kjer mnogo trpe vsled vročine in žeje. Vrh tega jih hudo nadleguje glasov

viti veter „samum“, ki ima to lastnost, da vse osuši, in ki tako vpliva na kožo, da se človek ne more potiti.

Lahko si mislimo veselje, ki ga občuti veren Turek, ko od daleč zagleda Meko. Tukaj je sveta Kaba, največje mohamedovsko svetišče, veliko obzidano poslopje, ki nima nobenega okna. Ker so tudi vrata zagrnjena s preprogo, bi vladala v Kabi popolna tema, ako bi je ne razsvetljevale svetilke. V tleh je vdolan četverooglat marmor, strop pa je zakrit z rdečim, z zlatimi cveticami pretkanim damastom. Da se ne vtihotapi kak drugoverec, mora povedati vsak popotnik svoje ime, stan in domovino, šele potem ga izpustijo čuvaji v Kabo in k počesčenju svetega kamena. O kamenu, ki je črn, verujejo moslimi, da ga je angel iz nebes prinesel očaku Abrahamu, hudomušniki pa, ki so se po zvižaji priplazili v svetišče, trdijo, da ni drugega nego meteor, ki je priletel na zemljo. Ko je romar deset stopinj od kamena, ga počasti s tem, da drži proti njemu notranjo stran obeh rok. Potem ga gre poljubovat ter drgne ob njem roke in čelo. Slednjič oblijejo vsakega z vodo v znamenje, da so mu odpuščeni vsi grehi. Drugi dan gredo h gori Arafat, kjer je pridiga, po pridigi pa hiti množica na določen kraj, da odpodi hudobnega duha. Vsak vrže sedem kamenov in govori besede: „V imenu vseмогоčnega Allaha storim to iz sovraštva do satana in v njegovo sramoto.“ Tako je božja pot v Meki končana. Kristjanu pa je zelo težko ali celo nemogoče priti v Meko, kajti mohamedovci se ponašajo s tem, da ni bival še noben nevernik — s tem izrazom zaznamujejo kristjane — med štirimi zidovi Kabe ter se ni doteknil še noben nevernik svetega kamena.

Ko je opravil Turčin svojo pobožnost v Meki, hiti v Medino, kjer počiva prerok Mohamed († 632).

Med mohamedovci je razširjena govorica, da je v Medini poleg Mohamedovega trupla in trupel prvih dveh kalifov pripravljen še četrti prazen grob, ki bodo položili vanj Jezusa, sina Marijinega (Isa ben Maryam) ko bo prišel na svet. In to se bo po misli Turkov gotovo zgodilo, kajti oni trdijo, da Kristus ni bil križan, ampak nekdo drugi namesto njega.

Samoumevno je, da imajo moslimi posebno spoštovanje do vsakega, ki je videl Mohamedovo svetišče v Arabiji. Tak romar jim je vzvišena oseba, zato mu pridenejo častni naslov „hadži“. Sarajevski hadži Lojze je leta 1878. samo zato tako navdušil bosenske Turke proti naši vojski, ker je bil že v Meki in Medini.

15.

Zvečer sem kmalu poiskal prenočišče, da se okrepčam za naslednji dan. Poprej bi bil pa še rad izvedel, na kakšnem glasu je tisti imenitni hotel R. kjer sem se nastanil. Meni ni bil všeč in zato bi bil rad slišal, kako sodijo drugi o njem. Ker sem ime opravke v knjigotržnici poleg pravoslavne cerkve, povem ondotnemu knjigovodju, da sem tujec, da stanujem v omenjenem hotelu, da mi vnianjost ne všečuje in da sem nekoliko v skrbi glede varnosti in poštenja v tej hiši. Gospodu se je menda dobro zdelo, da se obračam z zaupnim vprašanjem do njega, zato mi pove z veseljem, da mi ni treba imeti pomislekov.

„Gostišče seveda ni prve vrste,“ pripomni smehljaje. „Pa saj ste sami videli, kako izgleda. V njem ostajajo ljudje srednjih in nižjih stanov, toda kolikor jaz vem, se še ni slišalo, da bi se bilo komu zgodilo kaj žalega. Zato ste, mislim, lahko brez skrbi.“

Z lažjim srcem odidem po razsvetljeni ulici naprej, a kljub temu bi bil šel rajši v drugo gostišče. Pa naj

bo, se bo že prestalo. Zopet korakam po onih lesenih stopnicah, ki vodijo z dvorišča v prvo nadstropje. Na ozkem mostovžu je gorela luč, da sem takoj dobil sobo ter jo skrbno zaklenil. Preden sem zaspal, prižgem še enkrat luč in pogledam pod postelj, če nimam morebiti kakega tovariša, ki bi v temini skrit prežal na moje novce. A ni bilo nikogar. Potem sem se izročil božjemu varstvu in premišljeval, kako brezskrbno se doma zvečer zaspim, tukaj pa človeku toliko sumljivih reči blodi po glavi. Vendar sem vsled utrujenosti počival dosti dobro. Le zapiranje nekih vrat prav v obližju me je parkrat prebudilo. Moje zglavje je bilo namreč tik onega samotnega prostora, ki se potrebuje po dnevu in po noči, le lesena stena je bila vmes. Položaj mi je bil torej dokaj neprijeten, no pa se je vendar prebilo.

Marsikdo zjutraj ne vstane rad in tudi pisec pričujočih spominov ni izmed tistih, ki so na vse zgodaj po koncu. To pot mi je pa jutranja zarja naredila prijetno uslugo. Veselo se dvignem z ležišča, uredim jutranje zadeve ter si osnažim tudi obutev. Ne vem, je li res ali ne, da tisti ne pozna življenja, kdor si še ni sam čedil obleke in snažil črevljev. Ta izrek meri na one sloje ljudstva, ki imajo vsega v obilnosti in so jim že od otroških let služabniki na razpolago. Jaz nisem bil tako srečen (ako se more v tem slučaju govoriti o sreči), da bi mi bili stali sluge ob strani, in še sedaj se primeri mnogokrat, da si moram postreči sam, kar vselej storim z veseljem. Zato imam tudi na potovanju marsikako stvar pri sebi, ki bi komu drugemu ne prišla na misel, n. pr. šivanke, niti, par ščeti in celo škatljico onega črnila, ki daje sijaj usnju. A ne zato, da bi si prihranil desetico — tako minimalna vsota pri stotaku ali pri dveh stotakih ne pride

v poštev — temveč zato, da mi ni treba čakati po-
strežčkove milosti.

Ulice so bile večinoma prazne, ko sem mimo samostana usmiljenih sester in mimo ponosnega poslojca deželne banke prišel v središče Sarajeva. Gospode nisem nič videl, počivala je še v mehkih pernicah in pričakovala vzhajajočega solnca. Le okoličani so dohajali v večjih trumah s svojim blagom v mesto. Vozov ni bilo veliko, zato pa trume otovorjenih konj, ki so jih Bošnjaki vodili na vrvi enega za drugim. Žival je imela na obeh straneh reber naložene težke košare raznega živeža za meščane. Posebno so me zanimala, ali da bolje povem, se mi usmilila tista uboga kljuseta, ki so nosila drva. Izdihovala so pod težkim bremenom dolgih polen, ki so bila z vrvjo povezana in segala konjem pošev od vratu do zadnjih nog. Na vrhu hrbta je bila pritrjena s senom natlačena vreča, ki je upehani živali vendar še neka tolažba, da sledi trpljenju počitek in zobanje. Konji so majhni in koščeni; pozna se na njih, da morajo veliko trpeti. Ne ljubi se jim glave držati kvišku, klavrno pobešajo suhe vratove z dolgo grivo proti tlom. Ne vem, zakaj da so tako rezgetali. Komaj je utihnil eden, že se je oglasil drugi, morebiti samega veselja, da so prišli v Sarajevo, kjer jim bodo pobrali tovore z izmučenega trupla.

Vstopil sem v kavarno „Evropa“, da dobim nekoliko gorkega in izvem kaj novega iz časopisov. Mi čitamo dunajske liste še tisti ali vsaj drugi dan, ko so tiskani, v Sarajevu ni tako. Pozna se, da smo precej daleč od Dunaja, kajti časopisi pridejo šele v par dneh tu-sem. Omeniti moram tudi izvrstno vodo, ki je mesto z njo oskrbljeno. Bistra je kakor naša studenčina in za prebivavce neprecenljive vrednosti. Napeljali so jo

Drvarji na potu v Sarajevo.

leta 1890. iz gorskega studenca Moščanice ob vzhodni strani Sarajeva.

Tiskan kaŕipot, ki sem ga imel pri sebi, me opozori na deželni muzej poleg nadškofijske stolnice. Odprt je tri dni v tednu ter dovoljen vanj prost vstop, tujci pa ga lahko obiŕčejo o vsaki priliki, da se le zglase pri muzejskem vodstvu. Turkom, nekdanjim gospodarjem v Sarajevu, ni bila prav nič mar arheologija, najbolje so se zabavali z natlačeno pipo in črno kavo, druge reči so jim bile deveta briga. Toda ko je bila Bosna zasedena, naša država ni skrbelo samo za razvoj gospodarstva, temveč tudi za duševno izobrazbo zanemarjenega ljudstva, za preiskovanje deželne zgodovine itd. Marsikaj važnega so zasledili vojaki, veliko znamenitih spominkov so našli inženjerji pri grajenju železnic in dosti starin se je izkopalo pri stavbi novih poslopij. Ustanovilo se je društvo, ki naj zbira za deželo znamenite predmete ter jih združuje v sistematično urejeno razstavo. Tako je nastal muzej, predstavljajoč Bosno in Hercegovino v njeni preteklosti in sedanjosti. Nabralo se je že toliko blaga, da je hranjeno v več ko 50 sobanah.

Na ogled je postavljeno različno orodje iz kamnite, bronsove, bakrene in železne dobe. Kot izvanredna posebnost se kaže bronsova čelada iz starogrške zgodovine. Pri čudnem pokrivalu se ustavi marsikak starinoslovec, premiŕljujoč, kateremu junaku izmed Špartancev, Atencev ali drugih Grkov je dičila ta čelada ponosno glavo. Kronologično urejena zbirka sega potem dalje v prve krŕčanske čase in prestopa z dobo ljudskega preseljevanja v srednji vek.

Posebno lepa je etnografična skupina, ki predstavlja krasno opravljene plastične podobe v naravni velikosti. Stoječ pred slikovito oblečenimi prebivavci

6*

Kmetje iz okolice Sarajeva.

jugoslovanskih dežel, imaš jasen pojem o vsakovrstnih krajih in fantastičnih barvah narodne noše. Ne vem, koliko sem naštel figur iz raznih krajev Bosne in Hercegovine; poleg njih je tudi nekaj Bolgarov in Albancev. Prav tako zabavno in poučno je ogledovanje bivališč, v katerih stanuje bosenski seljak. Odprt ti je pogled v kmetsko sobo, kjer vidiš njeno opravo in zreš na ta način nekoliko globlje v ljudsko življenje.

Najbolj, akoravno neprijetno, me je iznenadil antropološki oddelek. Kje ste bile nekdanje zakopane, ve izgledane mrtvaške glave? V poročilu čitam, da so vas našli v grobiščih Glasincu in Jezerinah, na rimskem pokopališču v Zenici, Stolcu in drugod. Kam ste prišle sedaj? V razstavo, kjer vas ogledujejo živi, a nihče vam menda ne želi večnega miru, četudi mu kličete v spomin žalostno geslo: „Ecce sortem!“ Koliko vekov je že preteklo, odkar vas je nosilo živo telo? Tega nobeden ne ve za gotovo. Kakšen vam je bil stan v življenju? Ni ga znamenja, ki bi se to poznalo po njem, ker ste vse enake. Katere ste krščene in katere nekrščene? Nikakega pojasnila. In koliko časa boste čakale rešitve iz te ječe? Nobenega odgovora. Zdelo se mi je, da stojim s prorokom na sredi polja, napolnjenega s človeškimi kostmi, in da slišim glas Gospodov: „Ecce ego intromittam in vos spiritum et vivetis. Et dabo super vos nervos, et succrescere faciam super vos carnes, et superextendam in vobis cutem et scietis, quia ego Dominus.“ (Ecch. 37.) Ako imaš pred seboj par sto lobanj s tistimi velikimi vdrtinami, kjer so se nekdanje zrcalile oči, z ono trioglato jamo, kjer je bil svoje dni nos, in z zijajočo zgornjo čeljustjo, iz katere moli tuintam kak zob, tedaj ti pride — če nisi popolnoma top — marsikaj na misel. Da, smrt, ti si najhujša kazen, kateri je zapadlo človeštvo!

Zapustiva mrtvece in se obrniva v sobane, kjer so zbrani trije deli prirode: živalstvo, rastlinstvo in rudnistvo. Naravoslovni strokovnjak najde tu marsikaj velezanimivega, navadni človek pa hodi od omare do omare le zato, da občuduje lepo razvrstitev in da zadošča radovednosti. Spremljevalec me je opozoril na dva orla, ki se vidita s svojimi leskečimi očmi in razprostrtimi perutnicami, kakor da bi se hotela vzdigniti kvišku. Rekel je, da je bil ustreljen eden na Vlašič-planini, severno od Travnika, eden pa na Prenju v Hercegovini. Orel se imenuje *Gypaëtus barbatus* in je že skoro izmrl v svoji domovini, južni Evropi. Po prsih je rumen, hrbet in peroti so rjave barve z belimi lisami. Močni in drzno zakrivljeni kljun, ki je pri korenini obrastel s črnimi ščetinami, kaže, da se brez skrbi poloti kake večje živali. Ta krvoločni ropar tičjega rodu ugrabi posebno rad jagnje izmed črede in je celo otrokom nevaren. Tudi odrasel človek bi se ga ustrašil, kajti orjak meri z razprostrtimi perotnicami skoro tri metre. Med vodnimi ticami me je najbolj zanimal pelikan (*Pelecanus onocrotalus*), ustreljen na Skadrskem jezeru ob črnogorsko-albanski meji. To je kljunač, da ga je veselje pogledati. Najljubša hrana so mu ribe. Ker ne more vseh naenkrat pogoltniti, jih spravlja v prostorno vrečo pod kljunom in potem polagoma zauživa.

Reči se mora, da je muzej, akoravno ustanovljen v novejšem času, zaradi bogate vsebine v ponos Sarajevu.

16.

Najbolj suha in dolgočasna med vedami je brezdvomno statistika. Kljub temu jo nekateri visoko cenijo in trdijo s poudarkom: „Številke govore.“ Dosti pa je nevernih Tomažev, ki številkam ne zaupajo.

Resnica je seveda v sredi. Statistika ni vselej zanesljiva, a vendar je potrebna, ker nam daje splošen pregled o napredku ali nazadovanju v raznih strokah življenja. Zato pridem tudi jaz s številkami na dan, ki sem jih pobral v nekem opisu. Mogoče da so zanesljive, vsekako nam pa podajajo vsaj približno podobo o obljudenju Sarajeva.

Pred nekoliko leti so našeli 38.083 prebivavcev brez vojakov. Glede vere so naračunili 17.158 (torej dobri dve petini vseh duš) mohamedovcev, 10.672 katolikov, 5858 pravoslavnih, 4058 židov, 285 evangelijskih in še nekaj drugih konfesij. Vidi se, da je v mestu prava mešanica raznih veroizpovedanj. Med židi je veliko Španjolov, t. j. potomcev tistih, ki so bili izgnani iz Španije. Španjoli govorijo še sedaj starokastelanščino.

Mesto je razdeljeno v sedem okrajev. Središče Čaršija se razteguje po ravnini na obeh straneh Miljačke. Drugi okraji se nahajajo bolj ali manj v bregovih. Severno od Čaršije so oddelki Koševo, Bjelava, Kovači in Grad, ob jugu pa Bistrik-Čobanija in Hrvatini.

Ko sem zavil iz Franca Jožefa ulice proti okraju „Kovači“, sem prišel na turški trg ali v takozvani pazar. Bila je ravno sreda, običajni tržni dan, in zato mnogo ljudstva skupaj, da se moraš na vse strani izogibati zarastlim širokoplečim Turčinom in njih otovorjenim konjem. Popotniki, ki so hodili po turških deželah, pripovedujejo, koliko sestradanih psov so videli v Carigradu, Solunu, Sarajevu in drugod. Kot vesten poročevavec moram opomniti, da je te živali sedaj v Sarajevu menda ravno toliko, kolikor n. pr. v Ljubljani, vsaj jaz je nisem videl več. Še celo v pazarju, kjer se nahajajo cele trume Turkov in kjer se dobi dovolj odpadkov, je postopalo le malo psov, pa še ti so imeli menda svoje stalne gospodarje.

Pazar sestoji iz več ozkih ulic, kjer je v prostornih lesenih kolibah polno izložb vsakovrstne robe. Postopajoč med gnečo prodajavcev in kupovavcev, sem mislil, da bivam v daljnem orientu. Tu imaš jasno sliko turškega semnja. Poleg razpostavljenega blaga vidiš različne rokodelce, ki imajo tukaj svoje delavnice, tako da je delavnica ob enem tudi prodajalnica. Krojači, črevljarji, sedlarji in drugi se gibčno sučejo pri svojem opravilu. S prekrizanimi nogami na tleh sedeči moslimi urno vbadajo šivanko, da bo obleka prejkomogoče izdelovljena. Črevljarji vlečejo dreto in tolčejo s kladivom po podplatih, kakor bi se kdove kako mudilo. Prav lepe reči izdelujejo pasarji iz bakra, leskeče posode z ličnimi okraski, ki se takoj prikupijo očesu. Veliko je razstavljenih umetnih vezenin, n. pr. vrečic in pogrinjaj, izmed katerih je dosti pretkanih z zlatimi in srebrnimi nitimi. Vmes te srečujejo poulični barantači, ponujajoč svojo robo, ki jo nosijo deloma v rokah, deloma jo imajo optano okoli pasa. Tudi kruha je bilo veliko na prodaj, in sicer hlebci, na deskah v dolgi vrsti postavljeni eden pri drugem. Pri nas je kruh rjavkaste barve in lepo zapečen, da se kar sveti, tukaj pa izgleda tako blede-žalostno, da bi ga ne jedel drugače kakor v slučaju hude lakote. V neki kolibi je bilo zbranih več revežev, ki se jim je zastonj delila gorka kava. Dobro dene človeku, ko vidi pri nekrščanskem narodu praktično ljubezen do bližnjega. Naravne čednosti, milosrčnosti do siromakov, je zmožen tudi moslim, ki iz prirojenega nagiba izkaže telesno dobro delo usmiljenja.

Prišel sem do velike mošeje, stoječe sredi pazarja. Od ulic jo loči zid, ki ima nekaj oken, da se lahko pogleda na dvorišče. Zopet me je opadla bojazen, zabranjujoča mi vhod v notranjščino, kakor

Na Starem trgu v Sarajevu.

včeraj pred Carevo mošejo, a danes je zmagal pogum. Navdajalo me je upanje, da bo najhujša kazen, ki me more zadeti, ta, da me Turki odstranijo iz svetišča. Kaj bolj neprijetnega se mi morebiti ne bo zgodilo. Vem, da bi se bil pozneje jezil sam nad seboj, in vsak bi me lahko imenoval strahopetca, ako bi ne bil porabil lepe prilike, ki se mi je ponujala. Torej naprej, sedaj ali nikoli! Mošeja je prezanimiva, da bi šel kar mimo nje, kajti po velikosti in lepoti zavzema tretje mesto med vsemi mošejami na Balkanu. Prva je v Carigradu, druga v Adrianoplju in tretja je sarajevska, ki stojim ravnokar pred njo in ki ji pravijo Begova džamija.

Vstopivši na dvorišče, ugledam na prostem stoječ in s stebri podprt paviljon, sredi katerega je vodnjak. Tu se umivajo mohamedovci, preden gredo v tempelj. Okoli vodnjaka so klopi za odpočitek, ki se prilega v vročini toliko bolj, ker raztega košata lipa svoje veje nad paviljonom. Poleg šumljajoče vode sta se hladila v senci dva stara Turka, ki sta po moji misli stražila vstop v džamijo, akoprav sem sodil po njihih pobešenih glavah, da dremljeta. Z dolžnim rešpektom se približam enemu izmed njiju ter ga vprašam, če smem iti naprej. Odgovoril mi ni ničesa, mogoče da je bil nevoljen, ker sem ga motil, le pokazal je proti glavnemu vhodu. Aha, ne bo tako hudo, kakor sem si domišljeval!

Najprej si oglejmo zidavo od zunaj. Glavna stavba je četrstranska, venčana na vrhu z mogočno kupolo. Okoli nje se vrsti več nižjih kupol z okroglimi strehami. Ob zapadni strani se vzdiguje visok munár, podoben velikanskemu večoglatemu stebri. Na vrhu stebra je obzidan prostor, ki vpije muezin vsak dan petkrat raz njega običajno mohamedovsko

Sarajevo. Begova džamija. Vodnjak.

molitev. Plaziti se mora po stopnicah votlega stebra, da pride na vrh, kjer kliče kakor posredovavec med nebom in zemljo Turkom v spomin besede: „La ilaha illa Allahu.“ (Ni Boga razun Allaha.) To je glavno vodilo islamske vere. Na prvi hip se pozna, da je vzel Mohamed imenovano geslo iz svetega pisma in sicer iz druge Mojzesove knjige, kjer čitamo: „Jaz sem Gospod tvoj Bog. Ne imenuj tujih bogov razun mene!“ (II. Mojz. 20, 2. 3.) Sploh najdemo v koranu mnogo naukov, ki kažejo, da jih je pobral prorok iz krščanskega in židovskega bogoslovja. Stolp, ki govorimo o njem, ima od stebra naprej še zidan vitek nastavek, ki se končuje s podolgasto koničasto piramido. V mesecu Ramazanu, ko imajo Turki veliki post, in o vseh večjih praznikih so stolpi razsvetljeni, kar se mora zelo lepo videti pri tolikem številu minaretov. Razvišino Begove džamije je vihrala leta 1878. Mohamedova zelena zastava z islamskim grbom, polmesecem in zvezdo, v znamenje, naj se pripravijo vsi moslimi za boj, kajti bliža se sovražnik njihove vere. Zastavo je dal razpeti hadži Loja, tisti glasoviti romar, ki je obiskal mohamedovski svetišči Meko in Medino v Arabiji, oni gorečnik, ki je letal od kraja do kraja ter s svojo plamtečo besedo bosenskim Turkom podžigal pogum, da so se zoperstavili naši vojski in da je bilo po nepotrebnem prelite toliko krvi.

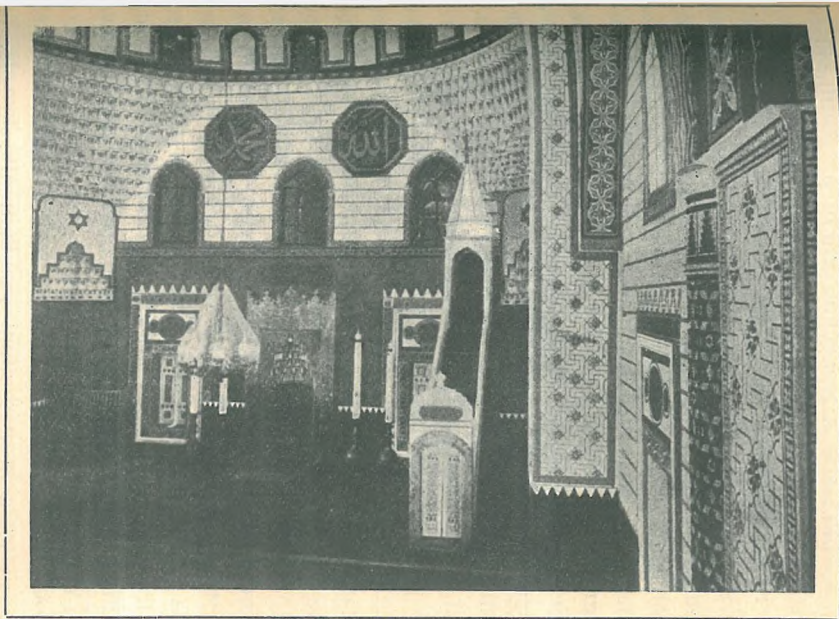
Sedaj se približam glavnemu portalu, ki se vrsti na obeh straneh poleg njega več obokanih manjših vhodov, vsak z malo kupolo na vrhu. Še enkrat pogledam okoli sebe, ali me kdo opazuje. Vsak trenutek pričakujem, da zaslišim besede: „Apage s svetega kraja!“ A nihče se ni oglasil. Ker mi je bilo znano, da se ravnajo mohamedovci, preden stopijo v tempelj, po oni besedi, ki jo je govoril Bog Mojzesu iz go-

rečega grma: „Sezuj svoje črevlje!“ — sem hotel potegniti obutev z nog. V tem pride iz mošeje mladenič, lep dečko kakih dvajsetih let, s širokimi višnjevin hlačami, s svilenim pasom, kratkim jopičem in temno rdečim fesom na glavi. Bil je služabnik, ki je, kakor sem videl pozneje, snažil džamijo. Videč, da bi še rad v notranjščino, mi prinese prostorne usnjate črevlje z opazko, da naj jih nataknem na svoje. Tujcem se namreč ni treba sezuvati, postavi je zadoščeno, ako se čez vrhnje obujejo cerkveni črevlji, ki imajo po moji misli nekak liturgičen značaj. Ko je bilo to v redu, sem snel klobuk raz glavo, toda mladi Turčin me opomni, da naj se pokrijem, kajti moslimi izkazujejo čast Bogu s sezuvanjem črevljev, ne pa z odkrivanjem. Potem korakava skozi velika vrata v prostrorokovo svetišče.

17.

Kamor še ni stopila moja noga in česar še niso videle moje oči, to je sedaj pred menoj — Mohamedova tempelj! Veličasten prostor, podoben rotundi, bled glede prvega vtiska primerjal panteonu v Rimu, seveda je med obema velik razloček. Panteon, najstarejša krščanska cerkev na vsem svetu, je popolnoma okrogla stavba, Begova džamija pa je obdana s četverostranskim zidom, ki mu daje nad njim se vzdigajoča kupola okroglo podobo. Panteon dobiva svetlobo samo skozi eno okroglo okno ob vrhu oboka, tukaj je ob straneh zidovja več oken. Panteon ima krog in krog osem velikih votlin, ki so v njih nekaj stali maliki, a sedaj stoje v teh votlinah oltarji, v džamiji pa o kakem oltarju ni duha ne sluha. Oglejmo si jo, kakšna da je.

Nad nami se vzpenjajo mogočni oboki, sloneči na masivnih stenah. Mošeja je zgrajena v bujnem

Sarajevo. Begova džamija. Notranjščina.

bizantinskem slogu ter preslikana čez in čez z živahnimi arabeskami. Vsega je videti dovolj, samo križa ni in svetnika nobenega. Mislil sem, da ugledam vsaj Mohameda, pa tudi njega ni, sploh nobene podobe. Lestene so okrašene z leskečimi črnimi ploščami, ki sicer čitajo na njih v zlatih arabskih črkah izreki korana.

Koran obsega 114 točk, takozvanih sur. Vsaka sura se začneja z besedami: „Bismi Illáhi rrahman rrahimi“. (V imenu Boga milostljivega in usmiljenega). Osmanska vera spoznava na podlagi strogega monoteizma enega samega Boga in zato ima Mohamed popolnoma prav, ki trdi: „Če bi bili razun Allaha še drugi bogovi, bi moral svet propasti.“ Kako lepo se čita prvi suri: „Hvala in čast bodi Gospodu svetov, usmiljenemu, ki ima vlado v roki. Tebi, o Gospod, hočem služiti, tebe kličemo na pomoč. Pelji nas po pravi poti, po poti tistih, ki se veselijo tvoje milosti, ne onih, ki so zašli.“ In v drugi: „Allah je živ, stalen. On ne zaspí, on ve, kaj je pred nami in za nami, ljudje pa ne razumejo ničesar, razun kar hoče on. Njegovo prestol obsega nebo in zemljo.“ Da, v islamu nahajamo celo neko sorodnost s krščansko sveto Trojico. Mohamed uči, da ima Allah še dva tovariša, ki se imenujeta Amr in Ruh. Toda ko veruje kristjan, da so vse tri božje osebe enega bitja, veruje Turek, da je samo Allah pravi Bog, Amr in Ruh pa duhovni nižje vrste.

Ondi, kjer je po naših cerkvah veliki oltar, so v mošejih vrata in nad njimi visi kamenita krogla. To je zbrusen bel kamen, ki ga moslimi zelo čislajo, ker je bil dotaknjen pri črnem kamenu v Mekki. Na vsaki strani vrat so na tleh postavljeni trije svečniki, spredaj pa visi od stropa doli velik lesteneček. Tla, kjer stoje turški duhovniki, opravljajoč božjo službo, so pogrnjeni

s pisano preprogo, ves drugi tlak v cerkvi je pokrit s pogrinjali, spletenimi iz bičevja.

Radoveden sem bil, kaj pomenita tabli, ki predstavljata šest stopnic, razvrščenih tako ena nad drugo, da je proti vrhu vsaka stopnica ožja. Nad njimi se lesketa zvezda. To mora biti neki simbol. Turek, ki je govoril gladko hrvaščino, mi pove, da predstavljajo te stopnice nebesa. V najnižji oddelek pridejo tisti, ki so sicer živeli po prorokovi postavi, a si niso nabrali posebnih zaslug za nebesa. V drugem oddelku bodo prebivali oni, ki so storili kaj več, kakor je bilo strogo zapovedano. V tretja nebesa pridejo moslimi, ki so še bolj popolno živeli itd. Ker so najnižja nebesa največja, bo prebivalo v njih največ ljudi; kolikor manjši je prostor proti vrhu, toliko večja blaženost in toliko manjše število izveličanih. Prav na vrhuncu, kjer se vidi zvezda, so sedma nebesa in prestol Allahov. Vidi se, da je mohamedovsko naziranje o nebeškem veselju nekoliko primitivno, a vendar nam kaže vero v neumrjročnost človeške duše in poleg tega tudi soglaša s krščansko resnico, da se bo plačilo v večnosti ravnalo po manjšem ali večjem številu dobrih del.

V mošeji sem opazil dve leci, eno na desni, eno na levi strani svetišča. Leca desne strani je precej visoka ter pokrita z dolgo piramidno streho. Iti se mora skozi ozka vratca in potem po stopnicah navzgor. Tukaj se razlaga koran v arabskem jeziku. Leva leca, ki se oznanjuje raz njo koran v hrvaščini, je mnogo nižja. Klopi, kakor so običajne v naših cerkvah, ni nobene. Samo pri glavnem vhodu se opazi dolga vrsta sedežev; spremljevalec pripomni, da je tukaj prostor za otroke. Čudno! Pri nas ne pustimo otrok v spodnjem delu cerkve, temveč jih vodimo pred oltar, da bolj vidijo, kaj se godi ondi, in da so

pod nadzorstvom. Pri Turkih pa imajo otroci odločen najzadnji prostor.

Tačas, ko sem ogledoval mošejo, pridejo vanjo trije mohamedovci, ki se jim je poznalo po obleki in vedenju, da so odličnega stanu. Vsi trije so imeli na glavi rdeče fese, ovite z belimi turbani, telo pa jim je pokrivala ohlapna črna obleka, podobna talarju, ki ga nosijo katoliški duhovniki. Starejši, ki ga je dičila skrbno gojena kosmata brada, je mlajšima dvema nekaj razkazoval v svetišču. Sluteč, da so bržkone islamski duhovniki, jih pozdravim z običajnim poklonom in tudi uni trije mi vljudno odzdravijo. V prvem trenutku sem se sicer bal, da mi ne pokažejo vrat, toda "ako se vedeš dostojno, tudi drugi nimajo povoda, da bi se ne obnašali, kakor se spodobi. Mladi cerkvenec mi je pozneje povedal, da je eden izmed onih treh „hodža“, t. j. mohamedovski duhovnik, mlajša dva pa sta „softa“ ali mohamedovska bogoslovca, ki se šele pripravljata za duhovski stan.

Potem me je peljal h grobu ustanovnika mošeje. V kripti mi pokaže rakev, kjer počiva paša Husrev Beg, tisti, ki je dal postaviti džamijo v prvi polovici 16. stoletja. Turki ga imajo v visoki časti, ker jim ni zidal samo tega svetišča, temveč je povzdignil Sarajevo v vsakem oziru do velike veljave.

Pred poslovom sem imel še neko željo. Rad bi bil zlezal na minaret in mesto pogledal od zgoraj doli. Stisnivši spremljevacu napitnino v roko, mu razodenem prostodušno, kaj mi je na srcu. Ker denar po ljudskem pregovoru železna vrata prebije, kaj bi ne omečil tudi ubogega moslima, da mi izkaže to malenkostno uslugo. Takoj zadovoljen s predlogom dostavi samo to, da naj pridem v eni uri nazaj. Takrat ima on svojo službeno pot na minaret, da opravi navadno molitev, in

skupaj pojdeva, jaz naj se pa tačas še nekoliko razgledam po Sarajevu.

Z opazko, da se kmalu vidiva, odidem čez dvorišče ter krenem po bregu navzgor proti šerijatni šoli. Kaj je to? Učilnica, ki se v njej izobrazujejo mladi mohamedovci za svoj prihodnji poklic, da postanejo duhovniki, učitelji in sodniki, kajti vse te tri službe so pri Turkih zedinjene v eni osebi. Učencem, ki se pripravljajo v tej šoli za svoj važni stan, pravijo „softa“. Poslopje je novo in stoji na vzvišenem kraju; od tu se vidi daleč okoli. Krasna zgradba, ki jo je sezidala sedanja deželna vlada turški mladini, je vplivala blagodejno na moslime. Prepričali so se, da je ravno naspotno res, kar so poprej pričakovali. Poprej so mislili, da jim bo avstrijsko-ogrška država po okupaciji Sarajeva kratila njih pravice in preganjala njih vero, a sedaj so spoznali, da se vlada vestno drži tega, kar jim je obljubila v manifestu z besedami:

„Naše čete vam ne bodo prinesle vojske, ampak mir. Naše orožje bo branilo vsakega, zatiralo nobenega. Vsi sinovi te dežele naj uživajo enake pravice, ohranijo naj svojo vero, varuje naj se jim imetje in življenje. Vaše stare postave se ne bodo zavrgle samovlastno, prizaneslo se bo vašim šegam in navadam. Nič se ne bo izpremenilo s silo in vse se bo uravnalo v vašo korist. Naša armada ne bo dežele nadlegovala, temveč z dobrim denarjem kupila vse, česar bo potrebovala. Naš cesar in kralj pozna vaše potrebe in vam želi najbolje. Pod njegovim žezlom živi mnogo narodov in vsak govori svoj jezik. Njegovi podložni so raznih ver, pa vsakemu je dovoljeno živeti po svoji veri. Z zaupanjem pribežite k slavnim avstrijskim zastavam in sprejmite naše vojake kot prijatelje!“

Ko bi bili Turki trezno prečitali ta manifest, ne bi bili poslušali hadži Loje in derviše (mohamedovski menihov). Mirno bi bili sprejeli naše vojake in prihranili toliko krvavih žrtev sebi in Avstriji. Žal, da so izpredvideli šele pozneje, da je naša vlada izpolnila besedo, ki jim jo je zagotovila, in da jim je cesar Franjo Jožef boljši oče kakor sultan Abdul Hamid. Dokaz temu je tudi šerijatna šola, ki jim jo je ustanovila država; sami bi pač ne bili nikdar zgradili take učilnice. Posebno lepo je notranje dvorišče, ki spominja z obokanimi hodniki in z ličnim stebrovjem na umetne stavbe starih Mavrov v Španiji. Na sredi dvorišča stoji vodnjak za umivanje, s hodnika pa se pride v mošejo, ki se poleg nje razvrščene učne sobane. V zadnjem delu poslopja prebivajo učeniki in tudi vsak učenec ima majhno sobo za stanovanje. Turki, ki glede znanosti niso silili nikdar v ospredje, imajo sedaj v Sarajevu lepo priliko za duševno izobrazbo.

18.

Hitel sem, da pridem o pravem času nazaj v Begovo džamijo. Muezin ima namreč natanko določeno uro, kadar opravlja z minareta običajno molitev. On me gotovo ne bo čakal, zato moram jaz čakati njega. Dobil sem ga pod lipo poleg paviljona. Videlo se je, da hodi s svojimi prekrižanimi opankami že nemirno semintja, zato se odpraviva takoj v stolp, ki stoji za mošejo. Ker sem bil doma v marsikaterem zvoniku, ter poizkusil dokaj trdnih in tudi trohnelih stopnic, me ni skrbelo priti v turškega, akoravno je turški zaradi svoje okrogle in ozke oblike prej podoben tovarniškemu dimniku nego cerkvenemu stolpu. Najbolj me je vlekla tja gor misel, da bom videl Sarajevo s tičje per-

spektive. Gledal sem sicer na mesto že s kastela, toda ves drugi užitek imaš z minareta, ki kipi enak vitki smreki proti nebu. Srce je tolklo hitreje in vročina me je obhajala, ko prideva na vrh ter stopiva iz votline pred okroglo galerijo. Ozrem se navzdol, a hoče se mi zvrtni v glavi. Zdelo se mi je, da s stolpom vred omahujem in da se bo sesulo vse skupaj. K sreči je bila bojazen kmalu premagana. Prav tak občutek me je navdal, ko sem bil pred leti v kupoli sv. Petra v Rimu. Četudi je minaret dokaj nižji, se mora vpoštevati to, da obide človeka mnogo poprej omotica, ako se nahaja na ozkem prostoru, kakor če stoji na široki podlagi. Dobro vem, da bi bil marsikateri čitatelj, ki nima prav trdnih živcev, občutil ravno to, kar sem jaz.

Muezin — ali pravzaprav njegov namestnik, kajti mladenič je rekel, da bo šele v par letih postal pravi muezin — je začel vpiti s krepkim glasom svoj „La ilaha illa Allahu.“ Šel je okoli vse galerije in sedaj vpil v višji, sedaj v nižji legi. Da bi napravil resonator, da bi se glas slišal močnejše, je držal ob vsakem licu roko. Od daleč se je čula molitev z drugih minaretov. Marsikdo spodaj mimoidočih je povzdignil glavo in morebiti premišljeval, kakšnega tovariša ima danes Turek pri sebi, jaz pa sem se divil čudovitemu prizoru, ki je bil razgrnjen pred očmi. Nad glavo se razgrinja veličastni firmament ter se izgublja više in više v neskončne zračne višave. Ob vznožju je razpoloženo mesto s svojimi cerkvami in palačami. Poseben vtisk delajo lesketajoče srebrne kupole, ki se vzdigujejo iznad velikega poslopja ob levem bregu spodnje Miljačke. To je novi židovski tempelj, impozantna palača, ki kaže, da je mnogo denarja v Izraelu. V bregovih so skrite med košatim drevjem bele hišice Turkov in Srbov, bolj podobne vilam kakor kmetskim domovom. Če bi videl

od blizu njihova primitivna stanovanja, bi sodil seveda drugače. Sploh zavzema mesto tako obsežen prostor, da bi lahko trdil: v Sarajevu prebiva stotisoč ljudi, pa le zato se vidi tako veliko, ker so hiše, posebno one v strminah, obdane z vrtovi.

Spremljevalec mi je pravil, da je Begova džamija ob velikem postu meseca ramazana električno razsvetljena. Post je za vsakega neprijetna stvar, ker zahteva razvajeno telo dobre postrežbe, in zato tudi moslimom ni posebno priljubljen, a drže ga vestno. Začenja se omenjenega meseca vsak dan tri ure pred solnčnim vzhodom in traja do solnčnega zahoda. Mohamedovci se morajo vzdržati v tem času ne samo jedi in pijače, temveč tudi toliko priljubljenega kajenja. Po dnevu vse počiva; kdor nima nujnega opravka, leže v posteljo in zaspi. Zaprte so prodajalnice in kavarne, mestni okraj, ki prebivajo v njih Turki, so kakor izumrli, toda zvečer se začne živahno gibanje. Ob solnčnem zatonu zagrmi z grada top, ki naznanja konec posta. Minareti zažare v svetlobi, po ulicah prižigajo svetilnice, Turčini pa se začnejo zabavati pri pojedini. Posebno dobro jim diše pipe in smodčice, ki jih niso smeli pušiti po dnevu. Ob eni čez polnoč se začuje drugi strel v znamenje, da se bliža zopet post, in ko se oglasi ob treh zjutraj tretji strel, se začne iznova ona tišina kakor dan poprej.

Poslušal sem pripoved in sklepal tako-le: Hvalevredno je, da se držite starih običajev ter izkazujejo pokorščino verski zapovedi. V tem pogledu ste vzgled marsikomu izmed nas. Ako gremo pa stvari do dna, bi lahko trdili, da tak post ni nikakršen ideal vzdržnosti. Pravzaprav to še post ni, temveč narobesvet. Kdor izpreminja dan v noč in noč v dan, ne dela drugega, kakor da preobrača naravni red, ki nam določuje dan

za delo in noč za spanje. Vi bi ravno tako ali še bolje izpolnili postavo, če bi onih dvanajst ur, ko sveti solnce, porabili za delo in zabavo in onih dvanajst ur, ko ni solnca, za počitek. Toda izkušnja uči, da dobijo vko-reninjene navade neko sankcijo in da se vsled nje smatrajo za bogoslužje, četudi niso.

Rad bi bil ostal dalj časa na stolpovi višini izpostavljen hladnim sapicam, ki so pihljale od vseh strani. Še bi bil opazoval mrgolenje ljudstva po ulicah in tudi krasnega razgleda po planinah bi se ne bil naveličal tako kmalu. Toda treba se je vrniti z vzvišenega stališča.

S cerkvencem sva se poslovila kakor prijatelja. Na vprašanje, kdaj pridem zopet v Sarajevo, sem mu odgovoril, da skoro gotovo nikdar več.

Vračajoč se pridem do Appelovega nabrežja, kjer je bilo zbranih poleg mosta več ljudi in med njimi precej otrok. Pomešam se med nje, da bi videl, kaj imajo. V sredi je stal mož, pred njim pa mizica, ki so bili na njej v treh oddelkih listki bele, rdeče in zelene barve. Nad oddelki so skakljali po drobni palici trije kanarčki, a ne v kletki, ampak na prostem. Njih gospodar jih je imel tako udomačene, da se je popolnoma zanesel nanje, in tudi tičem ni prišlo na misel, da bi pobegnili od njega. Pa še več. Živalca je bila naučena, da je na moževo povelje potegovala iz predalčkov listke, ki so se čitela na njih vsakovrstna vedeževanja. Kdor je plačal deset vinarjev, temu je potegnil tič s kljunom papirček s prorokbo, tič pa je vselej dobil od gospodarja zrno konoplje v plačilo. Otroci in odrastli so imeli z ljubeznivimi pevci s Kanarskih otokov veliko veselje. Posebno gospe so bile izredno dobre volje, kajti taki ljubki vedeževavci ne pridejo vsak dan v Sarajevo. Kaj se vse naredi iz živali! Tu se vidi, da

človek ni zaman krona stvarjenja. Naj je lev ali drobna tičica, vsaka stvar mu mora biti pokorna kot kralju zemlje. Zato se mi je zdel posestnik teh živalic, ako prav revež, vendar nekaj več kot ubog človek. Na suhem obrazu in na ponošeni obleki se mu je poznalo, da ne živi v obilnosti, toda tički, ki jih je naučil male umetnosti, so mu kapital, ki se z njim na pošten način preriva skozi svet. Gotovo je vsak večer vesel, ko spravlja svoje ljubčke v varno zavetje, potem pa prešteva denar, ki si ga je zaslužil čez dan z njimi. A siromak bi bil, če bi se njegovi trije prijatelji pone srečili, kar bi se prav lahko zgodilo v kakem nezavarovanem trenutku. Mačkov, teh tičjih rabljev, se ne manjka nikjer.

Plačal sem tudi jaz malo vsoto, da izvem, kaj me čaka. Rumeni paglavček se dotakne parkrat s kljunom belih in rdečih papirčkov, toda izpušča enega za drugim. Ker se dalj časa noče odločiti, dobi par nedolžnih priimkov, a slednjič vendar izvleče zeleni listek. Zakaj je izpustil beli in rdeči listek in zakaj mu je bil všeč zeleni? Menda zato, ker ima tudi žival svojo sodbo o barvah ter daje prednost tej ali oni. Znano je, da se bik in puran hudo razdražita, ako vidita rdeč robec. Fiziologi trdijo, da vplivajo barve celo na živali nižje vrste, n. pr. na žuželke. Čebela si dobro zapomni panj, ki je izletela iz njega, akoprav stoji na onem prostoru več panjev eden tik drugega. In zakaj si ga zapomni? Deloma zaradi lege njenega prebivališča, deloma zaradi njegove vnanje podobe, osobito barve, ki jo ima njena hišica. Naravoslovci, ki izkušajo prodreti v skrivnostno življenje prirode, so dognali, da je čebelam najbolj simpatična višnjeva barva. Lord Avebury poroča v knjižici: „Ali znajo tudi živali pametno misliti?“ — da je dajal čebelam strdi na različno barvanih papirnatih

listkih. Ko so se je napile in odletele, je premešal listke, a pri zopetni povrnitvi so poiskale najrajši višnjevi papirček. Na drug in jako duhovit način se je prepričal pri mravljah, da ljubijo pred vsem rdečo barvo.

Mojemu kanarčku je torej všečeval zeleni listek, kjer sem čital sledeče :

„Komur bo vlečena ta srečka, njemu se bo izpolnila kmalu želja, ki mu je najbolj pri srcu. Mnogo nād mu je že splavalo po vodi, toda ne obupati zaradi tega! Ako bi bil tudi dobil, po čemer je hrepenel, ne bi bil zadovoljen. Sedaj se bliža čas, ko doseže to, kar ga naredi zadovoljnega. Sovražnik, ki mu je hotel škodovati, ni več nevaren. Kača je pobegnila v skri-vališče, ki še siče iz njega, drugega pa ne more storiti. Torej pogum! Pot, ki jo imaš pred seboj, je še dolga, a bo srečna. Nikar se ne oziraj na levo in desno, temveč hodi brez strahu naprej po osnovanem načrtu! Čaka te še marsikaka težava, toda ako te bo spremljevala potrpežljivost, se bo vse dobro izteklo.“

Dostavljenih petero številc nisem porabil za loterijo, ker nimam navade nositi vanjo, prorokba pa mi je dala povod, da sem nekoliko razmišljeval o njej, akoprav je to očitvidno praznoverstvo. Vse avguracije imajo lastnost, da so zelo raztezne, da se vsled tega različno razlagajo ter dajejo mnogo prostora domišljiji. Iz splošnih izrazov, ki se nahajajo v njih, dobi vsak na lahek način neko sličnost s svojo usodo. Tak orakel je bil tudi moj. Ni odrastlega človeka, ki bi se mu ne bilo izjalovilo to ali ono upanje; prav tako je nauk, da ni treba obupati, vsakdanji in samoumeven. Da imamo med ljudmi dosti sovražnikov, je tudi stara resnica, škodujejo nam pa ljudje zato ne, ker ne morejo ali si ne upajo. Bolj pomenljive sem smatral besede: „Pot, ki jo imaš pred seboj, je še dolga, a bo

srečna.“ Tolmačijo se lahko na dvojen način. Prvič kot čas, ki mi je še odmerjen v zemeljskem življenju, in drugič kot čas, ki sem si ga odločil za potovanje. Prorokba mi je vsekako všečevala, naj sem si jo razlagal v prvem ali v drugem pomenu, kajti česar človek želi, to tudi rad verjame.

19.

„Praeteritorum memor futura exspectans“ — to mi je bilo v mislih, ko sem sédel na klopico mestnega parka in položil svojo prtljago poleg sebe, čakajoč električnega tramvaja, da se z njim popeljem na kolodvorsko postajo. Čas je, da zapustim Sarajevo ter se obrnem proti Hercegovini. Račun v famoznem gostišču sem seveda pošteno poravnal in bil prav vesel, da zapuščam za vselej to hišo.

Kdove, kaj me čaka v bodoče? Soditi po tem, kar sem poizkusil do sedaj, se ne bojim hudega. Glede varnosti ni bilo opaziti nikjer nič sumljivega; v nekem pogovoru sem celo slišal, da bi se v omikanih svetovnih mestih poprej izvršil rop ali umor kakor v Sarajevu. Nekdaj so bili zločini v Bosni vsakdanja reč, zato se vidi mnogo železnih vrat in močno zavarovanih oken, a sedaj jih ni treba več. Ako se zgodi kako hudodelstvo, tiči vzrok največkrat v francoski prislovcici: „Cherchez la femme!“ V tem oziru ne razume mohamedovec nobene šale in naj bi bila čast turške žene ali deklice razžaljena samo z nespametnim govorjenjem ali s predrznim pogledom. Tujcu, ki bi si dovolil prekoračenje spodobnega vedenja, bi doneslo njegovo frivolno obnašanje prav lahko najhujše posledice. Zato gre poštena ženska v Sarajevu tudi po noči brez skrbi na ulice in brez strahu, da bi jo kdo nadlegoval.

Peljali smo se mimo tobačne tovarne ob levi in mimo velikanske vojašnice ob desni strani ceste. Pred kolodvorom je stala v dolgih vrstah četa pešcev z godbo na čelu. Godci so igrali tako vesele koračnice, da se mi je vnemalo srce in da bi bil skoro mislil: Glej, kako čast ti izkazujejo, ko zapuščaš bosansko glavno mesto! Žal, da parada ni veljala meni, ampak poslavljajočim se vojakom, ki so odhajali v Mostar.

Kakor sem prišel, tako sem tudi odšel iz Sarajeva. Sam, nepoznan, pa vendar dobre volje. V železniškem vozu je bilo toliko prostora, da se je lahko gledalo skozi katerokoli okno. Poleg postaje „Ilidže“ sem videl lepa poslopja, umetne nasade in med njimi bele steze, ki se je izprehajalo po njih mnogo gospode v civilni in narodni noši. Tukaj so vroče žveplene toplice, ki so jih poznali baje že stari Rimljani. Tudi Turki so radi zahajali v ta kraj, a da bi bili kaj storili zanj, zboljšali stanovanja za tujce, vpeljali kaj novega, to ni njihova navada. Naša vlada je spoznala važnost toplic ter jim oskrbela vse udobnosti modernih kopaljšč. Sedaj je Ilidže znano po daljnem svetu, najbolj seveda zaradi toplic in ne dosti manj zato, ker se nahaja v bližini znameniti izvira reke Bosne. Voda priteka ob vznožju Igman-planine iz šestdesetih studencev in je takoj ob rojstvu jako močna. Vsaka reka ima po naravni postavi svoj začetek v neznatnem vrelcu in narašča le polagoma, sprejemajoča med potjo druge vode v svojo strugo, Bosna pa dela izjemo, ker je že pri viru tako velika, da je ni mogoče prebrestiti.

Ravnina se vedno bolj oži, griči se stiskajo in vlak piha skozi globoke skalnate zareze. V Pazariču se svet zopet nekoliko odpre, toda ima že planinsko podobo. Obrobljen je v velikem kolobaru z visokimi gorami, ki se odlikuje med njimi na južni

strani stoječa Bjelašnica (2067 m). To je pristen snežnik, do poznega poletja pokrit z belo odejo, od tod ime Bjelašnica. Turisti zahajajo radi na njen širok vrhunec, od koder se jim nudi daljen pogled. Pot menda ni težavna; ako se ne zaneseš na svoja pljuča, dobiš lahko konjička, da ga jahaš tja gor. Kdo se je zmenil pred nekaterimi leti za bosenske in hercegovinske planine? Nobena človeška noga menda ni hodila po njih; stale so nedotaknjene, kakor so bile ustvarjene, le grom in strela sta jim bila gosta. Sedaj je tudi v tem oziru drugače. Marsikak izletnik pride na Bjelašnico, da se ozre z njenega vrha po jugoslovanskih deželah. Pa tudi postrežbo dobi na tej višini, kajti zgrajena je na njej hišica za vremensko opazovanje in za sprejem tujcev.

Pri Pazariču se začne dvigati železnica proti sedlu, Vilovac zvanemu, in se spusti potem zopet v dolino. Tukaj se mi je pridružil sedemleten fantiček, ki je rekel, da se pelje do Rastelice. Akoprav ni bilo daleč, kamor se je namenil, se mi je vendar čudno zdelo, da nimajo taki otroci nobenega variha pri sebi. Deček je bil prijazen, gledajoč zavedno okoli sebe, kakor bi bil že kdove koliko izkusil na svetu. Sodil sem, da bo pozneje, ko doraste, pogumen človek, kajti taka narava se razvija na podlagi prirojenih lastnosti v vedno večjo energijo. Povedal mi je, da gre obiskat materino sestro in da bo ostal pri njej ves teden, ker jo ima zelo rad. Fantova cvetoča lica so kazala, da ne pogreša kruha. In njegova živahnost! To ni bilo mehkužno in slabotno dete gosposkih staršev, ampak od solnca ožgani sinček kmetske rodovine. Oče se je priselil s Hrvaškega in si kupil v tem kraju zemljišče. Kako bi ne uspeval otrok ob tečni domači hrani in v vedno svežem zraku! Za mladino je najboljši živež tisti, ki se dobiva

iz poljskih pridelkov, ne pa meso. Zdravniki pravijo, da pospešujejo mesna jedila pri otrokih hitro rast in zgodnjo dozorelost, toda na kvar zdravju in dolgemu življenju. Kolikor bolj počasi se razvija otrok, toliko krepkejše in vztrajnejše postaja telo. Cvetlice, vzgojene na najlepšem vrtu in v najboljši prsti, ti bodo zvene le v enem dnevu, ako jih odtrgaš, gorska cvetka pa, ki ni nihče zanjo skrbel ter je vzknila ob solncu in dežju kar sama po sebi, ostane sveža dalj časa. Koliko trši les imata mecesen in jelka, ki sta počasi izrastla iz peščenih tal, kakor borovec ali smreka, ki sta rastla na mastni zemlji!

V Rastelici je teta čakala na fanta, mu mahala z robcem in ga vabila k sebi, ko je vlak vozil na kolodvor. Potem sta šla na njen dom, mi pa smo odrinili proti Ivanovi planini. Železnica je tako zelo napeta, da so naredili v sredi proge, to je med tirom, varstveno pripravo z železnimi zobmi. Ako bi se primerilo, da bi hotel vlak zdrčati nazaj, ujel bi se stroj v gosto zobovje in obtičal v njem. Zaradi gotovosti so priklopili k zadnjemu vozu še drugo lokomotivo, da je pomagala potiskati naprej, in tudi ta bi se zajela v zobovje ob kaki nesreči. Na ta način je vlak dobro zavarovan, kajti pritrjen je na sprednji in na zadnji strani. Počasi, toda gotovo sta pihala hlapona proti vrhu kakor dva močna konja; eden je vlekel, drugi pa potiskal. Vzdigovali smo se vedno više iz doline, dokler nismo prišli na vrh prehoda.

Ivanova planina dela naravno mejo med Bosno in Hercegovino ter vodno mejo med Črnim in Jadranskim morjem. Višina cestnega sedla meri 1010 m, železnica pa gre nekoliko niže skozi prerov, ki je izkopen pod vrhuncem. Gorovje je zarastlo s starimi bukovimi gozdi, ki so sedaj, ko odmeva tudi tukaj

pisk iz parnega kotla, brez primere več vredni nego poprej. Hladen veter šumi med košatim drevjem in se prilega jako dobro po prestani soparici, vladajoči v nižavi.

Pomudo, ki smo jo imeli na tej gorski postaji, sem porabil za kratek izprehod po peronu.

20.

Nov svet se je odprl očem, ko smo se pripeljali skozi prerov Ivanovega sedla. Pred nami je razprostrta Hercegovina s svojimi visokimi gorami in globoko zarezanimi dolinami. Švicar in Tirolec opevata šumeče potoke, zelene planine in sive vršace svoje domovine, prav tako se ponša tudi Hercegovec z naravnimi krasotami, ki je okrašena z njimi njegova dežela.

Počasi smo se spuščali v dolgem ovinku proti gorskemu selu Bradini. Na postaji je hodil poleg vozov prodajavec, držeč v eni roki košarico z mrzlo ovčjo pečenko, v drugi pa tehtnico. Marsikomu je napravil skomine po okusni koštrunovini, da je kupil četrtinko ali pol kilo, a meni se reč ni zdela prav snažna in sem se zato obrnil toliko lažje od nje.

Dolina je vklenjena z visokimi gorami, le ob južni strani se odpira ozka soteska, ki teče skozi njo potok Trešanica. Nad sotesko se vije železnica, pod njo pa cesta. Po vsej progi med Bradino in Konjico, dolgi 13 kilometrov, je neštevilno prepadov, mostov in predorov, zato vozi vlak jako previdno. Znan mi je Brenner in Arlberg v Tirolih; toda tako drznih nasipov se ne spominjam, kakršne so napravili v tem kraju. Gledal sem nekaj časa skozi okno v globočino, a ker je bilo pregrdo, si nisem hotel delati strahu ter se oziral rajši po gorah, kjer stoje hiše ubogih hribovcev.

Najbolj mi je všečeval zaradi svoje značilne oblike skalnati greben Gradac. Ob eni strani skoro navpično odrezan, kaže na vrhu oglate robove, podoben veliki zgradbi, ki je po njej tudi dobil ime. Ob drugi strani se spušča pošev navzdol proti svojim nižjim sosedom. Človek bi mislil, da bo gorovje polagoma izginilo, toda bolj ko se bližamo nižavi, višje gore se prikazujejo na obzorju, in ko pridemo v Konjico, smo obdani amfiteatralno s samimi nebotičnimi vrhovi.

Mestece Konjica ima krasno lego na obeh bregovih zelenkaste Neretve (Narenta). Minareti, ki se vzdigujejo iznad hiš, kažejo, da smo še vedno med Turki. Kraj je zgodovinsko znan izza časa Bogomilov, ki so se v obilnem številu naselili v okolici Konjice. Sedaj jih ni več, ker je pred nekaterimi leti zadnja družina prestopila k islamu.

Bogomili so glede verskega naziranja sorodni z Manihejci, ki jim je pripadal pred svojim izpreobrnjenjem tudi sv. Avguštin. Začetnik tega krivoverstva je bil Perzijan Mani, učeč, da sta od vekomaj dva boga, dober in hudoben. Dobri bog prebiva v kraljestvu luči, obdan z angeli; hudobni duh pa gospodari v kraljestvu teme, obdan s hudobnimi duhovi. Obe kraljestvi sta bili tako daleč ločeni eno od drugega, da sta si bili popolnoma neznani. Ker so se pa vragi preganjali med seboj, so prišli v bližino dobrega boga in videli luč njegovega kraljestva. Bila jim je nenavadno všeč in odnesli so je nekaj v kraljestvo teme. Da bi se sedaj, ko so zlodeji uplenili luč, ne zgodila večja nesreča, je porodil dobri bog živega duha (ζωὸν πνεῦμα) ter mu ukazal, naj ustvari iz zmesi luči in teme, t. j. iz dobrih in hudobnih snovi, novo kraljestvo, svet in človeka. Poslednji sestoji iz treh delov. Telo je iz hudobne tvarine, ena duša izhaja iz tiste luči, ki je

bila uplenjena v kraljestvu dobrega boga, ena pa izvira od hudobnega duha. Da bi ljudem pokazal pravo pot, je poslal dobri bog Krista, ki je imel navidezno telo. Poslal jim je poleg tega tudi tolažnika in ta

Konjica v Hercegovini.

tolažnik ni nihče drugi kakor Mani sam. To so verski nazori Manihejcev in njim sorodnih Bogomilov.

Akoprav je učakal Mani žalostno smrt (menda so živega odrli), se je vendar širil njegov nauk iz Perzije proti zapadnim deželam, kjer so Manihejci

nastopali kot Pavlicijani, Patereni, Bogomili, Katari in še s kakim drugim imenom.

Glede Bogomilov pripomnimo, da so se prikazali v desetem veku. Zasnoval jih je bolgarski duhovnik Bogomil (930), ki se po njem tudi tako imenujejo. Drugi trdijo, da izhaja beseda odtod, ker so privrženci te vere večkrat izgovarjali klic: „Bog miluj!“ Njih služba božja je bila čisto enostavna. Ker so smatrali vse, kar se vidi, od satana, niso imeli ne cerkve in ne službe božje. Molili so samo „oče naš“ in ničesar drugega, zato so jim rekli Patereni. Razun kač niso pokončevali nobene živali in tudi mesa niso nikdar jedli. Živelii so tako strogo, da so le malo govorili in se redkokdaj smejali. Tisti, ki so bili še bolj popolni, se niso ženili ter se ločili od drugih po temni obleki. Sicer pa je imela vera Bogomilov žalostne posledice. Provročila je kljubu vnianji strogosti propad nraavnega življenja, zatrla vse književno delovanje ter bila sled-njič tudi povod, da so dobili Balkan Turki v svojo oblast.

Z Bolgarskega so prišli Bogomili na Srbsko in v Bosno, kjer so se imenovali „bosanska cerkev“. Toda ko je postala dežela Turčiji podložna (1463), jih je prestopilo veliko število v mohamedovsko vero, ostanki pa so našli zavetje v gorati Hercegovini, osobito ob bregovih Neretve pri Konjici.

Krog ene popoldne smo se ustavili v Konjici in treba je bilo poiskati nekoliko kosila. Gostilničarja, on-dotnega kolodvorskega restavraterja, bi imenoval vzor gospodarja ter ga dal v vzgled vsem krčmarjem. Imel je še dva pomagača, ki sta se podvizala, kolikor je bilo mogoče, sam pa se je sukal najbolj urno in imel povsod pazno oko, kjer se je zahtevala postrežba. Dosti nas je bilo, ki smo želeli to in ono, a takoj, ko

smo zasedli prostore, je bilo vse na mizi. Dobila se je izvrstna juha, razne pečenke in okusne postrvi, ki so švigale še zjutraj v bistri Neretvi, sedaj pa leže na krožnikih popotnikom na razpolago. Pri plačilu, ki je bilo popolnoma primerno temu, kar se nam je dalo, je hodil gostilničar od gosta do gosta ter povedal vsakemu račun. Videl sem, da so gosti plačevali z zadovoljnim, ne s kislim obrazom, pač zato, ker jim je vse ugodilo. Kdor je že hodil po svetu, dobro ve, da se tujci najbolj skubejo v kopališčih in na kolodvorskih postajah. Tu bi bilo umestno vprašanje, kakšen razloček je med cestnim roparjem in med takim gostilničarjem. Prvi vzame popotniku s silo, drugi pa z odušnim računom; prvi se varno skriva, ker ve, kako huda kazen ga čaka, drugi pa hodi brezskrbno okoli ter velja za kavalirja in poštenjaka.

Star kamenit most veže oba mestna dela med seboj. Turki trdijo, da ga je dal narediti veliki vezir Ahmed Sokolovič, leta 1093. po hedžri, kar bi bilo po našem računu leta 1715. Mohamedovci — kakor znano — ne štejejo časa s Kristovim rojstvom, ampak s hedžro, t. j. s prorokovim begom iz Meke v Medino (622). Mohamed je v svojem rojstnem mestu Meki izkusil resnico prislovice: „Nemo propheta in patria sua.“ Njegovi rojaki nikakor niso marali za vero, ki jim jo je oznanjeval, in mislili so ga celo umoriti, ako bi jim prišel v roke. Sreča zanj, da je o pravem času pobegnul v severno arabsko mesto Medino, kjer so ga z veseljem sprejeli njegovi prijatelji. Tu je zbral veliko vojsko ter se obrnil z njo proti nehvaležni Meki, ki se mu je sedaj brezpogojno vdala. Prorok bi se bil lahko maščeval nad premaganimi, pa se ni hotel. Samo štiri glavne kolovodje je obsodil na smrt, vsem drugim je prizanesel.

Most, ki sem ga omenil poprej, je podprt s šesterimi oboki ter proti sredini precej napet. Pod njim teče v dokaj globoki, kameniti in peščeni strugi Neretva, izvirajoča v bližini črnogorske meje. To je prava hči planin, bistra, šumeča, razbrzdana, ki bi najrajši poplavela vse okoli sebe, ako bi se ji ne zoperstavljale strme pečine, med katerimi ji je odkazana pot proti Jadranskemu morju.

21.

Romantično, divjeromantično!

Ta izraz je postal tako domač, da se rabi čestokrat brez potrebe. Marsikdo tako vzdika, ako vidi le količkaj bolj nenavadnega v naravi, bodisi veliko skalo med zarastlim gorovjem, ozko brv, ki pod njo žubori gorski potoček, ali če zasliši zvonec, ki ga nosi veliki oven okoli vratú. Divja romantika se je priljubila gospodi, ki pride le redkokdaj na deželo, osobito našim gospicam, ki se izprehajajo med letom po gladkem mestnem tlaku in v senčnatem drevoredu, o počitnicah pa prihajajo s svojimi mehкими čreveljčki k nam hribovcem poizkušat kamenje in jest kisló mleko.

Ako mi hočeš slediti, peljal te bom sedaj skozi res divjeromantične kraje, ki bi jim še v naših planinah težko dobil enakih. Od Konjice proti Mostaru nas sprejme tako veličastna, skoro bi dejal grozna narava, da si jo more prav predstavljati le tisti, ki jo je videl. Po pravici jo prištevajo najbolj glasovitim skalnatim soteskam v Evropi. To je dežela kakor nalašč za predrzne načrte turistov in planinsko društvo bi imelo tukaj hvaležno nalogo, da zaznamuje pota ter napravi zavetišča ali kočé izletnikom. V tem oziru so hercegovske gore sicer zapuščene, a ravno to jih dela toliko bolj interesantne. Kraji, kamor vsak lahko pride, kjer

je bilo že na tisoče ljudi in kjer se dobiva dobra postrežba, postanejo vsakdanji; oni prostori pa, ki jih še ni dosegla kultura in ki še niso razsveteni po človeški nogi, imajo bajno, skrivnostno lepoto na sebi. Pri nas je postalo hribolaztvo že običajen sport, ki je razne udobnosti, znane poprej le omikancem, prenesel v najbolj odljudne doline. Ni je skoro steze, ki bi ne bila označena s tako ali tako barvo, v najbolj skritih kotlih se stavijo turistijske hiše in hoteli se gradijo prav v obližju ledenikov. Drugače je v južnem delu Dinarskih planin, ki jim pripadajo hercegovske gore. V ondotnih gozdih se izprehaja še kosmatin medved, ki je pri nas redka prikazen, po tamošnjem skalovju skače divja koza, ki nanjo ne preži svinčenka, v sinjih višavah pa plava brkastí orel, ki ni dosti manjši od kondorja, pa je večinoma že pregnan iz Evrope, le tukaj ima še varno zavetje.

Od Konjice do Mostara je 79 kilometrov, a na vsej daljavi ne vidiš drugega nego visoke gore. Neretva prihaja vedno večja in silnejša, ker jo polnijo šumeči dotoki. Pri Ostrožcu se izteka vanjo njena mlada hčerka Neretvica, pozneje se združi z njo Toščanica, Rama, Praporac, Drežanka, Crno vrelo i. dr. Ob levi nas spremlja s svojimi razčesanimi stenami glasovita Prenj-planina, na severni strani pa se odpira dolina Rama, ki vodi poleg vode enakega imena v Gornji Vakuf, v Bugojno in naprej v Jajce. Okolica postaja vedno bolj stisnjena in samotna. Železnica se vije med izklesanimi pečinami, ki se pod njimi peni naša spremeljavka Neretva, sedaj ozka in temnozelena, sedaj široka in prozorna.

Višek silovitosti doseže ta krasni planinski svet v Jablanici. Jablanica je majhna naselbina z nekaterimi hišami. Pri kolodvoru čepi samotna gostilnica za tujce

in orožniška postaja; v obširnem poslopju, stoječem na bližnji višini, je vojaška posadka s poštnim in brzojavnim uradom. Okoli in okoli te obdaja gorovje, ki kipi s svojimi skalnatimi vrhovi v zračne višave. Kako sem bil vesel, da smo imeli tako krasno vreme! Nikjer ni bilo opaziti meglice, ki bi zakrivala pogled na planine. Gore sicer niso tako visoke kakor Alpe, a glede drznih strmin in čudovitih oblik ne ostajajo za njimi. Prav pred teboj se vzdiguje širokopleča Ravlja (1648*m*), bolj v ozadju pa pomalja Velika Čvrstenica svojo oholo glavo nakvišku (2228*m*). Na nasprotni vzhodni strani te najbolj iznenadi Prenj-planina, katere najvišji vrhunec meri 2102*m*. Proti jugozapadu se vidi raz njo opiljeni Završak in njegov sosed Jasikovac, trdnjavi podobna Čabulja in njeni tovariši Karamanovci. Ob severozapadu pa se vzpenjajo proti nebu Crvenac, Branisovac, Klapavica, Ostrovac in drugi nižji vrhovi. Ako se pomisli, da leži Jablanica ob železnični progi samo 198*m* nad morsko višino, se lahko uvidi, da mora turist, ki gre na Prenj-planino, lezti še 1904*m*, da pride na vrh. V naših krajih relativna višina ni dosti večja. Če greš n. pr. iz Mojstrane na Triglav, imaš 2200*m* do vrha, ker leži Mojstrana 664*m* nad morjem, Triglav pa 2864*m*. Ako greš iz Rateč na Mangart, ti je treba stopati samo 1813*m* navkreber, ker so Ráteče 865*m*, Mangart pa 2678*m* nad morjem.

Prenj se nam pokaže v največji krasoti, ko zapustimo Jablanico ter se peljemo po dolgem viaduktu čez dolino Glogošnico. Pred nami stoje ohole stene razsekanega gorovja, čigar razkosani grebeni imajo vsakovrstna imena (Veliki Prenj, Mali Prenj, Pečine, Barica i. dr.). Kmalu potem nas sprejme ozka soteska — takozvani defilé — vklenjena med navpičnimi skalami, ki grozijo, da se zdajzdaj prevalé v dolino. Vsaka ped,

Prenj-planina v Hercegovini. Dolina Glogošnica.

ki se je potrebovala za gradbo ceste in železnice, je izstreljena in izklesana iz kamenja. Da ima vsled tega Neretva čisto ozko strogo in da ob času povodnji v malo urah naraste v silno globočino, ni treba omejnati. Tu se izliva mogočni dotok Praporac, ki mu pravijo Komandina, bobneč in gromeč v Neretvino naročje, pa tudi drugi vrelci se spuščajo v kaskadah navzdol. Kako lep prizor mora biti spomladi, ko deró vsled tajanja snega mnogoštevilni slapovi čez stene!

Pri Grabovici, kjer smo premostili reko, ugledaš strme pečine, ki bi jih zaradi čudovitih oblik lahko primerjal zidovju, stolpom, iglam in drugim predmetom. Kolikor živahnejšo domišljijo imaš, toliko več dobiš stvari, ki so slične temu gigantskemu ogrodju. Po noči bi se ob luninem svitu zdele te podobe enake strahovom. Večja dva vrhova nosita značilni imeni Stog in Sokol. Ako si se kdaj peljal skozi dolino reke Aniže na Zgornjem Štajerskem ter občudoval divji graben, ki mu pravijo „Gesäuse“, imaš nekak pojem o Neretvinem obrežju.

Nikdar bi ne bil pričakoval na slovanskem jugu take naravne romantike, kakršna se nahaja v naših planinskih deželah, pač zato, ker so bile turške pokrajine do zadnjih časov skoro nepoznane. Malokdo je bil tako pogumen, da bi bil obiskal te zapuščene kraje, ki niso imeli nobene zveze s svetom in ki ni bilo po njih varno hoditi. Toda od one dobe, ko jih je zasedla naša država ter odkazala novo pot omiki in prometu, se je odkrila lepota zanemarjenih dežel in začelo se je drugo življenje.

Mislil sem, da pridemo kmalu iz zagate, pa ni je konca. Še dolgo je ropotal vlak med nakopičenimi skalnatimi plastmi, ki se vzpenjajo nakvišku, kakor bi žugale, da nas pokopljejo v razvalinah. Poleg Drežnice se odpre zopet postranska dolina, ki štrle ob njej same vertikalne stene. Med temi se vije Drežanka proti

Neretvi. Sedaj je sicer majhna, da bi lahko skočil čeznjo, in šumlja tako tiho, kakor bi bila najpohlevnejša stvar, toda globoko izkopani prod jo izdaja, kako silno besni o nevihti.

Ko smo prišli v Vojno, se začne soteska odmi-kati in delati prostor ravnini. Prikazuje se vedno večja planjava, skrbno obdelana ter tuintam zasajena z vinsko trto, v obče pa ne vidiš drugega, kolikor daleč ti seže oko, nego sam kras. Vprašal sem sopotnika, kaj po-menijo votline, ki se opazijo na več krajih v skalnatih bregovih Neretve. Rekel je, da služijo pastirjem za bi-vanje in da ima v njih živina zavetje ob hudem vremenu.

22.

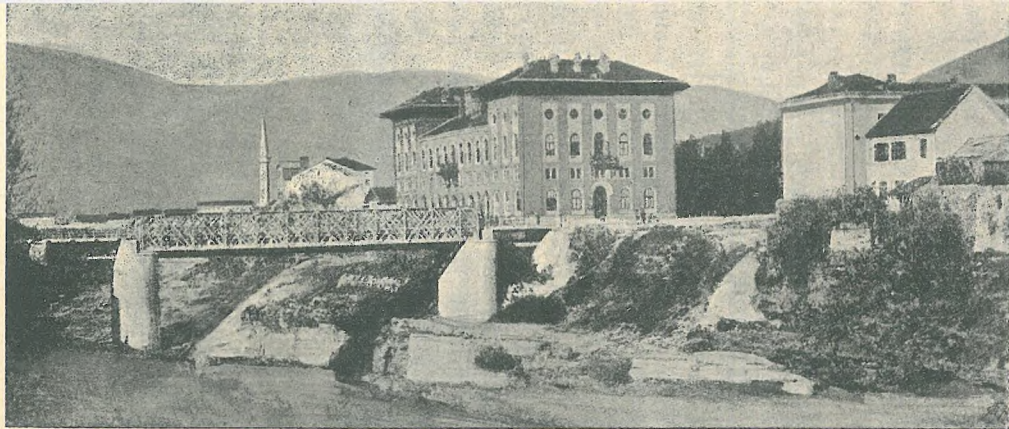
Prišli smo v Mostar. Ta glavna postojanka Hercegovine je prevažna, da bi jo pogledal samo od daleč, in dobro vem, da bi mi bilo še danes žal, ako bi se ne bil ondi oglasil. Kdo bi kar divjal naprej! Več vidim in izkusim, bolje je.

Na kolodvoru sem moral čakati dalj časa, preden so mi podpisali vozni listek s potrdilom, da je bila pretrgana tukaj moja vožnja. Silno je žgalo solnce, ko sem se izprehajal pred kolodvorskim poslopjem, čakajoč na milost uradnikov.

Z mano vred si je brisal pot z obraza neki „franjevac“, ki je čutil vročino toliko huje zaradi svoje težke suknene halje. — Bosenski in hercegovski frančiškani imajo velike zasluge v teh deželah. Iz njihovih samostanov se je širila krščanska omika mnogo let poprej, preden si je islam zaslužnil te kraje, kajti frančiškanske naselbine sledimo že v davnih stoletjih. Stari samostan Sutjeska, v trsteniški dolini med Zenico in Sarajevom, se omenja v listinah že leta 1379. Lahko si mislimo,

da je prestal red od onega časa pa do sedaj mnogo trpljenja, ker je bil na vseh straneh obdan od Turkov. Zato lahko pokaže na marsikak slaven list v knjigi svoje zgodovine.

Deček, ki sem mu izročil prtljago, da jo ponese v gostišče, je bil ogorel fant močnih kosti in širokega obraza. Sodil sem po obleki, da je mohamedovec, kar mi je na moje vprašanje tudi sam potrdil. Šla sva čez visok železen most, ki teče pod njim Neretva. Reka je krasne, temnozelenkaste barve in teče bolj počasi, ustavljajoča se med skalami v globokih tolmunih. Prišedši na levi breg, stojim pred velikim modernim poslopjem, ki se mu takoj pozna, da ga niso zgradili Turčini. To je erarični hotel „Narenta“, ki ga je sezidala naša država za sprejem tujcev, hospic, kjer, kakor sem se prepričal pozneje, popotniku ničesar ne manjka. Deček je rekel, da me bo peljal v gostilno „Pri pošti“, ki se nahaja v zgornjem mestnem oddelku. Šel sem res nekaj korakov za njim, toda ko prideva v ozke ulice, mu takoj velim, da se bova obrnila nazaj. Spomnil sem se prijetnega (?) stanovanja, ki sem ga imel v Sarajevu, in slutil, da mogoče tukaj zopet nalletim na kaj takega. O gostilni „Pri pošti“ sicer ne morem reči nič dobrega in nič slabega, ker je ne poznam, a to lahko trdim, da mi je ljubša v eraričnem hotelu še tako draga soba, kakor v zakotni gostilnici najcenejša. Prav tako — in še bolj — se mora vpoštevati tudi varnostno stališče, ki je v veliki sloveči hiši mnogo ugodnejše nego drugod. In ni mi bilo žal, da sem se odločil za „Narento“, kjer so mi dali v drugem nadstropju lepo opravljeno sobo z dvema oknoma in z imenitnim razgledom po okolici. Še več pa je bila vredna prijetna tovarišija, ki sem jo dobil tukaj. Večinoma so bili Nemci, ki te kraje, kakor sem

Hotel Narenta z novim mostom v Mostaru.

sodil iz pogovora, skoro bolje poznajo nego mi Slovani. Nemeč ima namreč tisto žilico v sebi, da se ne seznanja samo z domačimi, ampak tudi s tujimi deželami, ki jih opisuje potem na dolgo in široko. Poleg tega je nenavadno praktičen, da se poloti, naj bo, kjerkoli hoče, kakega podjetja, ki mu obeta dobiček. Zato dobiš v Bosni in Hercegovini dovolj nemških gostilničarjev in trgovcev, ki niso našli tukaj samo vsakdanjega kruha, temveč si bodo nabrali tudi lepega premoženja. Dokler sta bili deželi v turških rokah, jim ni dišalo hoditi tako daleč, a sedaj, ko jim je odprta pot in zagotovljena varnost, snujejo povsod načrte za nove špekulacije. Na ta način se zanaša v slovanske kraje nemško mišljenje in pridejo morebiti časi, da bo v Sarajevu, Mostaru ter po vseh večjih mestih in trgih Nemeč gospodaril.

Ako računimo za Mostar dvajset tisoč prebivavcev, bi jih pri najboljši volji težko kaj več spravili skupaj. Gotovo ima mesto še večjo prihodnost, toda po širjavi ne bo moglo dosti napredovati, ker je zaradi ozke doline že sedaj večina hiš v bregu. Na eni strani se vzdiguje Podvelež, na drugi pa Hum, obe gori večinoma brez drevja, ogoljeni in odrti kakor velikanski groblji kamenja. Najlepšo in najvišjo lego ima grško-iztočna cerkev, ki kraljuje nad vsem mestom in ki jo najprej opazi vsak tujec. To je masivna zgradba z vzboklo zvonikovo streho in z visoko kupolo. Zvonik je zgrajen kot fasada nad glavnim cerkvenim vhodom in ima na vsaki strani manjšo kupolo za tovarišico. Nova katoliška stolnica, zidana v podobi bazilike, je v spodnjem delu mesta na desnem bregu Neretve. Turških džamij in minaretov pa kar mrgoli med zidovjem. Minareti so tako lični, da je menda malo takih; naštel sem jih 27 in skoro gotovo še katerega izgrešil. Me-

Mostar.

ščani imajo torej lepo priliko, da slišijo vsak dan peterokratno muezinovo vpitje raz mnogoštevilne stolpiče.

Ko stopaš skozi mestne ulice, opaziš na prvi pogled, da ima Mostar skoro popolnoma turški značaj. Posamezne hiše so obdane z ostarelim zidovjem, skozi to ti odpirajo majhna vrata dohod na ozko dvorišče. Šele z dvorišča prideš v vežo in v notranji prostor stanovanj. To daje ulicam otožno podobo in kaže, da so se nekdanji prebivavci dobro zavarovali pred sovražnikom, našim vojakom se pa vendarle niso upali zoperstaviti leta 1878. General Jovanović je zasedel Mostar brez boja, le pri mestecu Stolcu je naletel na hud odpor, ki ga je bilo treba s silo premagati. Tukaj so se odlikovali kranjski, štajerski in tirolski lovci. Štajerski Slovenec, stotnik Medved, je bil med prvimi, ki so padli pri Stolcu. Teh bojev se je udeleževal tudi katoliški župnik Mušič, ki je na čelu dveh tisoč hercegovskih kristjanov — med temi je bila tudi četa Črnogorcev — delal Turkom veliko preglavico.

Videč, kako da pasejo mohamedovci lenobo pri črni kavi in tobaku, stopim tudi jaz v njih kavarno. Majhno, četverooglato in nizko poslopje je to, stoječe sredi trga. Misli si štiri široke, obokane vhode, ki so obrnjeni v podobi kvadrata eden proti drugemu, in nad njimi s kamenitimi ploščami pokrito streho, pa imaš pojem o tej primitivni zgradbi. Vhodi nimajo nobenih vrat, ki bi se zapirala, ampak so na vseh štirih straneh odprti, da ti ne manjka prepriha. Ko je bil naš pokojni cesarjevič Rudolf v Mostaru, je obiskal to turško kavarno ter ji dal v izbornem dovtipu ime „Café Luft“. Sedel sem k podolgovati mizi ter si dal prinesiti „ibrik“ črne tekočine. Ibrik je nizka, svetla posodica iz medenine. Iz nje si natakaš v porcelanasto čašico kavo in jo počasi srkaš, poleg tega

pa opazuješ skozi prostorne oboke ljudsko življenje na trgu.

Naj omenini, da mi je bila črna kava, ki ji nisem poseben prijatelj, le postranska stvar in da sem le zato poiskal ta prostorček, da sem lažje ogledoval živahno gibanje prodajavcev in kupovavcev. Mimo so korakali osli in mali konji, otovorjeni z raznimi poljskimi pridelki, ki jih potrebujejo meščani za živež. Osli so tako rigali, kakor bi šlo za stavo, ali kakor da bi bilo riganje njihova glavna naloga. — Toda ne samo o oslih, temveč tudi o ljudeh moram poročati. Čeprav sem se seznanil na dosedanjem potovanju z različno narodno nošo, me je presenetila vendar fantastična vnanjost tukajšnjega ljudstva. Ako bi videl doma kaj takega, bi mislil, da je pustni torek in maškarada, ko se marsikdo pokaže drugačnega, kakor je navadno. Orientalška oprava Turkov, ki korakajo v svoji prostorni pisani obleki semintja, skrivnostno zagrnjene Turkinje, ki hitijo plašno in sramežljivo skozi množico, slikovita krila, bliščeče nakitje in značilni obrazi krščanskih deklic, vse se mi je zdelo tako bajno, kakor bi bil prestavljen v kdove kateri del sveta pod božjim solncem. Vzbudil se mi je spomin iz mladostnih let, ko sem dijaček čital o lepih mestih južnih in jutrovih dežel ter se čudil slikam, predstavljajočim ondotne prebivavce. Želel sem priti kdaj v te kraje, a takrat nisem mogel misliti, da bi se mi izpolnila želja. Sedaj pa gledam v resnici to, o čemer sem nekdam sanjaril.

23.

Turek, lastnik originalne kavarne „Luft“, je kuhal na malem ognjišču kavo in jo donašal gostom. Morebiti je tudi premišljeval, zakaj sedim jaz tako dolgo v njegovi zračni kolibi. Toda kraj mi je nenavadno

ugajal in nisem ga mislil še zapustiti. Da širokohlačnika nekoliko pomirim, si dam prinesiti drugi ibrik, čigar tekočina je imela one tri lastnosti, ki jih mora imeti dobra kava, da je namreč črna, sladka in vroča. Gospodar sam je robo hvalil, trdeč, da je pristna „mokka“ in da on sploh ne toči slabše baže.

V tem vstopita dva civilna gospoda ter sedeta k mizi z ravno tistim namenom kakor jaz. Eden, ki so mu dajali naočniki dokaj učeno vnanjost, je bil velike postave, rdečeličen in črnkaste, deloma osivele brade. Ako bi cenil njegovo starost, bi rekel, da je bliže šestdesetim kot petdesetim letom. Mlajši tovariš je imel bolj nasajen život in je izgledal zaradi dobre rejenosti manj duhovito nego njegov prijatelj. S tem pa nikakor ne trdim, da se ravna duhovitost ljudi po večji ali manjši telesni tolšči. Marsikdo je kljubu svoji debelosti idealen, nadarjen človek, a kdo drugi je pri vsej košččnosti jako materialnega in plitvega mišljenja. Govorila sta jezik, ki nam izdaja Germane iz pruskega kraljestva, in ugibal sem, ali ju je znanstveno ali zabavno potovanje pripeljalo z daljnega nemškega severa na slovanski jug. Kdo bi bil mislil, da se bo pričela v mostarski kavarni „Luft“ tako živahna zgodovinska razprava. Ako bi jo bili razumeli navzoči Turki, bi se nam bila še morebiti slaba godila.

„Gospoda se bosta tukaj lahko pohladila, ker na vseh straneh dobro prepihuje,“ pripomnim jaz, odmeknivši se pri mizi nekoliko vstran.

„Da, saj ugaja prepih v tej vročini,“ pravi uni z naočniki. „Bržkone, če smem vprašati, ste tujec v Mostaru kakor midva?“

„Slovenec s Kranjskega,“ odgovorim kratko. „Prišel sem čez Zagreb, Brod in Sarajevo v Hercegovino.“

„Midva pa čez Dunaj, Budapešto in Brod.“
Potem omenita, da sta iz Magdeburga. Ker jima nisem označil svojega stanu, tudi od njiju nisem izvedel, kateremu poklicu pripadata.

„Hercegovci so nenavadno čvrsto ljudstvo,“ povzame starejši, ko si je nalil kave iz ibrika v porcelanasto skledico. „Možakov tako velike in lepe rasti, pa hkratu tako samozavestnega vedenja še nisem videl. Čuditi se je finesi priprostih ljudi, ki niso obiskovali nobene šole, a kažejo dovršeno kavalirsko kretanje.“

„V drugo šolo menda res niso hodili kakor v šolo življenja, bila pa je ta dosti huda,“ dostavim njegovim besedam. „So pač deloma podedovane, deloma pridobljene lastnosti, ki si jih je prisvojil narod, živeč v tej veličastni naravi, prepuščen samemu sebi. In kolikor mu ni vtisnila kremenega značaja kamenita rodna zemlja, vtisnil mu ga je zatiravec z Jutrovega. Krščanski Hercegovci in njegov sobrat Bošnjak sta si morala iskati sama pravice, ker nista imela pri gosposki nobene zaslonbe. Njun gospodar Turek jima je kratil versko in osebno prostost, toda kljubu temu sta ohranila šege svojih očetov. Nobena sila ni mogla zatreti bratskih narodov in sedaj, ko je prišla ura rešitve, se zavedata s toliko večjim ponosom častne, četudi žalostne preteklosti.“

„Žal,“ pravi uni, „žal, da rimskonemški cesar Friderik III., nekdanji pokrovitelj Hercegovine, ni mogel dosti pomagati. Friderik je imel v svojem dolgoletnem vladanju skrbi čez glavo in zaradi prevelike oddaljenosti mu je bilo toliko manj mogoče poseči vmes. Pokazal pa je svojo naklonjenost s tem, da je podelil Štefanu Kosači naslov „herceg“ in da je ohranila Hercegovina to ime do današnjega dne.“

Poznalo se je, da imam pred seboj moža, ki mu je kolikor toliko znana zgodovina balkanskih pokrajin.

A zato mu še nisem prisojal posebne učenosti, kajti slični podatki se dobijo v vsaki knjigi, ki služi kot voditeljica ali kažipot za tujce. Vrh tega tudi nisem pričakoval, da bi Nemeč, ki morebiti temeljito pozna povestnico svojega naroda, imel ravno tako temeljite študije o Slovanih.

„Kosača je,“ tako sem mu odvrnil, „gotovo rad sprejel ime nemškega vojvode od mogočnega vladarja Friderika III. Toda veliko bolje bi bil storil, ako bi bil živel v prijaznosti z bosenskim kraljem Štefanom Tomažem. Kakšen dobiček je imel Kosača od tega, da se je sprl s svojim sosedom in si rajši izvolil turškega sultana za varuha? Slovanska needinost je bila tudi tukaj povod, da sta prišli obe deželi Turkom v oblast.“

„Osmanski sili,“ odgovori uni, „se itak ni bilo mogoče več ustavljati, odkar je posedla Carigrad in zdrobila bizantinsko cesarstvo. Naj bi bila Kosača in Tomaž najboljša zaveznika, nič bi ne bila opravila proti taki premoči. S padcem Konstantinovega mesta je bil pretrgan jez in turška povodenj je drla naprej proti zapadu. Pogum, bojna sreča in verski fanatizem so oni trije faktorji, ki si je z njimi delalo mohamedovstvo pot skozi Evropo.“

Nemeč je govoril dalje in dalje o razvitku turške države, kakor bi sedel v učilnici, in bržkone tudi zato, da se je lažje izognil poprejšnjemu predmetu o stari zgodovini Hercegovine.

„Uvaževati se mora tudi ta okolnost,“ je modroval dalje, „da Mohamedova vera ni tako ničvredna, kakor se sodi vobče. Ne pride mi na misel, da bi jo zagovarjal, saj vemo, kakšna je islamska in kakšna je krščanska omika. Tudi se lahko trdi, da je to, kar se v koranu nahaja dobrega, vzeto iz biblije. Resnica pa je vendar, da bi bilo še dandanes dosti malikovavcev

v Aziji in v Afriki, ako bi ne bil Mohamed oznanjeval monoteizma. In tudi kot oseba prorok ni bil napačen človek. Kar je učil, je tudi odkritosrčno veroval, četudi so izvirale njegove prikazni iz domišljije. Prilastil si je skoro vso Arabijo, a vedel se tako skromno, da je bil zadovoljen s slabo hrano, sam si šival obleko, mnogo se postil ter si ni dal izkazovati nobene časti. Tudi umrl je vzpodbudno. Prosil je odpuščanja, ako bi bil koga razžalil, svojemu sužnju je dal prostost, tisto malenkost denarja pa, kar ga je imel, je razdelil med uboge ter bil pripravljen povrniti vsakemu, komur je naredil kako škodo.“

Iz govorjenja sem sklepal, da Nemcu islamske zadeve niso neznane. A pripravljen sem bil z ugovorom.

„Drugi pa trdijo,“ posežem vmes, „da Mohamed ni bil tako čistega značaja. Akoprav je spoznal, da ne dela po božjem naročilu, temveč po svoji glavi, je oznanjeval kljubu temu svoje izmišljotine kot nadnaravno razodenje ter na ta način premišljeno varal svoj narod. Da bi imel večji ugled, je postavil samega sebe na prvo mesto za Allahom, torej ni bil tako skromen, kakor bi kdo mislil. Učil je sicer vero v enega samega Boga, toda njegov monoteizem se zelo loči od troednega Boga kristjanov. Če vpoštevamo še pogubno točko o dovoljeni poligamiji in nauk o neizogibni usodi, ki čaka vsakega, naj stori, kar hoče, je povoda dovolj, da ne moremo Mohameda smatrati za božjega poslanca. Ako so pa njegovi verski nazori tako hitro prodirali po svetu, ni še noben dokaz, da so zaradi tega tudi resnični. Pomisliti moramo, da so prodirali z geslom: Smrt ali koran! Vrh tega je obljubljeno vsakemu muslimu, ako pade v boju zoper kristjane, da mu bo v raju streglo 72 devic, da se bodo njegove rane svetile enako kresnicam in razširjale tako prijeten duh kakor najžlahtnejše dišave.“

„V bistvu nikakor ne nasprotujem Vaši trditvi“, dostavi uni. „Rekel sem že poprej, da ne zagovarjam islama, temmanj zato, ker vidimo žalostno stanje trohnele turške države. Bosna in Hercegovina sta rešeni, sedaj prideta na vrsto Makedonija in Albanija in slednjič se bo moral umekniti polmesec preko Bospora v azijske stepe, ki je izšel iz njih. Nedostaje mu one življenske moči, ki je podlaga vsestranskemu napredku.“

S tem je bila razprava končana.

24.

Svetovno znan menda ni, vendar pa je nekaj posebnega tisti stari most, ki je razpet čez Neretvo v spodnjem delu Mostara. Gotovo ima mesto odtod svoje ime. Vsak tujec vprašuje po njem in ga hiti gledat. Zato sem ga poiskal tudi jaz, da me ne zadene prislovica: Kdor ni videl rimskega mostu čez Neretvo, ni bil v Mostaru. Veliko se je že pisalo o njem, določevala se njegova starost, ocenjevala se njegova zgodovina, pobijale se neverjetne in na dan se spravljale nove trditve. Umevno je, da mora imeti važen pomen reč, ki se o njej toliko pretresa. Seveda, kjer ni določnih dokazov, ondi so na stežaj odprta vrata najrazličnejšemu domnevanju. Ker v tehniških zadevah nisem posebno doma, ne morem izreči samostojne sodbe, ampak poročati le to, kar sem videl in kar drugi trdijo.

Most ima samo en obok, segajoč od desnega brega na levi breg reke. Vzidan v obojestranske skalnate stene nima nobene podpore, da se čudiš, kako more skoro v zraku plavajoča teža nepremično stati že stoletja. Vidi se kakor vlit in kmalu bi mislil, da ni zidan, ampak izklesan iz skalovja. Struga Neretve

Rimski most v Mostaru.

je široka 38 m in nad njo se vzpenja most 19 m visoko. Zgrajen samo za pešce ima tako obliko, da je proti sredi precej napet. Ob straneh je zavarovan z ograjo iz debele žice, da gre vsak brez skrbi čez njega; kdor je pa omotičen, naj ne gleda v globočino. Železni koli, ki je med njimi razpeta ograja, imajo suličaste konce, ki so služili svojedobno v grozni namen, da so natikali nanje odsekane glave sovražnikov. Omikani narodi imajo na mostovih kamenite ali bronaste kipe slavnih mož, barbari pa jih krase z lobanjami ubitih sovragov. Stoječ na vrhu in trdno se držeč železnega droga, sem se domislil grozne preteklosti, ko je tukaj tekla kri umorjenih ter kapala v prepad. Srečali smo se z onima dvema znancema iz kavarne „Luft“. Imela sta pri sebi knjigo z opisom mostu, ki se je zanj posebno zanimal mlajši izmed njiju. Imel sem ga za kakega tehnika, ker je ogledoval sestavo mostu na vseh koncih in krajih. Rekel je, da občudujejo vsi stavbeniki ta drzni obok ter genialnost tistega, ki ga je izvršil.

Potem smo na podlagi spisa razmotrivali čas, kdaj je bila zgradba zvršena, a glede tega preiskovavci ne morejo priti do enake sodbe. Nekateri pišejo, da je most iz dobe Rimljanov. To mnenje je postalo tako obče, da se rabi ime „rimski most“. Drugi oporekajo, češ, da se do sedaj ni zasledil noben napis ne v mostu in ne v njegovi bližini ter se sploh ni dobilo nobeno znamenje, ki bi se po njem sklepalo, da so postavili most stari Rimljani. Mogoče, da so glavni temelji iz onih časov, kajti most, kakršen je sedaj, je bil zidan ob vladanju sultana Sulejmana II. leta 1566. Zagovorniki te trditve se sklicujejo na turškega pisatelja, ki je živel v začetku 17. veka. Omenjenec, Hadži Halfa po imenu, poroča sledeče:

„Ker so imeli moslimi mnogo vrtov na oni strani Neretve, so naredili most, ki je visel na verigah, a tresel se je tako, da so se le najbolj pogumni upali hoditi čezenj. Zato so prosili sultana Sulejmana II., da bi jim dal sezidati most, ki bi se varno hodilo po njem. Zidarski mojster Sinan ogleda na sultanovo povelje Neretvina bregova, ki naj bi se zvezala, in izjavi, da je to nemogoče. Sedaj se oglasi stavbenik Rade iz Mostara, da se upa on polotiti dela. Vsi radovedno pričakujejo, kako bo izvršil pogumni načrt. Rade zida in zida, toda obok se mu sproti podira. Tu mu pride na pomoč Vila, ki mu veli, da mora zazidati v temelj dva ljubimca. Ko to stori, se obok ni več sesul in most je bil kmalu narejen. Rade, poprej turški suženj, dobi zaradi izvršene umetne stavbe prostost, ki jo je po pravici zaslužil. Most je mojstrsko delo, ki naj se nad njim izgledujejo zidarji vsega sveta.“

Tako piše Hadži Halfa, ki je resnici primešal tudi nekoliko pravljice. Zgodovinarji združujejo vsa dotična poročila in pravijo: Most je vsaj v spodnjih delih iz rimske dobe, za časa Sulejmana II. pa je bil kakorsibodi popravljen, kar svedoči turški napis na sklepnem kamenu „kudret kemeri“, t. j. obok božje moči. Ljudstvo imenuje most in prastara masivna stolpa, ki stojita eden na desnem in eden na levem bregu, s skupno besedo „grad“. Stolpa imata podobo polkroga in obsegata v notranjih prostorih štiri nadstropja, ki so služila nekdam za ječe in za shrambo smodnika.

Nazaj grede sem obiskal mostarski pazar, kjer so mohamedovske prodajalnice in delalnice. Čeprav zaostaja za sarajevskim, se vidi vendar izloženih mnogo posebnosti. Da dobim kak spominek na svoj obisk, vstopim v ozko skladišče, kjer sta imela dva Turka nakopičenih raznih predmetov. Sprejela sta me zelo

vljudno ter razkazovala to in ono. Kupil sem dve vrečici, lično spleteni iz volne, najživahnejših barv in okrašeni z orientalskimi vzorci. Poleg tega sta ponujala krasne prtiče, pretkane z zlatimi in srebrnimi nitimi, domače delo Turkinj. Za take reči moraš pa imeti kaj več denarja, ako hočeš začeti kupčijo, in treba je tudi, da se razumeš na pristnost blaga, sicer si lahko opeharjen.

Počasi je legel mrak na zemljo ter prinesel nekoliko hladu. Izza Podveleža je priplul mesec v vsej lepoti, razlivajoč svoje blede žarke po dolu in bregovih. Kamenito gorovje se je kar lesketalo ter se videlo kakor pobeljeno. Ob tej razsvetljavi se je poznalo še bolj nego po dnevu, da smo na pristno kraškem svetu, in tudi mesto je kazalo pri mesečnini še bolj izražen turški značaj. Vitki minareti so dajali dolgo senco ter se mi dozdevali mnogo višji, kakor so v resnici, poleg njih so odsevale široke kupole mošej v ponočni luči. In kakšen mesec je to? Ali sem bliže njega ali kaj, da se vidi precej večji mimo onega, ki sije na domačem nebu? Prav tako so migljale zvezde na neskaljenem nebesnem svodu kot zlati in srebrni biseri, da se ne spominjam enako lepih na našem obzorju.

Na vrtu hotela Narenta so sedeli tujci pri okroglih mizah ter se menili o dosedanjih dogodkih na potovanju. Veselilo me je, da nisem sam tujec, temveč imam toliko tovarišev, ki so z menoj vred daleč od doma. Na mizah so gorele svetilnice, ki jih skoro ni bilo treba, ker je bila prižgana velika obločnica na nebu. Neka večja družba mladih in starih turistov se je posebno živahno zabavala ob spominu tega, kar je videla na svojem izletu. Med njimi so se odlikovale tri dame z ženskam lastno zgovornostjo. Citatelj naj me pa nikar ne sodi napačno, kakor da bi bil jaz nalašč vlekel na

ušesa, o čemer se je pripovedovalo, ocenjevalo in sklepalo. V svoje opravičenje moram omeniti, da je bil pogovor zelo glasen in da ga je razumel lahko vsak, kdor ga je hotel. Pogovarjali so se o današnjem izprehodu, ki so ga napravili v Blagaj, jugovzhodno od Mostara. Tja zahajajo baje Turki na božjo pot, kajti v neki ondotni votlini je pokopan mohamedovec, ki ga častijo kot svetnika. Kaže se tudi meč, ki ga je rabil sveti mož kot goreč oznanjevalec islamske vere. Poleg groba stanuje varih svetišča. Dolžnost mu je, da kaže obiskovavcem svetnikovo rakev ter postavi vsak večer k rakvi skledico vode in otiračo za roke. Pripovedka namreč govori, da vstaja pokojnik po noči k molitvi in opravlja običajna umivanja, ki so zapovedana živim moslimom.

Nemca iz Magdeburga in jaz smo poiskali prostor na verandi ter si naročili večerjo. Unadva sta rekla, da ostaneta še dva dni tukaj. Jutri obiščeta „mostarsko blato“, t. j. jezero v bližini Mostara, pojutrišnjem pa izvir reke Bune in ono votlino v Blagaju, kjer počiva omenjeni mohamedovec. Rad bi se bil jima pridružil, a ni mi kazalo. Odločil sem jutro za odhod proti Jadranskemu morju in šel zato, poslovivši se od njiju, nekoliko poprej počivat. Ker je bilo v sobi, odločeni za prenočišče, tako soparno, da sem imel čez noč odprto okno, se je čula pozna večerna molitev, ki jo je vpil muezin z bližnjega stolpiča. Glas se je razlegal kakor klic ponočnega čuvaja ali kakor menjavanje vojaške straže. S slavo Allahu se končuje dan in slava se mu glasi zopet o jutranji zarji.

25.

V gostišču je bilo še vse pri počitku, ko sem zapuščal Mostar. Gosposki ljudje radi poleže in taki

so bili gostje v „Narenti“, kajti revež se ne upa oglasiti v palači, k večjemu ako bi prosil vbogajme. Samo hišni služabnik, ki me je poklical ob štirih zjutraj, je bil pokoncu. Ponudil se je, da ponese prtljago z menoj, kar sem pa hvaležno odklonil, ker ni kolodvor daleč. Treba je stopiti samo čez most, narediti nekaj korakov poleg Štefanijinega drevoreda in kolodvor stoji pred teboj. Čakal sem še dobre pol ure na vlakov odhod.

Ljudje so počasi dohajali in nabralo se jih je ne majhno število. Kaka razlika med njimi glede stanu in obleke! Tu je gruča pristnih Turkov, da si še v Aziji ne moreš želeti boljših eksemplarov. Mimo mene korakajo zavedni Hercegovci s temnovišnjevimi nagubanimi hlačami, s kratko prikrojenimi jopiči in z visokimi rdečimi čepicami na glavi. Ondi stoji ogorel cigan, ki se navadno ne vozi po železnici, a danes se je iz važnega vzroka odločil, da se pelje po njej; k steni na tla je sedla njegova mlada rjava tovarišica, držeča drobno dete v naročju. Marsikdo pogleda osameli ciganski -par in v cunjah zavitega otroka ter ugiba, kaj ima ta družina opraviti tukaj, ker je navadno le gozd njeno bivanje.

V vozu sem dobil za tovariše štiri vojake mostarske posadke. Peljali so se na patrolo do bližnje postaje Bune. Tu se izliva voda enakega imena v Neretvo. Znamenita je Buna zaradi tega, ker teče dalj časa pod zemljo ter pride pri Blagaju v močnem studencu, pravzaprav že kot mala reka zopet na dan. Tujci radi zahajajo k njenemu izvirku, ki je obdan z visokim skalovjem, ne daleč od železniške postaje. Voda ima baje svoj prvi začetek v okolici „Gacko“, kjer se imenuje Zalomska, teče v bližini Nevesinja, potem pa izgine s površja ter se prikaže pozneje z

imenom Buna. Med ljudstvom je znana sledeča pripovedka, ki naj bi dokazovala, da sta Zalomska in Buna ena in ista voda:

Na pašniku pri Nevesinju je vrgel neki pastir svojo palico v Zalomsko in njegov oče, mlinar v Blagaju, je palico ujel v Buni. Oče in sin sta sedaj pre-mišljevala, na kakšen način bi izrabila to podzemeljsko vodno zvezo v svojo korist. Kmalu sta jo dognala. Fant je zaklal ovco gospodarjeve črede ter jo vrgel v Zalomsko, oče pa jo je ulovil v Buni. To se je večkrat ponavljalo in drobnice je bilo vedno manj. Pastirjev gospodar, imovit aga v Nevesinju, opazi, da se čreda manjša, zato vpraša dečka, kam bi bile ovce prišle, ali so se izgubile, jih je morebiti kdo odpeljal, ali kaj takega. Pastir je imel pripravljen dober izgovor, ki mu pa ni nič pomagal. Rekel je, da hodi volk med čredo, večkrat ga je že videl in prepodil, nihče drugi nego volk pobira ovce. Toda aga ni mogel tega prav verjeti. Naročil je, naj pastirja opazujejo, in nekega dne ga res zasačijo, ko je ovco vrgel v Zalomsko. Aga se raztogoti in ukaže dečka vreči v vodo. Kdo bi opisal očetov strah, ko ujame mesto ovce truplo lastnega sina v Buni!

Peljemo se še vedno skozi pusti kraški svet. Pri železniških čuvajnicah stražijo Turčini, ki imajo na fesu znamenje svoje službe; poleg prehodov, držečih čez tir, pa stoje table, ki se čita na njih svarilo v hrvaškem, srbskem, arabskem in nemškem jeziku. Zadnjega bi pač ne bilo treba, ker ga izmed ljudstva nihče ne razume. Košatega drevja ni videti skoro nikjer, le nizko grmičevje poganja iz skalnate zemlje. Da je kamenja dovolj, pričajo hiše, pokrite s kamenitimi ploščami, sicer pa je podnebje mnogo mileje. Že v Mostaru so zasajene vinske gorice, ondi je ustanovljena tudi šola

za umno vinorejo; kolikor bliže pa smo morju, toliko bolj se množé vinogradi. Lep prizor se odpre na vzhodni strani, kjer ugledaš mestece Počitelj, nekdanje domovje roparjev. Povzpenja se amfiteatralno nad levim bregom Neretve kot pristno turško gnezdo, vrh njega straži mogočno zidovje, spomin stare trdnjave. Od Počitelja dalje se dolina širi, in ko pridemo v Čapljin o, smo že na lepi in dobro obdelani ravnini, kjer dobiš granatovih jabolok, smokev, breskev, mandljev in grozdja na izbero.

Pa še nekaj drugega raste tu nego samo južno sadje. Ker preteko večkrat meseci, ko ni dežja, vpliva suho, gorko vreme posebno ugodno na rastlino, ki ni koristna, temveč celo strupena, pa se je vendar silno veliko razpeča po svetu. Nekdaj sta si duhovska in posvetna gosposka mnogo prizadevali, da bi pognali to zel tja, od koder se je zanesla k nam, a vse zaman. Hud nasprotnik ji je bil papež Urban VIII. (1623—1644), ki jo je izkušal zatreti celo z duhovno kaznijo; prav ob onem času jo je preganjal tudi angleški kralj Jakob I., pa ni nič pomagalo. Opisovala se je kot kvarljivka zdravja, škodljiva možganom, pljučam, srcu in želodcu, toda brez uspeha. Bolj ko se je prepovedovala, bolj se je širila med ljudmi in dandanes ni najmanjše vasi več, ki bi bila v njej neznana. Zelišče ima visoko steblo, podolgovata, suličasta peresa in zelenkasto cvetje, ki se razpihne meseca julija in avgusta. Akoprav je grenkega, zoprnega okusa, priljubljeno je bolj, nego še tako lepodišeča cvetlica. Kmalu potem, ko je Krištof Kolumb našel Ameriko, so se seznanili Evropejci s to rastlino. Našli so jo pri divjakih, ki so zažigali njena peresa ter odganjali z dimom nadležne mušice od sebe. Prvi jo je dobil iz Amerike Jean Nicot, poslanec francoskega kralja Franca II. v Lisaboni leta 1560. Širil jo

je po Evropi z namenom, da bi se rabila v zdravilstvu, ter se je tako udomačila, da jo imajo v vsaki koči. Menda ni treba pripomniti, da imam v mislih cvetko, ki ji pravijo botaniki „*Nicotiana Tabacum*“. Ime so ji dali po omenjenem francoskem poslancu in tudi strup, ki se nahaja v njej, ima po njem ime. V južnem delu Hercegovine se pridelava veliko tega blaga. Ob času žetve, t. j. ko kupuje država tobak od ljudstva, ga donša mlado in staro skupaj, da dobi poplačan trud, ki ga je imelo s pridelovanjem.

Neretva ni več ona živahna hči planin, kakor smo jo videli med Konjico in Mostarom. V zgornjem teku je kazala svojo razbrzdanost v divjem kipenju in gromovitem bobnenju, sedaj pa teče mirno po široki strugi, in akoprav narastla v veliko reko, se ji ne ljubi več besneti. Krasna podoba našega življenja! V počasnih ovinkih se vleče naprej, enaka starki, ki že težko prenaša leta svojega rojstva. Bliže je morju, bolj se cepi v manjše oddelke in vsled tega nastajajo močvirja, ki imajo v njih vodne tice prijetno domovanje. Ondotnim prebivavcem pa Neretvin delta ni posebno ugoden, kajti iz vlažne zemlje in iz gnilobe rastlinskih ostankov puhteči zrak provzročuje bolezen, malarijo ali močvirsko mrzlico. Zdravniki trdijo o njej, da ne prehaja od bolnega človeka na zdravega, ali z drugo besedo, da se ne naleze; dobi jo le tisti, ki prebiva ondi, kjer se iz mokrotnih tal razvija okuženi zrak. Pravijo tudi, da ni zoper njo nobenega zdravila. Edino sredstvo bi bilo to, da se pogozdi ondotno golo gorovje, uredi tek Neretve ter osuši močvirje. Kljub malariji okolica ni bila zapuščena ne poprej in ni zapuščena sedaj. Sempatja opaziš podrtije gradov z razpalimi stolpi in razpokanimi stenami, opuščene oboke mostov, staro zidovje na vodnem obrežju, sledove o napeljani vodi itd. Vse

kaže, da se je v teh krajih že v davni dobi širil napredek ter so se prometu odpirala nova pota. Kar se dela sedaj, ni drugega nego nadaljevanje nekdanje omike. Tukaj so imeli utrjeno stališče stari Rimljani; ohranjeni masivni stolp Norin bi vedel povedati, da je rožljalo kdaj rimsko orožje tod okoli, pozneje pa sta se borila beneški lev in osmanski polmesec za prvenstvo.

Ustavili smo se za nekaj minut v Gabeli, ostareli beneški trdnjavi v bližini dalmatinske meje. Črno grozdje, ki ga je prodajal Turek na kolodvoru, je bilo prevablivo, da bi se ga ne kupilo nekaj za prigrizek. In prav tega Turka sem si posebno zapomnil, ne toliko zaradi grozdja, temveč zato, ker je bil zadnji, ki sem ga videl na potovanju. Le ko pridemo v Črnogoro, jih bo treba večkrat vzeti v misel.

Popotniki, namenjeni v samo štiri kilometre oddaljeni Metkovič, so morali v Gabeli vstopiti v drug vlak, ker gre dosednji v Dubrovnik. Metkovič je važna prometna postojanka, zvezana po Neretvinem kanalu z morjem, a druge posebnosti menda nima nobene. Zato sem se peljal rajši naprej proti Dubrovniku, da vidim tudi južni del Hercegovine.

26.

Komaj pokaže narava v spodnjem teku Neretve nekoliko sočutja do ondi stanujočega naroda, takoj odtegne svojo dobrohotnost ter se izkaže mesto dobre matere trdosrčno mačeho. Vsa proga od Gabele in tja doli do Črne gore, sploh vsa južna Hercegovina, je sam kamen. Kolikor vidiš rodovitnega sveta, izsilil ga je ubogi kmet iz peščene grude, pa še te njivice se mnogokrat izsuše, ker nedostaja vlage. Kadar dalj časa ne dežuje, ni dobiti niti kapljice vode, in lahko si mislimo, koliko trpe žeje ljudje in živali.

Železen most nas je prestavil čez Neretvo, ki je ne bomo videli več. Takoj smo premostili tudi njen dotok Krupo in železnica se začne vzdigovati proti kraškim višinam, ki so glede oblik lepe, toda v gospodarskem oziru zelo žalostne. Stroj uporablja vso moč, da tira naloženo težo skozi skalnate preseke. Trdo ropotajo kolesa, kajti pod njimi ni drugega nego same pečine. Tukaj ni bilo treba iskati kamenja za gradnjo železnice, ker se ga dobi v razni velikosti in že po naravni kakovosti četverooglato obrezanega neprimerno več, kakor ga je treba.

Med tovariši sem se zanimal za pravoslavnega duhovnika, ki se nam je pridružil v Mostaru ter se peljal z nami do postaje Zavala. Bržkone je bil v službenih zadevah pri mostarskem metropolitu ali vsaj v njegovem uradu in sedaj se vrača v svojo župnijo. Po vnanjem soditi še ni prestopil štiridesetega leta. Temnopoltni obraz mu je bil obrobljen z gosto brado, po vratu doli pa so mu segali dolgi lasje, črni kot oglje. Glavo je pokrivala precej visoka okrogla kapa, podobna cilindru brez krajevcev. Vse s talarjem vred je bilo črne barve in zato je izgledal duhovnik (kakor bi morebiti kdo rekel) prav mračnjaško. Dostaviti moram še to, da sta široki pas in na njem pripeta verižica delala izjemo. Verižica je bila zlata, vsaj izgledala je tako, pas pa svetlovišnjeve barve. Lahko bi bil izvedel od popa kaj več, osobito marsikaj o tukajšnjem zapuščenem kraju in o njegovih siromašnih prebivavcih, toda nisem ga nadlegoval rad z vprašanji. Da me kdo ne razume napačno, moram opomniti, da rabim besedo „pop“ v onem spoštljivem pomenu, kakor jo rabijo Hrvati in Srbi, zaznamujoči z njo katoliškega ali pravoslavnega duhovnika.

Na postaji „Hutovo“, ki izgleda kakor platininska koča pod Triglavom, zopet ne vidiš drugega, nego gola skalnata rebra. Mislim, da bi v tej puščavi ne mogel prebivati tujec; takega sveta se more privaditi le tisti, ki je tukaj rojen. Železnica dela dolge ovinke, držeča se vedno sredi gorovja. Zakaj je niso zgradili po dolini? Zato, ker je dolina, imenovana Popovo polje, v oziru naravnih lastnosti nekaj posebnega. Razteguje se, zvita kakor kača, blizu 40 km na daljavo, široka pa je le toliko, da bi prišel v četrtni uri od ene strani na drugo. V času, ko sem se peljal mimo (septembra 1902), je bilo Popovo polje skoro popolnoma izsušeno, le tuintam so se opazile globoke vdrtine, ki so stale v njih luže. Na ravnini se vidijo njive, kjer izraste kmetiču trdo pridelani najpotrebnejši živež. Toda paziti mora, da ga spravi prej ko mogoče domov, sicer mu ga zalije Trebinjščica, ki nastopi meseca oktobra po dolini. Voda izvira ob črnogorski meji ter teče mimo mesteca Trebinja, ki je dobila po njem svoje ime. V jeseni in po zimi stoji na Popovem polju celo jezero; ko pa izgine spomladi v podzemskih jamah, hitijo ljudje sejati in saditi, da spravijo pridelek pred povodnjijo pod streho. Kraj ima torej neko sorodnost s Cerknjskim jezerom na Notranjskem.

Lahko bi rekel, da še nisem videl tako zapuščenega ljudstva, kakor je tukajšnje. Železnica, ki so jo zgradili v najnovejšem času skozi ta pozabljeni košček sveta ter zvezali po njej Brod ob Savi z Dubrovnikom ob Adriji, bo vplivala seveda kolikor toliko na razvitek, toda iz samega kamnja ni mogoče narediti rodovitne zemlje. Čudno je, da so se naselili ljudje v tej puščavi, kajti navadno se naseljujejo le tam, kjer dobijo ugodne pogoje za življenje in kjer lahko redijo živino. Na Popovem polju pa se plazijo menda le kače in mar-

tinčki med navaljenim skalovjem, gozdi in travniki so ondi neznani, celo sence ne boš dobil in večkrat tudi vode ne, da bi si utolažil žejo. Samo dvoje živali je deležno žalostne usode revnega človeka, koza in osel. Prva je ustvarjena tako, da rada ogrizuje pritlikovo grmičevje ter puli redko travo med kamenjem, drugi pa je itak povsod obsojen za trpljenje.

V vasici „Veljameja“ čepijo male hišice enake grobljam v bregu, da se komaj ločijo od skalovja, ki so stisnjene med njim; menda še divjaki nimajo slabših stanovanj. Tudi cerkvena, nad katero visi majhen zvonček, je neznatna in borna kolikor mogoče. Na stezah sem videl možake z majhnimi okroglimi kopicami na glavi. Nakladali so tovore oslom, ki so potrpežljivo čakali, kdaj bo polno hrbitišče. Kar velblod v Sahari, to je osel na Popovem polju, ladja puščave, seljakov „fac totum“ in „socius dolorum“. Rabi ga za vsa opravila, za katera se sploh more porabiti. Dolgouha žival bi gotovo rada potožila svojo bedo, toda ker je ne more razodeti z besedo, išče izraza v globokih vzdihih ter si daje duška z onim pretresljivim glasom, ki je vsakemu nepozaben. Naj omenimo pri tej priliki, da so tisti, ki imajo z osli največ opraviti in jih vsled tega najbolj poznajo, edini v tem, da je osel nenavadno razumna žival, da ima dober spomin, da sklepa iz enega dogodka na drug enak slučaj ter se mu mora pripoznati v neki meri zmožnost sodbe. Pravijo sicer, da ima izmed domačih živali konj in pes največ pameti, a prednost moramo prisoditi oslu. Da imajo kljubu temu osla za prototip vsake neumnosti, naj razume, kdor more.

Ustavili smo se za par minut v malem selu Zavalu. Tukaj sem se poslovil od pravoslavnega duhovnika. Na kolodvoru ga je čakal mož, ne vem, ali kak sosed ali

hlapec, sprejel njegovo prtljago ter ga spremljal proti domu. Odkorakala sta po cesti naprej, kajti Zavala se ponaša s tem, da ima cesto, kar je v tako odljudnem kraju nekaj izvanrednega. Iskal sem na zemljevidu, kam bi vodila pot iz Zavale, in dognal, da pelje v dalmatinsko mestece Slano ob zalivu Jadranskega morja. „Srečno!“ sem zaklical popu, ki je pogledal še enkrat nazaj. Naj ga spremlja Bog, kjerkoli bo hodil in deloval; dosti zasluženja si bo nabral že zato, ker prebiva med ubogim ljudstvom v tej samoti. Vrh tega ima bržkone še slabe dohodke, ko so drugi njegovi sobratje duhovskega stanu v lepih in dobrih službah. Tudi pri nas je dosti samotnih in hribovitih župnij, pa v naravnem oziru enako zanemarjene ni nobene.

Vlak piha še vedno visoko nad dolino. Tu se prikaže daleč pred nami hrib, stoječ na samem v sredi ravnine, kakor bi stražil vhod v to žalostno sotesko. Spodaj širok in deloma obrastel, postaja proti vrhu vedno ožji, da ima obliko stožca. To je Hum, ki je dobila po njem ime ob njegovem vznožju raztresena naselbina. Ker se loči tukaj od glavne železnice postranska proga, držeča v Trebinje, glavno mesto južne Hercegovine, je odšlo več popotnikov iz vozov, ostali pa smo se peljali proti Dalmaciji.

27.

Na zadnji hercegovski postaji „Uskoplje“ se je treba posloviti od Nove Avstrije. Železnica je izpejana sicer naprej, toda ker sega samo do Zelenike in se ni zvezana s Kotorom, pridem po morju v Boko Kotorško.

Zapuščajoč zasedeni deželi, omenjam dveh reči. Prvič se opetovano spominjam vseh lepot, ki sem jih

videl v Bosni in Hercegovini. Tujec gleda v Bosni milobne idilične podobe, ki se mu kažejo v sočnatih travnikih, zarastlih gričih in zelenih planinah, v Hercegovini pa občuduje otrple oblike skalnatih velikanov. Kakor gorovje tako razodevajo tudi druge okoliščine značilno razliko, rekel bi, neko nasprotje, naj že opazujemo slog stavb ali razloček veroizpovedanj in mnogovrstnost narodne noše. Našo državo je čakalo v prirodno lepih, toda v gospodarskem pogledu popolno zanemarjenih pokrajinah velikansko kulturno delo. In kako je to delo izvršila ter ga še izvršuje? Prostodušno se mora pripoznati, da z občudovanja vrednimi uspehi. V rokah slaboglasne turške uprave sta bili obe deželi na robu pogina, sedaj pa sta se vzdignili iz razvalin in začeli novo živeti. Iz propale tvarine je izrastlo novo poslopje, ki vihra nad njim zastava z napisom: „Napredek.“ Vsled tega se je odprla tudi tujcem pot v te provincije. Obiskujejo jih v vedno obilnejšem številu, bodisi v pouk ali v razvedrilo. Nove železnice olajšujejo potovanje in promet, postrežbe ne dobiš slabše nego v deželah, ki so že na vrhuncu omike, glede varnosti si lahko brez skrbi, narava ti nudi lepih predmetov; kaj hočeš še več? Krajem, ki so se nam začeli odpirati na vzhodu, bi dal skoro prednost pred onimi na zapadu. Kaj je n. pr. Švica, ki jo obiskuje skoro ves svet? Čudovita v svojih gorah, dolinah in jezerih, oskrbljena z vsemi modernimi udobnostmi, preprežena z železnicami, ki segajo celo do ledenikov, slavljena v knjigah in časopisih, pravzaprav pa nič drugega kakor dežela, ki se zanjo dela reklama iz same dobičkarije. Ako hočeš videti njeno lepoto, dihati njen zrak in se krepčati v njenih gostiščih, moraš vse zelo drago plačati; povsod ti je za petami umetno mestno življenje, skoro nikjer ni več najti domačega

razvedrila in one priprostosti, ki bi je pričakoval med visokimi gorami. V Bosni in Hercegovini pa dobiš dovolj neskaljenega užitka; ondi še živi idila, ki sicer ni zastonj, pa vendar tako po ceni, da se ne moreš pritožiti. Mogoče, da jo izgubita tudi te dve deželi, ko se povzpeta na višek novodobnosti in ko bosta poplavljeni s tujci, a do sedaj je še nista.

Drugič naj velja moje slovo čvrstemu narodu naših krščanskih bratov ob Bosni in Neretvi, pa tudi Turčinom, ki so z nami vred podaniki Francu Jožefu. Ko sem ugledal v Brodu ob Savi prve turbane, me je obšel neprijeten občutek, kakor bi slišal glas: „Poglej, med kakšne ljudi si prišel! Ali se ne bojiš, da izkusiš turško krutost?“ Sedaj sodim drugače. Odveč je, ako omenjam, da sem prinesel nos in ušesa iz mohamedovskih pokrajin nazaj, pripoznati moram kaj bolj važnega, to, da mi moslimi niso storili ne za las žalega. Samo v Mostaru so si dovolili nedolžno šalo, da so me z vrtno brizgalnico pokropili po hrbtu, ko sem pred nekim minaretom zamaknjeno gledal proti vrhu, poslušajoč muezinovo večerno molitev. Hotel sem se znositi, toda ker so bili uni tiho, ki so mi dali „ductus“ iz brizglje, sem se tudi jaz pomiril in šel naprej. Bolje potrpeti nego se maščevati.

Na voznem redu se vidijo večkrat vilice in nož, a nikogar ni treba vprašati, kaj pomenijo. Priproste podobe ne umeva samo učenjak, ampak tudi oni, ki ni prišel v šolah dalj nego do nazornega pouka. Iskali smo na kolodvoru v Úskoplju, kje bi bila gostilna, in pokazali so nam hišo, stoječo med skalovjem, precej visoko nad postajo. Urnih nog uberemo pot proti višini, da se poživimo, kajti ura je bila že davno poldne, človek pa, kakor znano, ne živi samo od gledanja in od občudovanja. Ni velika ta hiša, a ima skrbnega

gospodarja, ki nam je postregel točno in dobro. Za mene je bil gorki obed toliko več vreden, ker še danes nisem dobil drugega, kakor par črnih grozdov v Gabeli. Onemu, ki ni popoln abstinent, všečuje tudi vinska kapljica rumene ali rdeče barve, ki je dozorela ob vročih solnčnih žarkih na morskem obrežju. Vsaj gostilničar je to trdil in jaz sem mu tudi verjel, da je vino iz okolice Dubrovnika. Bili smo ravno „pri delu“, ko se zažene glas, da bo vlak vsak čas odšel. Popotniki hlastno požirajo zadnje koščke, v dušku jih zalivajo s pijačo, zavijajo ostanke v papir in kličejo gostilničarja k računu. Jaz bi se bil bore malo zmenil za naglico, mirno bi bil obsedel za mizo, potem pa se lepo izprehajal po Ūskoplju in njegovi okolici toliko časa, da bi pričakal drugega vlaka. Toda požuriti se je bilo treba zaradi prtljage, ki je ostala v vozu; ako se odpelje sama naprej, me čakajo velike težave, kajti vprašanje je, jo li dobim zopet nazaj ali ne. Izprevodniki so že loputali z vrati pri vagonih, sopotniki pa vpili iz vozov in mahali, naj hitimo, ko smo zadnji zakašnjenci drvili navzdol. Ako bi bil kdo napačno stopil na kamentiti poti, priletel bi bil z glavo ob skalovje in se pobil do krvavega, ker se človeku v naglici najlažje primeri kaj neprijetnega. No, bilo je brez nezgode.

Radovedno sem se oziral skozi okno, da bi prejkoprej ugledal obalo Adrije. Peljemo se v velikem ovinku proti nekemu prerovu, in ko se prikaže vlak izpod zemlje, se začno lesketati pod nami morski zalivi. Kdo bi mislil, da smo tako visoko nad morjem! Kako pridemo s te drzne višine v dolino? Za to skrbi tehnika sedanjega časa, ki se ne ustraši nobene gore, da bi ji ne prišla na vrh, ali pa je ne prevrtala, če bi bilo treba. Železnica pelje v samih serpentinah navzdol, skalnati preseki in predori se vrstijo drug za drugim,

polagoma in varno se spuščamo proti ravnini. Kdor bi mislil, da imamo samo v naših Alpah visoke železnične prehode, ta naj gre v južno Dalmacijo, kjer bo videl pogumno izpeljano gorsko železno cesto iz Úskoplja v Dubrovnik.

Ob desni strani se odpre globoka soteska, napolnjena z vodo. Pravijo ji Rjeka ali Ombla, ki prodira z močnim šumom iz skalnatih sten in je takoj pri izviru zelo velika. V obče se sodi, da Rjeka ni drugega nego Trebinjščica. Poslednja se izgublja, kakor smo videli poprej, v votlinah Popovega polja, tukaj pa bruha z vso silo zopet na dan. Žal, da je njene slave kmalu konec. Le malo časa je pitna, ker se ji pridružuje morski zaliv ter ji daje slani okus. Kdor ne ve, da izvira Rjeka v teh pečinah, imel bi njeno široko strugo za del morja. Ako omenimo, da je do 130 *m* široka, imamo pojem o njeni velikosti. Na obeh straneh stoje hiše, ki prebivajo v njih ribiči, pa tudi mnogo vil in nekaj cerkva (med njimi ona frančiškanskega samostana) se opazi na obrežju. Poprej na pustem kraškem svetu smo sedaj v deželi palm in cipres. Pri nas se vzgajajo ta tropična drevesa le prisiljeno v rastlinjakih, tukaj pa uspevajo na prostem brez vsake postrežbe. Povsod jih vidiš, posamna ali v večjem številu skupaj, ob potih in v samoti. Kakor ugajajo našim cvetlicam planinkam visoke gore v obližju večnega snega, tako se počutijo tukajšnje rastline najbolje ob pekoči vročini južnega solnca.

Vlak je prišel srečno na plano ter obstal v Gružu (Gravosa) poleg morja. Ozrl sem se nazaj proti gorovju, ki smo ga prevozili, in videl vso strmo pot, zaznamovano s samimi ovinki in z belimi melinami, ki so nastale vsled razsekanega vapnenca pri zidanju železnice.

Gruž.

Dokončana je dolga vožnja po suhem; sedaj me čaka cesta, ki ima drugo podlago, cesta, ki si dela na njej tir plavajoča tica, gnana od vetrov in para. Na kolodvoru me je sprejel lahkoten postrežček tako prijazno, kakor bi mu bil pisal, naj me čaka ob določeni uri, ali da bi mu bil brzojavno naznanil svoj prihod. Nenaprošen mi je vzel kovčeg iz rok ter se vedel do mene kakor do starega ljubega znanca. Tudi nekemu višjemu častniku bi bil rad izkazal svojo postrežljivost, toda vojak je šel z aristokratskim preziranjem mimo njega, odklanjajoč vmešavanje v njegove zadeve. Mene pa je uslužbenec, ki se mu je na sprednji strani čepice svetilo v zlatih črkah ime „Petka“, pridobil zase, pa le zato, ker mi je bilo že poprej nasvetovano omenjeno gostišče.

28.

Nekateri imajo pristanišče v Gružu za najlepše v Dalmaciji, drugi celo trdijo, da je najlepše na vsem vzhodnem obrežju Adrije. Všeč je bilo tudi meni, ker je okoli in okoli obrobljeno z zelenimi bregovi ter samo na eni strani v zvezi z morjem, določne sodbe pa ne morem izreči o njem. Videl sem namreč samo pristanišča v Reki, Zadru, Spljetu in Kotoru, druga so mi neznana. Luka v Gružu sestoji iz ozkega, podolgovatega zaliva, ki se razteza od juga proti severu. Na onem kraju, kjer se cepi zaliv od morja, je prostoren vhod, ki imajo skozenj največji parniki neoviran dostop, povsod drugod pa obdaja luko gričevje, kakor bi jo objemalo v naročju. Ladjestaja v Kotoru, zaščičena krog in krog z visokimi gorami, je navidezno bolj zavarovana pred viharji, toda pomorščaki se ne hvalijo preveč z njo ter dajejo prednost oni v Gružu. Na eni strani odbija od pristanišča valove polotok Lapad, na

drugi pa gorovje, ki smo se čezenj pripeljali iz Hercegovine. Okolica nima običajnega kraškega značaja, temveč kaže bujno vegetacijo. Kamenja sicer tudi tukaj ne manjka, vendar te skoro povsod pozdravlja zeleno grmičevje, ki mu ne veš imena. Med množico pinij in cipres ugledaš skrite gradiče, da zaviđaš srečne ljudi, ki prebivajo v tem rajju na zemlji.

Po kratkem odpočitku sem se odpravil prazen proti Dubrovniku (Ragusa), oddaljenemu od Gruža komaj pol ure. Veseleč se že naprej izprehoda, korakam mimo hiš, ki stojé ena za drugo poleg morskega obrežja. Cesta pelje nekaj časa po ravnini; ko zapusti zaliv, se vzpne po zmernem klancu, vrh katerega preseneti popotnika krasen razgled. Ob desni imaš pristanišče, pred seboj pa morje, ki mu oko ne najde konca. Iz geografije veš, da je na nasprotni strani Italija, in iz zemljevida čitaš, da se vzdiguje na ondotnem obrežju velikan Gran Sasso (2921 m). Toda kaka daljava! Pa vendar so valovi, ki se drvijo tusem ter bijejo ob pečine pod tvojimi nogami, butali še pred kratkim ob laških bregovih. Diviš se veličastvu penečega oceana, a hkratu gledaš s strahom v temno globočino. Kraj, ki uživaš raz njega ta pogled, se ne imenuje brez vzroka „Bella vista“.

Po cesti švigajo izvoščki, eni me dohajajo, drugi srečujejo. Vsi vozovi so dvovprežni, konji pa tako suhi, da se čudiš, kako more izrabljena in oglodana žival še dirjati. Ker ima Dubrovnik neznatno luko ter sta glavno pristanišče in kolodvor v Gružu, ostajajo v Gružu vsi popotniki, naj pridejo po vodi ali po suhem. Zato dirjajo izvoščki v enomer sempatja; zaslužek je dober, a gorje konjem, ki jih je pripeljala usoda v ta kraj. Vrh tega še cesta ni ravna, temveč izpeljana čez hribec. Lahko si mislimo, koliko morajo trpeti živinčeta, kajti

voznik ne gleda dosti, je li ravnina ali klanec, njemu je glavna skrb hitri dobiček. Večkratna pot, več denarja.

Došel me je fijakar s prazno kočijo, me vljudno pozdravil, kakor imajo ti ljudje navado, in me povabil, naj blagovolim se ž njim peljati. To pot se fijakar ni priklonil zastonj in mi ni zaman dal laskavega naslova, kakršnega še nisem slišal od onih, ki me poznajo; sličen naziv si laste drugi možje, nego sem jaz. Toda naša narava je že taka, da si domišljujemo še več, kakor smo v resnici, osobito ako nas kdo časti. Čeprav je bilo komaj četrť ure do Dubrovnika, sem stopil vendar v kočijo, seveda ne brez vprašanja, koliko bo treba plačati. Toliko mora biti človek vseeno previden, da je v vsakem oziru na jasnem in da mu na račun poklonov ne praznijo žepa v večji meri, nego je prav in spodobno. Računil mi je samo pol krone, kar je za dvovprežni voz malenkost. Zdrdrala sva mimo krasnih vrtov navzdol, in komaj sem se nekoliko udomačil v ekvipaži, obstala je na senčnatem predmestnem trgu Brsalju, kjer je odločen prostor dubrovniškim izvoščkom. Košate murbe so zasajene v lep drevored, kamor hodijo meščani iskat ohladila. Ob koncu šetališča imaš z visoke terase razgled po morju, ki zaganja tik pod teboj šumeče valove ob strme stene.

Obrnil sem korak v mesto in obstal pred močnim zidovjem. S takim oklepom so bile kdaj obdane trdnjave. Dandanes so jih odpravili, a Dubrovniku so jo še pustili. Pred zidom ugledaš most, držeč čez prekop. V starih časih je bil most tako narejen, da so ga lahko odstranili ter sovražniku zaprli pot v mesto, sedaj ni treba več te previdnosti. Skozi zidovje peljejo starinska vrata, nad katerimi stoji v izdolbeni jami svetnik, ki ima v eni roki škofovo palico, v drugi pa trdnjavo. Tako soho sem videl pozneje tudi pri vratih na na-

sprotni strani Dubrovnika; seveda sem preišljeval, kaj bi pomenila. Stopivši skozi vhod, ki mu pravijo „Porta Pile“, se mi pokaže glavna mestna ulica. Imajo jo, ako ne za najlepšo, pa vsaj za najbolj zanimivo vseh dalmatinskih mest, a ne zaradi modernih palač, marveč zaradi njene starinske vnanjosti. Svojedobno je baje segal morski zaliv skozi vso to ulico. Hiše so razvrščene na obeh straneh v ravni, dolgi črti ter kažejo enoten slog. Pri vseh je prvo nadstropje mnogo višje kakor drugo in vnanje stene so brez ometa, da vidiš namesto običajnih okraskov golo kamenje. Poslopja se ne vrste zdržema, ločijo jih ozka hodišča, ki vodijo iz glavne ulice na desno in levo. Nekdaj so bile tukaj velike palače; ko pa je leta 1667. porušil silovit potres skoro ves Dubrovnik, so naredili iz palač manjše hiše in jim dali sedanjo podobo. Stavbe, delane po enakem vzorcu, kažejo monotonost, a so kljubu temu značilne.

Ob levi opazim romanski zvonik, vzdigajoč se nad cerkvijo. Vstopim v svetišče skozi stranska vrata ter pridem pred veliki oltar. Vidijo se lepe slike z obilnim nakitom, posebnosti pa menda ni nobene. V klopi je sedela ženica, ki sem jo vprašal, kako se imenuje cerkev. Rekla ni drugega nego „mala brača“, gibala ustnice v svoji meri naprej in molila na tihem dalje. Gotovo ni videla rada, da jo motim v pobožnosti. Sicer pa ni bilo žive duše v hiši božji, le raz kor se je čul psalterij menihov. Opravljali so sklep duhovnih dnevnic in pravkar v taktu izgovarjali zadnji slavospev:

Te lucis ante terminum,
Rerum Creator, poscimus,
Ut pro tua clementia
Sis praesul et custodia.

Na nasprotni strani je bil odprt vhod, vodeč v samostan. Stopim vanj in pridem na obzidano dvorišče z

lepim križastim hodnikom. Na vseh štirih straneh so gosto postavljeni umetno izdelani stebriči, ki tvorijo ravno toliko visokih in ozkih obokov. Nad oboki so velika okrogla okna, na dvorišču pa je vodnjak, obdan z vsakovrstnimi rastlinami. Tačas, ko sem ogledoval ta mirni kotiček, so dokončali redovniki sv. Frančiška svojo molitev in odšli v celice. Ljubo bi mi bilo, ako bi bil našel kakega znanca med njimi, a kdo bi ga pričakoval tukaj! Bi li ostal v tem idiličnem kraju, če bi mi rekli, da naj vstopim v samostan? Kakor lepa je domovina oleandrov, palm in agav, kjer poznajo zimo samo po imenu, bivam vendar rajši v deželi smreke in mecesna, da le ne oddam svoje prostosti.

Glej može, sem si mislil, ki so popolno zamrli svetu! Hodijo sicer okoli, pravzaprav pa ne živé več, ker so žrtvovali vse pozemeljsko, da prejmejo bogatejšo dediščino. Qui potest capere, capiat. Med mladimi je bilo nekaj starčkov, med bolj rejenimi več bledih in suhih, toda kdo bi vpošteval vnanjost, glavna reč je srce. Ako je resničen pregovor, da ni srečen tisti, ki veliko ima, temveč oni, ki malo potrebuje, rekel bi, da so si redovniki izbrali najboljši del. Odrekli so se vsem ugodnostim in si izbrali za delež one svete, ki so trojnemu med ljudmi vladajočemu zlu naravnost nasproti. Precej moralične moči je treba, da se radovoljno odpoveš vsemu imetju, da zatreš napačna nagnjenja srca in da ukloniš svojo voljo volji drugih. Marsikomu bi se zdelo to slabotno, a pravzaprav je junaško delo, kajti ni malenkost, da slečeš lastni „ego“ ter oblečeš novega človeka. Siromašna, rjava halja in bela vrvice okoli pasa je bogastvo teh samotarjev, baje še tisti kraj, kakor ga je predpisal Frančišek za svoje sinove v davnem 13. stoletju. In da niso brez tovarišice, jim je dal za družico molitev in pokoro. Kapúca,

ki si pokrivajo z njo glavo, kaže, da nimajo ničesa več pričakovati na svetu in da se jim zato ni treba bati smrti. Čemu tudi, vsaj jim bo vzela samo revno življenje, ki ni drugega nego čas, ki ga potrebujemo za smrt. Pa vendar morebiti kdo žaluje za njimi, ako prav ne bo ničesa podedoval. Kaj hoče zapustiti revež?

Kdo ima pogum, da bi storil korak, ki ga naredi podobnega bolj mrtvim kakor živim? Toda če gremo reči do dna, se mora pripoznati, da je vse posvetno ničvredno, bodisi premoženje ali čast. Manj sem in manj imam, bolj sem srečen, ker se tako polagoma privadim na oni dan, ko ne zapustim samo tega, kar sem si pridobil, temveč izgubim tudi svoje telo. Tedaj bodo nastopili dediči in zahtevali, kar jim gre po postavi ter se vrh tega še pravdali za zapuščino, ako ne bo pravično razdeljena. Zapadel bom preteklosti in v v nekaterih letih se celo vedelo ne bo, da je živel kdaj na svetu človek s tem imenom.

29.

Korakal sem po glavni ulici naprej in opazil, da vlada v Dubrovniku prav domače življenje in da je v njem bolj mirno, nego v kakem drugem mestu v Dalmaciji. V Dubrovniku je bilo nekdanje središče samostojne ljudovlade, a poprejšnje slave ni več. Na poslopih se sicer še opazi sijajna preteklost, toda sedanje socialne razmere so le senca minulih dni. Prav tako so tudi meščanske družine otemnel spomin zamrlih plemičev. Tu ni videti one imenitne vnanjosti, kakršna se nahaja drugod. V pritličnih prostorih so delalnice krojačev, črevljarjev, jermenarjev in drugih rokodelcev, le Turka ni videti nobenega več. Pred kavarnami, ki so brez vsake potratljive oprave, posedajo priprosto

oblečeni meščani, zamišljeni v svoj lokalni listič. Tudi v prodajalnicah ni opaziti nobenega izkazovanja, založene so le s potrebnimi rečmi. Zaman gledaš po novodobnem tramvaju, mesto ne potrebuje takih naprav, skoravno broji okoli 13 tisoč prebivavcev. Kdor si želi razvedrila, sede v čoln in se pelje po morju na izprehod. Še izvoščka boš težko dobil, ker jim je odločeno čakališče zunaj mestnega obzidja pred vrati „Pile“. Nikjer ni slišati ropota, povsod mirno kramljanje, da se lahko odpočiješ po neprestanem rožljanju in vrvenju v drugih mestih. Ni čudo, da si izbere marsikdo Dubrovnik ali njegovo okolico za odpočitek, v prvi vrsti seveda zaradi milega podnebja in lepe lege, potem pa tudi zato, da živi tukaj v miru.

Na koncu glavne ulice se odpre trg, obdan z večjimi poslopji. Ob levi stoji starinska palača z obokano predvežo in z arkadami. V prvem nadstropju so velika beneška okna in nad njimi soha tistega škofa, ki sem ga videl že poprej nad vnanjimi mestnimi vrati. Poslopje je sezidal Florentinec Pasquale I. 1520. Stopim na dvorišče, čigar spodnji hodniki kažejo romanski, zgornji pa gotski slog. Ob vrhu se čita na steni: „Fallere nostra vetant et falli pondera.“ Rad pobrem kak starinski napis, da ga ogledam natančneje, kajti stari so znali z malo besedami povedati veliko. Navedene besede bi po mojem mnenju izražale svarilo, da naj nihče ne išče dobička po nepošteni poti, a dodana jim je tudi opomnja, da naj se vsak zanese na pravične uteži. Dubrovnik je imel, kakor smo omenili že poprej, samostojno ljudovlado in lastna pravila, zato so se ponašali meščani z besedo „nostra“. Zdi se ti, da vidiš stare senatorje na sedežih, raz katere kličejo: Naša postava prepoveduje nepoštenost in zato naj se zanese vsak na javno tehtnico. Iz napisa

sem izvedel, da se nahajam v onem poslopju, kjer je imela republika trgovsko hišo s tehtnico. Rekli so ji Doga na. Trgovci so bili pod nadzorstvom, da niso mogli delati krivice, kupčevavci pa pod varstvom, da je dobil vsak, kar mu je šlo. Ker so se v postavodajalstvu onih časov poudarjale ne samo materialne, temveč čestokrat tudi verske zadeve, se čita na zidu poleg prvega napisa še drugi: „Meque pondero, cum merces ponderat ipse Deus.“ Besede kličejo v spomin, da naj tehta vsak samega sebe, a ne gledé telesne moči, ampak gledé duševnega stanja. Kakor se mora blago pravično meriti po božji in človeški postavi, tako naj tudi človek presojuje samega sebe, da bo mogel prestatati pri božji sodbi. Izrek, napisan na steni, pojasnjuje tujcu, kakšnih nazorov so bili vladarji in svetovavci dubrovniške ljudovlade.

Še bolj znamenito in mnogo starejšo zgradbo sem našel v obližju. To je palača nekdanjih načelnikov, ki so jim dejali „rektorji“. Sivo zidovje, v oziru sloga podobno palači dožev v Benetkah, ima svoj začetek v 14. veku, ko je bila republika na vrhuncu slave. Žal, da je izgubila palača vsled potresa drugo nadstropje. Predveža sloni na mogočnih obokih, podprtih z lično izdelanim stebrovjem. Ob straneh velikih vrat opaziš kamenite klopi, ki so sedeli na njih svetovavci o raznih slovesnostih. Akoprav ni imela ljudovlada takega pomena, da bi bila segala v usodo drugih narodov, ter se je zadovoljila s tem, da so jo pustile sosedne države v miru, je bila vendar izvanredna že zato, ker se je ohranila mnogo stoletij neodvisna. Nesamostojna je bila le toliko, da je imela kakega mogočnejšega vladarja za svojega pokrovitelja ter mu plačevala določeno svoto kot pripoznanje za varstvo. Prvi pokrovitelji so ji bili bizantinski cesarji, pozneje

Ogri in slednjič Turki. Šele drugi Atila, Napoleon I., ki ni prizanašal ne velikim in ne malim mogotcem, ji je vzel samostojnost, pridruživši jo ilirskemu kraljestvu (1808). Leta 1814. pa je postal Dubrovnik avstrijska last.

Uprava dubrovniške državnice je bila popolnoma aristokratska. Vsi plemiči so imeli po izpolnjenem dvajsetem letu v velikem svetu sedež in glas. Sodnijske zadeve so reševali svetovavci, zadnjo besedo pa je imel izvrševalni odsek sedmerih članov. Vsem na čelu je stal rektor, ki je moral stanovati v zgoraj omenjeni palači, ki je ni smel drugače zapustiti razun v službenih opravkih. Njegova oblast je trajala samo en mesec, a plače ni dobil nobene. To je bilo zdravo liberalno načelo! Uradni jezik je bil hrvaški, latinski in deloma italijanski. O Indih se poroča, da so bili razdeljeni v štiri stanove ali kaste (duhovnike, plemenitaše, poljedelce in posle). Nekaj sličnega najdemo v Dubrovniku. Vsi podaniki ljudovlade so se delili v petero vrst. Prvo mesto je zavzemala duhovščina, drugo plemiči, tretje meščani, četrto trgovci z rokodelci in mornarji, peto kmetje. Med plemiči in kmeti je bil tako velik razloček, da so bili poslednji takorekoč sužnji prvih. Kmetje so morali samo delati ter plačevati plemičem visoke obresti. Sicer pa so bili plemiči v hudem nasprotju med seboj. Ločeni v dva tabora so se imenovali Salamankovci in Sorbonci. Prvi, ki so se izobraževali na visoki šoli v Salamanki na Španskem, so bili potomci starih žlahtnih rodovin; drugi so se šolali na vseučilišču Sorbonne v Parizu ter izhajali iz družin novejših plemenitašev. Nasprotje je bilo tako veliko, da še zakonov niso hoteli sklepati med seboj. Sedaj vlada mir, ker je vse slave konec.

Ako gledaš mesto od morske strani, dobiš šele pravi pojem, kako močno da je utrjeno. Okoli in okoli

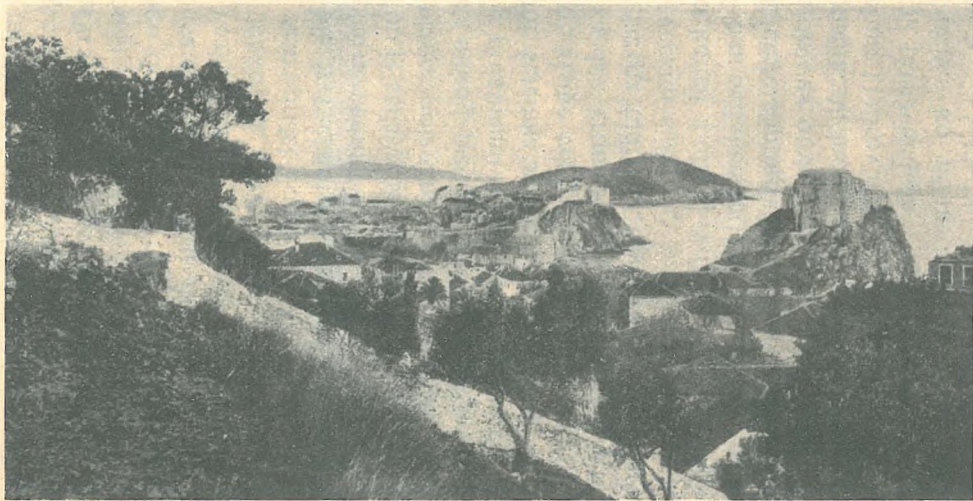
ga obdaja kamenit oklep, debelo zidovje, ki so mu ga oskrbeli v preteklih stoletjih, da bi se krepkeje branilo sovražnikom. V Gibraltarju bržkone še nisi bil, v oni svetovnoznani angleški trdnjavi, ki varuje vhod iz Atlantskega oceana v Sredozemsko morje. Ako se nam dovolj malo primerjati velikemu, rekli bi, da je Dubrovnik Gibraltar en miniature. Dandanes so odpravili mnogo trdnjav, češ, da je način bojevanja drugačen mimo nekdanjega, Dubrovniku pa so vseeno pustili njegove utrdbe. To primeroma majhno južnodalmatinsko mesto kaže s svojimi globokimi okopi, močnimi nasipi in masivnimi stolpi, da je pripravljeno odbijati napade, naj bi prišli od katerega kraja koli. Dvojna vrata stražijo prihod in odhod v Dubrovnik. Skozi prva, z imenom Pile, se pride iz Gruža; druga, imenovana Ploče, vodijo iz mesta proti jugovzhodu. Na levi strani vrat Pile ugledaš v bregu stolp Minceta, zgrajen kot ogelna bastija proti koncu srednjega veka (1464), ob desni stoji bastija Bokar. Na skalovju, ki se vzpenja iz morja, grozi trdnjava sv. Lavrencija, katero so sezidali l. 1050 proti beneški poželjivosti. Prav tako je zavarovana vsa južna morska stran z mogočnimi stenami, ki ne bije brezuspešno ob nje samo val, temveč bi kljubovale tudi drugačni sili. Nad vsem mestom pa čuva trdnjava „Imperial“, kraljujoča na strmem hribu sv. Sergija v višini 419 metrov. Ogromna zgradba, ki pelje proti njej cesta v mnogih ovinkih, je pravcat skalnat zaboj, iz katerega bi se vsipale v slučaju vojske debele topove krogle na sovražne ladje.

Prišedši skozi vrata Ploče, ki se vzdiguje nad njimi stolp z mestno uro, vidim že v tretjič onega svetnika s škofovo palico in s trdnjavo v roki. Potem zavijem na levo ter stopam po cesti za trdnjavo. Pozna se, da živimo v mirnih časih. V globokem prekopu

ob vznožju zidovja je bila nekdam napeljana voda, a sedaj je jarek izsušen in v njem naloženih kdove koliko metrov drv za kurjavo. Skozi okna trdnjave so gledali mladi fantje, ki bi jih imel za jetnike, ako bi jih ne poznal po obleki, da so vojaki. Spominjajoč se, koliko čvrstih mladeničev je bodisi vsled dobljenih ran, bodisi vsled bolezni ostalo tukaj, da niso videli več drage domovine, so me obšle otožne misli in dozdevalo se mi je, da puhti trohnoba iz osivelega zidovja. Vsaka starina, akoprav častitljiva zato, ker je učkala toliko let, budi vendar neprijetne občutke. Še preden sem prišel do stolpa Minceta, sem se vrnil; kraj je bil preveč dolgočasen.

Želeč razvedrila, krenem navzdol proti pristanišču. Ob nasipu je stala večja ladja, iz katere so nosili raznovrstno blago, poleg nje pa so se gugali mali čolnici, čakajoči, odkod pride kdo, da se popelje na morje. Stopim k priletnemu mornarju ter ga vprašam, koliko mi računim semintja za vožnjo na bližnji otok Lakromo, ki me tako prijazno vabi k sebi. Pobotala sva se za dve kroni; mož je bil zadovoljen, da kaj zasluži, jaz pa tudi, da obiščem otok, o čigar lepoti sem že večkrat slišal.

Po komaj polurni vožnji sva priveslala na Lakromo, ki ni oddaljena od Dubrovnika več nego Blejski otok od ceste. Sprejela me je senca lavorov, pinij in mirt, sploh ves otok ni drugega kakor gaj najredkejših južnih rastlin. Višino mu venča trdnjavica, ki je služila svojedobno Dubrovniku v varstvo. Pot te pripelje do pomnika, postavljenega v spomin žalostne dogodbe iz leta 1859., ko je med Lakromo in onstranskim obrežjem bojna ladja Triton vsled razstrelbe smodnika zletela v zrak. Mimo temnozelenih cipres prideš do samostana, ki bivajo v njem dominikanci. Lepšega

Dubrovnik in Lakroma.

kraja si skoro ne morejo želeti na svetu. Nekateri pravijo, da je stala tukaj cerkva že leta 1023., drugi pa trdijo, da jo je s samostanom vred dal sezidati angleški kralj Rihard, ki so mu zaradi njegovega poguma dali priimek „z levovim srcem“. Peljal je leta 1190. tretjo križarsko vojsko proti sveti deželi, ker si je sultan Saladin osvojil Jeruzalem. Tudi cesar Friderik I. „Rdečebradec“ in francoski kralj Filip II. sta zbrala vojsko in šla z njo na Jutrovo, a Friderik je utonil v reki Kalikadnu v Mali Aziji, Filip se je pa sprl z Rihardom ter se vrnil proti domu. Ostal je torej Rihard sam, ki se je neustrašeno podajal v največje nevarnosti; ko pa izve z Angleškega poročilo, da se misli njegov brat polastiti prestola, sklene s Saladinom triletno premirje in hiti proti domu. Toda potovanje nazaj je bilo zelo težavno in dolgotrajno, ker so viharji metali ladjo sempatja in jo naposled s Sredozemskega morja zagnali v Jadransko morje. Kralj se zaobljubi, da bo na onem kraju, kjer stopi na suho, sezidal cerkev s samostanom. Ladja srečno dospe na Lakromo in Rihard izpolni obljubo. V samostanu so bivali najprej benediktinci, pozneje so se večkrat menjavali posestniki rajskolepega otoka. Posebno veliko je storil zanj nadvojvoda Maks, oni, ki je zasedel cesarski prestol v Mehiki. Za njim je podedoval Lakromo cesarjevič Rudolf in po njegovi smrti so jo dobili dominikanci. Tako gredo posestva iz rok v roke. Naj je stvar še tako lepa in priljubljena, prepustiti jo moraš prej ali slej drugemu. To je človeška usoda, zoper njo ni mogoča nobena pritožba.

30.

Ladjica je dospela zopet nazaj v Dubrovnik in brodar se je kazal zelo hvaležnega, ko sem mu dal

dogovorjeno plačilo. Pripovedoval mi je, da je že veliko izkusil v svojem življenju in da mu je mnogo let poteklo na Sredozemskem morju. Kakor večina Dalmatincev je iskal tudi on zaslužka na morju, kjer se čuti bolj domačega nego na suhi zemlji. V službi velikega francoskega parnika se je vozil čestokrat iz Marzilije (Marseille) v Aleksandrijo, znana so mu španska pristanišča Barcelona, Kartagena in Malaga, parkrat se je mudil tudi v Algiru in Oranu, francoskih mestih severne Afrike. Da ni nedostajalo na tako dolgih vožnjah hudih neviht, se umeva po sebi, toda odšel je vsaki nesreči. Tudi zdrav je bil vedno, le v Palmi, mestu na Balearskem otoku Malorki, je ležal vsled vročinske bolezni dva meseca v bolnišnici. Na stara leta se je povrnil domov, prihranivši si toliko, da ga ne skrbi, kako se bo preživil ostale dni svojega pozemeljskega potovanja. A brez morja ne more biti. Dal si je napraviti ličen čoln, da ž njim prevažata tujce in domačine bodisi na Lakromo ali v zaliv Rjeke (Ombla) ali v Kanoso; toda pot v Kanoso, trajajoča dve uri, se mu zdi preveč težavna.

Rad sem poslušal moža in tudi dvomil nisem o resnici tega, kar mi je pripovedoval. Izkusil je v obilni meri mnogo nevarnosti ter imel lepo priliko, spoznavati sličnost med morskimi viharji in med viharji življenja.

Vračajoč se v mesto, sem obiskal škofijsko cerkev, ki daje s svojo visoko kupolo vsej okolici lepo podobo. Portal, ki pelje nekaj stopnic do njega, je okrašen s stebri, stoječimi ob straneh glavnega vhoda. Stavba, dovršena l. 1713., nima glede starosti važnega pomena. V notranjščini opaziš nekaj lepih slik, med katerimi se odlikuje Ticijanovo Marijino Vnebovzetje. Slišal sem, da ima stolnica dragoceno zakladnico, toda nisem je pogledal. Nedostajalo je časa.

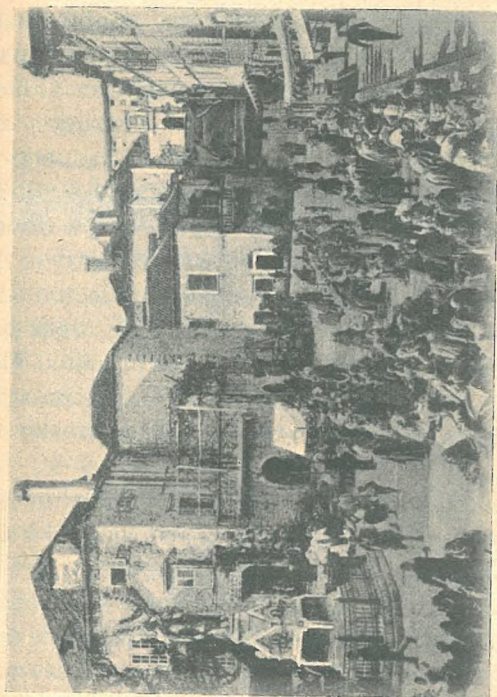
Prav blizu škofijske stolnice se nahaja neka druga cerkev, ki me je posebno zanimala. Pojasnila mi je namreč tisto podobo, ki si jo je izbral Dubrovnik za svoj simbol in ki sem jo videl že poprej v zidu nekaterih javnih poslopij. Svetnik z mitro na glavi, s škofovo palico v eni in s trdnjavo v drugi roki je sv. Blaž, starodavni zavetnik Dubrovnika. Svetovavci male ljudovlade so baje sklepali takole: „Vse smo naredili, kar je v naši moči, da se zavarujemo pred sovražnikom. Potegnili smo zid okoli mesta, napravili nasipe in napeljali vodo v prekope. Izberimo si še zaveznika in dajmo mu v roke trdnjavo kot znamenje, da smo se izročili v njegovo varstvo.“ Zakaj so se neki odločili za sv. Blaža? V knjigi svetnikov se čita, da je živel omenjenec v četrtem stoletju kot škof v mestu Sebaste na Jutrovem. Pregarjavci krščanske vere so ga vrgli v morje, toda ker se mu ni nič žalega zgodilo, mu je odsekal rabelj glavo. Menda ga je Dubrovnik, ležeč ob morju, ravno zaradi tega dogodka izbral za svojega patrona. V velikem oltarju ugledaš njegovo podobo, lesketajočo se v zlatu in srebru. Pravijo, da je silno stara; po romanskih oblikah, ki se opazijo na njej, sodijo, da je iz trinajstega veka. Na stenah poleg oltarja visi mnogo spominkov, ki so jih prinesli v znak hvaležnosti svetniku v dar njegovi častivci. Dan njegovega godu, ki se obhaja 3. februarja, velja ondi kot cerkven in narodni praznik. V predvečer sta mesto in okolica sijajno razsvetljena, drugi dan pa se vršijo velike slovesnosti, h katerim ne dohajajo samo priprosti ljudje, temveč omikanci vseh stanov iz bližine in tudi iz daljnih krajev. Prazniku daje poseben sijaj narodna noša, ki je ravno v dubrovniškem okraju bajno lepo.

Postopajoč gori in doli pridem na trg z imenom „Erbe“. Najbolj ga poznajo kuharice, ki kupujejo tukaj sočivje, sadje in razno zelenjad za kuhinjo. Ker je bila že popoldanska ura, ni bilo razun par branjev nikogar na trgu. Ženicam je ostalo nekaj grozdja, breskev in zelnatih glav, ki jih niso mogle danes spraviti v denar. Zelja, te priproste, a vendar tečne jedi, se pridelava v okolici zelo veliko. Akoprav se ponaša Dubrovnik z žlahtnim sadjem, so vendar na vse zadnje one glave, ki zrastejo na zelniku, najbolj izdatna hrana ne samo kmetskemu, temveč tudi gosposkemu ljudstvu. Po njivah najdeš še neko drugo rastlino, ki donaša ljudstvu precej dobička. Steblo ima visoko, cvetje pa rumeno; botaniki jo prištevajo k rodovini „Pyrethrum“. Kar se na polju seje in sadi, služi v živež ljudem in živini, omenjeni cvetlici pa se marljivo streže zato, da dozori na njej hud strup, ki se prodaja z imenom „perzijski mrčesni prašek“.

O trgu Erbe ne govorim samo zaradi branjev in njihove zelenjave, ampak iz drugega, mnogo važnejšega vzroka. Tukaj so postavili Hrvatje spominek svojemu velikemu pesniku Gunduliču. Da spoznamo pomen, ki ga ima Gundulič za probudo narodovo, si oglejmo delovanje mož, ki so orali ledino v Dalmaciji na književnem polju.

Kakor se je pri nas vrivala nemščina, ki sili še dandanes v ospredje, tako je vladal tudi ondi tuj italijanski duh, da so smatrali hrvaški jezik kot last nevednega seljaka, italijanščina pa je veljala za jezik omikanih ljudi. Toda vzplamtela je narodna samozavest, ko so odličnjaki, ki so sloveli kot latinski in italijanski pesniki, začeli pevati tudi domoljubne hrvaške pesmi. Spljet in posebno Dubrovnik sta oni dve mesti, ki jima gre slava duševnega slovstvenega napredka. Med

prvimi, ki je med dalmatinskimi Hrvati v nemal ljubezen do materinščine, je duhovnik Marko Marulić (l. 1450. do 1524.). Živel je v samostanu sv. Petra na otoku Solta in umrl v Spljetu. S svojimi večinoma nabožnimi pesmimi si je nabral neminljivih zaslug v jugoslovan-

Gunduličev spominek v Dubrovniku.

skem slovstvu. Nekaj let za Maruličem se je oglasil Hanibal Lucić, rojen na otoku Hvaru (Lesina) leta 1480. Njegove pesmi se odlikujejo po živahnem in divnem opisovanju ter prekašajo v tem pogledu vse Lucićeve sovrstnike.

V onem času se je začelo razvijati pesništvo tudi v Dubrovniku ter se popelo na tak vrhunec, da je postal Dubrovnik središče znanosti in umetnosti in da so mu vsa dalmatinska mesta pripoznala hegemonijo, kakor so jo pripoznali Grki starim Atenam. Najprej so se pojavili pesniki Marin Krističević, Šiško Minčetić in Gjore Držić, živeči v drugi polovici 15. veka. Za njimi pride cela vrsta drugih, med katerimi se je najbolj proslavil tisti, ki so mu postavili v Dubrovniku spominek. To je slavni Ivan Gundulić.

Ivan Gundulić je bil sin senatorja takratne dubrovačke ljudovlade. Rojen dne 8. januarja l. 1588. je obiskoval domače šole, ki so poučevali v njih jezuitje. Mladič se posveti učenju prava, ki ga dovrši tako odlično, da vstopi zgodaj v visoko državno službo. Tudi njegovi trije sinovi so prišli v častne stanove: dva sta bila višja avstrijska častnika, tretji pa je bil knez mesta Dubrovnika. Žal, da je preminul Gundulić že v 51. letu (8. decembra l. 1638.), ne prezgodaj za svojo slavo, toda prezgodaj za lepoznavsko književnost.

Gundulić, večč grškemu, latinskemu in posebno italijanskemu jeziku, je začel najprej laške klasike prevajati v hrvaščino. Zelo mu je bil priljubljen Torquato Tasso, čigar „Gerusalemme liberata“ je podal svojim rojakom v prevodu. Da bi pa sodeloval z društvom mladih pesnikov, ki so pisali izvirno, čeprav niso zajemali iz domačega življenja, začne snovati igrokaze. Ker so se takratni Dubrovničanje radi zabavali v gledišču, so tekmovali pisatelji med seboj, kdo priredi boljšo igro, ki bi ugajala ljudstvu. Gundulić izda v to svrhu drame Ariadno, Proserpino ugrabljeno, Dubravko, Diano, Armido, Kleopatro in še nekaj drugih. Z omenjenimi pesniškimi proizvodi si je pridobil prvenstvo, kazališču pa

je pokazal nov, vzvišen povzlet. Ako so mu že ti spisi donesli častno ime, je pokazal še bolj svoj izvanredni um v epopeji „Osman“, ki nadkriljuje vsa njegova druga dela. Rekli smo, da je bilo v Dalmaciji mnogo pesnikov pred Gundulićem, toda duh italijanskega in latinskega slovstva je toliko vplival nanje, da niso segali po samostojnih narodnih motivih. Četudi jim je bila znana zgodovina slovanskih junakov, ki so jih opevale narodne pesmi, so vendar uporabljali tuje dogodke za snov svoji poeziji. Zato se ne opaža ne v predmetu in ne v obliki takratnih spisov, da bi bile popevanke priprostega naroda vplivale na umetno pesništvo dubrovačko. Pesniki so se obračali od svojih sorodnih bratov, ki bi bili lahko dobili med njimi mnogo poetičnih značajev, in so rajši iskali tujih vzorov. Gundulić opazi ta napačni duh ter udari na domačo struno. Za svoj epos „Osman“ si izbere opisovanje slavnih del poljskega kraljeviča Vladimira v turški vojski l. 1621. Epos sestoji iz dvajset spevov, ki čitaš v njih o usodi mladega sultana Osmana, glavni smoter pa teži po tem, da naj svet čuje o zmagi krščanske vojske nad turško silo in o slavi kraljeviča Vladimira. Beseda je blagoglasna in gladko tekoča, misli so izražene tako izvrstno, da je Gundulić po pravici zaslovel s tem umotvorom.¹⁾ Velika škoda, da sta se izgubila 14. in 15. spev. Pravijo, da ju je odstranil senat dubrovniške ljudovlade, da bi se ne zameril Turkom, o katerih se v teh dveh spevih ne govori zelo prikupljivo; drugi pa trdijo, da jih Gundulić sploh ni zložil, ker ga je prehitela smrt, preden je epos ogladil in dovršil. Odlični pesniki so izkušali dopolniti nedostatek in dodati celotnemu delu omenjena dva speva, ki

¹⁾ Primeri: Zora 1873: Dalmacija, cvet književnosti hrvaške. Spisal Hrabroslav Fekonja.

bi bila glede oblike Gunduličevemu slogu podobna, toda ni bilo lahko posnemati jugoslovanskega Homera. Hrvaška je dolgo časa čakala moža, ki bi bil kos taki nalogi, a slednjič se je vendar našel. Ta je bil hrvaški ban Ivan Mažuranić. Ko izide l. 1844. „Osman“, sprejeta sta bila z največjim navdušenjem 14. in 15. spev, ki ju je zložil Mažuranić.

31.

Bili so Dunajčanje. Čeprav jih nisem poznal, sem sklepal vendar iz njih govorjenja in iz Dunajčanom lastnega prijaznega vedenja, da so iz cesarske prestolnice ob Dunavu. Izda jih oni veseli značaj, ki ne privošči le sebi vsega dobrega, temveč tudi drugim, držeč se pravila „leben und leben lassen“. Sedeli so v večernem mraku pod senčnatimi nasadi pred hotelom Petka v Gružu ter si pripovedovali zgodbe dosedanjega potovanja. Napravili so izlet v Dalmacijo in sedaj se nekateri vračajo domov, drugi se bodo peljali še v Kotor, nekateri pa odrinejo iz Kotora celo v Črno goro. Videlo se je, da se jim ne mudi tako naprej kakor meni in da jim ni mnogo na tem, da bi v malem času prav veliko prehodili. Ker jim ni strog načrt gospodar, ostajajo v lepih in ugodnejših krajih daljšo dobo, a kjer ne najdejo udobnosti, gredo dalje ter si poiščejo drugega mesta. Pri mali okrogli mizi sta sedela gospod in gospa, pišoča ob razsvetljavi vrtnih svetilk razglednice, ki sta jih imela cel šop. On je rekel, da čišla Dunaj nad vsa druga mesta in da prebiva ondi najrajši. Drugi dostavi, da je v Parizu v nekem oziru še bolj prijetno, a prvi doda opazko, da bi upal živeti v Parizu le v slučaju, ako bi bil večkratni milijonar. Ubogi ljudje! sem si mislil jaz in premišljeval na tihem, kaka ničla sem v primeri s temi bogatini, ki ne upajo

izhajati z enim milijonom. No, kljubu temu sem šel veselo spat, želeč si samo zdravja, vse drugo se bo že našlo.

Drugo jutro čujem na vse zgodaj ščebetanje gosi in rac. Odprem okno, da pogledam iz prvega nadstropja svojega stanovanja, odkod prihajajo glasovi. Na dvorišču je bil obzidan prostor, kjer se je izprehajala tropa vodne perotnine, čakajoča svojega konca. Dobro, da živalca ne vé, čemu je zaprta v tej ječi; ako bi se zavedala usode, ki ji je namenjena, ne bi mogla tako brezskrbno brbljati. Race so stikale po luži, kje bi se dalo kaj uloviti, gosi pa so se pulile za pomerančno lupino ter jo obdelavale s svojimi močnimi kljuni. Bolj prijazen pogled je bil onstran zidu; tam se je v bregu raztegal vrt, zasajen s cipresami, oljkami, smokvami in vinsko trto. Med zelenjem in cvetjem sem ugledal belo pritlično hišico, a više se je razprostiral skalnat svet, na čigar vrhuncu so se že sledile nežne poteze jutranje zarje, znamenje, da bo treba napraviti toaleta in misliti na odhod. Na rokah sem opazil več rdečih izpuščajev, ki so me pekli in srbeli ter se vedno večali. Misleč, da so nastali vsled vročine, izvem pozneje, ko so se pritoževali o njih tudi drugi sopotniki, da so to posledice komarjevih pikov. Ako pustiš oteklino v miru, izgine kmalu; ako je ne pustiš, začne žgati in naraste tako, da se je več dni ne moreš iznebiti. — Naj še omenim, da je bilo gostišče precej podobno italijanskim gostiščem, v katerih, kakor znano, snaga ne zavzema baš prvega mesta. Ne rečem, da je bilo umazano, pa tudi ne morem reči, da je bilo snažno.

Povedali so mi že prejšnji večer, da priplove ob osmih zjutraj brzi parnik „Graf Wurmbrand“ v Gruž ter odpiha po polurnem odpočitku v Kotor. Treba je

bilo vse urediti in odriniti naprej proti jugu. V Lloydovi pisarni, ki se nahaja v pritlični sobi hotela Petka, sta sedela pri pisalnih mizah dva mlada uradnika, sprejemala denar in oddajala vozne liste. Ker nas ni bilo menda več nego deset pasažirjev, nista imela posebne zadrege v svojem poslu. Vzel sem legitimacijo drugega razreda za vožnjo iz Gruža v Kotor in plačal zanjo tri krone pa šest vinarjev, polovico manj kakor drugi popotniki.

V veži me pozdravi eden snočnjih Dunajčanov, fin gospod, za eno glavo večji nego jaz. Predstavi se kot trgovec R. K. ter me vpraša, ali se peljem v Kotor. Na odgovor, da grem iz Kotora tudi na Črnogorsko, izrazi svoje veselje, dostavljajoč, da je tudi on namenjen tja, da ima še nekega tovariša in da bi oba rada videla, ako popotujemo skupaj. Potem pokliče svojega dunajskega prijatelja, magistratnega tajnika dr. K. S., da se seznanimo med seboj. Poznalo se je, da jima naredim nekako uslugo, ako se pridružim; menda sta imela napačni predsodek, da je v deželi kneza Nikole nevarno potovati in da se bomo trije lažje branili nego dva. Naj bo, kakor hoče, v teku časa smo postali popolnoma zaupni in vrh tega se je naš načrt slučajno tako ujemal, da se nismo ločili do Ljubljane ničveč eden od drugega.

Tačas se začuje v morskem zalivu oni čudoviti parnikov glas, bolj podoben tuljenju kakor prijetno donečemu odmevu. Na ušesa udarja močno šumenje in mlečnobeli valovi dohajajo proti nam, ko izpušča ladja parno moč iz sebe, bližajoča se k obrežju. Pomorščaki vržejo s krova debelo vrv, ki jo ujamejo na bregu stoječi uslužbenci ter jo ovijo okoli debelega kamenitega stebra. Potem polože med ladjo in obrežje širok most, ki stopajo po njem prišleci iz plavajoče

palače, mi pa vanjo. Ponosno sem se izprehajal gori in doli, ogledujoč njeno lepo, deloma krasno opravo.

Mirno je stal „Graf Wurmbrand“ v zalivu in čakal določene ure, da odplove dalje. Semtertja je še kdo prišel čez most in se nam pridružil, točno ob osmi uri 15 minut pa zapoje zvonec. Odvezali so vrv, ki je bil parnik ž njo pritrjen k stebru, jo zvelkli na krov ter potegnili mostič na ladjo. Potem se odpre ventil stroja, naznanjujoč z onim zoprnim tuljenjem, da je parnik prost in da ga izpuste iz pristanišča na morje. V globočini vrši, ker se vznemirjena voda, zopet bela kot mleko, razpršuje na vse strani. Potem se začne kolos obračati in ko dobi pravo smer, reže z ostrim sprednjim koncem valove, da je veselje. Zapustivši luko, smo ubrali pot okoli polotoka Lapada in pluli proti Dubrovniku. Na bregu stoječi so mahljali z belimi robci, želeč svojim znancem srečno vožnjo. Od daleč se vidijo utrdbe, ki je z njimi obdana dubrovniška trdnjava. Le krepko se držite, ve neme sive zgradbe: fort sv. Lavrencija, bastija Bokar, stolp Min-ceta, in kakor se že vse imenujete, da ostanete nepremakljive, ako vas kdaj obišče vojna sila! Saj čuje nad vami na gori sv. Sergija kameniti zaboj z bogato zalogo debelih svinčenk, ki bodo z gromom in treskom strašile sovražnika, da ne pride v obližje.

Ko smo zapuščali Blaževo mesto, sem se ogledal po sopotnikih. Samo ljudstvo višjih stanov, ali da rabim izraz stare dubrovniške ljudovlade: samo ljudstvo prve, druge in kvečjemu tretje kaste. Ne smemo pozabiti, da je Wurmbrand grof; kot tak ostaja le v večjih mestih in sprejema le petične ljudi. Iz Trsta je odrinil včeraj dopoldne ter se ni oglasil drugje nego v Pulju, Zadru, Spljetu in Gružu. Sedaj gre dalje in se ne zasidra prej kakor v Kotoru. Vso pot od Trsta

do Kotora, 354 morskih milj, preplava z zamudo na posameznih postajah vred v sedemindvajsetih urah.

Hladilen veter je pihljajl nasproti, da so bele rjuhe razgrnjene za senco nad nami, z močnim ropotom plahutale v zraku. Gospoda je šetala ob straneh ladje in se krepila v poživljajočem morskem vzduhu. Nekateri so sedeli, odeti z ogrinjačami, na nizkih stoličkih, ki so narejeni tako pripravno, da se na njih iztegneš, kakor se ti poljubi. Drugi so čitali iz knjige opis krajev, mimo katerih se peljejo, ali pa so opazovali z daljnogledom obrežje, ki nas je nesla poleg njega brza tica. Naša ladja se prišteva namreč hitrim parnikom, ker prevozi sedemnajst morskih milj v eni uri. Vsaj tako se je čitalo na razglednici, ki je bila na njej naslikana ladja. Dostavljeno je bilo tudi, da nosi 952 ton, da ima moči za 2500 konj in da je pripravljenih v njenem spodnjem oddelku 108 postelj za popotnike. Kako prijetno je bivati v njej, seveda kadar ni viharja. Tu sem videl, da se vožnja po železnici še daleko ne more primerjati z vožnjo po morju in da je železnični voz ječa v primeri s prostim gibanjem na parniku. Ondi si vklenjen med štirimi stenami, da večkrat še nog ne moreš iztegniti, kakor bi si želel. Če nisi slučajno pri oknu, nimaš nobenega razgleda okoli sebe, tukaj pa prosto hodiš od enega konca ladje do drugega in nobena zapreka ti ne ovira pogleda na okrog. Poleg tega si vedno na svežem zraku, o kakem prahu pa ni niti govorjenja. To je istinita zabava in prijeten počitek po utrudljivem potovanju na suhem.

32.

Počasi je izginil Dubrovnik izpred oči in tudi otok Lakroma je bil že daleč za nami. Držimo se

vedno v bližini obrežja, ki kaže sivo, deloma rdečkasto skalovje. Visoke, navpične stene odganjajo od sebe valove, ki oblivajo, kakor bi se hoteli znositi nad nepremičnim jezom, z mogočnimi pljuski uglajeno kamenje. Brezuspešno maščevanje!

Došli smo v zaliv starega Dubrovnika, ki je oddaljen kaki dve uri od mesta. Tu je bila v prastari preteklosti naselbina Epidaurus, ki nima danes nobenega pomena več; omenja se samo zaradi tega, ker je mati Dubrovniku. Ustanovili so jo Grki iz Korinta okoli leta 590. pred Kristom. Po Rimcih povzdignjena v glavno mesto spodnje Ilirije je pozneje pripadla bizantinskemu cesarstvu, a slednjič so jo razdrli Obri. Prebivavci so zapustili porušeni kraj ter se naselili ondi, kjer je sedanjí Dubrovnik. Na mestu zgodovinsko važne kolonije Epidaura je nastalo mestece, ki mu pravijo domačini Cavdad (civitas), Italijani pa Ragusa vecchia. Ta del Dalmacije, razprostirajoč se med morjem in Hercegovino, je zelo obljuden, dobro obdelan in jako rodoviten.

Težko smo čakali kdaj zapustimo odprto Jadransko morje ter se obrnemo v njegov na vse strani zviti in daleč v suho zemljo zajedeni zaliv, ki je znan z imenom Boka Kotorska. Vsi smo stali na krovu in gledali, ali bo Wurmbbrand kaj kmalu krenil na levo, da nas ponese v oni oddelek Adrije, ki ima veliko sličnost z nekim jezerom v Švici (Vierwaldstätter See). Mirno in za nikogar se meneč je čul mladi kapitan na vrhu ladje, zroč po morski gladini. Ugajala mi ni samo njegova lepa postava, temveč tudi elegantna bela obleka in črna, z zlatom obrobljena kapica na glavi. Poleg njega se je čital napis, da ne sme nihče ogovoriti moža, kadar je v službi. Lahko si mislimo, da njegov poklic ni brez težav in da je združen z nemalo odgo-

vornostjo; brezskrben kapitan bi bil lahko vzrok veliki nesreči. Gledati mora vedno naprej, enako strojevodju na železnici. Da mu posel ni prenaporen, ima pri sebi krmarja, ki je njegova desna roka. Krmarju je odločen prostor na sredi vrhnje ladje. Tu stoji pred velikim kolesom, ki ga suče po potrebi sempatja, kajti kolo daje kot regulator parniku poljubno smer na desno ali levo. Večkrat se je treba izogniti skalovju, ki bodisi skrito ali očito štrli iz globočine, včasih se mora umekniti mimoidoči ladji, sploh bi se lahko reklo, kar so vozniku vajeti, to je krmarju krmilo.

Čuj pretresljivo tuljenje iz parnega stroja! Kaj pomeni? Ali se bliža nesreča? Nenavajenemu morske vožnje se zdi vsak izvanreden dogodek kaj posebnega. Še enkrat tisti zoprni glas in potem še enkrat. Pripluli smo prav blizu k obrežju, ki se iztega v morje tako, da je naštal zaliv na sprednji in zadnji strani, to je na strani, obrnjeni k nam, in na oni, obrnjeni od nas. Akoprav v ozadju skoro gotovo ni nobene ladje, ki bi nam plula nasproti, se daje vseeno svarilno znamenje, da naj se umakne, če bi bila blizu. V tako opasnih rečeh se mora računati z absolutno gotovostjo. Ni namreč nemogoče, da bi se ravno ob koncu ovinka, ki sega s suhe zemlje v morje, nenadoma srečali z ladjo, ki je poprej ni bilo videti. Kakšno da bi bilo to srečanje, kako prijateljsko bi se objela dva, eden proti drugemu brzo leteča velikana in kakšna usoda bi zadela nas, prepustimo bravčevi sodbi.

Tedaj vendar! Krmar je zasukal kolo in takoj se začnemo obračati na levo. Kdo bi mislil, da se more igranje vladati taka teža ter jo obračati kot čolniček sempatja! Punta d' Ostro! se čuje med sopotniki. Bel stolp in nekaj drugega zidovja se vzdiguje pred nami. To

je svetilnik na Oštru, ki straži vhod in kaže, razsvetljen po noči, pot v Boko Kotorsko.

Boka sestoji iz štirih velikih basénov. Zemljevid ti pove, da sega prvi basén naravnost proti severu, kjer se končuje z mestom, Novi Grad zvanim. Od tu se obrne zaliv na vzhodno stran, postaja vedno ožji, a zavzema naposled toliko večji prostor. Iz njega pelje tesna, takozvana verižna soteska zopet proti severu v tretji oddelek, od koder se preliva v četrti ali zadnji del, ob čigar skrajnem koncu je skrit Kotor.

Krasna vožnja! Okoli in okoli te obdajajo visoke gore večinoma brez drevja, ob njih vnožje pa pljuškajo valovi. Na več krajih se kažejo utrjene zgradbe, stoječe na pomolu skalovja. Kdo bi si mogel prisvojiti to skoro nedostopno zatišje? V slučaju napada bi odmevalo bombardovanje, da bi se vse treslo, in mnogokratni jek bi se glasil iz gore v goro. Gorje sovražniku! Mislim, da ni države, ki bi upala priti z bojnimi ladjami v Boko Kotorsko; tu bi se ujela v past, ki bi ne bilo več rešitve iz nje. Ako bi imela Avstrija Kotor v Trstu in ne v tako oddaljenem kraju, bi bila nepremagljiva.

Plavajoči labud je došel do mesta „Novi Grad“ (Castelnuovo), ki bi ga imenoval ključ v Boko. Kopica belih hiš se plazi po bregu navzgor, ob čigar vrhu gospoduje španska trdnjava, sezidana leta 1538. v čast Špancem, zaveznikom Benečanov zoper Turke. Na levi strani se lesketa prostorno pristanišče Topla, ki je iskala v njem že marsikatera od viharjev preganjana ladja varnega zavetja. Mi se obrnemo na desno in pridemo skozi kanal Gombur v drugi oddelek zaliva. Čudovit je ta svet. Morje se raztega enako drevesu, segajočemu s svojimi koreninami in vejami sempatja. Zdi se, kakor bi se pretakalo iz ene posode v drugo.

Sedaj dobi podobo velikega jezera, sedaj se skrči v vodno cesto in takoj se zopet razširi. Največja ožina, skozi katero je hitel parobrod, je verižna soteska (le Catene). Prava morska vrata so to, ki stiskajo morje tako skupaj, da so Benečani potegovali verige od enega obrežja do drugega ter z njimi zabranjevali vhod vsaki ladji.

Posebno lep pogled se je odprl očem, ko smo imeli sotesko za seboj. Gore, poprej blizu skupaj, se odmaknejo nazaj in prepuščajo prostor vodni množini. V sredi zaliva počivata dva skalnata otoka. Na prvem vidiš poleg cerkve sv. Jurija veliko zgradbo, nekdanji samostan, na drugem pa prijazno Marijino svetišče „Góspa Skarpeljska“, kamor priroma marsikak božjepotnik. V najbolj severnem koncu morja se skriva v pristno gorski divji samoti staro mestece Risanj. Rimljani so mu dali ime Rhizinium, vso Boko pa so nazivali Sinus Rhizonicus. V tem odljudnem kotičku so imeli svoj glavni stan morski roparji; ni čudo, saj bi bili pirati težko dobili boljšega skrivališča nego v Risnju. Bližnja hribovita okolica se zove dandanes Krivoščija, znana iz leta 1882. zaradi svojih upornih prebivavcev. Bolj prijetno lego ima na nasprotni strani ležeča naselbina Perast, skupina deloma ličnih poslopij, med katerimi se vidi nekaj vrtov. Visoko nad njimi postalja skaloviti Glogovac svoj razdrapani vrhunec v zrak.

Taka je Boka Kotorska. Tisoče tujcev hodi gledati njeno lepoto, ako bi pa katerega vprašal, bi li prebival rad v tej veličastno siloviti naravi, dobil bi bržkone zanikujoč odgovor. Kako lepe so naše zelene livade in naši zarastli gozdi v primeri z golimi pečini! Nekaj dni bi pohajal ob teh izžganih osojeh in globoko zajedenih fjordih, potem bi se me pa poprijelo domotožje. Rad pogledam vitke ciprese, zlate

oranže in leskeče lavorovo grmovje, toda v taki okolici me navdaja melanholija. Oko ne vidi drugega nego ozko dolino, napolnjeno z morjem in obrobljeno z visokimi gorami. Kaj bi ji ostalo, ako bi ne bilo v njej človeških stanovanj? Sam kamen, podoben oglo-danemu okostju, ob čigar vznožju bi bučalo razlju-čeno valovje. Kdor bi obiskal ta kraj, bi ga obiskal le zaradi njegove grozovitosti, a potem bi hitel nazaj, da pride prejkomogoče iz divje puščave v prijaznejšo deželo.

Zapustivši verižno sotesko, smo se obrnili na desno in prijadrali v zadnji zaliv, ki postaja vedno širji, segajoč ob severni strani do pravoslavne vasi Orahovca. Kmalu pa se začne zaliv stiskati ter dobiva podobo ozke vreče. Na obalih stoji nekaj vasic s pri-jaznimi hišami, ki se zrcalijo v višnjevkasti vodi. Po-potniki spravljajo svoje reči skupaj, kajti parobrod je že dal znamenje, da se ustavimo vsak čas v mestu Kotoru ob skrajno južnem koncu Boke Kotorske.

33.

Finis terrae!

Z vihrajočo zastavo in v najlepšem vremenu je došel Wurmbrand v Kotor. Jaz bi se bil rad peljal še naprej, ker je bilo na ladji tako prijetno bivanje, toda kam naprej? Morja je konec, gore so pa še višje. kakor poprej, da premišljujem, kje se bo našel izhod. Na prostornem obrežju je zasajena dolga vrsta dreves, ki se dobi pod njimi hlad v hudi vročini. Da ni ne-dostajalo fakinov, ponujajočih se za našo prtljago, je samoumevno. Ob strani ceste so bile pripravljene kočije, ki so nas s finimi izrazi vabili vanje izvoščki, dostav-ljajoč, da imajo izpočite konje in da lahko takoj odrinemo, kamor treba. Uboga žival, kakšna pot te čaka!

„Kje se vije cesta na Cetinje?“

Ogovorjeni pokaže na severno stran ter me opozori na mnogobrojne ovinke, ki se povzpenjajo proti sivemu in na videz nedosežnemu gorovju.

„Ondi se gre na Cetinje?“ vprašam še enkrat, ker skoro nisem mogel verjeti, da bi se prišlo z vozom na tako višino. Videl sem, da se mora iti čez visok prehod, a da je prehod tako visok, mi ni bilo znano.

„Da,“ pritrди uni. „Ako pa hočete jahati, dobite tudi konjička ali mulo na razpolago. Jahalna pot, ki jo vidite nad Kotorom, je krajša, toda mnogo bolj strma. Zato bi ne priporočil jahanja, ki je precej utrudljivo, a v vozu se lahko odpočijete.“

Med tem pogovorom prideta Dunajčana, ki sem se seznanil z njima v Gružu, in povesta, da sta dobila ličen dvovprežni voz s štirimi sedeži. Z nami se bo peljal tudi neki gospod z Zgornje-Štajerskega, torej bi bile ravno štiri osebe. Sedaj se je treba samo pogoditi, koliko plačamo do Cetinja, potem je vse v redu. Stopimo k fijakarju in ga vprašamo, koliko zahteva za vožnjo. Vsota šestnajst goldinarjev ter nekoliko napitnine se nam ni zdela pretirana; pomisliti se mora, da je iz Kotora na Cetinje 52 kilometrov in vsa pot jako klančasta. Dogovorili smo se, da gremo najprej mesto pogledat, ob eni popoldne pa odrinemo „ultra montes“.

K o t o r (Cattaro) je trdnjava prve vrste, zato vidiš povsod veliko vojakov. Obdan je z zidovjem, segajočim visoko v skalovje, ki stoluje na njem utrjena zgradba sv. Ivana, pa tudi po drugih vrhovih stoje bastije. Kdove, koliko topov preži s teh visočin na sovražnika! Premišljeval sem, čemu so po naravni legi težko dostopen kraj utrdili tako močno. Smešna bi bila trditev, da bi se bali bližnjih sosedov Črnogorcev. Prav tako se ne more resno računati s Turčijo, ki še za dežele,

Kotor.

ki jih ima, noče skrbeti. Tudi na nasprotni strani morja prebivajoči Italijan ne pride v poštev, četudi gleda na tihem proti vzhodni Adriji, čuteč skomine po solnčnih dalmatinskih obalah. Kotor bi le v slučaju velike vojske, recimo, ako bi mu napravila vizite kaka pomorska vele-vlast, imel priliko, braniti svoje utrjeno stališče.

Takoj z nabrežja prideš do velikih vrat „Porta Marina“, ki opaziš nad njimi avstrijskega orla in beneški grb, predstavljajoč leva sv. Marka. Poslednji te spominja nekdanje slave beneške ljudovlade, ki si je znala pridobiti tudi tukaj veljavo. Slišal sem, da se vrata še dandanes vsak večer zaklepajo. Srečni meščani, kako lahko sladko počivate, ker ste tako dobro zavarovani! Neka reč se mi je pa vendar zdela opasna. Nad Kotorom se vzdiguje navpično skalovje in grozi, da se sesuje vsak hip ter prigrmi v mesto; toda če se do sedaj, kolikor je meni znano, ni zgodila kaka večja nesreča, se morebiti tudi ne bo v prihodnje. A kaj manglega je že gotovo priletelo s strmine, ako ne na glavni trg, pa vsaj proti više ležečim hišam.

Ko si prišel skozi mogočen obok velikih vrat, kjer te je sprejel blagodejen hlad, se nahajaš naenkrat na četverostranskem, velikemu dvorišču podobnem prostoru, obdanem z raznimi poslopji. To je glavni mestni trg. Hiše kažejo častitljivo vnanjost; njihov starikasti slog priča, da stojijo že mnogo let na tem kraju. Čeprav šteje Kotor le okoli 5000 prebivavcev, opaziš vendar živahno gibanje, osobito na glavnem trgu, menda zato, ker mora iti vsak, ki ima kak važnejši opravke, tod mimo. Srečalo me je več duhovnikov, prepasanih z rdečimi in višnjevimi cinguli; eden je imel celo višnjevi plašč in krepke brke pod nosom. Druge ulice so ozke, semtertja tako stisnjene, da bi si sosedje pri količkar

dobri volji iz prvega ali drugega nadstropja lahko roke podajali eden drugemu.

Pot me je privedla do škofijske cerkve. Nje sivi ali pravzaprav očrneli zvonik priča, da so ga pred toliko sto in sto leti postavili na ta kraj. Kakor Dubrovnik sv. Blaža, tako časti Kotor nekega drugega zavetnika, v naših krajih neznanega, a ondi popolnoma popularnega sv. Trifona. V stolnici mu je posvečen oltar, ki velja meščanom kot narodno svetišče. Njegov god se obhaja z velikimi slovesnostmi ne samo v cerkvi, temveč tudi zunaj nje.

Trifon je živel v prvih krščanskih časih za vladanja rimskega cesarja Decija (249—251). Decij, pogumen vojščak in moder vladar, je mislil, da bo s podpiranjem paganstva in z brezozirnim preganjanjem kristjanov utrdil cesarstvo ter pridobil opešani državi nekdanjo slavo. Žal, da ni rabil v dosego svojega namena bolj uspešnega pripomočka Držeč se prepričanja, da si bo okrepil vladarstvo le na ta način, ako kolikor mogoče podpira češčenje malikov, izda strog ukaz, da morajo vsi njegovi podložniki častiti stare malike; kdor bi se temu upiral, naj se nadeja najhujših kazni. Kristjanov, ki so imeli poprej skoro štirideset let mir, so sedaj čakali hudi dnevi. Dosti se je našlo med njimi odpadnikov, ki so, ako ne zares, vsaj na videz kadilo zažigali malikom (sacrificatores). Drugi so si oskrbeli pismena izpričevala, da so ugodili cesarjevi zapovedi, čeprav ji niso (libellatici). Toda veliko je bilo neustrahšenih spoznavavcev, med njimi tudi Trifon. Ujeli so ga v daljni Bitiniji in neusmiljeno mučili z raznim orodjem. Navzočega rimskega tribuna Respicija so tako genile muke, da se je spoznal kristjana ter s Trifonom umrl za krščansko vero. Ker je prestala oni dan tudi devica Nimfa mučeniško smrt, se obhaja spomin vseh treh

skupaj. Slike na oltarju sv. Trifona kažejo več prizorov iz življenja sv. mučenca.

Opoldne smo si izbrali gostilno „Graz“, ki smo se v njej pokrepčali za daljnjo vožnjo. Hiša tiči med poslopji, da ni mogoče priti z vozom do nje. Z ulice vodi kakih desetero stopnic v njeno prvo nadstropje, kjer je več nizkih sob in tudi veranda; raz njo pa ne vidiš drugega nego golo zidovje. Poiskali smo si hladu v stranski „gosposki“ sobi ter sedli ob podolgovati mizi. Tu je bilo že nekaj drugih tujcev, ki so imeli enako pot kakor mi, med njimi zgovoren doktor iz Prusije, tovarniški vodja in njegova mlada soproga z Moravskega in neki vseučiliščnik iz Zagreba. Poslednji je omenil, da se ne bo peljal, temveč po bližnjici, ki jo rabijo Črnogorci, peš mahal na vrh. Akoprav se nismo poznali, se je začel vendar čisto domač pogovor, kakor je običajen med turisti. Ker nas je zbliževal isti namen, smo pozabili stanovsko razliko, čuteč se kot ljudi, ki jih združuje želja po neznanem kraju in njega prebivavcih.

Gostilničar je bil jako pozoren glede postrežbe. Meni se je izljubila postna jed in zato sem vprašal, ali bi se dobilo kaj takega. Natakar odgovori, da lahko prinese postno juho in pečene sardele s posiljenim zeljem. Sardele so bile take, kakor je rekel, a juha precej drugačna. Vi imate pa originalne pojme o postu, sem si mislil, ko so plavali v juhi okrogli koščki mesene klobase. Prav ta zadeva je bila povod živahni razpravi in bolj ali manj duhoviti oceni. Doktor je trdil, da se ima vsaka pomota presojeti s stališča, je li zadolžena ali nezadolžena. Ako je „culpabilis“, je dala kuharica jed na mizo, ne ozirajoč se na gostovo zahtevanje, toda v tem slučaju se težko zahteva česa drugega, ker nimamo časa čakati. Ako pa je „inculpabilis“, se

koliko lažje izpregleda pomota, osobito ako jed ni slabega okusa. Jaz nisem mogel najti posebne bistrotimnosti v tem modrovanju. Moj vis-à-vis je pripomnil, da bi ne sprejel molče, ako bi se mu predložilo to, česar ni zahteval. „Mislite si, da je posušeno meso morsklega soma, ki so ga ujeli v kotorski luki, in dišalo Vam bo še bolje“, dostavi trgovec z Dunaja.

Ne vem, zakaj da so s tako slastjo kritikovali moj del. Zato mi je dobro došlo, da smo obrnili pozornost na drugo reč. V sobo je stopil čedno oblečen mož s harfo v roki, sedel k stranski mizi in nas začel kratkočasiti z igro. Vajeni smo potujočih muzikantov, ki se ustavljajo pred hišnimi vrati, svirajoč navadne poskočnice, ta pa je bil umetnik v svoji stroki. Strune je prebiral na pamet, a tako, kakor znajo le strokovnjaki. Pri njem se ni opazila samo tehnična spretnost v uporabi običajnih akordov na toniki, dominantni in subdominantni, čul si tudi postranske trde in mehke harmonije ter vse druge glasbene finese, umetne disonance, anticipacije, zadržke in dr. Vprašal sem ga, odkod je doma, ter izvedel, da iz Neapola. Rad bi ga bil poslušal dalj časa, ako bi ne bili morali takoj odriniti.

Eden izmed družbe pripomni, da ga skrbi pot na Črnogorsko, ker je slišal, da ondi ni varno, da nosijo vsi možaki orožje, da se zahteva „bakšiš“ z napetim samokresom itd. Skoro se mi ne zdi vredno omenjati, da je bilo to prazno strašilo, ki so mu ga natvezli ljudje, ki ne poznajo črnogorske poštenosti. Predlagal je celo, da bi vzeli s seboj par orožnikov, ki bi nas spremljevali kot varuhi. Na pripomnjo, da nimajo avstrijski orožniki v tuji državi nobene oblasti, da je potovanje v deželi kneza Nikole dandanes ravno tako varno, kakor pri nas, posebno pa še potem, ko mu je povedal Prus, da tudi on ne hodi prazen po svetu, temveč

ima za slučaj samobrambe pripravljena svinčena zrna, je opustil plašljivec svoja zahtevanja ter se pomiril. Ker se je delal doktor tako pogumnega, smo ga izbrali soglasno za popotnega maršala in mu poverili vse zadeve, ki bi bile v zvezi z varnostnim stališčem naše družbe. Imeli smo tudi zato večje zaupanje do njega, ker je pričala zaceljena brazda na njegovem licu, da mu orožje ni samo igrača, temveč se je že dejansko seznanil z njim, ko se je svojedobno mahal z nasprotnikom.

34.

Kočije so čakale na obrežju kotorskega pristanišča. Vse so bile dvovprežne, kajti en konj ne zadostuje na tako dolgi in težavni poti. V prvo sta sedla s popotnim maršalom dva druga gospoda, s katerima se nisem bliže seznanil, drugo sta si izbrala Moravec, njegova soproga in omenjeni strahopetnik, v tretji smo dobili prostor mi štirje, študent pa je ubral pot pod noge ter s svojim nahrbtnikom plezal po bližnjici, pravi podobi lestvice v nebesa. Črnogorec jo tudi ima za tako. Ko se namreč v Kotoru založi s potrebnimi rečmi, ki jih doma ni dobiti, hiti veselo nazaj proti višinam svoje revne, a zato toliko bolj ljubljene domačije. In res smo opazili v sredi gore nekaj, kar se je premikalo. Daljno gled nam pove, da sta dva sinova črnega gorovja, vračajoča se z otovorjenima mulama proti domu. Cesta, ki smo se peljali po njej, je narejena zložno, kolikor se sploh more cesta čez tako goro zložno narediti. Sedaj smo jo gledali še od daleč, kako se vleče sempatja, prekrizana s samimi ovinki; prav zato je tudi mnogo daljša nego bližnjica. Pešci, ki so še trdni v nogah, hodijo le po poslednji in tudi jahač si ne bo izbral druge; cesto rabijo le vozovi. Mnogoštevilne serpentine

so me spominjale glasovitega Stilsferjevega prehoda, ki sem korakal po njem meseca avgusta 1898. Seveda je Stilsferjev prehod, vežoč Avstrijo z Italijo in Švico ter nahajajoč se v kraljestvu večnega snega, 2760 metrov nad morjem, mnogo višji v primeri z onim na Cetinje, ki dosega s svojim vrhom 1274 metrov, toda vpoštevati moramo, da je tirolska dolina Vintschgau, ki se dvigaš iz nje proti avstrijsko-italijansko-švicarski meji že 900 *m* nad morjem, ko leži Kotor ob morski gladini in se moraš od ničle povzpeti do 1274 *m* višine.

Pred mestnim zidovjem je počivala v senci oljk truma malih konjičev z lesenimi sedli na hrbtu. Njih gospodarji so se krepčali v gostilni in se bržkone pogovarjali o izkupičku, ki so ga prejeli za prodane poljske pridelke. Potem smo došli druge, ki so se že vračali proti domu. Bili so kotorski okoličani, vseh skupaj cela karavana. Eni so jahali, drugi so privoščili živini počitek in korakali peš poleg nje. Kmetice so imele črna krila, čez katera so jim segale dolge bele suknje. Zapustivši čedno vasico Skaljari, se začnemo vzdigovati više ter pridemo do gostilne, kjer so napojili vozniki konjiče. V obližju so kar tri trdnjave. Ena, z imenom Trinita, stoji pri cesti, drugi dve sta zgrajeni na vrhu sosednih hribov (Vrmac in Gorazda). Pri trdnjavi Trinita smo se obrnili na levo stran, kajti cesta na desno pelje v južnodalmatinsko mesto Buduo. Z jasnega neba je pripekalo solnce in ni je bilo meglice, ki bi zakrila žarečo luč vsaj za nekaj časa. Tudi drevja ni, ki bi dajalo senco; nič drugega nego skalovje. Sleči smo morali vrhnjo obleko in razpeti solnčnike, sicer bi se ne bila mogla prenašati vročina. Da bi imel odprt pogled okoli sebe, se dvignem z mehkega sedeža in se preselim k vozniku. Nov prostor je bil mnogo boljši ne samo zaradi prepaha, temveč tudi zato, ker mi je voznik kot domačin marsikaj

povedal o teh krajih. Mož srednje starosti in krepke postave je imel rdečkast, dobro rejen obraz, obrobljen pod ušesi z rjavim zaraščajem. Rekel je, da je bil že mnogokrat na Cetinju, kajti v poletnem času dohaja toliko tujcev, da imajo fijakarji vsak dan zaslužek. Vprašal sem ga, koliko sta stara konjiča, ki tako brzo tečeta, ter izvedel, da imata vsak deset let. Kupljena sta bila na Ogrskem, zato ju tudi kliče z ogrskima imenoma Bimbo in Zékan. Bimbo je bil temni rjavec, Zékan pa belec, oba krotka in neutrudljiva, da se morata človeku prikupiti, ako ima le kolikaj sočutja do živali. Mi smo tožili o vročini, čeprav nismo imeli drugega dela nego sedeti v vozu; kako morata biti utrujena konja, ki vlečeta toliko težo ter celo tečeta v breg z njo! Še bolj pa sem miloval rjavca, ki ga je večkrat prijel krč v levo zadnjo nogo, da je skakal takrat samo po treh. Tudi kočija ni bila karsibodi, stala je baje šeststo goldinarjev. Mislil sem, da je vse to voznikovo, ki se je kazal precej ponosnega, toda pozneje mi je povedal, da služi v Kotoru, da ima samo petnajst goldinarjev mesečne plače in da bi s tem ne mogel živeti, ako bi ne dobil od gospode več kot toliko mesečnih daril. Bržkone toži vsakemu tujcu o svojih slabih dohodkih, da obrne na ta način vodo na svoj mlin, t. j. pozornost na napitnino.

Ko smo se pripeljali do cestne hiše, prilepljene kakor lastavičje gnezdo ob steni, je ustavil voznik ekvipažo, da sta prišla konja k sapi in dobila hladilen požirek vode. Cestar ima vinotoč, zato smo stopili pod streho in izpili vsak kozarec črnega vina. Nadaljnja pot je podobna poprejšnji, ovinki brez konca in kraja, da smo bili obrnjeni sedaj proti severu, sedaj proti jugu. V nekem kraju je stala nad cesto mula pri kupu mrve in jo z veseljem zobala. Kje bi bil njen gospodar?

Fijakarju so se ustnice nagibale k prikitemu smehu in ogledal se je parkrat nazaj, kakor bi nekoga iskal. Četudi ni bilo nikogar opaziti, je vedel vseeno, kaj to pomeni. Mula je bila lastnina Črnogorca, ki je prišel na avstrijsko stran iskat sena, toda boječ se, da bi ga kdo ne zasačil pri nepostavni biri, je pustil živinče samo ter se skril med skalovjem. Ubogo ljudstvo, ki mu narava še toliko ne privošči, da bi se mu najedla živina! Ali mu je zameriti, ako dobiva, ozirajoč se z višav proti morskim obalam, kjer dozoreva toliko žlahtnih pridelkov, skomine po rodovitni zemlji? Zato navsezadnje ni kdove kaka pregreha, če stopi včasih siromak čez mejo, da nažanje na tujem svetu nekoliko travice, ki bi itak vzela konec.

Naj se nam dovoli nekaj besedi v opravičenje bednega naroda, ki si mora iskati z mnogim trudom vsakdanjega kruha. Tudi tebi bi bilo hudo, ako bi oddaleč duhal smokve in oranže, sam bi pa bival med kamenjem in osatom ter bi brila okoli tebe mrzla burja. Prav tako je s Črnogorcem. Živeč na visokih kamenitih planinah, se ozira po obljubljeni deželi, a ne sme prebivati v njej. Pogled mu sega doli na rodovitno obrežje, ki ni njegovo. Njegova lastnina je ogoljeno kraško gorovje, ki ne obrodi na njem niti toliko, da bi si utešil glad. Iz svojega skalnatega skrivališča vidi globoko pod seboj raj, ki je zanj izgubljen, vidi dozorevati žlahtne sadeže, ki jih uživajo drugi. Ni li to ironija življenja? Zato se ni čuditi, ako čitamo v krvavi zgodovini črnogorskega ljudstva, da je hrepenelo po Boki Kotorski in da jo je v teku preteklih stoletij izkušalo dobiti v roko. Imelo jo je že v svoji oblasti, toda ni je moglo obdržati za dalj časa. Dandanes je ta želja nedosežna in tudi nepotrebna. Nedosežna zato, ker se tako mala državica ne more v boj spuščati z Avstrijo,

nepotrebna pa zaradi tega, ker bi Črnagora v eventualni posesti Boke ne imela od nje posebne koristi; loči jo namreč previsoko gorovje od Kotora. Lepša prihodnost se kaže kneževini ob njeni južni strani, kjer se stika z Albanijo. Tu so se ji vsled berlinske pogodbe iz leta 1878. razširile meje, da je dobila dvoje pristanišč ob Jadranskem morju (Bar in Dulčinj); mogoče da ji pride kdaj tudi glavno mesto gorenje Albanije, Skader, v roke.

Sedaj smo prišli do „granice“. Ob kraju ceste so vdelane v tleh kamenite plošče, poleg katerih stoji tabla z napisom, da sega do semkaj avstrijska oblast in da se pričinja tukaj dežela z drugim knezom. Od kod neki ime Črnagora (Montenegro), ko vendar ne vidiš gora, ki bi imele črno barvo? Razlaga se na več načinov, ki so bolj ali manj verjetni. Glede besede „gora“ smo kmalu na jasnem, ako pomislimo, da sestoji dežela večinoma iz samega gorovja ter jo obdajajo vršaci, dosegajoči blizu 2500 metrov. Drugače je s pridevnikom „črna“, kajti gore niso črne, temveč sivkastobeale. Nekateri pravijo, da so pokrite s črnikastim mahovjem in da so dobile od njega svoje ime, toda oni, ki so jih pregledali v geološkem oziru, trdijo, da sestojijo iz vapnenca, da so gole in izsušene, osobito v zapadni polovici kneževine. Drugi mislijo, da izhaja izraz „črn“ odtod, ker se vidijo gore z nižave pri poznem popoldanskem solncu temne. To pa ni nič novega in nič drugega nego senca, ki jo mečejo v kulisah stoječe gore ena na drugo. Ako bi bile zarastle, bi sodili, da je dobila Črnagora ime od temnih gozdov, a gostega lesa ondi nimaš na izbiro. Boljša razlaga bi bila ta, da smatramo besedo „črna“ v pomenu žalostna, otožna, pusta; takšen je namreč vtisk, ki ga ima popotnik v teh krajih. Najverjetnejše bi pa

bilo, ako izvajamo ime Črnagora od Ivana Crnojevića, ustanovnika Cetinja († 1490). A dovolj. Naj izhaja ime, od koder hoče, resnica je, da bi se Črnagora nazivala z večjo pravico „rdeča“. Kri je tekla v potokih po njej, po hribih in dolinah se je razlegal bojni hrup, med katerim so žvižgale svinčenke. Koliko zakletih sovražnikov krščanskega imena je popadalo na izžgana črnogorska tla! Kolikor pa ni popila zemlja turške krvi, popila je krvi lastnih otrok. Mnogo Črnogorcev je prestalo častno smrt za domovino, toda veliko žrtev je zahtevala tudi krvna osveta. Zoper njo je izdal že knez Danilo leta 1855. v svojem znamenitem zakoniku sledeči paragraf: „Strogo je prepovedana razvada krvnega maščevanja. Kdor umori tistega, ki mu je ubil sorodnika, ali kdor se maščuje celo nad nedolžnim, bo sam obsojen na smrt.“ Ta kazen je bila zažugana po vsej pravici, kajti krvno maščevanje je bilo tako ukoreninjeno med Črnogorci, da so se ravnali po prislovcu: „Ko se ne osveti, taj se ne posveti.“ Osveta jim ni veljala za zločin, marveč so jo imeli za zaslužno delo. Ravnali so se po pravilu, da sramotno živi tisti, kdor ne povrne smrti s smrtjo. Ako se ni mogel maščevati oče, je prešla dolžnost na njegove otroke ali vnuke. Še groznejši pa je bil običaj, da naj se vsak, kdor se ne more osvetiti nad krivcem, osveti nad njegovim bližnjim sorodnikom. Ni čudo, da je živelo toliko družin v smrtnem sovraštvu med seboj in da so iskale prilike, kdaj bi se izvršilo povračilo. Posebno ženske, ki je itak znano o njih, da nosijo hujše sovraštvo v srcu nego moški, so prigovarjale svojcem, naj ne pozabijo osvete.

35.

Vso pot od Kotor, najbolj pa na višini „Krstac“, že blizu tisoč metrov nad morjem, imaš veličasten po-

gled daleč na okrog. Kotor in njegovo pristanišče se sicer ne vidita več, ker sta navpik pod nami, a toliko lepše se zrcali ostala Boka, ki se kaže v tej daljavi kot neznatno jezero. Trdnjave Trinita, Vrmac in Gorazda, poprej visoko nad nami, samevajo sedaj na nizkih gričih ob našem vznožju, na ostalem obzorju pa se zrcali odprto morje, ki mu navidezno ni konca ne kraja. Po pravici prištevajo ta prizor najdivnejšim scenerijam v Evropi.

Toda kakor da bi se bila zaprla vrata ali kakor da bi bila padla zavesa, je izginilo morje izpred oči in pred nami se razgrne prostorna ravan, obdana s sivimi gorami. V sredi kotlastega sveta je raztresenih nekaj zelenic ter poleg njih prve črnogorske naselbine, zidane hišice, krite z opeko. Došli smo v Njeguš. Voznik je pripomnil, da ostanemo tukaj eno uro, ker potrebujejo konji zobanja in odpočitka. Pred gostilno, ki ima nad vrati napis v cirilici, je stalo par drugih kočij in med njimi tudi črnogorski poštni voz. Na vedenju sopotnikov se je opazila neka bojevitost, ki sem jo pa smatral kot prikrit strah pred neznanim ljudstvom. Kako da so švigale iskre iz mojih oči in kakšne poteze da so se mi sledile na obrazu, ne morem povedati, spominjam pa se, da so mi v onem hipu na misel prišle besede naše pesmi: „Kaj nam pa mor'jo?“ ter vstopil s tovariši pogumno pod streho gostilne. Na steni so visele puške in revolverji, poleg njih sem videl nekaj tamburic, ob stranskih vratih, vodečih skozi kuhinjo proti nasprotnemu izhodu, pa je bilo obešeno sveže meso. Dve odrti ovčji koži sta pričali, kaj so zaklali pri hiši. Po krvavih kosih se je pasla tropa muh, ki ne dobijo vsak dan tako ugodne prilike v zadoščenje svoje slasti. Gospodar se je vedel prijazno, ker je že navajen tujcev, ki nimajo dosti drugih gostiln na izbiro.

izpraševal je nas, česa bi želeli, ter našteval, da ima na razpolago suho meso, sir, jajca, vino in pivo v steklenicah; tudi s pečenim koštrunom bi danes lahko postregel, ako bi počakali. Jaz sem imel kmalu dovolj; ni mi bilo toliko na tem, kaj bi dobil, temveč kaj bi videl, zato sem stopil izpod lesenega stropa na prosto.

Pred hišami, ki imajo pri oknih večinoma zelene zatvornice, so sedeli možaki v širokih višnjevih hlačah, rdečih telovnikih in z okroglimi čepicami na glavi. Dve mali deklici sta me gledali tako prijazno, da sem postal tudi jaz do njih domač in ju vprašal, kako se zoveta. Eni je bilo ime Miloša, eni pa Pupica. Ko sem ju razveselil z malenkostnim darilom, sta stekli urno proti domu, da povesta, kaj imata. Omeniti mi je tudi mladega fanta, ki je stal pred gostilno, proseč miloščine. Imenuje se Lazo Bogdanović in je že od rojstva slep, da se ne more preživiti drugače nego na ta način.

Potem pogledam na pošto na uni strani ceste. Poštarju se pozna, da je bil svojedobno v vojski. Na prsih ima pripeti dve svetli medalji, ki mu jih je podelil knez v priznanje zaslug za domovino. A še bolj me je iznenadilo pri možu nekaj drugega, iz česar sem sklepal, da je imel res opraviti s sovražnikom. Krepkemu sinu črnega gorovja manjka ene noge, to se pravi, ima dve nogi, toda ena je lesena. Nisem se mogel vzdržati, da ne bi izpregovoril z veteranom nekaj besedi, da bi izvedel, kje si je zaslužil hrabrostno odliko. Videlo se je, da ga veseli zanimanje za njegovo osebo. Vsega nisem razumel, kar je pripovedoval, a glavno reč vendar, vsaj se Srb in Slovenec ne ločita tako zelo po govoru. Nogo je izgubil v bitki pri Podgorici leta 1876. Pettisoč Črnogorcev, ki jim je načeloval Marko Miljanov, se je takrat borilo zoper dvajsettisoč Turkov. Poslednjih je bilo štirikrat toliko,

kljubu temu so podlegli mali četi črnogorskih bojevnikov. Ker se niso upali zoperstaviti dušmanom na ravnini, so se umeknili nalašč nazaj v hribe, kakor da bi bežali pred njimi. Sovražnik jih je zasledoval z veliko težavo, naposled pa so planili nanj izza skalovja in polovico Turčinov pobili.

Marko Miljanov, ki ga poštar ni mogel dovolj proslaviti, je izmed najglasovitejših vojskovodij. Dežela ima dosti pogumnih sinov, pravzaprav bi se moralo reči, da so vsi junaki, a izmed pogumnih najbolj drzovit je Miljanov, zato pa tudi najbolj popularen. Že po naravi orjaškega telesa je bil neustrašnega duha in poleg tega tako varen življenja, kakor da bi imel pri sebi tisto zelišče, ki brani človeka pred smrtjo. Kaj je prestal ta korenjak! Koliko ran je prejel od Turkov, pa vse so se mu zacelile! Kdaj bi bil že umrl vsled poškodovanj, ki jih je prejel v vojskah, ako bi ne bila čula nad njim nevidna moč! A kolikor je dobil pomnikov od krogel in handžarjev, vse je desetkrat povrnil sovražniku. Primerilo se je, da so ga imeli popolnoma obkoljenega, toda Marko se jim je izvil iz rok. Nenavaden pogum je izkazal posebno pri oblegi turške trdnjave Meduna, močno zavarovanega skalnatega gnezda v gorovju nad Podgorico. Ni bilo skoro misliti, da bi vzel kdo Turčinom ta kraj, Miljanov pa jim je prišel do živega. Medun čepi v četverooglati zarezi navpičnih sten in se zdi po človeški misli nepremagljiv. Črnogorci so dokazali nasprotno. Priplazili so se lepega dne pod njegovo zidovje ter ga tako obdali, da si Osmani niso mogli ničveč pomagati. Ker jim ni ostalo druge rešitve, kakor da poskačejo s strmih pečin v prepade, ali da se puste postreliti in poklati, so se vdali na milost in nemilost. Seveda je drzni čin hipoma preletel vso deželo in povsod so govorili

o junaku, ki si je upal izvršiti kaj takega. V Nikšiču je rekla mlada deklica svojim prijateljicam, kako bi bila srečna, ako bi poznala Miljanovega, in v kako veliko čast bi si štela, če bi ga mogla samo enkrat poljubiti. Slučajno izve Marko o želji devojke. Prišedši v Nikšič, obišče nje starše, devi pa natakne prstan na roko ter si jo izbere za svojo ženo. V poznejših letih je prijahal Miljanov večkrat na Cetinje, kjer so po težkem udarcu kopit že naprej poznali, kdo da prihaja. Oba, Marko in njegov beli žrebec, sta bila orjaške postave.

O Njegušu je še omeniti, da sestoji iz sedmero vasic in da se prišteva s svojo okolico najvišjim obljudenim dolinam Črnogore. Tekoče vode ne najdeš na tem kraškem svetu nikjer, zato pogrešajo ljudje ob času suše hladilne pijače. Hiše so deloma skupaj, deloma raztresene in obdane z njivicami, ki se na njih siloma pridela najpotrebnejši živež. Popotnik, ki pride z gorkih morskih obal v to gorsko dolino, vidi velik vegetacijski izpremen v naravi in skoro misli, da je prestavljen v hladne severne kraje naših planin. Dolino obdajajo visoke gore, ki se opazi pod njimi nekaj bukovega drevja.

Najbolj znamenit vrhunec je Lovčen z glavnima grebenoma Štirovnikom (1723 m) in Jezerskim vrhom (1657 m). Lovčen je Črnogorcu „sveto brdo“, s ponosom se ozira nanj, kajti na njegovem vrhuncu počiva slavni pesnik in knez-vladika Peter II. Tujec vprašuje, kaj pomeni bela kapelica na taki višini, ter izve v svoje začudenje, kdo da je ondi pokopan.

Peter II., ki je postal za svojim stricem Petrom I. gospodar in vladika Črnogore, je bil zelo omikan knez. Vzgojen v Peterburgu je videl mnogo sveta ter ni govoril samo srbskega in ruskega jezika, ampak tudi

francoski, italijanski in nemški. Vladajoč od l. 1830. do 1851. je skrbel za gmotne uspehe svoje države ter veliko storil za narodovo omiko. Ustanovil je prvo šolo in prvo tiskarno na Cetinju; žal, da so morali pozneje črke prečiti v krogle, ker jim je nedostajalo streliva. Da bi bil bolj varen, se je obdal s stražo tridesetih korenjakov, ki so čuli pred njegovo rezidenco, ki jo je imel v cetinjskem samostanu. V burni dobi leta 1848. je bil Peter na strani hrvaškega bana Jelačića, torej neposredno na strani Avstrije. Jelačiću je celo obljubil dvetisoč Črnogorcev, ki pojdejo z njim nad uporne Ogre. Zvedevši, da se Boka in Dubrovnik upirata banu, je poslal onim prebivavcem pismo, ki v njem pravi med drugim:

„Čujemo, da u ovome prevratu stvari u svietu i do vas dohode nekakvi pozivi i laskanja tudjinaca. I to znamo, da se vaše skupine na različite partaje drobe, radi toga i mi, kako vaša najbliža braća i najveći dobročinitelji, šaljem o vo objavljene. Prvo molimo vas, da sva druga namjerenja i pozive odbacite na stranu, a da budete srcem i dušom privrženi svojoj narodnosti i sasvijem vjerni i poslušni Jelačiću, svomu jedinoplemenomu banu od trojedne kraljevine, koji je pod krunom ćesarskom. Drugo, ako pak saćuvaj Bože! pokažete se nevjerni svomu banu i primite se tudjina, a svoje dobro odbacite, znadite ćisto, mi ćemo postati vaši zakleti neprijatelji. Vi znate, da se mi ne umijemo šaliti, no pazite dobro, što ćete raditi. Treće u slućaju napadanija kakvoga neprijatelja na vas, mi smo u svaki ćas gotovi vama na pomoć priteći i za vašu slobodu s vama ujedno našu krv proliti. Tako znadete i da ste zdravo.“

Iz pisanja razvidimo, da se je Peter lojalno vedel do Avstrije. Videć, da bi njegovi podaniki radi napadli

Boko in jo dobili v svojo oblast, jih je odvrčal od tega ter jim zabičaval, da naj opuste nakano, „jer česar je velik“. Tudi pred smrtjo, ki ga je pobrala v 38. letu njegove starosti, je priporočil Črnogorcem, naj ostanejo prijatelji Avstrije.

Ta knez pa ni bil samo skrben vladar, temveč tudi pesnik. Kot tak pripada najboljšim pisateljem onega časa in se imenuje lahko klasik v srbskem slovstvu. Izmed njegovih del so najbolj znana: „Luča mikrokozma“ (modroslovsko-verski spev), drama „Ščepan Mali“ in epska pesem „Slobodijada“. Najlepše njegovo delo pa je „Gorski vijenac“, ki opeva v njem tragični dogodek, ki se je izvršil v noči 28. decembra 1703. Stvar je ta-le: Takratni knez-vladika Danilo I. je prišel v Podgorico, da bi posvetil novo cerkev. Sam po sebi bi si tega ne bil upal storiti, toda ker je dobil dovoljenje od tamošnjega turškega poglavarja, se je napravil na pot. Ko dospe v Podgorico, pozabi Turek dano besedo, veli metropolita zapreti v ječo in le malo je manjkalo, da mu ni vzel življenja. Kar tako ga pa tudi ni hotel izpustiti. Na mestnih vratih ga ukaže obesiti za roke, da bo pomnil, kdaj je bil na turški zemlji. Zvest pop je z rameni podpiral visečega škofa in ga krepčal s hrano tako dolgo, da so mu kristjani izprosili pomiloščenje. Oproščeni vladika Danilo se povrne proti domu, a od tega časa je zavladalo geslo: Krst ali smrt mohamedovcem v Črnigori! Prganjanje na eni je provzročilo odpor na drugi strani in prišlo je tako daleč, da so bili omenjeno noč pomorjeni vsi, ki so odpadli od krščanske vere in prestopili k islamu. Te „poturice“ so najbolj zakrivile, da je bila v oni dobi svoboda kneževine ob robu propada.

Peter II. je umrl vsled sušice dne 19. novembra 1851. Hvaležni Črnogorci so prenesli njegove telesne ostanke

s Cetinja ter jih pokopali na Lovčenu. Vladar, ki je s tako ljubeznijo objemal svoj siromašni narod, pač ni mogel dobiti lepšega kraja za svoj zadnji počitek kakor visoki skalnati vrhunec, ki se vidi skoro po vsej deželi. Peter je bil zadnji svetni in duhovski poglavar Črnegore, ki je imela do takrat hierarhijski značaj. Njegov bratranec in naslednik Danilo je prevzel samo svetno vladarstvo.

36.

Konji so bili nakrmljeni in napojeni ter sposobni za nadaljnjo vožnjo. V Njegušu je namreč šele polovica pota med Kotorom in Cetinjem. Na zemljevidu se ti kaže daljava neznatna, a pomisliti moraš, da je to zračna črta in da so vmes visoke gore. Tudi od Njeguša dalje se ne gre po ravnini, temveč imaš pred seboj gorovje, ki te loči od glavnega mesta Črnegore. Zmagati bo treba še ta prehod. Le malo časa smo se peljali po ravnem, potem se začne vzdigovati cesta zopet navkreber. Ob njeni levi strani stoji neko lepše poslopje, obdano z drevjem. To je rojstni dom črnogorskih vladarjev, ki se imenujejo po svojih pradedih Petroviči, po deblu rodovine pa Njeguši. Vsekako znamenit kraj. Ob desni strani je pravoslavna cerkev, bolj majhna, toda lična zgradba.

Ne voza ni srečati ne pešca, vse je kakor zapuščeno. Okoli in okoli nas obdaja gorski svet, ki se vzdiguje Lovčen iznad njega v sinji zrak. Sedaj se začuje močen, zategel glas, odmevajoč med skalovjem. Za nekaj časa se oglasi ravno tako krepek klic z nasprotnega hriba. Kaj bi pomenilo vpitje? Voznik nam pove, da je to črnogorski brezžični brzovjav. Ljudje se pogovarjajo med seboj z ene gore v drugo in si v par minutah dopovedo vse, za kar bi se potrebovalo

skoro ves dan hoda, ako bi se hotelo izvedeti. Konverzacija po tej najkrajši poti je bila že večkrat velike koristi, ker so se razglasile važne novice kar naenkrat. Tudi črnogorske vdove imajo baje navado, zavpiti na glas, ko gredo mimo prepadov, ali kadar pridejo na kak višji vrh. Med klicem se spominjajo umrlega moža, goječ praznoverstvo, da vpitje pomaga duši rajnega.

Povsod, kamor segajo oči, ni videti drugega nego razdrapano kamenito puščavo, izglodano okostje matere zemlje in pravcat labirint sivega skalovja. Z okamenelo naravo se združuje tudi to, da ni čutiti nikjer živega bitja. Ni je divjačine, ki bi imela tukaj domovanje. S čim bi se pod milim nebom preredila, ker je narava tako skopa, rastlinstvo tako nerazvito, da še človek nima potrebnih reči za življenje? Kaj bi dobil medved, ako bi se naselil v tej pustinji? Kvečjemu bi davil ovce, ki so poleg osla ali mule edina domača žival. Toda za to hudobijo bi ga kmalu zadela zaslužena kazen, saj bi se ne mogel nikamor skriti pred zasledovavci. Kaj bi ugriznila divja koza med samimi pečinami? Redek šop trave in kaka samotna cvetka je vsa flora tukajšnjega kraškega sveta. Kaj bi glodal zajec, ko ni drugega nego kamenje? Kraj bi bil ugoden samo lisicam, skrivališč bi našle v izobilju, toda kje bi se zasačilo kaj perotnine? Vse je tiho, kakor bi bili v obližju severnega tečaja. Ni slišati tičjega petja in tudi žuborenje potoka ti ne udarja na ušesa. Menda bi ne dobil drugega nego kače v razpokah. Kjer ni potrebnih pogojev za življenje, ondi ne more uspevati nobena reč. Uboga dežela je izsušena in nerodovitna mnogo bolj, kakor si jo predstavljajo tisti, ki je še niso videli.

Vendar ne smemo misliti, da je vsa kneževina tako borna. Le v njeni zapadni polovici, t. j. v takozvani pravi Črnigori, nahajamo skoro absolutno ne-

rodovitnost, veliko bolje pa je v vzhodnem in južnem delu. Tukaj sta večji vodi Zeta in Morača, ki namakata dolino ter vplivata na bujno rast, vrh tega so tudi na bregovih Skadarskega jezera in reke Bojane prav lepi kraji s tropičnim podnebjem. O njih poje Črnogorec:

Kud pogledaš brdu iznad grada,
Sve porasle smokve i masline
I još oni grozni vinogradi;
Kud pogledaš strmo izpod grada,
Al uzrasla šenica bjelica,
A oko nje zelena livada,
Kroz nju teče zelena Bojana,
Po njoj pliva riba svakojaka,
Kad god hoćeš, da je taze jedeš.

Dežela je dobila v berlinski pogodbi leta 1878. precejšnji kos sveta na jugu v last in si razširila na ta način meje proti severni Albaniji, kjer bo polagoma odpravila prokletstvo turškega gospodarstva. Pripadel ji je lep del morske obale s pristaniščema „Bar in Dulcinj“, ki je po njih že dolgo hrepenela. In zakaj tudi ne, saj je bila nekdanja Črnagora tako majhna in kamenita, da se iz nje ni mogla razviti dobro urejena država. Ljudstvo je imelo v njej sicer dokaj varno zavetje pred sovražnikom, a kruha mu dežela ni mogla dati. Vrh vsega so bile še meje tako nesrečno potegnjene, da so ločile kneževino skoro v dve polovici, kajti v njih sredi je imel Turek glasoviti trdnjavi, eno na severu (Nikšič) in drugo na jugu (Spuz). Ako bi ne bil črnogorski narod tako pogumen, bi bila pripadla njegova domovina že davno sultanovemu cesarstvu. Turki so jo izkušali mnogokrat podjarmiti, a vselej jim je bil zmeden račun. Krvoločni Čengijić-aga bi bil prišel tako rad Črnogorcem do živega, toda spoznal je njihovo hrabrost ter se jezil sam nad seboj, ker jih ni mogel zaslužjiti. Vsled same togote jih ni imenoval drugače

nego gorske miši. Izraz je zaničljiv, pa nič ne škoduje. Ni prijetno, ako mora mogočnik podleči slabjšemu; rad bi se maščeval nad njim, a ne more se drugače kakor s tem, da smeši nasprotnika. Izkusil je tudi mogočni Sulejman-paša, kaj se pravi, izkušati se v boju s sinovi črnih gorá. Prodirajoč od Nikšiča proti Spužu, ni mislil, da bodo te gorske miši prilezle iz vseh lukenj in ga tako neusmiljeno objedle. Pri-segel je, da popelje svojo vojsko skozi vso Črnogoro, kar bi navsezadnje ne bilo posebno junaško delo, toda prezgodaj se je veselil zmage. On, ki je v veliki rusko-turški vojski leta 1877. branil prehod Šipko, ni mogel ugnati tukaj peščice domobrancev. Ker so mu zaprli pot skozi dolino reke Zete, si je izmislil drug načrt ter ubral pot po vrhu gorovja, hoteč dokazati, da njemu, slavnemu vojskovodju, neznamen narodič ne bo ubranil priti tja, kamor se je namenil. Lahko si mislimo, kakšna težava je bila za Turke, korakati ali pravzaprav plezati po robu razčesanih gorskih hrbtišč. Zato je Sulejman večkrat poizkusil, da pride v dolino, a gorske miši so bile tako sitne, da ga niso izpustile na ravan. Ni ostalo drugega, kakor ostati pri prvotnem načrtu in plaziti se naprej proti trdnjavi Spužu. Tukaj, v okrilju topov, se je Sulejman še le čutil varnega, a uvidel je hkratu grozno izgubo, ki mu jo je povzročila črnogorska guerilla. Štel je in štel ostanke vojakov, a manjkalo jih je na tisoče, ki jih ni nikoli več videl.

Od tega časa, kar je dobila Črnagora precej zemlje ob južni strani, je postala v klimatičnem oziru zelo neenaka. V njej se nahaja norveški mraz in italijanska vročina, angleška megla in ruska suša, ledena kraška burja in blagodejna sapa Jadranskega morja. Podnebje vobče ni zdravo. Mnogo otrok pomrje v

nežni starosti in tudi slabotni ljudje ne žive dolgo; kdor pa ne podleže v mladosti, je nenavadno čil in učaka pogostokrat visoko starost, akoprav mu je turšični kruh vsakdanja hrana ter se mora boriti s pomanjkanjem najpotrebnejših reči. Otroci so slabo oblečeni in od mladih nog privajeni silovitosti narave. S časom postanejo trdni kakor kost, da bi lahko mislil: To ljudstvo je vzgojeno po pravilih starega postavo-dajnika Likurga, zahtevajočega, da morajo biti državljani sami korenjaki, ki se ne boje ne lakote ne žeje ne mraza ne vročine in so celo neobčutni za telesne bolečine. Zato angleški minister ni rekel brez povoda, da so Črnogorci moderni Špartanci.

Pa kljubu vsemu pomanjkanju in večkrat tudi stradanju ljubi Črnogorec nad vse svojo rodno zemljo. Ko se je vsled zmag poslednjih let znatno povejšala, so dobili revni prebivavci, ki so se težko preživljali na kraških tleh, del rodovitne zemlje v novopridobljenih pokrajinah, toda mnogo se jih je vrnilo nazaj v priljubljene gore, v svoj stari siromašni dom. Prav ta ljubav do očetnjave budi Črnogorcu hrabrost, da se ne boji nobenega sovražnika in da je pripravljen, dati tudi življenje za domovino. Ves izobraženi svet občuduje junaška dela, ki jih je izvršil ta narod v neprestanih bojih s Turki, in zato dohaja iz daljnih krajev toliko popotnikov v Črnogoro, da vidijo proslulo deželo in njene pogumne prebivavce.

37.

Dosežen je vrhunec strmine, Krivačko sedlo imenovane, 1274 metrov nad morjem. V dolgih vrstah se vzdiguje okoli nas podolgovato sivo gorovje, podobno morskim valovom, ki so naenkrat otrpnili in

dobili kamenito obliko. Krasen je ta pogled in vendar neznansko otožen; čudovita je ta slika, a vendar silno dolgočasna. Nič drugega nego samo kamenje, nad njim pa nebeški obok. Prizor je bil toliko bolj skrivnosten, ker je začel legati mrak na zemljo. Panorama nam kakor nalašč predočuje zapuščeno, izsušeno, skalovito, siromašno Črnogoro. Tako je prilično izgledal svet, preden je Stvarnik izustil besede: „Zemlja naj požene travo, ki zeleni in dela seme, in rodovitno drevje, ki rodi sad v svojem plemenu.“ (1. Mojz. 1., 11.) Gore so si večinoma enake, vse iste višine, vse z dolgimi, iztegnjenimi grebeni, da je monotonost toliko večja. Naj bi bil kameniti kaos obrastel s travo, kako dobro pašo bi imela živina, toda nič zelenega, same razvaline brez življenja. Gora se vzdiguje za goro toliko časa, da se slednjič vse spoji z obzorjem. Menda si ne moreš izbrati boljšega stališča, ki bi raz njega proučaval kakovost te čudne dežele, kakor je Krivačko sedlo.

Oko mi je uhajalo proti severu, kjer bi morebiti ugedalo najvišji vrhunec Črnogore. Na skrajnem horizontu se vzdiguje nekaj večjih vršacev, žal, da se zaradi bližajoče noči že težko ločijo drug od drugega. Je li kateri izmed njih tisti, ki ga iščem? Ali si ti, Durmitor, ali so le oblaki tako nakopičeni, da jih ima domišljija za snežnike? Če si ali ne. pozdravljam te od daleč, tebe, oholega gospodarja dežele, razpoložene ob tvojem vznožju. Durmitor kraljuje s svojim masivom med rekama Pivo in Taro, dvigajoč se 2483 metrov nad morjem. Prišteva se najvišjim goram na Balkanu. Zemljepisci so trdili dalj časa, da je največji vrh Črnogore Kučki Kom ob vzhodni strani dežele, a sedaj so dognali, da ga prekaša Durmitor za 35 metrov. Tovariši poslednjega so: Medjed (2458 *m*), Sljeme (2456 *m*), Prutaš (2400 *m*) in cela vrsta drugih vršacev, ki so nad

2000 m visoki. Ko kaže večina gorovja bolj tumpasto obliko, ima Durmitor iztegnjeno glavo, končujočo se v piramidne vrhove. Orjak pada v strmih stenah proti Pivi na zapadu in proti Tari na vzhodu. Pod njim zijajo grozne globočine, pa tudi nekaj lepih jezer se zrcali ob njegovem vznožju. V tej okolici vihti carstvo smrti svoje žezlo. Narodna pesem „Ženitba kralja Vukašina“ omenja Durmitora s sledečimi besedami:

Kud pogledaš s grada iznad sebe,
Ništa nemaš lijepa vidjeti,
Već bijelo brdo Durmitora
Okićeno ledom i snijegom
Usred ljeta, kao usred zime;
Kad pogledaš strmo izpod grada,
Mutna teče Tara vilovita,
Ona valja drvlje i kamenje,
Na njoj nema ni broda, ni čuprije,
A oko nje borje i mramorje.

Odkod neki je dobil glavar črnogorskih snežnikov ime Durmitor? Ta beseda dela jezikoslovcem nemalo preglavico. Sučejo jo na razne strani, da bi dobili iz nje kak verjeten pomen, toda nedostaja jim očitidnih dokazov in zato se morajo zadovoljiti s prisilno razlago. Nekateri pravijo, da Durmitor ni drugega nego Dormitor, latinski izraz, označujoč onega, ki spi. V tem pomenu rabi besedo baje Marcial v svojih spisih. Vprašanje je samo, kako pridemo do tega, da bi se gora primerjala spečemu. A nemški učenjaki so takoj pripravljene z odgovorom, češ, da se imenuje zaspanec „Schlafhaube“. Tak zaspanec je tudi Durmitor ali Dormitor, ker nosi po zimi in po leti belo sneženo pokrivalo. To je pa že preveč drzna razlaga in zanimiva še bolj zato, ker je ne smatrajo kot šaljivo, ampak kot resnično. Kdaj bi bilo prišlo Latincu v glavo, naj je Marcial ali kak drugi klasik, da bi bil sklepal s tem pojmom to,

kar si domišljujejo Nemci? — Drugo tolmačenje, a ne dosti bolj verjetno nego prvo, bi bilo, da izhaja beseda od „domnitor“, ki pomenja v rumunskem jeziku toliko kakor gospodar ali vladar. Durmitor je res vladar med črnogorskimi hribi, toda čudno bi bilo, da bi bil dobil ime iz rumunščine. Boljše razlage mimo omenjenih dveh ne moremo priobčiti; morebiti se posreči kakemu slovanskemu etimologu, da najde danes ali jutri pravi pomen za Durmitor. Do tedaj pa naj počaka velikan rešitve gledé svojega nazivanja, saj ima čas čakati.

Ozrimo se s Krivačkega sedla proti jugovzhodu. Ondi se vzdigujejo albanske gore, med katerimi kipi 2643 metrov visoka Prokletija proti nebu. Ime se sliši nenavadno za naše uho, pravzaprav pa krije veliko resnico. Ne samo snežnik s tem priimkom, temveč vsa Albanija je nesrečna, skoro bi dejal prokleta pokrajina zloglasne turške države. Pozabljena je, zapuščena in podivjana. Drzni preiskovavci zemlje so dospeli v severni Evropi že do 85. stopinje zemljepisne širine ter jim manjka samo 5 stopinj, da prodro do severnega tečaja, v Albaniji pa je še mnogo krajev, ki so zemljepiscem neznani. Ne upajo se tja, a ne zaradi težav potovanja, temveč zaradi silovitosti ondotnih prebivavcev. Marsikdo bi šel rad v notranje dele Albanije, da bi videl kaj novega, toda glava mu je vseeno ljubša, nego veda in odkritje nepoznanih krajev. Hudo bi bilo priti v roke razbojnikom, ki jim žare iz temnega lica leskeče oči, tolovajem, ki sedé, v bele cape zaviti, na koščenih konjih ter preže, z dolgimi pihalniki na hrbtu, s samokresi in noži za pasom, na plen brez usmiljenja in prizanašbe ondi, kjer upajo kaj ugrabiti. Kdor hoče vedeti, kaj je romantika, naj gre v Albanijo in ondi bo našel vse, kar srce poželi: roparje, visoke gore, nevarne steze, slabe krčme in izgledno nesnago, kajti

o Albancu je znano, da se umije samo dvakrat v življenju. Kdaj pridejo časi, ko bodo ukročena ta divja ljudstva, časi, ko se odpre barbarom pot do izobrazbe? Na Balkanu vre in vse vedno bolj, da mora priti do vrha. Katera je tista država, ki dobi te zapuščene pokrajine v svojo oblast ter pripelje Albance do omike?

Kaj pa odseva na prostrani ravnini, razsvetljeni od zadnjih žarkov solnčnega zatona? Ali je Jadransko morje? Morski zaliv ne sega tako daleč v deželo. Skadarsko jezero je to, nekdanji Lacus labeatis, največje jezero na Balkanskem polotoku, 40 kilometrov dolgo in 12 kilometrov široko. Obrežje je nizko in na južni strani zasajeno z vinogradi, smokovnim drevjem in lavoriko; le na zapadu se vzdiguje tik nad njim višje gorovje. Svojedobno ni bilo jezero tako veliko, a pozneje je poplavalilo mnogo suhe zemlje, ki se kaže sedaj v podobi otokov iz vodne množine. Na severni strani se izteka vanj Morača, hči črnogorskih planin, sicer pa dobiva jezero izpod albanskih gora več studencev, da je dobro oskrbljeno z vodo. Vobče ni posebno globoko, le na nekaterih mestih so izvanredno velike globočine. Odtok najdeš pri Skadru (Skutari), glavnem mestu zgornje Albanije, kjer se izliva jezero v reko Bojano, hitečo proti Jadranskemu morju. Jezersko obrežje obletavajo razne tice, med njimi štorklje, čaplje in pelikani, vodo pa oživljajo ribe, ki jih je menda nenavadna množina. Najbolj znana in za Skadarsko jezero značilna riba je srebrnobela skoranca. Tako jo imenujejo domačini, a naravoslovci še danes ne vedo dobro, h kateri rodovini bi jo prištevali. Ker pripada polovica jezera Črnigori — meja med njo in Albanijo gre skozi njegovo sredino — imajo siromašni ljudje od ribjega lova precej dobička. Osobito skorance, ki jih mrgoli tukaj toliko, kakor slanikov na severu, jim

dajejo dober zaslužek. Ako omenimo, da ima jezero glede vnanje podobe nekako sličnost z Bodenskim jezerom, ki ga pretaka Ren, smo povedali v glavnih potezah vse, kar bi nas zanimalo o njem.

Zapustiti je treba Krivačko sedlo, ki se nam je raz njega nudil opisani razgled. Oglasili smo se za nekaj minut v mali gostilni, stoječi nekaj korakov pod vrhom na cetinjski strani. Tak hospic je potreben, kajti popotnika bi lahko dohitela nevihta, ki bi pred njo ne imel bežati drugam nego pod skalovje. Pred hišo je stala kočija. Tu je sedelo nekaj gospode, vračajoče se v Kotor. Vi ste že videli glavno mesto Črnogore, sem si mislil, mi ga bomo videli pa šele sedaj. Kakor od morske strani navzgor, tako pelje cesta proti Cetinju navzdol v samih klancih in ovinkih. Globoko pod nami se širi prostorna planjava, obrobljena krog in krog z gorami. Tam doli je sedež črnogorskih knezov, toda kako daleč imamo še do tja! Vrh tega se je večer izpremenil v noč, toliko plašnejšo zato, ker je postajala vožnja vedno bolj divja. Imeli smo sicer na vsaki strani voza luč, ki je razsvetljevala cesto, a prav zato so bile čeri nad nami in prepadi pod nami toliko bolj grozoviti. Voznik je priganjal konja k urnemu diru, dasi sta že sama od sebe dovolj hitro tekla. Najbolj opasno je bilo tam, kjer sta se morala hitro zasukati na desno ali na levo, kajti ako bi ju vozova teža potisnila naravnost naprej, bi šlo vse skupaj v globočino. Pač so navaljene ob nevarnih straneh ceste debele skale, ki naj bi zabranjevale usodepolni „salto mortale“, celotnega zidu pa vendar ni, da bi bila nesreča popolnoma izključena. Jaz sem sedel še vedno na kozlu pri fijakarju, ki mi je zatrjeval, da sta konja zanesljiva in vajena pota, da ni ponočne ure, ki bi ob njej ne bil vozil tod mimo, da naj bom brez strahu itd., kljubu

temu sem pri nekaterih hitrih ovinkih nehote prijel za vajeti, misleč, da gremo naravnost čez steno. To je bilo možu preveč. Rekel mi je, naj rajši sedem k unim trem, da ne bom videl pred seboj, vožnjo naj pa prepustim njemu, ki je vozil ponoči in podnevu naj-imenitnejše gospode, ruske kneze in grofe ter ima izkušnjo, da se vsak lahko nanj zanese. S predlogom zadovoljen prestopim v kočijo in sedem tako, da gledam nazaj. Nekaj časa sem kar mižal, češ, saj je itak vsega konec, ker bo vsak trenotek zahreščalo ter nas vrglo čez nasip. In tovariši! Dva sta dremala na blazinah, ne meneč se za to, mimo kakih krajev gre vožnja. Samo tretji, trgovec z Dunaja, je bil nekoliko vznemirjen, a ne tako kakor jaz. Polagoma mi je strah prešel v apatijo, vendar sem trdno sklenil, da se ne peljem po tej cesti nikdar več ponoči, ako bi prišel še kdaj na Črnogorsko.

„Luči na Cetinju!“ zakliče voznik, ko smo prišli nekoliko niže. Da nas je razveselila ta novica, se umeva po sebi, toda svetloba, akoravno videti blizu, je bila še jako oddaljena. Večkrat se je skrila, potem pa se zopet prikazala in pretekla je dobra ura, da smo se pripeljali na ravnino. A tudi po ravnini, po cetinjskem polju se vleče pot nekaj časa, preden se dojde v mesto. Konja sta tekla vedno hitreje, ker sta gotovo težko čakala, da prideta poprej v hlev in k jaslim. Vsled hladne noči je postajalo mrzlo, da smo se ogrinjali ter si želeli nazaj vsaj nekoliko one vročine, ki nas je nadlegovala podnevu. Vrh tega se je vsled cestnega prahu tako kadilo, da smo bili zagrnjeni v gostem belem oblaku. V kameniti okolici, kakršna je tukaj, se hitro pozna pomanjkanje dežja, na cesti pa, posuti z zdrobljenim gramozom, nastane toliko prahu, da si pokrit z njim, kakor bi bil pobeljen. Čutil sem,

da se mi kar vsipa v usta, zatlačen je bil nos z njim in pekle so nas oči, da smo jih morali imeti zaprte.

Hvala Bogu, sedaj smo na Cetinju! Voz drdra po široki ulici in se ob njenem koncu ustavi pred gostiščem, ki smo si ga izbrali za stanovanje.

38.

Najrajši bi bil takoj o prihodu poletel od enega konca do drugega, da bi videl, kako izgleda metropola toliko slavljene črnogorske kneževine. A kam ponoči? Prva reč, ki se ni mogla odložiti, je bila ta, da smo se umili in si osnažili obleko. Ker se nas je pripeljala večja družba, smo spravili v gostilni vse sluge in služkinje skupaj, da se je dobilo, česar je bilo treba. Hotel ima pred seboj besedo „Grand“, iz česar bi se sklepalo, da ni vsakdanja, temveč odlična hiša, kar je tudi v resnici. Prostor pred velikimi vrati je zasajen s košatim drevjem, ob dveh straneh je gostišče obdano z mladim mestnim parkom, mimo četrte strani pa pelje cesta k bližnji palači, ki biva v njej prestolonaslednik Danilo.

Pred vsem pride na vrsto vprašanje glede veterje. Reklo se nam je, da sta dve obednici. Ena, odločena za imenitnejšo gospodo, se nahaja v zgornjem nadstropju; druga, ne tako elegantno opravljena, je v pritličju. Ne vede, kam pridem, sem vstopil v zgornjo in se čudil sijajni notranjščini, kakršne še vsako veliko mesto nima, koliko manj bi jo pričakoval na Cetinju. Vendar smo se odločili rajši za spodnjo ter bili tudi to zadovoljni. Pri mizi je sedelo že nekaj pred nami pošlih popotnikov, in ko se jim pridružimo, nas je bilo precejšnje število.

Pogovor se ni sukal o drugem kakor o prestani nojnji. Vsak je omenjal važne in nevažne dogodke, a

splošna sodba je bila ta, da se ni nobeden nadejal tako drzno in hkratu tako lepo izpeljane ceste. Soglasno se je tudi zatrjevalo, da so prebivavci, kolikor smo jih spoznali do sedaj, drugačni ljudje, nego se je poprej pripovedovalo o njih. Pozdravljali so nas, toda ne s samokresom, temveč z vojaškim salutovanjem. Knez zahteva od svojih podložnikov, da naj izkazujejo čast tujcem, in kar veli deželni oče, to je Črnogorcu sveto. Zato se nam je reklo, da smo v vsakem oziru lahko brez skrbi, ker smo baje tako varni kakor doma.

Prebudivši se zjutraj iz spanja, si ne morem v prvem hipu pojasniti, kje se nahajam. Da, na Cetinju! Urno se vzdignem iz postelje, ki je imela železno vojaško stojalo, in pogledam skozi okno. Poleg zidu je rastle nekaj drevja, ki se je kazala skozenj velika, deloma kamenita planjava, obdana s sivimi gorami. Po vrhovih so se že razsipali žarki vzhajajočega solnca, ki so oznanjevali lep dan, enak včerajšnjemu. Urno se napravim ter odidem na prosto, kjer dobim dunajska dva prijatelja, izprehajajoča se pred hotelom. Polagoma so se oživili tudi drugi, se zbirali k zajutрку in ugibali, kam krenejo najprej. O Cetinju sem nekje čital, da se lahko ogleda v eni uri, a to je trditev onih, ki povzdigujejo samo nemška mesta nad vse, drugo imajo pa za bolj postransko in manj vredno. Tudi črnogorska metropola ima svoje znamenitosti, le poiskati jih je treba in ceniti po vrednosti.

Na srečo smo imeli med seboj moža, ki se je pečal ne samo s sedanjostjo, temveč tudi s preteklostjo te dežele, ne pa kakor navadni obiskovavci, ki se pripeljejo, odpeljejo in potem govore: „Bili smo na Cetinju.“ Moža sem že omenil v Kotoru, predstavivši ga čitatelju kot nemškega doktorja, ki smo ga zaradi njegove neustrašenosti izbrali za popotnega maršala.

Na pripomnjo, da gre v samostansko cerkev, kjer imajo črnogorski knezi svoje grobišče, in na vprašanje, kdo se mu hoče pridružiti, sem se oglasil samo jaz; drugi so šli po svojih potih. Grede mi je doktor pravil, da se bavi z zgodovino Črnogore ter bi zato rad obiskal grob, kjer je pokopan knez-vladika Peter I. Ko si ogleda mesto, pojde naprej na Rjeko, z Rjeke v Podgorico, odtod se obrne v Macedonijo do Soluna. Glede pomisleka, da bi si jaz ne upal hoditi po teh krajih, mi odgovori, da ima priporočilna pisma pri sebi in da za slučaj napada ni brez orožja. Šel bi rad skozi Albanijo, toda ker je ondotno ljudstvo na preveč slabem glasu, se hoče obrniti od Podgorice proti severu ter iz črnogorskega Kolašina prodreti v turško Srbijo, kjer obišče Kosovo polje. Tu dobi železnico, ki se pelje po njej v Solun. Pogumen človek!

Med zanimivim pogovorom sva prišla do samostana, ki je zgrajen na mali višini nad mestom. Pod samostanom se širi cetinjsko polje, nad njim pa se vzdigujejo griči, goli in kameniti. Na enem opaziš okrogel stolp, ki mu pravijo „kula“. Nanj so kdaj obešali glave Turkov, ujetih v vojski. Sedaj se ne vidi več teh groznih trofej, ki je dobil zanje tisti, ki jih je prinesel, določeno nagrado. Mesto njih visi v stolpu zvon, kliče k službi božji.

Samostanska cerkev, izročena v varstvo Materi božji, ni velika stavba, a je vendar glavna cerkev s sedežem pravoslavnega metropolita. Med svetiščem in ladjo stoji stena „ikonostas“, ki so na njej slike svetnikov, okrašene s srebrno obleko. Skozi sredo stene vodijo vrata, ki dopuščajo pogled na oltar. Ob desni strani ugledava grob, kjer počiva gospodar-vladika Peter I., umrl dne 18. oktobra 1830. Lesena krsta, pokrita z dragocenim brokatom, se odpira samo enkrat

na leto; odličnim obiskovavcem se odpre z višjim dovoljenjem tudi posebej, in moj tovariš si je znal dobiti ta privilegij. Kaj sva videla? Tu spozna človek, kaj mu ostane od posvetne časti, ki jo je imel v življenju.

Peter I., ki ga predstavlja ta očrnela, zgrbana mumija, je vladal od l. 1782. do 1830. kot svetni knez in duhovski metropolit v eni osebi, ker je imela Črna-gora takrat značaj cerkvene države. Zgodovinarji ga opisujejo kot moža velike in lepe postave, kot izvrstnega jahača in še boljšega strelca; njegov pogum in njegova moč sta mu donesla častno ime: gorski Gedeon. Ko ga je karlovški patriarh Mojzes Putnik posvetil v škofa, izve Peter na povratku, da je tačas skadarski vezir Mahmud zažgal cetinjski samostan ter si zaslužnil Črnogoro. Žalostna novica! Vladika hiti proti domu, navdušuje svoje podanike k neustrašnemu odporu ter slovesno izjavi, da se ne bo nikdar pokoril polmescu. Mahmud pride drugič in tretjič z vojsko, toda vsi poskusi mu niso nič koristili. Črnogorci ga ujamejo (1796) in prineso njegovo glavo na Cetinje, kjer se še dandanes hrani v ondotnem muzeju. Peter je dobil ob Napoleonovem času Boko Kotorsko v svojo oblast ter bi jo bil tudi obdržal, ako bi je ne bile velevlasti pripoznale Avstriji. Kolikor ga ni zadrževalo vojskovanje, je urejeval knez svojo malo državo z raznimi postavami in umrl po dolgem, trudapolnem vladanju kot 81letni starček. Narod ga ima za svetnika, obiskuje njegov grob v cetinjski samostanski cerkvi in ga kliče pri vsaki važnejši reči za pričo v potrdilo resnice.

Nekdanjega strašnega običaja, ki so se ga Črnogorci naučili od Turkov, odsekati sovražniku glavo in jo prinesiti na Cetinje, ne smemo soditi preostro. Pomisliti je treba, da so zakrivili Turki še večje grozovitosti, vrh tega je vplivala tudi verska in narodna

razlika, da je čut usmiljenja gineval bolj in bolj. Vedno medsebojno preganjanje je klicalo po maščevanju in ker v orientu človeško življenje ni toliko vredno kakor pri nas, tudi ni bil izvanreden dogodek, ako se je sovražnik za glavo prikrajšal. Črnogorec je pač mislil, da se ga ne more iznebiti drugače, zato je zagovarjal svojo brutalnost na razne načine. Kdo pa bo varoval ujetnike, ker moramo vsi možaki v vojsko? S čim jih bomo prerediti, ko sami čestokrat nimamo jesti? Ali naj pustimo, da lakote poginejo? Še slabše bi bilo, ako bi jim dali prostost. Se li ne bodo oproščeni zopet bojevali zoper nas? Vse naše žrtve bi bile zastonj, ker bi imeli toliko sovragov več, kolikor bi jih izpustili. Ali naj jih odstranimo z drugim pripomočkom, s puško? Mi rabimo smodnik in krogle ondi, kamor ne doseže handžar; kaj bi bilo, ako bi ne varčevali s strelji, ker nam nedostaje municije? (Omenili smo že poprej, da so morali celo črke cetinjske tiskarne preliti v krogle.) S temi izgovori se je ta grozna navada opravičevala in nadaljevala pri Turkih in Črnogorcih po prislovcu: „Kakor ti meni, tako jaz tebi.“

Knez Danilo (1851—1860) je strogo prepovedal to barbarstvo. Vrnivši se iz Rusije, kjer ga je car pripoznal „gospodarom“ Črnegore, sede na prestol, odet s škrlatnim plaščem, in izpregovori ob koncu govora, zavedajoč se svoje oblasti ter prepričan o potrebi ustavne reforme, zbranemu narodu še tele besede: „Jeste me čuli, Crnogorci! Hoću, da me slušate, pa ću vi biti dobar. Ako li me ne slušaste, nemojte mišljati, što sam ovako malen, biću vi, zadajem čistu božu vjeru, veći nego Lovćen!“

Črnogorci so se pogledovali, ker niso bili vajeni do sedaj take grožnje. Dosti jih je bilo, ki so se celo posmehovali in govorili med seboj: „Nijesmo se bojali

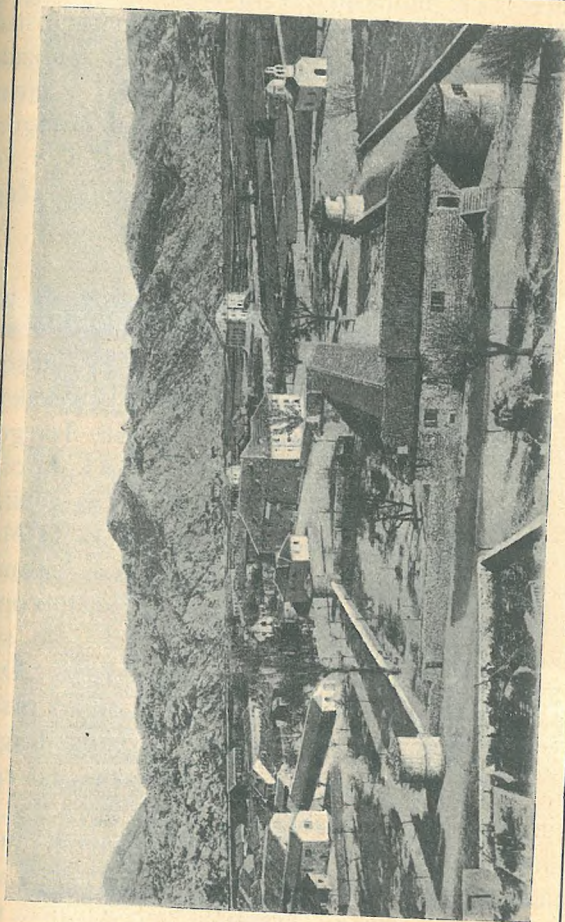
ni onog orla, a nekmo li ćemo ovog kokota.“ A pozneje so spoznali, da govori Danilo resnico, in bali so se ga kakor groma. Posrečilo se mu je, da je vsled brezozirne strogosti povzdignil svoj narod na nekoliko višjo stopinjo omike. V njegovem znamenitem zakoniku se čita med drugimi tudi sledeči paragraf:

„Kdor ubije svojega sovražnika v trenutku napada, se mu ni bati kazni, kajti s tem je stvar poravnana. Ako pa ubije sovražnika samo eno uro pozneje, ga čaka kazen, ki je določena za morivce.“

Še bolj ostro je začel nastopati Danilo od l. 1858. dalje, ker so ga priganjale k temu velevlasti. Imenovane leta so bili v bitki pri Grahovem Turki popolnoma premagani, in v Črnogorcih, veselih zmage, je vzplamtel stara tleča strast, da so velikemu številu sovražnikov posekali glave. Knez izda radi tega še hujšo prepoved in od tega časa se redkokdaj sliši o omenjeni grozovitosti.

39.

Gotovo ni vsakemu znano, da ima izmed evropskih prestolnih mest najvišjo lego Madrid (680 metrov nad morjem). Ta višina je donesla središču ob Manzanaresu dobri dovtip: „El trono del rey de España es el primero despues del de Dios,“ kar bi se reklo po našem: Prestol španskega kralja je prvi za prestolom božjim. Cetinja torej ne moremo staviti v tem oziru na prvo mesto, ker leži nekaj metrov niže. Planjava, kjer se nahaja, ima podobo prostornega kotla, ograjenega s sivim gorovjem. Pravzaprav pa je Cetinje bolj podobno trgu nego mestu. Dvoje širokih, precej dolgih in nekaj postranskih ulic je vse, iz česar sestoji črnogorska prestolnica. Hiše so čedno pobeljene, da delajo prijazen vtisk na tujca. Oken ni pri nekaterih dosti več kakor tri v eni vrsti. Bolj vidnih poslopij, to

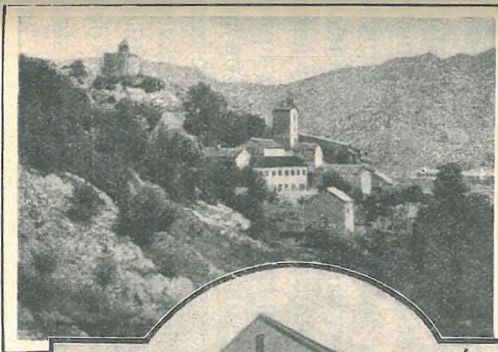
Cetinje.

je takih, ki imajo podobo obširnejše zgradbe, tudi ni v izobilju. Oglejmo si nekatere natančneje!

Najvažnejša stavba, ki smo že govorili o njej, je samostan (monastir). V njem so bivali knezi, ki so bili hkratu škofje, poslopje pa je bilo samostan in trdnjava ob enem. Zidovje se kaže s svojimi arkadami v prvem nadstropju kot nekaj posebnega, v njem in okoli njega se je vršil marsikak odlomek iz črnogorske zgodovine. Ljudstvo ima samostan in cerkev v veliki časti. Kadar gre Črnogorec mimo nje, privzdigne čepico in moli: „Pomozi Bože i presveta Bogorodice, sveti Vasilije i sveti Petre!“

Glede cerkvene uprave nam je omeniti, da je duhovski načelnik cetinjski metropolit, stanujoč v samostanu. Prvi za njim je škof na Ostrogu, skalnati soteski nad reko Zeto. Tu je črnogorska božjapot, nekaj Sion, kamor se zateka narod o vsaki nevarnosti. Tja gori se hodijo priporočat svetemu Baziliju, ki velja kot poseben pomočnik v stiski. Samostanska cerkev na Cetinju in ona na Ostrogu sta narodu to, kar Meka in Medina mohamedovcu. Druge cerkve so majhne in siromašne, saj jih ubogi ljudje ne morejo oskrbeti s sijajno opravo. Kjerkoli so jim Turki razdejali hiše božje, so se pozidale z ruskim denarjem, odtod prislovica: „Da nije Rusije bilo, nigdje ne bi ostalo krsta od tri prsta.“

Nekoliko niže kakor samostan opaziš drugo starinsko poslopje, knežji dvor, ki ga je dal zgraditi vladika Peter II. leta 1838. V veliki dvorani so se zbirali senatorji, tu se je posvetoval Peter o državnih potrebah. Včasih je priredil tudi kak koncert; seveda si ne smemo misliti tako imenitnega, kakršnih smo navajeni v naših mestih. Sešlo se je nekaj priprostih „guslarjev“, ki so prepevali junaške pesmi ter jih spremljevali s svojim primitivnim orodjem. V eni sobi je imel knez mizo za

Monastir. Zetski dom.

Knežji dvorec.
Cetinje.

biljard, po katerem se imenuje še sedaj ves grad „Biljarda“. Dvorec je obdan z zidom v podobi četverokota. Na vsakem koncu stoji okrogel stolp, služeč v obrambo turškim napadom. Na dvorišču obstojiš pred starimi topovi; ako si radoveden, kje so jih Črnogorci dobili, oglej si topove nekoliko bliže. Nekateri nosijo osmanska znamenja, da si takoj na jasnem, kdo jim je bil svoječasno lastnik. Na drugih čitaš hudomušno opazko, ki ti pove, na kak način so prišli ognjeni bljuvalniki na to mesto. En top ima n. pr. v bronu zarisano: „Izpolnila se mi je vendar enkrat dolgo gojena iskrena želja, da so me izvabili na divno Cetinje.“ Če stopiš še v notranje grajske prostore, vidiš, da sestoji poslopje iz pritličja in iz prvega nadstropja, toda knez ne prebiva več tukaj. V pritličju se nahajata nižja gimnazija in bogoslovje, v prvem nadstropju pa so ministrske pisarne.

Kakšne so neki šole na Črnogorskem? Z njimi je bil od nekdanj velik križ. Kjer ropota orožje, ondi molčijo modrice. Večkrat se je osnovala tuintam kaka učilnica, pa ni imela obstanka. Duševni napredek so zadrževale vedne vojske, kamor so bili klicani učitelji in učenci. Črnagora ni potrebovala učenjakov, ampak brambovcev domovine. Ljudstvo samo se je upiralo šolam, češ, da se bodo otroci pri učenju odvadili orožju. Kdor je hotel postati duhovnik, mu je zadovalo zasilno čitanje, pisanje in poznanje cerkvenih obredov. Pa tudi duhovniki so nosili narodno obleko, puško in handžar. Šele leta 1870. se je začelo delati za sistematično uredbo šol ter se je v kratki dobi storilo prav veliko. Vsa tri veroizpovedanja (pravoslavni, katoličani in mohamedovci) imajo glede pouka in vzgoje enake pravice; dolžnost dotičnih družb je, da skrbijo za versko izobrazbo svojih podložnikov. Tisti otroci,

ki imajo šolo blizu, jo morajo obiskovati po dopolnjenem sedmem, oni pa, ki jo imajo daleč, začnejo hoditi vanjo šele po dovršenem devetem letu. Šolski obisk traja do vštetega trinajstega leta. Nekaj posebnega je to, da ne smejo deklice, ko dosežejo deseto leto starosti, hoditi v deške šole. Večjo težavo ima Črna-gora z osnovo gimnazije, pa tudi v tem oziru se bo mladini polagoma odprla pot do višje omike. Prav tako se obrača na boljše glede bogoslovne vede, ki se vedno bolj goji z rusko podporo. Mladeniči, ki hočejo postati svečeniki, morajo dovršiti nižjo gimnazijo in tri tečaje bogoslovja.

Tretja odlična stavba na Cetinju, stoječa poleg starega grada, je knežja palača. V njej stanuje sedanji vladar Nikola I. Hiša je precej velika, toda brez vsakega okraska. Druge posebnosti ne opaziš na njej, kakor državni grb nad glavnim vhodom. Stražnica, ki stoji v njej vojak, te spominja, da prebiva tukaj neka odlična oseba. Rad bi bil stopil v vežo in iz nje v one sobane, ki se izprehaja v njih „gospodar“ črnega gorovja, da bi se mu poklonil ter mu pogledal v obraz, a iz več vzrokov ni bilo mogoče. Prvič kneza ni bilo doma, ker je odšel ravno dan poprej v Nikšič, mestece v zgornji dolini reke Zete. Drugič mora imeti vsak, kdor gre k njemu, ali uniformo ali salonsko obleko, meni pa je nedostajalo obojega. Tretjič nisem imel nobenega dovoljenja za vstop in nobenega povoda za poklonitev, izvzemši radovednost. Zadovoljiti sem se moral s tem, da sem šel po prostornem trgu gor in dol ter si ogledal vnanjo podobo rezidence. Samo na balkonu, ki je zgrajen nad velikimi vrati, sem opazil gospo, bržkone je bila kneginja Milena.

Nikola I. je nastopil vlado kot devetnajstletni mladenič (1860). Njegov oče Mirko Petrović je bil brat

prejšnjega kneza Danila. Reči se mora, da se je mala država za vladanja Nikolajevega povzdignila v vsakem oziru, četudi so ji delali Turki vizite. Knez je imel kmalu po svojem nastopu opraviti z njimi v dolgi, osem mesecev trajajoči vojski. Nobeden se ni hotel vdati, dokler niso velevlasti prisilile Turčije, da je po velikanskih izgubah sklenila mir. Leta 1876. se prične vojska vnovič in konča zopet častno za Črnogorce. Kneževini so se znatno razširile meje, Turek pa je dobil brzdo, da ne prekorači več dežele od onega časa. Nikola, poprej turški vazal, je sedaj popolnoma neodvisen ter nima druge skrbi nego to, da povzdigne narod tudi v kulturnem oziru. On noče, da bi bila Črnagora bojni tabor kakor doslej, temveč se trudi, da naredi iz nje dobro urejeno državo, da Črnogorec ni samo bojevnik, ampak tudi državljan. Že do sedaj je dosegel toliko, da se kneževina povsod častno omenja. Dandanes posegajo tuje države v preustroj turških pokrajin Makedonije in Albanije, ker sultan ni zmožen vpeljati rednih razmer; kdaj pa se je slišalo, da bi se bila kaka oblast vtikala v črnogorske zadeve? Poslednje ne potrebujejo ‚jerobov‘ ali nadzornikov, ker ima Črnagora sama v sebi toliko npravne moči, da bo brez vmešavanja drugih izvedla vse reforme v prosep naroda. Dežela, akoravno majhna, je popolnoma samostojna, in na Cetinju dobiš mnogo poslancev, ki posredujejo kakor na drugih velikih dvorih med svojo in tujo državo. Knez Nikola je prišel vsled srečnih rodbinskih zvez v najbližje sorodstvo s slavnimi dinastijami. Posebno ga ceni Rusija; car Aleksander ga je imenoval naravnost svojega najboljšega prijatelja. Iz tega sledi ljubezen, ki jo gojé Črnogorci do Rusije. Navada jim je reči: „Ako sta zdrava knez in ruski car, zdravi smo tudi mi.“ — Vrh tega je Nikola glavni pospeševatelj srbske knji-

ževnosti in odličen pesnik. Po njegovem vplivu izhaja na Cetinju časnik „Glas Crnogorca“, sam pa je izdal več pesmi, polnih domoljubja, osnovanih iz lastnega čutila ali vzetih iz domače zgodovine. Med njimi so posebno znane „Pjesnik in vila“, „Knjaz Arvanit“ in drama „Balkanska carica“.

Tudi učilnice za žensko mladino ne smemo pozabiti. Poslopje z imenom „Djevojački institut carice Marije na Cetinju“ se nahaja v obližju knežje palače. Ustanovila je to učilnico ruska carica Marija Aleksandrovna ter izročila ravnateljstvo črnogorski kneginji. Akoprav je bila šola prvotno določena samo za domače devojke, se sprejemajo sedaj vanjo tudi mladenke iz drugih krajev. Odbor, ki ima upravo penzionata v rokah, mora paziti, „da vaspitanje i učenje u zavodu bude udešeno prema narodnome duhu, običajima i potrebama“. Marsikako leto obiskuje šolo nad 50 učenk. Ko dovršijo z dobrim uspehom vse tečaje, usposobljene so za učiteljice v ljudskih šolah ter dobijo pri odhodu gotovo vsoto denarja in nekaj knjig kot nagrado.

Na južni strani mesta, ob koncu Ivanbegove ulice, se vzdiguje največja cetinjska zgradba. To je „Zetski dom“. Ime je dobil od pokrajine Zete in od reke enakega imena, ki teče precej daleč od mesta skozi sredino dežele in se prištevava glavnim rekam Črnogore. Zetski dom je odločen za gledišče, za muzej in čitalnico, v slučaju vojske bi lahko služil kot bolnišnica. Načrt poslopja je izdelal dalmatinski stavbenik doktor Slada, tisti, ki je vodil grajenje znamenite gorske ceste iz Kotora na Cetinje. Črnogorski narodni dom sicer ni tako potratljivo okrašen, kakor so naši moderni domi, vendar pa priča velika in praktično razdeljena stavba, koliko je zmožna storiti požrtvovalnost siromašnega naroda. Ljudstvo je ponosno, da je marsikak njihov

trdo zasluženi belič zazidan v teh stenah. Iznad središča poslopja molí vzvišen trakt, odločen za gledišče, ostali prostori obsegajo šestero dvoran, po tri na vsaki strani. Najbolj zanimive so izložbe v muzeju. Tu vidiš več častitljivih starin, n. pr. izkopnine, ki so se našle v Duklji, rojstnem kraju rimskega cesarja Dioklecijana (severno od Podgorice), staro orožje, Turčinom odvzete zastave itd. V Zetskem domu ima narod lepo priliko za izobrazbo in nemogoče je, da bi ga pot, ki je začel sedaj po njej stopati, privedla nazaj v staro barbarstvo.

40.

Moral sem poiskati na Cetinju katoliško kapelo, ki je združena s palačo avstrijsko-ogrskega poslanstva. Bilo je okoli osme ure zjutraj, ko sem korakal v družbi dunajskih dveh tovarišev po široki glavni ulici ter dospel do mestne periferije, kjer stoji ob desni strani ceste visoka, dvonadstropna hiša. Dvorišče je zavarovano z železno ograjo, toda stopili smo brez strahu skozi vnanja vrata, saj smo se čutili tukaj kot avstrijski državljani na domači zemlji. Sicer pa ni bilo nikakega povoda, da bi iskali pri poslanstvu pomoči v kakršnikoli potrebi, kajti Črnogorci so se vedli do nas vprav kavalirsko. Pri odprtem oknu drugega nadstropja je slonel gospod, ki se je gotovo radoval krasnega dneva in se napajal v gorskem jutranjem zraku. Bil je poslanec sam. Zavihteli smo klobuke ter klicali tja gori „dobro jutro“ in še nekaj drugih besedi v pozdrav. On nam prijazno odzdravi z dostavkom, da naj se kot Avstrijci brez skrbi gibljemo tod okoli. Predstava se je izvršila torej prav prisrčno in brez vsake formalnosti. „Na zdar!“ kličem vljudnemu rezidentu še sedaj, ko se spominjam tega originalnega obiska.

Stopili smo v kapelo, ki nas je iznenadila s svojo lično opravo. Zdelo se nam je domača, in zakaj tudi ne, saj se zbira v njej „pusillus grex“ naših bratov po veri k službi božji. Črnagora ima sedaj približno 220 tisoč prebivavcev. Večina (okoli 190 tisoč) jih pripada pravoslavlju, 20 tisoč se šteje mohamedovcev in le 10 tisoč katoličanov. Da, v resnici majhna čreda, toda nekdanje pripoznavala skoro vsa dežela katoliško vero. Vladala sta sicer dva obreda, ki sta pa tvorila le eno cerkev. V Baru, sedanji nadškofiji, je bila škofija že v enajstem stoletju. Pozneje so se razmere v verskem oziru zelo izpremenile. Po usodni bitki na Kosovem polju (1389) je pribežalo čez mejo veliko Srbov, ki so si poiskali v tukajšnjih gorah varnega zavetja. Mnogo domačinov se je preselilo na obrežje Jadranskega morja, nekateri so se poturčili, in tako so ostali katoličani v manjšini.

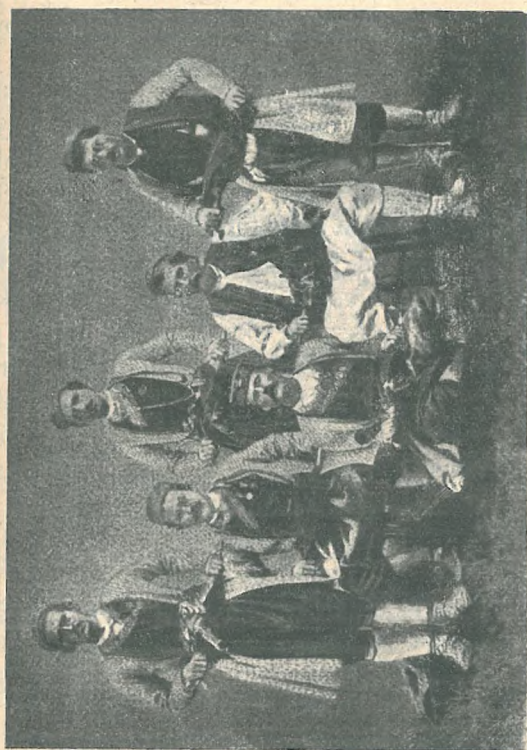
Vračajoči se v mesto, smo zrlí po sinjih vrhovih, ki jih nadkriluje glasoviti Lovćen. Gledali smo ga že iz Njeguša in vidimo ga zopet tukaj. Akoprav se ne more ponašati, da je najvišji vrhunec dežele, je vendar med prvimi na njeni zapadni strani. Poleg tega ima tako izbrano lego, da se ozirajo Črnogorci iz daljnih krajev nanj in da ga opazi tujec že z morja v Boki Kotorški. Ko imajo Lovćenovi sosedge bolj tumpaste grebene, molí on svojo iztegnjeno glavo kvišku, da se na prvi pogled spozna izmed množice tovarišev. Pesniki ga opisujejo kot svedoka vsega trpljenja, kar so ga prestali Črnogorci, kot simbol velikega, žal, že davno zdrobljenega srbskega carstva, toda hkratu kot poroka boljše prihodnosti. Ob njegovem vznožju izvira studenec, ki je v njem po ljudski pravljici črnogorski „gospodar“ in ustanovnik Cetinja, Ivan Črnogorčević († 1490), napajal svoje konje, a sedaj spi v votlini in se bo prebudil takrat, ko zapusté Turki Evropo.

Dalje se proslavlja Lovćen, da je podoba narodove preteklosti. Kakor stoji nepremično že od pamtiveka, ne meneč se za viharje, ki so hruli na Balkanskem polotoku, tako je imela tudi Črnagora moč v sebi, da je odbila vse navale zakletega mejaša. Ohranila je svobodo, ko so druge slovanske države prišle v sužnost, in stoji kot predstraža na braniku, kot krščanska zaščitnica proti Mohamedovi zastavi. Še lepši pomen, kakršnega ima po naravi, daje Lovćenu bela kapelica, leskeča se na njegovem temenu. Povedali smo že, da počiva v njej truplo vladike-pesnika Petra II., ki mu je bila največja želja, da vidi srečno svojo kneževino.

Precej niže pod Lovćenom in ne daleč od Cetinja ugleda oko drug spominek. Na skalovju stoji kupola, podprta s štirimi stebri. Pod kupolo je križ, ki ga je narodova ljubezen v spomin postavila knezu Danilu, predniku sedanjega vladarja. Danilo ni umrl naravne smrti, temveč je padel kot žrtev maščevanja. Tomo Kadić iz Bjelopavliča se imenuje nesrečnež, ki je iztegnil roko po knezu, in vsak Črnogorec obžaluje, da prišteva izdajico Kadiča svojim rojakom. Umer je bil izvršen v Kotoru, kjer je knez slučajno bival, dne 1. avgusta 1860. l.

Vladalo je živahno gibanje, ko smo prišli v središče mesta. Kdo bi mislil, da je toliko življenja na Cetinju, ki broji komaj tritisoč prebivavcev! Toda zakaj neki ne, saj je tukaj srce dežele in sedež kneza, kraj, kjer se delajo načrti zoper turškega sovraga, arzenal z dobro oskrbljeno vojno zalogo. Mimo nas so korakali možaki lepe postave, ki se jim pozna na vedenju, da se ponašajo s svojim pokolenjem, in ki morebiti mislijo, da je glavna ulica metropole edini njim pristojni prostor ter izprehod semintja njihov privilegij. Z ogorelega obraza, ki nosi dobro urejene brke pod

nosom, se jim bere drznost, oči se jim svetijo kot
iskre, desnica pa drži za samokres, ki jim tiči za pasom.
Čutijo se, da so sinovi zemlje, ki je rodila toliko ju-
nakov, da so otroci onih staršev, ki so s prelito krvjo
osvobodili domovino, da so stali tudi že sami v vročem

Črnogorci.

boju Turku nasproti in da se jim delo na kakem drugem
polju nego na bojnem sploh ne spodobi.

Kako krasna je njihova obleka! Ime-
noval bi jo naravnost fantastično. Ne morem povedati,
kako vsakdanje in brezobrazne so se mi dozdevale

naše suknje v primeri s to bajno nošo. Vsa kaže žive barve; med njimi najbolj prevladuje slovanska trikolora: bela, rdeča in višnjeva.

Bele ali bledorumenkaste barve je do kolen dolga vrhnja obleka z rokavi, ki pa ni zapeta na sprednji strani, ampak samo okoli ledij zadržnjena s pisanim pasom. V vročem poletju je nimajo, toda imenitnejši Črnogorci navadno niso brez nje. Čez suknjo nosijo temno volneno ogrinjalo, segajoče na obeh straneh ramen čez prsi. Ob dežju in mrazu ovijajo ogrinjalo okoli sebe. Spodnji del noge jim obdaja od kolen do gležnjev bela klobučevina, od gležnjev dalje tiči noga v belih volnenih nogavicah. Obuti so v opankah, ki jih zavezujejo z jermeni. Nekateri imajo mesto opank črne usnjate črevlje, premožnejši pa visoke svetle škornje.

Telovnik je rdeč in tako narejen, da se položi ob spodnjih koncih navzkriž. Zgornji del, ki nima zavratnika, je obšit z raznimi, čestokrat z zlatimi okraski. Težko boš našel Črnogorca, ki bi ne imel pripete na prsih ene ali več medalij, saj so bili vsi odrastli v vojski, kjer so se izkazali z raznimi junaškimi čini.

Hlače, segajoče do kolen, so iz višnjevega blaga in zelo široke. Prevezane so z vrhnjo suknjo vred s pasom, ki ima na sprednji strani pritrjeno podolgovato malho iz usnja. Vsi možaki hranijo v malhi zalogo orožja, nekak „petit arsenal“, ki ga imajo vedno pri sebi. Vsak, naj gre v domači deželi, kamorkoli hoče, vzame s seboj najmanj en samokres in v nožnici skriti handžar, a ne zato, da bi se branil z njim, marveč zaradi samega ponosa. Videli smo jih, kako zavedno so se izprehajali po Cetinju in kako je vsak držal z desnico za ročaj revolverja. Tujec se v začetku skoro boji, da bi mu ne priletela krogla v glavo, a kmalu se temu privadi. Toda drugače je, če pride Črnogorec v Dal-

macijo ali Hercegovino. Tu mu ponos hitro vpade, ker mora takoj odložiti orožje, ko pride čez avstrijsko mejo.

Posebno značilne so majhne okrogle čepice, ki jih imajo mladeniči in možje na glavi. Praktične sicer niso, ker ne dajejo nobene sence pri pekočem solncu, kljubu temu ne nosi nihče drugega pokrivala. Čepica je obrobljena s črno svilo, pokrovček pa narejen iz rdečega sukna. Na vnani strani pokrovčka je vшит v podobi mavrice zlat polkrog, ki se sveti v njem cirilska črka H in poleg nje številka 1. Ni težko ugeniti, da pomenita te dve znamenji Nikola I., a tudi barve in polkrog imajo svoj pomen. Črna barva naj spominja vsakega Jugoslovana žalosti, ki jo je povzročila nesrečna vojska na Kosovem polju, kjer je šla v drobce slava starosrbskega carstva. Rdeča naj predočuje kri, ki je bilo toliko prelite za oprostitev iz turške sužnosti. Toda pogum velja! Zlati polkrog v podobi mavrice navdaja Slovane z upanjem, da jih čaka na Balkanu lepša prihodnost.

Naj pogledamo Črnogorca od nog do glave, naj se spominjamo njegove sedanjosti ali preteklosti, vse nam kaže izvanredno ljubezen, ki jo goji ta mali narodič do rodne zemlje. Ali nam ne kliče njegovo občudovanja vredno domoljubje: „Glejte, koliko dolgujete svoji domovini!“

Kakšna pa je ženska obleka? Črnogorke zastajajo v tem oziru daleč za moškim spolom. Pri moških je vse sijajno, med njimi prevladujejo žive, vesele barve, njih ponašanje kaže razborit značaj, a ženske so ponižne in večinoma prave trpinke. Ko so zjutraj možje in mladeniči pohajkovali po ulicah, kakor je pri nas le ob nedeljah in praznikih navada, ter se postavljali, kakor bi bila vsakega vsa Črnagora, so

bile ženske otovorjene z lesenimi sodčki na hrbtu, ali pa so imele velike plehnate posode v roki. Oboje je bilo napolnjeno z vodo, ki jo morajo ob času suše precej daleč nositi. Revice so se kar šibile pod težo s proti tlom obrnjenim pogledom. Krila nosijo črna, čez krila pa dolge bele suknje iz platna ali iz volne in brez rokavov. Ob pasu jim visé verižice, ki so na njih privezani ključi in nožiček. Da je obleka še bolj otožna, imajo na vrhu glave pripet robec temne barve. O kakem nakitu ni govora, vsaj jaz ga nisem videl. Ni dvomiti, da imovitejše niso brez njega, toda navadna Črnogorka ga nima. Ravno tako skromno se oblačijo dekleta, vendar se ločijo od žen v dvojnem oziru. Žene si spletajo lase v dve kiti, dekleta pa samo v eno. Ločijo se od žen tudi s tem, da imajo glavo pokrito z okroglo čepico, ki jim visi raz njo po hrbtu temen pajčolan. Priprosto opravo dovršujejo volnate nogavice in opanke. Ako bi videl pri nas žensko tako oblečeno, bi rekel, da za kom žaluje. Še bolj neumljiva se nam bo zdela ta skoro izpokorna noša, če se domislimo ženskam prirojene želje, da bi ne dopadale samo po obrazu, temveč tudi po obleki. Kdo ne ve, da so ženske večinoma ničemerne, da zahtevajo vedno novih vzorcev in drugačnega blaga ter je marsikateri glavna skrb ta, kako bi se nosila? Zakaj delajo Črnogorke izjemo? Videli bomo pozneje, da se njihova vnanjost ujema z usodo, ki jim je odločena v družini, in da še niso dosegle onega častnega stališča, ki ga ima žena pri drugih narodih.

41.

Naš opis bi imel velik nedostatek, ako bi se bavil samo s telesnimi lastnostmi Črnogorcev. Treba je pogledati tudi v njihovo srce, da vidimo dobre in slabe

strani notranjega življenja. Kako neki slikajo duševno kakovost korenjaškega naroda tisti, ki ga dobro poznajo? Ker nam je v tem oziru prva dolžnost, da ne poročamo pristransko in ne poudarjamo samo dobrih strani, slabe pa izpustimo, držali se bomo slovanskih in nemških potopiscev, ki so dalj časa peš in jež potovali po Črnigori in njene prebivavce precej dobro poznajo.

V deželi, katere zapadno polovico lahko prištevamo najbolj pustim evropskim pokrajinam, prebiva rod izrednega domoljubja. Te trditve ne morejo zanikati niti najhujši nasprotniki Črnogorcev. V stoletnih bojih s Turki ni zadostoval samo sirov pogum, trebalo je tudi posebne navdušenosti in stankovitnosti, ki je je zmožno le naravno krepostno in idealno navdahnjeno ljudstvo, ki ve ceniti vzvišeni pomen prostosti. Le pomislimo! Divji viharji, ki jih je provzročil polmesec v vzhodnem delu Evrope, so se zaganjali vedno bolj proti zapadu ter prihruli prav do obzidja Dunaja. Prestolnica velike države je trepetala pred mohamedovci in klicala zaveznike na pomoč, mala siromašna Črnagora pa jih je odbijala sama. Odkod tak pogum? Tisti (med njimi seveda nekateri Nemci), ki zavidajo temu čudovitemu narodu bojno slavo, si drznejo trditi, da je dežela branila Črnogorce, ne pa Črnogorci dežele. Kdo ne uvidi germanske nevoščljivosti, ki prisvaja le sebi najboljše lastnosti, drugim jih pa krati! Res, da so gore mnogo vplivale na uspešnejše bojevanje, toda mrtvo skalovje bi se ne moglo braniti, ako bi ga ne branilo iskreno domoljubje. Bojazljiv in omehkužen rod bi iskal skrivališč, da bi ga ne zasačil sovražnik, Črnogorca pa je podžigal pogum, da je šel dušmanu nasproti. Kje so se pač navzeli neustrašni sinovi čnega gorovja tolike ljubezni do domovine? Oglejmo si nekoliko njihovo zgodovino!

Ako vprašaš, kaj so pravzaprav Črnogorci, dobiš odgovor: Črnogorci so krščanski Srbi, ki so morali bežati iz svoje prvotne domovine ter si poiskati drugod zavetje pred Turki. Obiščimo v duhu Kosovo polje, ono tužno ravnino, na kateri je bila sv. Vida dan leta 1389. grozna vojska, ki je odločila za več sto let usodo Jugoslovancev. Kosovo polje se raztega ob vodi Labi v sedanjih severni Macedoniji, južno od mesta Mitrovice. Na tej planjavi se je hrabri in pobožni srbski knez Lazar (1371—1389) v bran postavil sultanu Muratu I. Srbom je prišel na pomoč bosenski kralj Tvrdko in še nekaj drugih zaveznikov. Daleč na okoli so stali krščanski in turški tabori, ki sta se iz njih pomikali vojski ena proti drugi. Že se je nagibala zmaga na srbsko stran, toda ko se zažene sultanov sin Bajazit z vso silo v srbsko središče, dobijo omagujoči Turki nov pogum in Srbiji je zadan smrtni udarec. Neizmerno število mrtvih je pokrivalo bojno polje, med mrtvimi sta bila tudi knez Lazar in sultan Murat. Nekaj srbskih begunov se je obrnilo proti zapadu ter si poiskalo v gorovju novo domovanje. To so bili pradedi sedanjih Črnogorcev. Zapomnili so si, kaj je Turek, zato so si zastavili kot glavno nalogo, boriti se zoper njega do skrajnosti in mu pokazati, da „Srb još živi, da je junak“. Smrtni dan velikega srbskega carstva je bil torej rojstni dan črnogorskih sokolov, ki so si zapisali na svojo zastavo: „Prostost in nikakega robovanja!“ Ta samozavest je prehajala od staršev na otroke ter se ohranila kot sveta zapuščina od leta 1389. do današnjega dne. Izšla je iz krvi in kri ji je bil delež do sedanjega časa. Zato je vredno pogledati črnogorsko vojno zastavo, ki je vsa razdrapana in predrta po sovražnih kroglah. Mala država se je v začetku samo branila, a pozneje se je začela oglašati drznejše, podobna vratom, ki vedno škrip-

ljejo v svojih tečajih. Visoka porta je izprevidela, da to ljudstvo ni vsakdanje in da mora nastopati proti njemu ostreje, toda ogromne izgube so jo prepričale, da ga ne more ugonobiti. Konec je bil, da je morala Črnigori priznati popolno neodvisnost ter ji na vrh dati še lep kos svoje dežele.

Sedaj vprašamo: Kje so zajemali Črnogorci moralno moč, ki jo občudujemo pri njih? Domoljubje se imenuje tista sila, ki je gnala siromašni narod od zmage do zmage. Naj je zemlja še tako pusta, Črnogorec se je drži z vso dušo, kajti to je njegov dom in nikogar drugega. Za ljubljeno domovino je pripravljen trpeti in umreti, pa ne samo on, temveč z njim tudi njegova hči in žena in sestra, ki so mu bile čestokrat zveste pomočnice v vojski. To je patriotizem, ki bi ga, ako odštejemo Bure v južni Afriki, težko dobili v zgodovini kakega drugega naroda.

Iz domoljubja izhaja samozavest, ki se kaže v hoji, v govoru, sploh v vsem vedenju tega ljudstva. Tujec gleda Črnogorce, kako nosijo glave po koncu, kako se ponašajo kot pristni aristokrati, kako se postavljajo v svoji sijajni obleki kot dovršeni kavalirji, in si misli v prvem hipu, da so prevzetni. Da, res se opaža neka visokost v njih nastopu, a dati ji moramo drugo ime. To ni podli napuh, ampak narodni ponos. Črnogorec dobro ve, da je sin onih staršev, ki so krvaveli na bojnem polju za „krst častni i slobodu zlatnu“, ve, da je knjiga domače povestnice napolnjena s slavnimi listi, in se spominja, da je tudi že sam v krvavem boju gledal Turčinu v obraz. Toda kljubu vsej samozavesti ima veliko spoštovanje do postave ter je iz srca vdan svojemu knezu. On mu je „gospodar“ *αατ' εἰς οὐρανόν*, ki ve vse in premore vse, knežji besedi se klanjajo vsi brez razločka; kakor on razsodi, tako je najbolj prav.

Knez občuje s svojimi podložniki priprosto-domače, pozna menda vse družine in se čuti kakor oče med svojimi otroki.

Lahko bi navedli še marsikako lepo potezo iz življenja Črnogorcev, n. pr. njihov bistri razum, njihovo poštenje, treznost, gostoljubnost. Ker pa ni naroda, ki bi ne imel tudi slabih lastnosti, pogledjmo sedaj nekaj temnih strani, ki se jim očitajo deloma po pravici, deloma krivično.

Nekateri trdijo, da Črnogorec ne dela rad. Ta vtisk sem imel tudi jaz, videč jih delavni dan postopati brez posla. Omenjeno predbacivanje ni brez podlage, toda le glede moških, ženske morajo še več trpeti kakor pri nas. Opustošena zemlja priča, da se stori premalo zanjo. Res, da je kamenita, vendar se da tudi puščava izpremeniti v njive in travnike. Treba je samo truda in pota v obrazu. Poljedelstvo je silno zaostalo, ker ni imel narod v preteklih letih nobenega pouka, kako bi se razumno gospodarilo, ter je bil ob elementarnih nezgodah samoumevno brez državne pomoči. Kdo bi ga neki podpiral pri občni revščini in pri polni suši v deželni blagajni? A glavni vzrok zanikrnosti ne tiči v nerodovitnosti zemlje, temveč nekje drugod. Črnogorec ni hotel kamenja izdirati, zemlje prekopavati in graditi zidu okoli novin, šel je po drugem opravku, posvetil se službi na bojnem polju. Privadil se je orožju, postal vojak, brambovec domovine ter se pravzaprav še ni mogel baviti z delom zaradi večnega nadlegovanja od turške strani. Vedno je moral biti pripravljen za odpor, vedno opasan z mečem in z nabito puško na rami. Slednjič mu je prišlo vojskovanje celo v potrebo, vse drugo je smatral kot manj važno, sukanje orožja pa mu je postalo rokodelstvo. Vzpodbujen po bojni sreči se je ponašal s svojo močjo in s svojim

pogumom ter imel bojevanje za glavni opravek. Vsled tega se je med možaki udomačilo naziranje, da se bojevniku ne spodobi delo. Toda sedaj se obrača v tem oziru na bolje, akoprav je težka naloga, v desetletjih navaditi mirnega delavnega življenja ljudstvo, ki je imelo stoletja vojsko za svoj poklic. Namen je dosežen, kneževina je samostojna, upati je boljših časov in ljudstvo se bo polagoma posvetilo delu, ki mu donese materialni dobiček. Saj se mu ni treba več bati Turka, ker je že dogospodaril v Evropi.

Drugo očitjanje je to, da so se izkazovali Črnogorci neusmiljene in celo grozovite do sovražnika. Ne more se tajiti, da se je čulo v vojski s Turki o raznih krutostih. Ako to priznamo, moramo vprašati: Kako pa se je v letih 1870. in 1871. v nemško-francoski vojski ravnało z nasprotniki? Ali se ni zgodila nobena grozovitost? In to pri narodih, ki se ponašajo, da stoje na visoki, ali kakor sami pravijo, na najvišji stopinji izobraženosti. Vojska je vojska. V njej izbruhne strast, ki dovede do dejanj, ki se nad njimi zgraža človeško srce. Pri Turkih in Črnogorcih je bila zaradi več vekov trajajočega sovraštva strast toliko hujša, vrh tega jo je podpihovala verska in narodna razlika vojskujočih in jo netilo obupno stanje male državnice, ki je videla, da je vse izgubljeno, ako se ukloni mohamedovskemu jarmu. Zato se ni čuditi, ako so se večkrat godila silovita dejanja. Črnogorec se je boril na življenje in smrt ter povračeval Turku hudo s hudim, kakor se je naučil od njega. Ali bi se bil drug narod mileje vedel do takega sovraga? Če vidimo maščevanje pri omikanih ljudstvih, bomo mar bolj strogo sodili manj omikana? Pripomniti nam je, da so se Črnogorci v novejših časih izpremenili na boljšo stran. Turških glav, ki smo o njih govorili, že davno ni visela nobena več na

stolpu cetinjskega samostana. Kot posebno lep vzgled prizanesljivosti navajamo tudi to, da so oddali vseh desetisoč Turkov, ki so jih zajeli v poslednji vojski, nepoškodovane nazaj, ko ni ostal živ niti eden Črnogorec, kar jih je prišlo v turško oblast.

V misel nam je vzeti še neko senčno stran, ki se opazuje v črnogorskem družinskem življenju. Žena nima tiste častne stopnje, ki jo zasluži kot moževa zakonska tovarišica. To bi bilo izmed vseh očitanih najbolj opravičeno. Ženska nosi, kakor smo povedali že poprej, siromašno obleko črne barve, toda Bog ji je dal naravno lepoto, ki nadomešča vse umetno lišpanje. Kože je temne, las črnih, obrvi košatih, rasti ne velike. Žal, da ji zaradi trdega dela kmalu izginejo mladostne poteze, da postane koščena ter se hitro postara. Vse, kar se potrebuje, morajo ženske same na hrbtu znositi k hiši; možu so orodje, ki ga uporablja za razna opravila, ki se drugod nakladajo tovorni živini. Odtod izrek, da sta dve Črnogorki za eno mulo. Mož ima ženo za manjvredno bitje, za navadno služkinjo in ne za enakopravno družico. Ker žena nima onega stališča, ki bi ga morala imeti v družini, se ne ozira na moža z očmi ljubezni, ampak z boječim pogledom, mož pa je hladen do nje kakor do stvari nižje vrste. Je pač stara tradicija, ki se opaža pri mnogih prvotnih narodih, da smatra mož samega sebe za vzvišeno osebo, ženo pa za deklo. Ni dvomiti, da jih je dosti, ki svoje žene ljubijo, pa se kažejo vendar osorne do njih, seveda ne v resnici, ampak zaradi javnega mnenja. Sicer bi pa Črnogorci, ako bi bolj cenili svoje žene, nič ne izgubili na viteškem ponosu, ki so si ga zaslužili na bojnem polju.

Do sedaj smo omenjali črnogorsko zgodovino le toliko, kolikor nas je napeljevalo k temu slučajno pripovedovanje popotnih spominov. Da bi imel čitatelj jasnejši pregled o njej, hočemo navesti v kronološki vrsti nekaj važnejših dogodkov.

1389. Dne 15. junija usodna bitva na Kosovem polju. Vojvoda Vuk Branković se je izneveril srbskemu knezu Lazarju, prestopil s svojimi vojaki na turško stran in vsled izdajalstva provzročil poraz srbske vojske. Mnogo Srbov, ki se niso hoteli pokoriti Turkom, je zapustilo svojo domovino. Prišli so do reke Zete in si ustanovili v ondotnem gorovju novo domačijo, ki je dobila pozneje ime „Črnagora“.

1389—1427. V tej dobi so srbski uskoki pripoznavali Štefana Lazareviča, sina blagega kneza Lazarja, ki je padel na Kosovem polju, za svojega vladarja.

1427. Po smrti Štefana Lazareviča postane Jurij Branković njegov naslednik, toda uskoki, ki jih bomo imenovali zanaprej Črnogorce, se mu niso hoteli pokoriti. Jurij je bil namreč sin onega Vuka Brankoviča, ki je izdal Srbe Turkom. Mesto njega si izvolijo Štefana Crnojeviča za svojega „gospodara“. Crnojević je bil iz rodovine Balšičev, izobražen mož, izšolan v Italiji. Prebival je na gradu Žabljaku ob severni strani Skadarskega jezera.

1471. Ivanbeg Crnojević, sin poprejšnjega, postane vladar črnogorski. Ker pritiskajo mohamedovci vedno bolj proti Žabljaku, si poišče varnejšega zavetja na cetinjskem polju ob vznožju Lovćena. Črnogorci mu pri podobi svetega križa prisežejo, da bodo branili do zadnje kaplje krvi vero in domovino. Bržkone so dobili po Ivanbegu Crnojeviću svoje ime.

1485. Na Cetinju se sezida samostan s cerkvijo; tu postavi Ivanbeg prvega metropolita Vizarijona.

1490. Jurij Crnojević, Ivanbegov sin, zasede knežji stol na Cetinju.

1493. Tiskana prva cirilska knjiga „Oktoih“, ki se hrani še dandanes v cetinjskem muzeju. Tiskal jo je menih Makarij.

1516. Jurij se odpove prestolu in odide v Benetke zaradi vednih turških napadov, ki jih je snoval zoper njega njegov lastni brat, odpadnik Staniša. Črnagora pride v turško oblast, toda cetinjski metropolit Vavil se okliče za „gospodara“ ter osnuje iz do sedaj svetno vladane kneževine cerkveno državo. Hierarhijski značaj ji je ostal do leta 1851. Metropoliti so imeli zelo težko stališče. Boriti so se morali ne samo zoper prave Turke, temveč tudi zoper domače poturice.

1697. Vladika Danilo Petrović Njeguš, ustanovnik še sedaj vladajoče knežje rodovine. Z njim se je začela nova doba, ki je obetala boljšo prihodnost. Danilo vzpodbuja narod k edinosti in k odločnemu odporu zoper polmesec.

1703. Vsi mohamedovci pregnani iz Črnogore; kolikor jih ni pobegnilo, so bili pomorjeni.

1711. Danilo se za vladanja cara Petra Velikega zveže z Rusijo.

1712. Turki prihrujejo z veliko vojsko na Črnogorsko. Črnogorci jih zvbijo v soteske in sijajno zmagajo v hudi bitvi pri Carevem Lazu.

1714. Razkačen zaradi poraza pripelje Čuprilić-paša stotisoč vojakov, ki opustošijo Črnogoro in podero cetinjsko cerkev s samostanom. Dežela si je polagoma zopet opomogla z rusko podporo.

1735. Hvaležni narod obžaluje smrt velikega vladike in vojskovodje Danila. Črnogorci so pripoznali

njegove zasluge z enoglasnim sklepom, da naj jih vlada v bodoče vladika iz Danilovega sorodstva, in sicer tisti, ki si ga bo vsak škof izbral za naslednika.

1735—1750. Vladika Sava Petrović Njeguš, Danilov stričnik, mož mirnega značaja, skromen in pobožen. Edinost se kruši, ker Sava ni imel one odločnosti, da bi vedel vzdržavati red. Videč, da mu nedostaje potrebnih lastnosti, se odpove vladanju, izroči svojemu bratu Baziliju duhovsko in svetno oblast ter odide v samostan.

1750—1766. Bazilij, tretji vladika iz rodu Petrović-Njeguševega. Modro je upravljal izročeno deželo in skrbel pred vsem, da si ohrani rusko prijateljstvo. Pri svojem tretjem potovanju na Rusko umre leta 1766. v Petrogradu.

1767—1774. Vladarska doba vsiljenca Štefana Malega. Čuditi se je, da so Črnogorci po Bazilijevi smrti razglasili nekega nepoznanega človeka za „gospodara“. Ker so Rusi svojega cara Petra III. dejali v ječo in ga kmalu potem umorili, je trdil Štefan Mali, da je on ruski car Peter III., ter ljudstvo nagovarjal, naj njega izvolijo za svojega kneza. Črnogorci verjamejo klativitezu in ga pripoznajo za vladarja. Štefan, srečen v boju s Turki, pridobi narod še bolj za se. Toda kmalu je bilo konec njegove slave, kajti l. 1774. ga umori njegov lastni sluga, Grk po rojstvu, najet od skadarskega Mahmud-paše.

1774—1782. Postavno izvoljeni vladika Sava II.; temu je nedostajalo energije, da bi bil mogel uspešno voditi tako razborito ljudstvo, kakor so Črnogorci.

1782—1830. Peter I. s pridevkom „Sveti“ si je zaradi svojih vladarskih čednosti pridobil obče spoštovanje in ljubezen. Govorili smo o njem in o njegovih naslednikih že poprej, zato jih naštevamo sedaj samo po imenu. Dostaviti hočemo le nekaj točk, ki jih še nismo omenili.

1830—1851. Peter II., knez-vladika in slaven pesnik, pokopan na vrhu Lovćena. On je zadnji črnogorski metropolit, združujoč v svoji osebi cerkveno in svetno oblast, ki je trajala od prvega vladike Danila (1697) do smrti Petra II. (1851).

1851—1860. Danilo, prvi svetni knez iz rodovine Petrović-Njeguševe. Turčija, ki je že težko čakala novega povoda za napad, je izrabila ta državni izpremen kot „casus belli“. S pretvezo, da je postala Črnagora brez njene, t. j. brez turške vednosti svetna kneževina, pripelje Omar paša veliko vojsko v deželo, toda na ugovor Avstrije in Rusije mora poklicati sultan svoje čete nazaj. Huda bitka pa se je izvojevala dne 1. maja 1858. pri Grahovem ob hercegovski meji. Turkom je načeloval Hussein-paša, Črnogorcem pa Danilov brat, hrabri Mirko Petrović, oče sedanjega kneza Nikole. Zmaga je ostala Črnogorcem, ki jim je prišlo v roke tritisoč pušek, osem topov, več voz živeža in streliva. — Knez Danilo je poudarjal s posebnim ponosom svoje srbsko pokolenje. Tudi njegov prednik Peter II. je rad omenjal srbsko stališče, a pravi izraziti Srbin na črnogorskem prestolu je bil Danilo. Rekel je o neki priliki: „Oh pomози Bože i sv. Gjorgijije, neka samo knjaz Mihajlo vojsku kreće, pa evo me njemu za prosta vojnika, samo da vidim veliko i ujedinjeno Srbstvo.“ Ker se je osobito v novejšem času pojavilo veliko nasprotje med Srbi in Hrvati, trdijo poslednji, da so se Črnogorci v starih časih zvali Hrvate.

Sedanji knez Nikola je po tragični smrti svojega strica Danila zasedel črnogorski prestol leta 1860. Povedali smo že, kako so se za njegovega vladanja razširile meje. Ko je obhajal slavno štiridesetletnico, odkar je bil izvoljen za „gospodara“ črnih gorá, ga je

počastil državni svet v imenu hvaležnega naroda z naslovom „Kraljevo Veličanstvo“.

Videli smo v kratkih potezih zgodovino Črnegore in reči moramo, da vsa njena povestnica ni drugega, nego dolgotrajna in junaška borba s Turčinom. Na eni strani križ, na drugi Mohamedova zastava s polmescem; na eni strani peščica krščanskih bojevnikov, na drugi mogočne trume islama; tu obramba nad vse ljubljene domovine, ondi fanatični napadi, ki so nameravali ugonobljenje malega naroda. Toda zmagala je manjšina, ki se glede števila brambovcev še od daleč ne more primerjati stotisočem moslimov. Ko je drugod vse bežalo pred Turkom in so celo velike države trepetale pred njim (spomnimo se Dunaja v letu 1683.), je našel v Črnigori zavoro, ki mu ni pustila naprej. Pogum ubogih pastirjev je rasel od veka do veka. V dolgotrajni šoli so se naučili taktike ter se izurili v rabi orožja. Vsak se je smatral za poveljnika, nobenemu ni upadlo srce, in kako krasno plačilo, ko se je dosegel po vročem boju lavorov venec! Skoro po vseh dolinah se je glasila bojna furija. Na sto porazov je izvojeval dušman komaj eno zmago, pa še ta je bila kupljena z groznimi žrtvami. Najbolj izurjeni turški vojniki so se ujeli čestokrat v past, ki ni bilo nobene rešitve več iz nje. Še dandanes se dobe okostja Turčinov, ki rohne nepokopana v soteskah, kamor redkokdaj ali nikoli solnce ne posije.

43.

Zopet nas je bila polna miza, ko smo se zbrali pred odhodom s Cetinja k zadnjemu sestanku. Tudi isti doktor s Pruskega, ki smo si ga izbrali v Kotoru za popotnega maršala, je bil navzoč. Mož ni imel pri-

like, da bi bil glede varnosti posredoval med nami in Črnogorci, kajti le-ti so se vedli tako prijazno, da ni treba iskati boljših ljudi na svetu. Tisti zajec, ki si jih je predstavljal na pol divje in si domišljeval o njih same grozovitosti, jih sedaj ni mogel prehvaliti. Rekel je, kako prijetno bi se potovalo, ako bi se našli povsod enako vljudni ljudje, ter dostavil, da bo povsod pripovedoval, kako velika krivica se godi Črnogorcem, da so tako razvpiti.

Da, v resnici. Odkod neki, da imamo o tej deželi toliko napačnih pojmov? Poučeni smo o najdaljnjih pokrajinah zemlje, seznanjeni s pravkar odkritimi deli Afrike, obveščeni o črncih, ki prebivajo pod pekočim solncem ob ravniku, o ljudstvu pa, naseljenem v bližini evropske omike in ob Sredozemskem morju, ki veže razne narode enega z drugim, o ljudstvu, ki je stalo vedno v prvi vrsti na straži proti Turku, o ljudstvu, čigar junaški čini so znani daleč okoli, imamo tako temne in celo napačne zaumke! Odkod to? Odgovor ni težaven. Ko so pogumni preiskovavci potovali kdove v katere dežele onstran morja, je prišel malokdo na Črnogorsko. Šele v novejšem času se je začelo večje zanimanje za to malo balkansko državico, toda še oni, ki so jo pregledali, ne poročajo o njej čiste resnice, nekaj zaradi tega, ker jim vsled plitvega preiskovanja nedostaje prave jasnosti, nekaj zato, ker nimajo simpatije s Slovani. Tu se mora poudarjati, da so se za prodiranje skozi Črnogoro in za opis njene kakovosti bolj zavzeli nemški kakor slovanski učenjaki. Izmed takih Nemcev naj so omenjeni: Henrik Barth, dr. Bittner, geolog dr. Tietze, dr. Bernard Schwarz in drugi. Schwarz piše sicer zelo pohvalno o Črnogorcih, a ne vemo, ali ima res odkritosrčno sočutje do njih, kakor ga more imeti le rojen Slovan. Tujec, vzgojen v nem-

škem mišljenju, nikakor ne more ceniti zgodovine slovenskih narodov tako, kakor domačin. Nevešč jeziku tudi ne more navajati pravih imen krajev in oseb, glede njih etimološke razlage pa je samoumevno popolnoma „par terre“. Kljub temu je dokazano, da jemljejo celo hrvaški pisatelji podatke o Črnogorcih iz nemških knjig.

Med vsakovrstnim pripovedovanjem, kaj je videl ta ali oni, nanese pogovor tudi, da je Cetinje sedaj, ko so se razširile meje, preveč pomaknjeno proti zapadni strani in da ni naravno središče kneževine. Seveda je težko, prvenstvo vzeti mestu, ki je najožje spojeno s preteklostjo dežele. Tu stoji častita cerkev in monastir, staroslavni sedež škofov-vladarjev, tu so zgrajena poslopja, ki služijo državnim namenom, tu so sezidali „Zetski dom“, odločen izobrazbi ljudstva, tu je gorovje, ki vklepa kot nepremagljiva trdnjava vso cetinjsko okolico. Pa vendar se čujejo glasovi, da bi se izbralo glavno mesto v bolj priličnem kraju. Dokler je imel Črnogorec vojskovanje za skoro edini namen, ni bilo želeti glede naravne utrdbe boljšega kraja nego Cetinje, sedanji mirnejši časi pa zahtevajo drugo središče. Uvaževati nam je tudi to, da je izgubilo mesto značaj „sokolovega gnezda“, odkar je narejena lepa cesta s Kotora na Cetinje in s Cetinja na Rjeko. Poprej je imela metropola zavarovano stališče, ki se je dala iz nje voditi vojska na vse strani, a pri sedanjih izpremenjenih okoliščinah ni več tako nedostopna sovražniku. Dalje se mnogokrat pogreša pitna voda. Dovolj je samo spomladi in jeseni, pravzaprav še preveč, kajti takrat stoje cela jezera na cetinjskem polju. Drugače je v poletju. Kolikor pade dežja, se izgubi v podzemeljskih kotlinah; ker nedostaja gozdov, vlažnost hitro izpuhti, studenci se posuše in posledica je, da

se mora voda od daleč nositi. Leta 1891. so napravili vodovod, toda o veliki suši tudi vodovod ne more dajati tekočine, ako je nikjer ni. Če dostavimo, da podnebje ni posebno ugodno zdravju, se vprašuje po pravici: Kam naj bi se prestavilo glavno mesto?

Imenujeta se dva kraja, ki bi bila pripravna, da postaneta nadomestilo za Cetinje. Nekateri pravijo, da bi bil Danilovgrad najbolj sposoben za prihodnjo rezidenco. To mesto se nahaja v sredi kneževine ob reki Zeti in ima, ker je ustanovljeno v zadnjem času, nekako moderno lice. Dolina, ki stoji v njej Danilovgrad, se prišteva glede žitnih pridelkov najbolj rodovitnim dolinam v Črnigori. Drugi mislijo, da naj se preloži glavni sedež proti jugu, v nižave Skadarskega jezera, n. pr. v Podgorico, kjer je posebno ploden svet. Poleg tega ni prihodnost države ob severni, temveč ob južni strani, in Podgorica je že sedaj središče trgovine. Nedostatek bi bil samo ta, ker je mesto preblizu turški meji, a Črnogorci upajo, da dobijo danes ali jutri tudi tukaj nekoliko nove posesti. Ako se jim razširi dežela do albanskega gorovja, kar je zaradi naravne meje naravnost potrebno, tedaj bi ne bilo nobenega pomisleka več, da postane Podgorica njih glavno mesto.

Prišel je čas, da smo se poslovili. Iznenadil me je hotelski račun, a ne zaradi vsote, ki ni bila previsoka, ampak zaradi tega, ker je bil pisan v tistem jeziku, ki se govori po najvišjih dvorih. Na čelu lista se je čitalo: „Note pour monsieur J. L., chambre Nro. 11.“ Potem so bile našteje točke glede stanovanja, hrane in postrežbe, pri sklepu pa popačeno ime „Cettigne“. Pozna se, da se oglašajo v gostišču visoki dostojanstveniki, ki so jim prištevali tudi mene, kajti sicer bi mi ne bili dali francoskega računa.

Dunajčana, učitelj z Gorenje Štajerske in jaz smo se držali prvotnega načrta, da se odpeljemo nazaj v Kotor po isti cesti, ki smo došli po njej na Cetinje. Tudi tovarniški vodja z Moravskega in njegova soproga sta si izbrala našo pot, ostala tovarišija pa se je razpršila. Eni so še ostali v mestu, nekateri so šli na Rjeko, da pogledajo to južno črnogorsko postojanko, a najdalje je bil namenjen Prus. Kdo ve, kako se mu je godilo v Macedoniji, kako so ga sprejeli v Skoplju in v Solunu in s kakšnimi ovirami se je boril v teh nevarnih krajih. Res, da je bil dobro oborožen, toda iz tega še ne sledi, da je prišel z zdravimi udi v svojo domovino.

Najbolj bi bili zadovoljni, ako bi bili sedli v železniški voz in zleteli nazaj proti Jadranskemu morju. Kaj, ko v vsej Črnigori ni niti ene železnice! Nekdaj se ceste ni bilo nobene, sedaj je toliko bolje, da so vsaj večji kraji zvezani s pravilno narejenimi poti, govori pa se tudi o tem, da bi se kaj kmalu oglasil hla-pon med gorovjem. Ko se uredi morsko pristanišče v Baru, se mislijo poprijeti grajenja nove železnice, ki pojde skozi sredo dežele ter bo vezala Bar s Podgorico in Nikšičem. Iz Nikšiča bi se potegnila proga, ako bi ne bilo posebnih ovir, do hercegovskega mesta Trebinja, kjer že imajo železnico, in tedaj bi bila Črnogora v prometnem oziru združena z Novo Avstrijo ter z vsem ostalim svetom. Prej ali slej pride gotovo do tega, da se bo vila tudi tukaj železna kača, in potem se ne bo moglo več očitati Črnigori, da je edina evropska država, ki nima železnice. Toda vsega hkratu ne more zmagati, ker je dosti drugega posla, ki ga zahteva komunikacija. Uredilo se je plovstvo po Skadarskem jezeru, kjer piha parobrod in se ziblje več narodnih ladij, vpeljala se je poštna vožnja, ki veže Cetinje, Rjeko, Podgorico, Danilovgrad in Nikšič, vsi večji

kraji imajo brzojav, na črti Cetinje-Rjeka pa se je osnovala celo telefonska zveza. Med staro in novo Črnogoro je torej velik razloček, da se lahko reče: Malo je bilo narodov, ki so se iz stoletnega barbarstva tako hitro povzpeli do omike kakor Črnogorci.

Privzdigovali smo klobuke v zadnji pozdrav, ko je drčala kočija skozi glavno ulico. Na obe strani sem obračal oči, da vidim še kaj novega; škoda, da smo bili tako hitro izven mesta. Toda kje so vojaki? Na vse sem bil pozoren, samo vojaka ni bilo nobenega opaziti, in še na Cetinju ne, kjer je glavni vojaški tabor! Tudi drugi so vpraševali po brambovcih domovine in glej, pozabili smo vsi skupaj, da je vojniki vsak Črnogorec, da vsi nosijo orožje in da gredo vsi nad sovraga, kadar je treba. Obleke pa nimajo druge nego narodno, zato ni nobenega razločka med njimi. Odkod bi jemala dežela denar, ako bi morala oskrbovati armado, kakor je pri nas navada? Da se pa privadijo enotne discipline in rabe modernih pušek, se pokliče vsako leto kakih petsto mladeničev, ki se povrnejo po štirimesečnem vežbanju zopet domov. A ko pokne glas, da se zbirajo črni oblaki nad kneževino, tedaj je hitro na nogah mlado in staro, da gre sovragu naproti.

44.

Pri vasici Bajcu, kake pol ure od Cetinja, se začne vzpenjati cesta navzgor. Dva majhna dečka sta dirjala za vozom in nam ponujala šopke cvetic. Fijakar je nalašč poganjal hitreje, da bi otroka ostala zadaj, toda tekla sta neumorno za kočijo, kažoča stanovitnost, ki ne miruje poprej, dokler se ji ne izpolni želja. Tu se je videla ona črnogorska vztrajnost, ki se kaže že v otroških letih in utrjuje mladino, da ji ni nobena

pot pretežavna. Pravijo, da se to ljudstvo tudi v pešhoji lahko izkuša z vsakim drugim narodom. Po cesti ali po skalovju, gor ali dol, to mu je popolnoma vseeno, Črnogorec gre, kakor bi ga veter nesel. Voznik nam je pravil, da potrebuje navaden pešec tri dni, ako hoče priti iz Kolašina na Cetinje, domačin pa prehodi vso daljavo v enem dnevu. Za tako dolga pota ga usposobljuje njegova suha, iztegnjena postava, kajti debelega boš težko dobil med njimi. Vse na njem je koščeno, le meča so zaradi obilne hoje nenavadno krepko razvita. Prav ta hitrost in gibčnost, ki bi jo primerjal mačji naravi, mu je dobro služila v vojski, dajajoča mu prednost v primeri s težkimi turškimi četami.

Dečka sta nam dala za običajno nagrado šopke, ki je bil v njih povit navadni žajbelj. Potopisec, ki je hodil svoje dni po teh krajih, poroča, da se nahaja v Črnigori zelo malo cvetlic in da on ni videl drugih nego klinčke. Sploh kaže vsa njegova pisava, da se hoče na neki način norčevati iz dežele. Vrh tega omenja pisatelj ne na enem, ampak na več krajih, da je slovanske rodovine.¹⁾ Lep Slovan, ki tako slika svoje brate po krvi. Knjiga, prevedena tudi v francoščino, je v roki marsikaterega popotnika in za njega edini vir, ki zajema iz njega napačno sodbo o Črnigori. Gopčević pravi, da ga na Cetinju niso sprejeli tako, kakor bi bil pričakoval. Kdo ve, kaj je zahteval? Da mu izkazujejo čast, kakršno ruskim generalom? Dalje obira s svojimi neslanimi dovtipi metropolita in druge veljavne može, pogreva po šegi opravljivca že davno pozabljene novice in očita narodu razne napake. Potem se bavi z rastlinstvom, ki ga privede do zgoraj omenjene trditve, da so mu samo klinčki prišli

¹⁾ Gopčević: Montenegro u. d. Montenegriner. Leipzig 1877.

pred oči. Odkod neki to, da naštevajo resni preiskovavci dolgo vrsto cvetok, ki uspevajo na črnogorskih tleh, akoprav izgleda zemlja semtertja, kakor da bi bila poražena z britvijo, Gopčević pa je videl samo eno cvetlico? Taki so nekateri potopisci. In ravno žajbelj (*Salvia officinalis*), ki smo ga dobili od dečkov v spomin, je pričal poleg drugih cvetic, da raste v Črni gori še nekaj drugega nego golo kamenje.

Cesta se vzdiguje više in više, pogled po dolini je vedno bolj obširen. Ob vznožju nam je razpoloženo Cetinje s svojimi belimi hišicami. Včasih se skrije, potem se zopet prikaže, slednjič izgine za ovinkom. Konjema se pozna, da peljeta težko, zato stopimo iz voza in gremo peš do vrha. Zopet se zasveti v sinji daljavi Skadarsko jezero, na okrog pa se prikazujejo sive čeri. Obstali smo na Krivačkem sedlu in zrlj po gorah, ki se vzdigujejo naokoli, ene tik pred nami druge na skrajnem obzorju, žal, da ni nikogar, ki bi jih povedal z imenom. Otožna je panorama, predstavljajoča same oglodane višine, pa vendar veličastna.

Prepričan, da bo marsikoga zanimal občni pregled črnogorskih višav, podajam na podlagi virov sledeči sestav, začeni od najnižjih vrhuncev. Številke so vzete iz poročila ruskih oficirjev, ki so merili kneževino l. 1879. in 1880. Zaznamek je zanesljiv, ker sloni na trigonometričnem merilu, in se znatno razločuje od starih podatkov, ki so bili izračunjeni z barometrom. Navajamo samo vrhove, ki so višji nego tisoč metrov. Njih imena so tudi za jezikoslovca važnega pomena.

	metrov		metrov
Kurosep	1090	Kčevski Lisac	1134
Trojca	1114	Ostrog	1143
Padež	1131	Objaj	1155
Koblenova Glavica .	1134	Lonac	1163

	metrov
Slostup	1177
Budoš	1196
Grudski Suk	1196
Stavor	1220
Kita	1225
Stražište	1225
Kokotič	1231
Golo Brdo	1254
Vjeternik	1263
Čelinac	1298
Ptič	1309
Mrajanik	1317
Nosdre	1319
Lisin	1334
Soko	1415
Garač	1423
Zla Gora	1437
Pusti Lisac	1448
Žišman	1479
Siljevac	1513
Vardar	1513
Jerinja Glava	1523
Bročnik	1537
Čurilo	1538
Rumija	1569
Somina Planina	1579
Črni Vrh	1612
Lovćen	1631
Njeguš	1698
Goleš	1701
Lučka Gora	1715
Štirovnik	1723
Ivica	1725
Ostrobica	1739
Jelenak	1740
Kučajevica	1755
Kamenik	1758
Zabrdaska Kosa	1776
Orahovski Hum	1804
Turija	1821

	metrov
Leberstnik	1824
Krivi Dol	1833
Planinica	1839
Lisa	1846
Dobrelica	1864
Črna Planina	1864
Orijen	1867
Gusar	1875
Prekornica	1893
Korman	1894
Ključ	1898
Vučji Hum	1909
Golija	1913
Ledenica	1913
Mali Štulac	1923
Orlovo Brdo	1954
Sjekirica	1957
Vojnik	1968
Rasovaš	1975
Suvo Vrh	1996
Starac	2002
Počorac	2012
Lukanje Čelo	2016
Maganik	2018
Tali	2029
Buručkovac	2063
Bjeli Štulac	2071
Bjelasica	2084
Brnik	2091
Sebalac	2097
Žijovo	2099
Širokar	2109
Jablanov Vrh	2168
Vizitor	2174
Gradište	2181
Stol	2232
Vlasulja	2296
Ostri Kuk	2300
Maglič	2347
Prutaš	2400

	metrnv		metrov
Vasojevički Kom	2422	Sljeme	2458
Kučki Kom	2448	Bobotova Kuka	2480
Medjed	2458	Durmitor	2483

Iz navedenih vrhov, ki jih je v skupnem številu 94, sklepamo, da ni lahko dobiti dežele, ki bi imela na tako malem prostoru toliko visočin. Že njeno v ednini rabljeno ime „Črnagora“ nam kaže, da vsa pokrajina ni drugega, nego samo eno mogočno gorovje, iznad katerega se pomaljšajo tumpasta hrbtišča in iztegnjene glave v zrak. Bolj nizke gore se nahajajo v zapadni polovici dežele, kjer ne dosega noben vrhunec dvatisoč metrov. Zato so pa na severni in vzhodni strani ob rekah Pivi, Tari, Morači in Limu velikani, ki ne zaostajajo mnogo za Triglavskim pogorjem.

45.

Zapustili smo Krivačko sedlo, odkoder je tako lep pogled, in se obrnili navzdol proti Njegušu. Blizu ceste je slonela ob veliki skali mlada devojka in hitela vezti nogavice. Okoli nje je bilo nekaj ovac in koz, ki so pulile redko travo med peskom in kamenjem. Po bledem obličju, ki so se opazile na njem zaninive poteze, bi sklepal, da prevzema dekličino srce skrita žalost, ako bi ne vedel, da so vse Črnogorke nekako otožnega značaja. Povedal sem že pri drugi priliki, zakaj. Z resnobo mladenke se je strinjalo črno krilo, čez katero je bila oblečena dolga suknja iz belega blaga. Okrogla čepica na glavi s temnim, po hrbtu visečim pajčolanom, je dajala ubogi pastirici skoro idealno lepoto. Ti samevaš v gorski puščavi, za tovarišijo ti je domača živalca in v hrano ti služi košček turščičnega kruha, sovrstnice tvoje mladosti pa se zabavajo med šumečim svetom in nosijo obleko novega kroja! Tu zadovoljnost v siromaštvu, ondi želja po

užitku, tu skromnost, ondi razkošnost, tu naravna priprostost, ondi olika. Kje bi se našla prava sreča? Prej jo upam dobiti v samoti nego v hrupnem veselju. Le uspevaj v svoji kameniti domovini, saj se tudi mnogo krasnih cvetov bolje počuti v zapuščenem kraju nego v najlepšem vrtu!

Lazo Bogdanović je stal zopet pri vratih gostilne, ko smo došli v Njeguš. Slepí mladenič je držal prav kakor zadnjič čepico v roki, proseč miloščine. Njegovi rojaki nosijo to dično pokrivalo z narodnim ponosom, njemu pa služi za nabiranje milih darov, ki mu jih pokladajo dobrosrčni tujci vanjo. Ironija življenja! Kot vesten poročevavec moram pripomniti, da je bil to edini prosjak, ki sem ga videl na Črnogorskem. Ljudstvo je siromašno, a je toliko ponosno, da ne nadleguje popotnikov. V mnogih sijajnih mestih dobiš berače, ki te ustavljajo na ulicah in se vedejo vprav nadležno, na Cetinju pa je izgledalo, kakor da bi prebivali tam sami bogatini. Onih dveh dečkov, ki sta tekla za vozom in nam ponujala cvetic, ne moremo prištevati „profesionistom“, saj vemo, kaj so otroci.

Gostilničar v Njegušu nam je zopet postregel, kolikor je mogel. Za mizo smo dobili tistega študenta iz Zagreba, ki se ni hotel peljati iz Kotora z nami, ampak je šel po strmi bližnjici peš v Njeguš. Tačas, ko smo se mi mudili na Cetinju, je pregledoval on Njeguško okolico in nam povedal marsikaj iz ljudskega življenja. Ker nismo imeli prilike, da bi bili obiskali tudi kmetska bivališča, naj sledi nekaj podatkov iz študentovega pripovedovanja. Mladi človek je z vidnim veseljem govoril o Črnogorcih, in nadejati se je, da bo pozneje, ko dovrši visoke šole ter pride v ugodnejše razmere, natančneje preiskoval deželo in pisal o bitju in žitju narodovem.

Hiše so zidane, ker je kamenja dovolj in še preveč, lesa pa jako malo. V pritličju se nahaja hlev za živino, nad hlevom prebivajo ljudje, ki hodijo po zunaj ali znotraj prislonjeni lestvi v svoje stanovanje. Zidava je masivna in popolno priprosta, sestojeca iz debelega, za silo obsekanega skalovja. Lesenih kolib tudi ni videti. Hiše, večinoma nepobeljene, imajo le semtertja kako okno in navadno samo eno sobo. Na njeni sredi visi kotel, ki kuha v njem gospodinja vse, kar je potrebno. Nizko ognjišče je oskrbljeno z železnim raznjem, kamor se pritrjuje o izvanrednih časih ovčje meso in peče nad žerjavico. Ker se dobi dimnik le v boljših hišah, si lahko predstavljamo, kakšne da so stene in strop. V kotu se opazi podolgovat zaboj za ležišče. Revnejši ljudje, ki nimajo živine, posedujejo manjše hišice, ki ne obsegajo drugega, nego stanico v pritličju, vendar prebiva v njej redoma samo ena družina. Vasi v našem pomenu ne boš našel, navadno stoji le tuintam kaka koč. Ako je več naselbin blizu skupaj, se smatra tako obljuden kraj že za mesto.

S čim se hranijo Črnogorci? Menda še Arabci, ki se o njih piše, kako da so z malim zadovoljni, ne živé slabeje mimo tega naroda. Le imoviti poznajo trikratno dnevno hrano; siromašni, ki jih je velika večina, jedo samo dvakrat ali enkrat na dan. Zajutrek je ubogemu seljaku neznana reč, čestokrat ne dobi gorkega ne opoldne in ne zvečer. Glavna jed je ploščat, iz debelo zmlete turščične moke spečen kruh, ki se mu prigrizne košček sira. Čez zimo se ljudstvo hrani z zeljem in s krompirjem; temu pravijo „krtola“. Ovčje meso pride redkokrat v kotel ali na raženj, prav tako se vidi beli kruh le o velikih praznikih pri hiši. Četudi redijo nekateri ovce, jih ne porabijo zase, temveč jih prodajo, za denar pa kupijo žito. O postnih dnevih

uživajo bob, grah in lečo; južnim prebivavcem služijo za jed ribe, ki jih dobivajo v Skadarskem jezeru in v Bojani, mejni reki med Črnogoro in Albanijo. Tudi glede pijače živijo zelo trezno. Kljubu revščini radi pogostijo tujca z vsem, kar se dobi pri hiši. Zagrebčan je pravil, da je šel iz Njeguša po stezi precej visoko v gorovje. Tu dobi nekega domačina, ki je vlačil suhe veje skupaj. Študent sede v senco, da bi se odpočil, odvijje popotni proviant in povabi neznanega moža, da naj seže po prigrizku. Črnogorec se ne brani ponudbe in vzame z veseljem nekaj koščkov, ker sam ni imel ničesa pri sebi. Potem sta šla skupaj nazaj in ko prideta do njegove koč, podobne kupu zravnane kamenja, ga mož ne pusti dalje, temveč z najlepšimi prijateljskimi besedami in skoro s silo zvabi v zakajeno hišo. Tu mu prinese vse skupaj, kar je bilo užitnega pod streho: nizek turščični kruh, trd sir, jajca in tudi požirek rakije postavi pred njega. Videla se je hvaležnost, prihajajoča iz najboljšega srca. Potem začne Črnogorec svojega gosta izpraševati, kakor izprašujejo dobri znanci drug drugega. Ker se kaže iz pogovora narodov značaj, naj navedem tu točke, ki je nanje moral Zagrebčan odgovarjati kučegazdu:

„Kako se ti godi, brat? Ali si zdrav? Kako se godi tvojemu očetu, materi, bratu, sestri, staremu očetu, stari materi?“

Izvedevši o družinskih razmerah, je začel vpraševati o domači živali:

„Kako je s konji, z govedino, z ovci, s kozami, s prešiči, s čebelami?“

Tak predmet ni bil v sorodstvu s študijami vseučilišnika, a poslednji je vestno poročal, kakor je vedel in znal. Po končanem obisku mu je klical mož:

„Bog te obvaruj, brat! Želim ti veliko srečo.“

Med omikanci se izgublja običaj, vpraševati po osebnostih. Mi govorimo bolj splošno, ker nam nedostaja medsebojnega zaupanja. Na njegovo mesto stopa premetenost, politika, hinavščina. Česar ne upamo govoriti o človeku v njegovi navzočnosti, govorimo takrat, ko je odsoten. In tedaj pridejo na vrsto same osebnosti, a kaj dobrega navadno ne pride na dan. Neradi pripoznavamo prednosti drugih, pač pa njihove slabosti, ki jih ocenjujemo najstrože. V tem oziru so priprosti narodi mnogo pred nami. Ohranili so odkritost, ki ne pozna hlimbe, in ne rabijo jezika za to, da bi prikrivali z njim, kar mislijo, temveč povedo naravnost, kar imajo v srcu.

Po enournem odpočitku smo se pripravili za odhod. Na klopcah pred hišami so se hladili stari ogoreli možaki, pušili tobak in nas vojaški pozdravljali, ko smo sedali v voz. Tudi poštar z leseno nogo je bil med njimi, Miloša in Pupica bi bili šli pa najrajši z nami. Vse je bilo v redu, samo konja sta morala dobiti še vode. Tedaj našene voznik hud vrišč ter nam skali idiličen trenotek slovesa. Fijakarji niso samo prijazni, ampak znajo biti tudi izgledno sirovi. Ker bi bila konja še rada pila, v bližini pa ni dobiti vode, je ošteval krčmarja, kako da je brezskrben, da še tistim, ki so njegovi stalni gostje, ne postreže, da mu ne bo več nosil v hišo denarja, da bo v prihodnje rajši ostajal drugod, in ne vem še, kaj vse. Potem se je jezno dvignil na kozla in pognal. Sodil sem, da mora biti neka stara zamera, ki ji je dal danes duška. Tako smo se ločili iz Njeguša. A prišla je vmes še druga neprijetnost.

Odložili smo zaradi vročine vrhnjo obleko, jo shranili s klobuki vred v zadnji del kočije ter razpeli solnčnike. Ko se izhladi, poiščemo vsak svojo robo,

toda manjkalo je učiteljevega klobuka. Stresli smo ga nekje iz voza in hoditi nazaj ga iskat ni kazalo. Ni posebna nesreča, ako izgubiš klobuk, saj se lahko kupi drugi, vendar je dosti neprijetna stvar, biti brez pokrivala. Učitelj nas je vso pot zabaval s svojim humorjem, sedaj ga je pa minila dobra volja. Milovali smo svojega tovariša ter ga izkušali z raznim prigo-varjanjem spraviti v poprejšnji tir, a ni šlo. Tudi voznik je imel z njim sočutje. Ponudi mu svoj klobuk, češ, da ima on pripravljeno zase drugo pokrivalo. Predlog ni bil napačen. Učitelj pomeri, kako mu bo na glavi čepela izposojena štula, in glej, prav dobro se mu je prilegla. Samo krajci so imeli široko italijansko obliko, sicer pa klobuku ni bilo ničesa reči. Čestitali smo prijatelju v novem pokrivalu in enoglasno zatrjevali, da izgleda še lepše nego prej, da je podoben duhovitemu umetniku in da bi, ko bi vedel, kako se mu ta klobuk poda, ne žaloval več za izgubljenim. Naša tolažba ni bila zaman. Ponesrečencu se je poznala sicer neka otožnost na obrazu, a polagoma so izginili njeni sledovi in slednjič je skoro pozabil izgubo, ki ga je zadela. Ko tudi izvošček ni bil več gologlav (privezal si je namreč po turškem načinu robec okoli glave), bilo je vse v redu in konjiča sta veselo peketala naprej.

Na višini, zvani Krstac, se zasveti globoko pod nami Boka Kotorska. Sedaj pa z Bogom Črnagora in tvoj ponosni rod! Videl sem tvoje sivo skalovje, gledal tvoj kraški svet, pokusil trdi košček kruha, ki ga daje izsušena gruda. Kdo bi mislil, da se dobijo ondi, kjer se kaže narava tako skopa do človeka, čestokrat boljši ljudje, nego tam, kjer jim daje zemlja vsega v obilnosti! Na prostoru, ki ga lahko prištevamo prvim evropskim pustinjam, biva narod, ki se odlikuje po iskrenem domoljubju in po drugih dobrih lastnostih.

Pa ne samo tukaj, tudi po drugih zapuščenih krajih, bodisi v oddaljenem gorovju ali po samotnih ravninah se nahajajo blažji ljudje kakor v najbujnejših deželah, dokaz, da nam boj in delo blažita naravo, kvarita pa jo zložno življenje in mehkužnost.

46.

Bučen smeh je nastal med izvoščki, ki so čakali s svojimi koščenimi vranci ob pristanišču v Kotoru. V začetku smo mislili, da je pripravila fakinaža nam tak sprejem, a takoj se je videlo, da velja nekemu drugemu.

„Ali si se poturčil, Mate?“ zakliče eden našemu vozniku.

„Kako dobro se ti prilega turban!“ dostavi drugi.

„Kje imaš fes?“ ga vpraša tretji.

„In široke hlače?“ pripomni četrti.

„Prideš li iz Podgorice ali celo iz Skadra?“ pravi zopet prvi.

„Kaj so rekli Črnogorci?“ se čuje iz fijakarskega zbora.

„Ali si bil s turbanom na Cetinju?“ se oglasi še eden.

Mate se ni dosti zmenil za vprašanja. Pogledal je po svojih tovariših ter se nekoliko nasmehnil, potem pa iztegnil roko, da dobi od nas dogovorjeno vsoto in še kaj po vrhu. A povitega robca ni hotel dejati z glave, ker kolegom ni rad kratil zabave in ker učitelja še ni bilo iz prodajalne. Kmalu potem pride gospod magister z novim klobukom, starega pa izroči s spodobno zahvalo in s tem, kar zahvali pripada, pravemu gospodarju. Na vprašanje, koliko je dal zanj, ni rekel drugega nego to, da bi ne bil nikdar mislil, da so klobuki v Kotoru tako po ceni.

Zopet smo na Avstrijskem. Tujega denarja nismo prinesli niti beliča nazaj, torej ga ni bilo treba zamenjavati za našo veljavo. In zakaj ne? Marsikdo se bo čudil, ako povem, da nima Črnagora, čeprav je samostojna država, lastnega denarja in da so naše krone ondi na ravno tako dobrem glasu kakor v Avstriji.

O povratku v Kotor nas ni vodila prva pot v gostilno, temveč v morsko kopališče. Potrebni smo bili tudi jedi in pijače, toda prva skrb nam je bila snaga. Obleke se je držalo toliko prahu, da smo bili vsi beli, lasje čisto sivi, obraz kakor z moko potresen. Stopili smo ob severni strani mesta čez most, ki pod njim teče v večinoma izsušeni peščeni strugi Fiumara, iztekajoča se tik poleg nas v morje. Ker je bilo ravno poldne in mestno kopališče zaprto, se nam je dovolil vstop v vojaško plavalnico, kjer je bilo morje toplo kakor krop. Rad bi se bil spustil proč od obrežja, a ker nisem plavač, bi imela drzna poizkušnja neljube posledice. Poleg tega se globoke vode še bolj bojim od onega časa, ko sem se pred nekaj leti že potapljal, pa me je v zadnjem trenutku dober človek potegnil na suho. Držal sem se torej bolj pri kraju ter opazoval vojake, ki so se zabavali s plavajočim tramom in se enako ribam prekucavali v valovih. Drug drugega so postavljali na hlod, da je vse skupaj izginilo v vodi, potem se pa zopet pokazalo na površju.

Vračajoč se uberem korake proti gostilni, ki smo bili v njej zbrani oni dan, ko smo se odpravljali na Cetinje. Spomnil sem se doktorja iz Pruske ter premišljeval, kje danes obeduje in kakšen sprejem mu napravijo Turki v Stari Srbiji z macedonskimi vstaši v Skoplju in v Solunu. Mi smo bili mnogo na boljem, kajti naša ladja je v okrilju avstrijskega orla že čakala nasidrana v luki. Ob dveh popoldne je bil naznanjen

odhod, odhod proti domu! Parnik nas ne bo peljal naravnost proti domovini, ker si hočemo ogledati še nekaj dalmatinskih krajev, pa saj je tudi to nekaj, da bomo vsak dan bliže slovenski deželi.

Star možiček, ki je komaj sam hodil, se mi je ponudil za nošo prtljage. Kratka je sicer pot iz Kotora do morske obali, a za pripognjenega in s kovčegom obloženega starca vendar predolga. Ne, ubogi mož, od tebe ne zahtevam te ljubavi. Rajši nesem sam, tebi pa dam z veseljem brez kake usluge toliko, kolikor bi zaslužil. Vidim, da si opešanih moči, vem, da si svoječasno nesel marsikak težek tovor, toda sedaj ti ni več raven hrbet, sedaj nimaš več lahke sape in urnih nog, zato naj zadostuje dobra volja.

V pristanišču stoječi parnik je dal znamenje, da odpluje iz Boke. Ponosna ladja je to, vsa bela, enaka labudu. Na vnani strani se čita njeno ime: Gödöllö. Stopil sem vanjo, spravlil svojo robo v spodnje prostore, potem se pa povrnil na vrhnji oddelek. Mnogo ljudstva je stalo na obrežju in gledalo za nami. Parnik se je pomikal iz začetka počasi, kakor bi mu bilo težko slovo iz Kotora, toda ko je prišel v pravi tir, je rezal valove, da so na obrežju stoječe hiše kar letele mimo nas. Še nekaj časa so se videli v gorovju ovinki, ki smo se po njih pripeljali z daljnega Cetinja; ko pa se je obrnila ladja proti zapadu, ni bilo več sledu o oni glasoviti cesti. Sedaj mi vzbudi pozornost v sredi morja stoječi otoček, ki sameva na njem Marijina cerkev „Gospa Skarpeljska“. Marsikak romar se oglasi s prošnjo ali z zahvalo v tem svetišču, a največji shod se vrši dne 15. avgusta. Omenil sem cerkev že semgredé, naj dostavim še pripovedko, ki poroča, kako je nastala ta božja pot v Boki Kotorski.

V davno preteklem času so dobili ribiči na mor-
ski vršini plavajočo Marijino podobo. Ujeli so jo, nesli
v bližnje mesto Perast ter postavili v oltar ondotne
cerkve. Toda podoba ni hotela ostati tukaj. Drugi dan
jo najdejo zopet na morskem površju in sicer ravno
tam, kjer poprej. Iz čudnega dogodka so sklepali, da
hoče imeti Marija na tem kraju svoje domovanje, a
vpraševali so se: Na kak način se bo zgradilo svetišče,
ker ni nobene podlage? Drugače gotovo ne, kakor da se
nasuje v morje toliko skalovja, da bo gledalo iz vode.
Pobožni Peraščani se polotijo težavnega dela, vozijo
na ladjah kamenje ter ga pogrezujejo tako dolgo, da
nastane otok. Potem sezidajo cerkev in v njej časte še
sedaj ono podobo, ki je plavala na morju.

Tako govori pripovedka. Ne moremo preiskovati,
koliko je v njej resničnega in koliko ne, vsekako pa
priča zgradba, ki smo ravnokar brodarili mimo nje,
da jo je postavila verska vnema z mnogimi stroški in
z nemalim trudom. Na neznatnem skalnatem prostoru,
ki menda ni dosti večji nego otok Blejskega jezera, se
vzdiguje hiša božja z okroglim stolpom in s kupolo.
Videlo se je nekaj ladij, ki so se peljale iz nasproti leže-
čega mesteca Perasta proti samotnemu otočku. Tudi
mene je mikalo, da bi pogledal v notranjščino svetišča,
a ni bilo mogoče, ker se je ustavil naš parnik šele
v Dubrovniku. Vsi sopotniki so občudovali čudovito
lego cerkve in divje-veličastno gorovje, ki se vzpenja
s svojimi okrušenimi stenami visoko proti nebu ter za-
tezuje morje, da dobiva okolica podobo mogočnega
amfiteatra.

„V knjižici čitam,“ začne eden izmed družbe, pri-
padajoče takozvanim boljšim ali višjim stanovom, „da
se je nastal otok Góspa Skarpeljiska (Madonna dello Scar-
pello) vsled tega, ker so nasuli v vodo toliko skalovja,

da so mogli na njem zidati cerkev. To se mi zdi glede morske globočine neverjetno. Ne trdim, da bi iznašala tukajšnja globočina več tisoč metrov kakor drugod, toda če je tudi desetkrat ali dvajsetkrat manjša, bi bilo kolosalno delo, izvršiti kaj takega. Kolika težava je s kopanjem temelja na suhi zemlji, kaj šele v vodi.“

„Gotovo,“ pravi drugi. „Vendar se vpošteva lahko okoliščina, da je morebiti morje tukaj plitvo, in v tem slučaju bi bila pripovedka verjetna.“

„Pripovedke,“ dostavi tretji, ki je izgledal posebno učenjaško, „sicer niso merodajne, vendar se ne morejo v zgodovinskem oziru brez kritike zavreči. Ako jih primerjamo z dejstvi, t. j. s tem, kar se je v resnici zgodilo, dobimo večkrat tudi v mitični megli marsikaj, kar je v zvezi z listinami.“

„Boljšega kraja si pač niso mogli izbrati za božjo pot, nego je ta samota,“ začne zopet prvi. „Voda, skalovje in nebo, ničesa drugega. Rad bi bil na otoku o kakem ljudskem shodu, da bi videl prebivavce Boke v njih narodni noši. To bi bila lepa slika!“

Med pogovorom smo prišli do morske ožine Verige, ki je samo 300 metrov široka. Na obeh straneh jo obdaja gorovje; od tu bi se sovražniku lahko ubranil vhod v Kotor. Potem je šla pot naprej in naprej iz enega zaliva v drugega tako dolgo, da smo zapustili Boko pri Oštru (Punta d'Ostro), kjer nas je sprejelo odprto morje. Parnik se začne obračati, si izbere severno smer ter nas nese proti Dubrovniku.

47.

Ker sem si ogledal Dubrovnik že poprej, sem se izprehajal po obrežju pristanišča v Gružu, da mine ura, odločena ladji za odpočitek. Pomorščaki, ki niso imeli to uro službe, so odšli za kratko dobo na suho, ostali

pa so urejevali potrebne reči za nadaljnjo vožnjo. Toda kmalu je bilo zopet vse moštvo na krovu in pripravljeno za odhod.

Veličastno je plaval Gödöllö po določeni vodni cesti ter dajal s piskom ali tuljenjem znamenja, da naj se mu umaknejo ladje, ki bi bile v obližju. Prvi večji otok, mimo katerega smo pluli, je Mljet (Meleda). Oblike je dolge in ozke ter baje znamenit zaradi tega, ker se nahaja na njem veliko kač. Pa tudi v geološkem oziru je zanimiv. Pred leti so ga stresali vulkanični izbruhi in iz nekaterih razpok se vzdigujejo še dandanes žvepleni sopari. Glavna naselbina na njem je Babinopolje. Staro ime otoka „Melita“ je motilo preiskovavce sv. pisma, da so smatrali nekateri ta kraj identičnim z onim, o katerem se čita v apostolskem dejanju. Ko se je peljal sv. Pavel po morju v Rim, je zagaňjala huda nevihta barko semintja. Vsi popotniki, ki jih je bilo s Pavlom vred 276, so obupali, da bi se rešili, le apostol ne. Da bi ladjo olajšali, pomečejo nepotrebne reči iz nje, toda ker vihar ni hotel utihniti, so videli gotovo smrt pred seboj. Tedaj jim daje Pavel pogum rekoč: „Zakaj me niste poslušali, ko sem rekel, ne odriniti s Krete? Sedaj vas opominjam, da bodite srečni; vsi boste rešeni, le barka se bo potopila.“ Ko pride štirinajsta noč, se je zdelo mornarjem, da vidijo od daleč zemljo, in res je bil otok, z imenom Melita. Tisti, ki so znali plavati, so se spustili v morje ter srečno priplavali do obrežja, druge so pa na barkinih kosovih spravili na suho. Dognano je, da ta otok ni bil Mljet, temveč Malta med Afriko in Sicilijo.

Parnik hiti dalje in se ustavi v luki Korčuli na otoku enakega imena. Rimljani so ga nazivali zaradi obilnih gozdov „Corcyra nigra“, a sedaj je skoro popolnoma gol. Mestece Korčula ima slikovito lego.

Pozna se, da je bilo nekdanj močno utrjeno, a sedaj so bastije in stolpi v razvalinah. Na nasprotni strani ugledaš dalmatinsko naselbino Orebič, ki se vzpenja nad njo 961 metrov visoki Monte Vipera. Mislil sem, da zavijemo od tu proti otoku Visu, kjer je izvojevala naša mornarica z admiralom Tegetthoffom 20. julija l. 1866. sijajno zmago nad laškim brodovjem, a ladja je vzela vzhodno smer in krenila potem v naravnostni severni črti proti mestecu Olmisu (Almissa). Ta kraj mi je tako dopadel, da moram kaj več povedati o njem.

Olmis je pravzaprav neznatno gnezdo s kakimi 1400 prebivavci, v prirodnem oziru pa kaže jako idilično lice. Obdano je s strmim pečevjem; iznad tega moli Borak 864, Kozik pa celo 1318 metrov visoko v jasno višnjevo nebo. Ob vznožju golih sten tiči kopica sivih poslopij, ki izgledajo, kakor bi bila zrastle s skalovjem. V ozadju se odpira kamenita soteska, iz nje teče Cetina, izvirajoča izpod daljne Dinara planine ob dalmatinsko-bosenski meji. Poleg Neretve in Krke zavzema Cetina glede velikosti tretje mesto med rekami Dalmacije. Nad mestecem opaziš ostanke razpadlega zidovja, ki te spominja s svojimi porušeni stolpi, da je bil kraj svoječasno dobro zavarovan. Tu so imeli utrjena bivališča morskimi roparji, ki so krožili po Jadranskem morju in tudi mogočni beneški ljudovladi delali sitnosti. Nekdanj je bilo v Olmisu ter v vsem „Primorju“ (tako se imenuje obrežje med Cetino in Neretvo) živahno gibanje, sedaj vlada mir in zapuščenost, toda okolica je ohranila svojo naravno lepoto, kakršno je imela poprej. Trgovec in obrtnik nimata v tem kraju česa iskati, kajti kjer ni prometa, ondi ni zaslužka, prijatelj prirode pa se rad ustavi tukaj ali potuje še naprej ob Cetini, da vidi njene slapove. V tem skritem kotičku ni slišati drugega glasu nego šu-

menje valov. Čutiš se popolnoma odmaknjenega svetu in zato si sinovi sv. Frančiška niso mogli izbrati prijetnejšega bivanja, kakor je zatišje v Olmisu. Ako hodiš po ozkih ulicah semintja, ne najdeš nikake znamenite stavbe, dokaz, da se ljudstvo ni zmenilo in se tudi še sedaj ne zmeni dosti za kaj takega. Samo ena reč je, ki daje zapuščeni naselbini poleg divne lege kolikor-toliko znano ime. To je nepresežno dober muškatelec, uspevajoč v `ondotnih solčnih rebrih. Pri čaši izborne kapljice, ki jo dobiš v priprosti, kleti podobni gostilni, lahko premišljuješ o nekdanjih piratih in o sedanjih siromašnih prebivavcih.

Kako se neki imenuje dežela, ki plovemo mimo nje ob levi strani, južno od Olmisa? Brač (Brazzo), največji med dalmatinskimi otoki! Dolžine ima 40, širjave pa v nekaterih krajih 10 kilometrov. Izmed gora, ki jih je na njem dovolj, se odlikuje gora sv. Vida z višino 778 metrov. Tudi dobrih pristanišč ne manjka Braču, glavna kraja sta Sv. Peter in Milna. Otok je znan zaradi svoje rodovitnosti; akoprav izgleda njegov sosed Hvar (Lesina) še bolj prijazno, dobiš tudi na Braču grozdja, smokev, mandljev in oljke v izobilju. Ako bi se nahajalo na njem kaj več lesa in pitne vode, bi ga lahko primerjali z rajem na zemlji.

Umestno bi bilo vprašanje: Zakaj so otoki srednje Dalmacije mnogo bolj rodovitni nego oni ob severni strani? Kratki odgovor bi se glasil: Zato, ker je na jugu gorkeje. Ali pa: Zato, ker nima burja na južnem obrežju več tiste moči, kakršno ima na severnem. Odgovor bi bil utemeljen, čeprav najdemo globlji vzrok v drugi okoliščini. Poglejmo na zemljevid! Tu vidimo, da nimajo vsi otoki Jadranskega morja enake oblike, a ne samo glede velikosti, ampak tudi v oziru lege. Zadnja lastnost, t. j. lega posameznih otokov, naj so

že v hrvaškem Primorju ali v Dalmaciji, je merodajna, da dobimo pojasnilo na vprašanje. Krk (Veglia), Črez (Cherso,) Lošinj (Lussin), Rab (Arbe) in kakor se že imenujejo, so s svojo podolgovato podobo razvrščeni paralelno k meridijanu, otoki srednje Dalmacije pa paralelno k zemljepisni širini. Z drugo besedo: Severni otoki so z vso svojo dolžino obrnjeni proti vzhodni strani, torej tja, od koder piše burja; srednje-dalmatinski pa gledajo samo z ozkim koncem proti burji, a vsa njihova južna stran je izpostavljena gorkemu vetru „široko“. Iz tega si lahko tolmačimo vegetacijsko razliko.

Stal sem na krovu parnika in gledal sedaj na desno proti Olmisu, sedaj na levo proti otoku Braču. Kako lepe so tvoje obale, Adrija! Primerjal bi jih Rivieri ob zalivu Sredozemskega morja, in vendar kak razloček med obema! Riviera slovi po daljnem svetu, broječa na tisoče vsakoletnih obiskovavcev, dalmatinsko obrežje pa je bilo do novejših časov v marsikakem oziru „terra incognita“ kljubu slavni zgodovinski preteklosti, milemu podnebjju in naravnim krasotam. Šele v zadnji dobi je začelo dohajati nekaj več svetlobe v te jugoslovanske kraje. Tu dobi arheolog prastare spominke iz davnih stoletij; vsakega kraja se drži košček zgodovine, pred vsem Spljeta, kjer si je sezidal cesar Dioklecijan ogromno palačo. Tudi onemu, ki išče krepkejšega zdravja, je Dalmacija s svojim jasnim nebom in hladilnim morskim zrakom posebno ugodno bivanje. In kaj pravijo o njej turisti? Vsak, ki jo je obiskal, ne more prehvaliti njene lepote.

Odkod to, da vse prednosti, ki je z njimi oblagodarjena dežela, ne pridejo do prave veljave? Kakor drugje tako tudi tukaj ne zadostujejo samo ideali, treba je denarja. Prirodna krasota in dober zrak sta

že po sebi važni točki, ki izvabita marsikaterega tujca, da jih pride gledat in uživati, a tujec želi tudi ugodne zveze, primerne stanovanja in dobre postrežbe. Ljudje so vsled splošnega napredka postali razvajeni, se pritožujejo o vsaki še tako majhni nepriliki in zahtevajo običajnih udobnosti. Brzo ter zložno potovanje, dobro urejene gostilne, novodobno opravljena kopališča: vse to so za potujoče in manj idealno navdahnjeno občinstvo ravno taki magneti kakor lepota narave, umetne starine in zgodovinski spominki. V Dalmaciji pa še deloma nedostaje imenovanih materialnih pogojev. Vožnja po morju je sicer kolikor mogoče dobro urejena, toda kako je z železnicami? Ako bi zastavil vprašanje: Katero glavno mesto nekega avstrijskega kraljestva še nima železnice? — bi morebiti čul odgovor: Menda ni nobenega, ki bi bilo brez nje. Kaj pa dalmatinska metropola Zader? Da, Zader je nima. Čuditi se moramo, da je kaj takega mogoče v dobi, ko se vežejo z železnimi cestami najbolj odljudni kraji. Prav zato nam je Dalmacija tako nepoznana, kakor bi ne pripadala našemu cesarstvu. Ako bi hotel kdo izvedeti od nas nekatera imena ondotnih mest, bi mu imenovali morebiti Zader, Spljet, Dubrovnik in Kotor, a kaj več bi mu skoro gotovo ne mogli povedati. Če je kraljevina tako zanemarjena v oziru prometnih sredstev, ni treba še posebej omenjati, da ji manjka tudi drugih ugodnosti in da se ne bo povzpela kaj kmalu brez krepke podpore na višjo stopinjo napredka.

48.

Spljet! Kako težko sem že čakal, da vidim tvoje živo zidovje, ki je bival med njim mogočni rimski imperator!

Izkrkali smo se v prostornem pristanišču in stopili na suho. Glej, že stojim pod visokimi stenami, ki so bile stavljene v začetku četrtega stoletja po Kristovem rojstvu. Lepa starost! Ogromno poslopje je izmed največjih, kar se jih je ohranilo iz dobe rimskih cesarjev. Skozi Porta aenea pridemo v ozke ulice, iz teh peljejo druge, tretje, ene naravnost, druge počez, in tako korakam naprej, da ne vem več, kje se nahajam. Iščem izhoda, toda ni ga najti iz te ozke soteske. Povsod se mi odpirajo novi vhodi, čudni oboki, mogočno stebrovje in slednjič me že skrbi, kje pridem na prosto. Sedaj grem po stopnicah in vstopim v precej veliko, rotundi podobno cerkev, zidano v obliki osmerokota. Na enem oltarju se je opravljala sv. maša, ki je pel pri njej cerkveni služabnik list in evangelij v hrvaškem jeziku. Izvedel sem šele pozneje, da je to svetišče, sedaj škofijska stolnica, nekdanji Dioklecijanov tempelj. No, kaj takega iznenadi popotnika. Pozabivši na vse drugo, kar je v Spljetu, sem ogledoval najprej to velevažno zgradbo, druge se bodo že videle pozneje.

Pred vsem moram povedati, da zavzema Dioklecijanova palača 37.800 kvadratnih metrov prostora. Njeno vnanje zidovje je ohranjeno tako dobro, da vklepa vse staro mesto in da je med zidovjem vse polno hiš z mnogoštevilnimi prebivavci. Grad je stavljen po temeljnem obrisu podolgovatega četverokota. Širjava južne strani, obrnjene proti morju, iznaša 175 metrov; ravno tako široka je severna stran. Ob vzhodu je zidovje 216 metrov dolgo in prav toliko ob zapadu. Na vsakem štirih oglov je stal stolp. Štiri glavna vrata, držeča v palačo, so se imenovala: Porta aurea, Porta argentea, Porta aenea in Porta ferrea. Zlata vrata so vodila od severa, srebrna od vzhoda, bronasta od juga, železna od zapada. Ob straneh bro-

nastih vrat, ki peljejo proti morju, je bilo 50 stebrov; izmed teh je še sedaj 40 ohranjenih. Dve cesti, ena od severa proti jugu, druga od vzhoda proti zapadu, sta se strinjali v sredi poslopja, kjer so bili vestibulum, peristyl, atrium in kakor se že imenujejo posamezni oddelki starorimske palače. Vse je velikansko in drzovito, iz načrta in razvrstitve spoznavamo umetnostno čut Rimljanov.

V središču zgradbe se nahaja škofijska stolnica, nekaj „unikum“ med katoliškimi cerkvami. Kjer se časti sedaj pravi troedini Bog, se je pred stoletji zažigalo kadilo malikom. Zavzet obstojiš na stolnem trgu, kajti prostor pred cerkvenim vhodom je ostanek Dioklecijanovega dvorišča (peristyl). Notranjščina stolnice je oktagon, podprt z osmerimi ogromnimi stebri iz rdečega granita, ki stoji na njih osmero manjših iz zelenega mramorja. Strogo simetrična stavba ima 13 metrov premera ter je 21 metrov visoka; škoda, ker dohaja premalo svetlobe vanjo. Ob vrhnem krogu opaziš celo skupino podob, predstavljajočih lov boginje Diane, za cerkev seveda neprimernih, toda v starinskem oziru velike vrednosti. Tudi kamenita leca, ki se poleg nje vzpenja mogočen orel, stoji na stebrih ter je okusno izrezljana. Stolnico nadvladuje impozantni šestersonadstropni zvonik, sezidan l. 1416.

Morebiti ne bo odveč, ako se spomnimo o tej priliki cesarja, ki je dal postaviti v Spljetu ta kolosalni grad.

Dioklecijan se je rodil leta 239. v Duklji (Dioclea), mestecu med rekama Zeti in Morači v sedanji Črnigori. Bil je ilirskega rodu in nizkega pokolenja, sin oproščenega sužnika, zato ni imel v mladih letih prilike, da bi se bil vednostno izobrazil. Toda njegov bistri um, ki se mu je pridružila tudi sreča, ga je usposobil, da se je povzpел od navadnega prostaka po vseh

stopnjah vojaške časti do najvišjega dostojanstva v rimski državi. Vojaki, ki so imeli takrat vso oblast v rokah, so ga oklicali leta 284. za cesarja, ker so poznali njegove zmožnosti, in lahko se trdi, da bi bilo težko našli bolj sposobnega vladarja, nego je bil on. Kot 45leten izkušen mož zasede prestol rimskih „Avgustov“ ter drži žezlo precej dolgo dobo (284—305). Marsikdo drugi bi se ne bil upal prevzeti tako težavne naloge, kajti časi so bili silno kritični in vse je kazalo, da se bliža država velikemu prevratu. Ako pomislimo, da so bili Dioklecijanovi predniki večinoma trinogi, ki so povzročili neizmerno gorje, da jih je od l. 180. vladalo nič manj nego 36, ki je bilo izmed njih 27 umorjenih, 3 so padli v vojski in le 6 jih umrlo naravne smrti: sklepamo lahko, da ni bilo stališče cesarjevo posebno prijetno. Toda vse to ni ostrašilo novega vladarja. Četudi je prišel po vojaki na cesarski prestol, jih je strogo kaznoval, kadar je bilo treba. Vse, ki jim ni zaupal, je odslovil ter si izbral dve legiji zanesljivih Ilircev za telesno stražo. Rimskemu starejšinstvu je vzel vso veljavo in zato ni hotel stanovati v Rimu, dobro vedoč, da ga tu ne čaka nič dobrega. Vsled tega je izgubila stara Roma mnogo na svoji veljavi, a mesto nje je zaslovela Nikomedija na daljnem Jutrovem, glavni sedež cesarjev. Prepričan, da ne more sam urejevati velikanske države, je izbral svojega prijatelja Maksimijana, tudi Ilirca, za tovariša sovladarja ter mu poveril oskrbovanje zapadne polovice cesarstva s sedežem v Milanu. Pa tudi dva cesarja se nista mogla uspešno upirati sovražnikom, ki so silili ne vseh koncih in krajih čez meje velikanske države. Dioklecijan in Maksimijan si izbereta torej še vsak enega pomočnika, ki jima dovolita naslov „Caesar“. Prvega namestnik je bil Galerij, bivajoč v Sremu ob dolenji Savi, drugega pa Kon-

stancij Klor, bivajoč v Treviru. Na ta način so vladali štiri cesarji, a tako, da so pripoznavali Dioklecijana za svojega vrhovnega gospodarja.

Država se je začela krepčati in tudi kristjani, ki so v preteklih letih okusili toliko bridkega, se niso imeli povoda pritoževati. Svobodno so smeli spoznavati svojo vero, zidati cerkve in nekateri so prišli v častne službe celo na cesarskem dvoru. Kaj da je Dioklecijana, ki ni bil hudobnega srca, privedlo ob koncu njegovega vladanja k preganjanju kristjanov, ni pojasnjeno do cela. Pravijo, da ga je pregovoril Galerij, kar pa ni prav verjetno, kajti Dioklecijan je bil preveč samostojnega značaja, da bi ga bil mogel kdo pridobiti na svojo stran. Začetek preganjanja je iskati v tem, ker kristjani niso hoteli poklekovati pred cesarjem ter mu ne dajati naslova „Dominus et Deus“, kakor je zahteval. Vedeli so dobro, da se poklekuje le pred Bogom, ne pred človekom in da gre ime „Dominus et Deus“ le vsemogočnemu Stvarniku, ne pa njegovi stvari. Lahko si mislimo, da je bil Dioklecijan vsled tega ne malo razžaljen, posebno zato, ker je prevladovala v njegovem značaju častiželjnost ter prihajala, kakor se opazuje čestokrat pri ljudeh na višji častni stopnji, še večja na stara leta. Kako da ga je mamil vnanji blesk, nam kaže razkošno življenje v njegovem prestolnem mestu Nikomediji, ki je tako slovela, kakor takratna najsijajniša mesta. Sezidati je dal veliko templjev, gledališč, kopališč in več krasnih palač. Mnogoštevilni služabniki, opravljeni v bliščečih nošah, so se pripogovali pred njim, sedečim na zlatem prestolu z zlato, iz samih biserov zloženo krono na glavi.

Cesar je vladal že 19 let in kristjani so imeli ves čas popolno prostost. Tedaj pa izbruhne grozno preganjanje, silovitejše mimo vseh poprejšnjih, a to je bil

hkratu zadnji brezuspešni naskok paganstva zoper kraljestvo božje. Dioklecijan je izdal štiri oklice, ki naj bi ostrašili spoznavavce krščanske vere. Ko so vojščaki v jutru 23. februarja leta 303. razdejali lepo cerkev v Nikomediji, izide prvi edikt z vsebino, da izgube kristjani vse pravice in časti, da naj se porušijo njih cerkve ter sežgo bogoslužne knjige. Drugi razglas zapoveduje, da naj se duhovniki zapro v ječe. Temu sledi tretji ukaz, da naj se oni trpinčijo, ki nočejo darovati malikom. Slednjič je bila s četrtnim naznanilom določena smrtna kazen za vse kristjane, ki se nočejo pokoriti cesarjevemu povelju. Iz navedenih objav ni težko spoznati, da se je nameravalo krščanstvo izrvati s korenino, a ni bilo mogoče. Ni sicer nedostajalo odpadnikov, ki so se z bali kazni, zatajili vero in oddali preganjavcem svete knjige (traditores), toda brez vse primere večje je bilo število pogumnih spoznavavcev in mučencev.

Kmalu potem je Dioklecijan dogospodaril. Ko vidi, da ne more doseči svojega namena in da postaja zmešnjava vedno večja, začne čutiti težo cesarskega žezla ter se odpove vladanju (305). Želeč v Ilirijo nazaj, popusti Nikomedijo, kjer je bival v taki slavi, in se naseli na obrežju Jadranskega morja v palači, ki smo jo poprej opisali. Kakor si je več kot dvanajststo let pozneje cesar Karol V., v čigar deželah ni nikoli solnce zašlo, izbral samoto pri svetem Justu v Estramaduri in ondi čakal zadnje ure, tako si je odločil Dioklecijan mirno zavetje v srednji Dalmaciji kot odpočitek za ostale dni svojega življenja. Baval se je menda z vrtnarstvom, dal iz bližnjih hribov napeljati vodo na svoje cvetličnjake ter imel poleg tega prilike dovolj, razmišljati o minljivosti posvetnega. Po osemletnem tukajšnjem bivanju (305–313) je zapadla tudi njegova venčana glava

kraljestvu mrtvih. Ako so nam ohranili zgodovinarji zanesljivo letnico njegovega rojstva in njegove smrti, je učakal 74 let. Popotnika obhajajo otožna čutila, ko stopa mimo mogočnih stebrov in koraka pod vznesenimi oboki, kjer je živel velik mož, toda mož, ki je imel omadeževane roke s krvjo toliko mučencev.

49.

Izmed vseh dalmatinskih mest ima brezdvomno Spljet najlepšo lego. Na severu ga obdaja venec visokega gorovja, in sicer ob eni strani Kozjak, ob drugi severovzhodni pa Mosor. Poslednjega opeva marsikaka narodna pesem, Rimljani so ga imenovali „mons auri“, in tudi sedaj se ga še drži častni naslov „zlati Mosor“, menda zato, ker mu vzhajajoče solnce razsvetljuje sive stene, da se lesketajo kakor v zlatu. Na severozapadni strani se vzdiguje nad Spljetom nekaj gričevja; v tem je najvišji vrh hrib Marijan (178 m). Mesto, razploženo na polotoku, je največje v Dalmaciji in broji blizu dvajset tisoč prebivavcev. Najbolj zanimiv je oddelek, ki mu pravijo staro mesto in ki ni drugega nego Dioklecijanova palača. V tem obsežnem poslopju je vzidanih polno hiš, ki se med njimi križajo, kakor smo omenili že poprej, ozke ulice. Ko prideš skozi deloma ohranjena vrata „Porta ferrea“, si na Gosposkem trgu v novem mestu. Tu je središče živahnega gibanja. Ako se obrneva v Marmontovi ulici nazaj proti jugu, prideva do mramornatega Francjožefovega vodnjaka; iz njega se izliva prav tisti studenec, ki ga je dal napeljati Dioklecijan izpod daljnega Mosorja.

Pred vodnjakom se razprostira širok trg, ob čigar koncu je morsko pristanišče. Dalmacija ne premore

Splitjet.

večje in krasnejše luke. Dolgo časa moraš hoditi na obrežju, da prideš z enega konca ladjestaje na drugi konec. Prostorna cesta te vodi poleg starega pristanišča tja do vrat „Porta aenea“, kjer je imel rimski imperator napeljano strugo iz morja v grad. Od tu se zasučesh v južni smeri in dospeš v novo luko, ki se raztega v ravni črti daleč doli do kolodvora. Ondi, kjer se luka končuje, ugledaš podolgovat, mogočen zid, segajoč 665 metrov v morje. Zid, s svojim ozkim koncem obrnjen naravnost proti zapadu, lomi ali kroti valove, ki prihajajo od juga, vsled tega imajo ladje varno zavetje. Visok svetilnik, stoječ ob skrajnem robu zidu, daje pomorščakom znamenje, kam naj vozijo po noči, da pridejo v zatišje.

Korakal sem gori in doli ter ogledoval blago, ki se je pripeljalo po morju ali je bilo pripravljeno za odpošiljatev. Na obrežju je bila tropa ovac, ki so čakale, da jih vkrcajo v ladijo. Naše so brez rogov, te pa so imele kratke zvite rogove. Na hrbtu so bile znamenovane z rjavo barvo, kar pomeni, da jih je nekdo kupil. Peljale se bodo v Pulj, kjer pridejo mesarju v roke. Živalca mora zapustiti solnčne livade, ki se je pasla po njih ob vznožju zlatega Mosorja ter se upótiti v smrt. Poezija in resnica! Da bi čredo spravili v ladjo, so naredili most in jo zagnali nanj. Ker je bila ladja velika in mnogo višja nego obrežje, je morala stopati drobnica navkreber, kar pa v začetku ni šlo prav lahko. Poganjali so jo in poganjali, toda nikamor se ni hotela premakniti; držala se je skupaj, tiščéča glave k tлом, kakor da bi slutila, kaj jo čaka. Po mehkem hrbtišču so pele tudi batine, ki jih je nedolžna žival potrpežljivo prenašala, a naprej ni hotela stopiti na noben način. Slednjič dobi ena pogum, da se spusti po mostiču, za njo gre druga, tretja in vse po vrsti dalje ter

vedno hitreje. Ovca ima namreč lastnost, da rada stori to, kar vidi pri svojih tovarišicah. V planinah se je že zgodilo, da je poskakala vsa čreda v prepad, ako je zdrčala na opasnem kraju ena navzdol. Temu je seveda kriv zanikrni pastir, ki ne odvrta živine od nevarnosti. Gledajoč, kako so hitele ovce v ladjo, sem imel pred seboj živo sliko onega svetopisemskega prizora, ko so korakale živali v Noetovo barko, da se rešijo občnega potopa.

Zanimali pa so me tudi možje, ki so spravljali ovce v ladjo. Bili so skoro tako oblečeni kakor Turki, da bi jih na prvi pogled lahko zamenjal z njimi. Glave so jim bile ovite s širokim pisanim robcem, podobnim turbanu. Okoli ledij so imeli rdeče pasove, nosili široke višnjeve hlače, pod kolenom zavezane skupaj, na nogah pa zakrivljene opanke. Po križu doli jim je visela zadrgnjena vreča, slična turistovskim nahrbtnikom, obšita s pisanimi trakovi. To so Vlahi, krepek slovanski narod, prebivajoč v srednji Dalmaciji. Ločijo se s svojo postavo, nošo in značajem od vseh drugih Dalmatincev. Rasti so čvrste in lepe, da slove zaradi tega po vsej deželi. Največje tovore, ki bi jih kdo drugi še ne privzdignil, nosijo na plečih brez posebnega truda. Privajeni že od mladih nog raznim vremenskim nezgodam, ko morajo hoditi kot pastirji za ovcami in kozami, si utrdijo telo, da jim skoro nobena reč ne škoduje. Poleg tega žive zelo priprosto. Njih glavna hrana je kruh, mleko in sir, le ob večjih praznikih si privoščijo kaj boljšega. Poštenje in pravica sta jim nad vse; tudi gostoljubnost se med njimi ne pogreša, le zamere ne morejo pozabiti zlepa ter iščejo prilike, da se maščujejo. Jezik govorijo hrvaški, a jako čist in pravilen.

Kolikor mi je ostalo še v Spljetu časa, sem ga porabil za obisk arheološkega muzeja, ki se

nahaja ob vzhodni strani Dioklecijanove palače poleg vrat „Porta argentea“. Oskrbnik muzeja, monsignor Franc Bulić, je za stare krščanske spominke, ki so se izkopali v Spljetu in v bližnjem Solinu, to, kar je Gian Battista de Rossi za rimske katakombe. Oglejmo si nekatere predmete, razstavljene v znameniti zbirki! Pred vhodom v prvo sobano vidimo kamenito krsto z upodobljenim dobrim pastirjem, dalje nagrobni spominek z grškim napisom in še nekaj drugih reči. V prvi sobani nam pokažejo takozvani Dioklecijanov sarkofag, okrašen z reliefnimi podobami. Potem pridemo do silno stare, iz črnega mramorja izklesane egiptovske sfinge brez glave, ki trdijo o njej, da je iz 16. stoletja pred Kristovim rojstvom. Takrat je baje vladal kralj Amenhotep, čigar ime so iztuhtali učenjaki iz vdolbenih znamenj. Preiskovavcem se je posrečilo, da so dognali tudi druge napise, ki so začrtani v sfingi in v njenem podstavku. Čita se približno takole: „Dobri bog nam je podaril življenje, on je gospod prestolov in gospod nebes, ki tehta srca in deli človeku bogastvo . . .“ Iz prve sobane, kjer vidimo še več drugega, stopimo v drugo. Tu so razstavljene najrazličnejše starine, ki so se našle med podrtijami, kakor: sohe malikov, kamenita kladiva, steklene in lončene posode, svetilnice, nakitja, denar itd.

Leta 1894. so se zbrali v Spljetu evropski starinoslavci, da se posvetujejo, kako bi uspešneje delovali v svoji stroki. To je bil prvi zbor ali mednarodni kongres krščanskih arheologov. Monsignor Fran Bulić je pozdravil zborovavce v latinskem jeziku in potem se je vršila volitev odbora. Za predsednika je bil izvoljen Nemeec monsign. dr. de Waal, za prvega ter drugega podpredsednika pa monsign. Franc Bulić in dr. N. Müller; dr. A. Neumann, dr. L. Jelić in dr. Marucchi so bili iz-

brani za tajnike. Iz Spljeta so se odpeljali v šest kilometrov oddaljeni Solin (Salona), sloveč zaradi mnogih spominkov, ki so se izkopali na ondotnem prostoru. Kongresisti so po tridnevnem posvetovanju sprejeli v zadnji seji več predlogov, ki naj bi bili merodajni pri preiskovanju starinskih pomnikov. Naj priobčimo tukaj nekaj važnejših sklepov:

1. Zbor želi, da bi se vsi pomenljivi starokrščanski napisi, ki so se našli v naši državi, priobčili s slikami v knjigi z imenom „Corpus inscriptionum“ ali s sličnim naslovom.

2. V bogoslovskih semeniščih naj se razlaga krščansko starinoslovje kot učna tvarina.

3. Po mestih naj se ustanovijo muzeji, osobito je prositi vladu, da sezida muzej v Spljetu, kjer naj bi se hranile solinske in druge starine, najdene v Dalmaciji. Muzej naj nadzoruje v to postavljeni ravnatelj.

4. Jugoslovanski akademiji v Zagrebu se izreka prošnja, da naj se zavzame še živahneje za starinoslovje ter oskrbi izdajo starokrščanskih napisov, a ne samo za Hrvaško in Dalmacijo, temveč za vse balkanske dežele.

Velepomenljivi shod je pokazal pot glede arheoloških preiskovanj in upati je, da se bo tudi delovalo na podlagi začrtanih predlogov.

Opoldne smo se v hotelu Troccoli na Gospoškem trgu sešli z dunajskima dvema tovarišema, govorili o lepi legi mesta ter o njegovih znamenitostih, toda čakalo nas je še nekaj posebnega: obisk Solina in njegovih glasovitih razvalin. Vsak kolikortoliko izobraženi tujec, ki pride v Spljet, si vzame čas, da si ogleda porušeno zibelko iz prvih krščanskih časov. Določili smo, da se popeljemo tja s popoldanskim železniškim vlakom.

Bila je ravno nedelja in na kolodvoru se je kar gnetlo ljudstva. A „starinarji“ smo bili samo mi, vsi drugi so porabili lep popoldan za zabavni izlet v okolico, kakor je pri meščanih navada. Pozna se, da smo med vročekrvnim južnim narodom. Pri nas se pomenkujemo bolj mirno, tukaj pa čuješ glasno govorjenje in celo vpitje, da premišljuješ, kdove o kako važni zadevi se razpravlja, četudi so same navadne reči. Vrh tega spremlja konverzacijo živahna ponaša z rokami, kakršne nismo zmožni mi, ki prebivamo v hladnih severnih krajih. Ne rečem, da bi ne vplivala na duhove tudi goreča vinska kapljica, ki razvezuje jezike in taja srca, posebno še zato, ker ima dalmatinsko vino vso drugačno moč nego naš dolenjček.

Železnica, ki smo se peljali po njej, veže Spljet s trgovom Kninom v daljavi 132 kilometrov. Pri Perkoviču se odcepi od železnice druga proga proti mestu Šibeniku. Mi smo izstopili takoj na prvi postaji Solinu in tudi večina izletnikov je zapustila tukaj vlak, ker je bil danes semenj v Solinu. Gledal sem, kje opazim častite starokrščanske podrtije, a ničesa ni videti. Povsod je sicer dosti zidovja, ki pa ni drugega nego kamenita ograja, ki so z njo zavarovani vinogradi. Ubrali smo pot po zaprašeni cesti in korakali dobro četrt ure, da smo dospeli do prvih hiš. Srečavali smo mnogo kmetskega ljudstva, ki se je vračalo s semnja proti domu. Nekateri so šli peš, drugi so se peljali na vozovih in se v naglem diru podili mimo nas; najbolj originalni so bili jahači, sedeči na konjih, mulah in oslih vse vprek. Pri nas jaha konja navadno samo eden, tukaj se mi je pa zelo imenitno zdelo, da sta sedela na njem oče in sin, na bolj močnih vrancih so dobili

celo trije prostor, tako da je bilo zasedeno vse hrbtišče in da je moral biti na skrajnem koncu sedeči jezdec precej oprezen, ker bi se sicer prav lahko prevrnil znak na cesto. Možaki nosijo hlače, ki so po nogi navzdol vedno ožje, oblečeni so v kratkih jopičih, prevezani s širokim pasom in pokriti z okroglo čepico. Ženske so sedele na mulah in oslih ter imele poleg sebe prazne košare, znamenje, da je spravljeno vse v denar, kar so nesle na prodaj. Glava jim je bila pokrita s širokim belim robcem, ki je še posebej čepela pod njim mala kapica. In da povem vse, moram dostaviti, da je imela vsaka čez ramo obešeno pisano torbo; v njej so bile shranjene bržkone razne drobnarije.

Sedaj smo prišli k hišam, kjer je bilo polno naroda. Tako mnogovrstnega in živahnega semnja še menda nisem videl v življenju. Prodajale so se vse mogoče reči, a jih ne bom našteval; dosti je bilo takih predmetov, ki jih pri nas ni dobiti. Tudi živine je bilo na izbero: malih konj, sivkastih krav in ne navadno velikih koz. Umikali smo se na vse strani, s silo rili skozi množico ter klicali drug drugega, da se nismo izgubili. Ker potrebuje toliko ljudi dosti živeža, so klali kozličke kar poleg prodajalnic. Na več krajih je bil zakurjen ogenj, ki so pekli cele jance na njem, ob cesti pa so stale dolge mize. Poleg je sedelo vse natlačeno gostov, ki so se krepčali s pečenko in pili črno vino. Da je bilo mnogo petja in vpitja, se razume po sebi. Pri eni mizi so prepevali veseljaki narodno pesem:

Čija li je taraba,
Čija li su vrata,
A čije je ono luče
Što kroz pendžer guče?

Mamina je taraba,
Tatina su vrata,
A moje je ono luče,
Što kroz pendžer guče.

Preskučiču taraba,
Razvaliču vrata,
Poljubiču ono luče,
Što kroz pendžer guče.

Glejte, saj to ni tako siromašno ljudstvo, kakor bi človek mislil! Toda vpoštevati moramo, da je semenj samo enkrat ali kvečjemu dvakrat na leto, drugače pa samo trpljenje in večkrat celo pomanjkanje najpotrebnejšega. Kdo bi torej ne privoščil ljudstvu, da pozabi vsaj za hip vsakdanjih skrbi in težav življenja! Za en dan zabave ga čakajo meseci trdega dela. Radi bi bili prisedli tudi mi k veselim ljudem in se zabavali med njimi, ako bi ne bili imeli važnejšega opravka. Prišli smo le slučajno k narodovemu shodu, naš pravi namen je bil ves drugačen. Kje so solinske starine?

Zapustivši vrišč, vprašamo pri prodajalcih, ki so imeli razstavljeno svoje blago ob koncu tržnega prostora, kje je pot k razvalinam? Velijo nam, da naj gremo nekaj časa navzgor in potem naj zavijemo na levo. Stopili smo po malem klancu ter došli na poševno ravnino, kjer se nam odpre lep pogled proti gorovju. Ob severozapadni strani se vzdiguje Kozjak, ob vzhodni pa Mosor. Med njima se vzpenja cesta v ovinkih više in više proti trdnjavi Klišu (Clissa), gospodujoči v sredi skalovja. Nekdaj je bila važnega pomena, ker je zabranjevala sovražniku vhod od morja v notranjo Dalmacijo; tudi sedaj še stoji na braniku, čeprav nima več one veljave kakor ob času starih Benežanov. Mimo nje vodi cesta v mesto Sinj, toda mi smo krenili na kamenito poljsko pot, ki naš pripelje do ostankov porušenega Solina.

Ob desni in levi se vrstijo nasadi vinske trte, smokve in oljke. Debele črne jagode zrelega grozdja, klanjajočega se proti tlom, in rumenkaste smokve, viseče na vejah, delajo popotniku skomine, obujajoč mu želje, da bi odtrgal kaj malega, a prihaja mu na misel, da je to žlahtno sadje tuja lastnina. In če bi ga tudi premagala izkušnjava, da bi iztegnil roko po pre-

povedanem sadu, ne bi mogel prav lahko blizu. Ondotni posestniki niso tako brezskrbni, da bi ne varovali svojega imetja. Mi, ki imamo dovolj lesa, gradimo vrtove s plotom, tukaj pa je okoli vinogradov zid iz nanošenega kamenja, ki zabranjuje oškodovanje sladkega pridelka. Vrh tega je ves zid zarastel s trnjem, da imaš takoj krvavo roko in raztrgano obleko, ako bi izkušal priti čez ograjo. Najbolje je torej, da greš lepo mimo in se zadovoljiš s tem, kar vidiš, ali pa, da se v slučaju hujše izkušnje tolažiš z lisjakovim izrekom: Grozdje še ni zrelo.

Hodili smo nekaj časa semintja, sedaj navzgor, sedaj navzdol, ter iskali sledov podrtij, a ničesa nismo našli. Čudno se nam je zdelo, da ne pridemo do kakęga znamenja, ki bi izvedeli po njem, kje se nahajamo. Mislili smo vzeti vodnika s seboj, toda ker se je nam reklo, da so ondi, kjer so odkrili važnejše starine, napisi, ni bilo treba skrbeti za kažipota. Ustavimo se nekaj minut in ogledujemo kraj, kamor smo prišli iskat ostanke starodavnega mesta. Velik, zmerno napet prostor med Kozjakom in morsko obalo, lepa lega, dokaj vzvišena nad morjem, pod nami v zelenju skrite naselbine, poleg nas ograjeni vinogradi, razno grmovje in med njim kamenite steze: — tako približno izgleda okolica, kjer je stal Solin. Kmalu smo se namreč prepričali, da že stopamo po oni zemlji, ki ima tako slavno preteklost. Ali je to mogoče? Tukaj, kjer so sedaj zarastle groblje in plitve dolinice, tukaj, kjer ni sledu o kakem človeškem bivanju, pač pa se grejejo kače na solncu in skrivajo martinčki med kamenjem, tukaj naj bi bilo kdaj obljudeno mesto? Da, prav tukaj je bilo, tu so stali njegovi stolpi, tu so se vrstile druga za drugo starorimske palače, tu se je vzdigovala častita krščanska bazilika, toda vse je izginilo s površja. Prišli

so sovragi in v tla pomandrali močno zidovje, da skoro ni ostal kamen na kamenu. Še enkrat bi vprašal: Ali je to mogoče? Da, vse je izginilo s površja, kakor da bi bil veter odnesel; ohranil se je samo prazni prostor, ki se mu pozna, da je bil zaradi lepe lege nalašč izbran za zgradbo mesta; ohranila se je samo slikovita okolica, ki jo obrobuje na južni in zapadni strani še danes Jadransko morje, stražita pa jo ob severu ter vzhodu Kozjak in Mosor. Barbarstvo je uničilo delo človeških rok, a ni moglo razdejati božje narave.

Prvi napis, ki smo ga čitali na podrtijah Solina, se glasi: „Coemeterium legis sanctae christianae martyrum.“ Pove nam, da se nahajamo na kraju, posvečenem s krvjo mučencev. Sedaj vlada tu že dolga stoletja mir. Ni več ne preganjavcev in ne preganjanih, vse je minilo, prijetno in neprijetno. Skupna slika, ki jo imaš pred očmi, ni drugega nego velikansko grobišče, ki kraljuje na njem smrtna tišina.

Odprimo zgodovino, da izvemo kaj več o glasovitem mestu!

51.

Solin (Salona) je bil ustanovljen v prastari mi-
 nični dobi. Ko so ga dobili Rimci v oblast, so naredili
 iz njega močno utrjeno kolonijo, pristanišče za ladje
 in arzenal. Ob času velike državljanske vojske (48 pred
 Kristom) se je moralo dognati, kdo bo gospodoval
 v Rimu, Pompej ali Julij Cezar. Solin se odloči zoper
 Pompeja ter prestopi na stran Julija Cezarja, onega
 mogočnjaka, ki se trdi o njem, da je „največji Rim-
 ljan“, ker menda ni bilo ne pred njim in ne za njim
 rimski državi moža, ki bi bil toliko storil, kakor on.
 Oktavij, Pompejev vojskovodja, je mesto dalj časa
 oblegal, pa ga ni mogel premagati. Pripovedka go-

vori, da zaradi tega ne, ker so se pogumne Solinke preoblekle v furije, hodile po zidovju s plamenicami v rokah in prišle celo v rimski tabor, kjer so se jih Oktavijevi vojaki tako prestrašili, da so zbežali. Krasna lega Solina je cesarju Dioklecijanu tako godila, da si je sezidal v bližini mesta palačo, ki smo že obširneje govorili o njej, in prebival v njej od časa, ko se je odpo-vedal rimskemu prestolu, do svoje smrti (305—313). Ko je napočila za vladanja Konštantina Velikega (324—337) kristjanom prijaznejša doba, se je dvignila tudi v Solinu krščanska cerkev iz tal. A ne smemo misliti, da se je ustanovila šele takrat cerkvena občina. Zgodovinarji poročajo, da je bil ondi že mnogo prej škof sv. Dujmo (s. Domnius), čigar ostanki počivajo v spljetski stolnici; med Spljetom in Solinom pa mu je postavljena ob cesti kapelica. Tudi iz tega, ker je bil Dujmo ali Doimo baje učenec sv. Petra, se sklepa lahko na starost solinske krščanske srenje. Toda s preseljevanjem narodov so prišli hudi časi v deželo. Leto 535. so opustošili Solin Goti, dobrih sto let pozneje pa so ga razdejali Obri (639). Prebivavci so bežali na otoke Jadranskega morja ter se potem, ko je odšel sovražnik, vrnili nazaj v svojo domovino. Ker se niso mogli naseliti v solinskih razvalinah, so se utaborili med zidovjem Dioklecijanove palače, da bi se mogli lažje braniti sovražnikom. Kraj se je začel od tega časa zvati Spljet ali Split (Spalato, Spalatro). Ime bržkone ni drugega, nego okrajšana beseda iz „Salonae palatium“.

Po sebi je umevno, da ti dogodki niso bili brez vpliva na cerkvene zadeve. Približno takrat, ko je bil Solin porušen, so prišli Hrvatje v Dalmacijo, in zgodovino- pisce trdijo, da so tudi Hrvatje, takrat še neverniki, pripomogli k razdejanju mesta. Papež Ivan IV. (640—642) pošlje opata Martina v Dalmacijo, da bi

tolažil stare tamošnje prebivavce, ki so mnogo trpeli v vojski in ki sedaj, ko jim je bila cerkev podrta, niso imeli pripravnega kraja za službo božjo, poleg tega naj bi izkusil še Hrvate pridobiti za krščanstvo. Martin ni razumel hrvaškega jezika in sploh ni imel sreče, učiniti kaj uspešnega. Za njim pride Ivan iz Ravene, poslan po papežu Martinu I. (649—655), rojenem Dalmatincu. Ivan krsti mnogo ljudstva, prestavi škofijsko stolico iz Solina v Spljet ter izpremeni ondotni Jupitrov tempelj, ki se je nahajal v Dioklecijanovi palači, v cerkev blažene Device Marije. Polagoma se je pokristjanila vsa obmorska Hrvaška ter pripoznavała spljetskega nadškofa za svojega metropolita, a Solin se ni več dvignil iz razvalin.

Oglejmo se po njegovem grobišču!

Solinske podrtije se raztegajo od vzhoda proti zapadu v podobi podolgovatega pravilnega četrrokota. Ob severu se vzdiguje nad njimi Kozjak, na južni strani se razgrinja spljetska okolica. Skozi sredo razvalin jih loči zid v dva skoro enaka dela. Sledovi kažejo, da je bilo zidovje okoli mesta dvojno ter zavarovano s stolpi in bastijami. Poročilo, da je imel Solin ladjestajo z arsenalom, si moramo razlagati na ta način, da je segalo morje, sedaj precej odmaknjeno, prav do mesta. Prebivavce je oskrboval z dobro pitno vodo potok Jader, izvirajoč iz zapadnih apnenskih sten Mosorja in tekoč ob južni strani Solina, kjer se je izlival v morje. Tudi Dioklecijan je napeljal vodo (kakor smo že omenili) iz Jadra v svojo palačo. Ohranjenih je devet obokov, ki so služili za njegov „aqueductus“ in ki so jih porabili za sedanji vodovod v Spljet.

Rekli smo, da ima prostor, kjer je stal Solin, poševno lego, ki se vzpenja čisto polagoma v zmerno napetem bregu iz doline proti gorovju. Zato imaš naj-

boljši pregled vseh razvalin od vzvišene severne strani. Ondi stoji majhna kapela; poleg nje se je odkrila obsežna nekropola z mnogimi grobiči, razvrščenimi drug poleg drugega približno en meter pod zemljo. Ako stopaš v severozapadni smeri dalje, prideš v četrti ure do amfiteatra. Vrnivši se ugledaš neka vrata in ne daleč proč osmerooglat baptisterij. Severno od poslednjega zadeneš ob krščansko pokopališče Monastirine z napisom „Coemeterium legis sanctae christianae martyrum“, nekoliko niže pa čitaš „Basilica episcopalis urbana“.

Tu je stala škofijska cerkev. V tleh opaziš nekaj dobro ohranjenega mozaika v podobi kelihov in raznih okraskov. Tudi vidiš starokrščanski simbol, predstavljajoč ribo, tico ter črki alpha in omega. Kdo bi nam neki povedal, je li stala bazilika še pred Dioklecijanovo vlado, ali je bila sezidana pozneje? Ako je bil prvi solinski škof sv. Dujmo učenec sv. Petra, sklepamo lahko brezdvomno, da so imeli Solinci kmalu po smrti sv. Petra svojo cerkev. Čeprav se je obhajala božja služba v prvih krščanskih časih večinoma po hišah in v katakombah, so imeli kristjani davno pred Konstantinom cerkve, ki sicer niso bile povsod velike in bogato opravljene, pa vendar oskrbljene z najpotrebnejšo opravo. V Rimu je bilo že pred četrtem stoletjem več kakor 40 cerkva, nekaj teh je razdejal Helio-gabal (218—222). Takratni običajni izraz „bazilika“ se je sprejel iz grščine in se rabil v pomenu, da se v božji hiši služi kralju vseh kraljev. „*Nostra autem domus orationis domus regia (βασιλική) dicitur, quia in ea Regi regum servitur.*“ Durand. Solinska bazilika se seveda ne prišteva prvotnim apostolskim cerkvam, kakor so bile v Jeruzalemu, Antiohiji, Aleksandriji in Rimu, vendar jo imenujemo lahko posredno od apo-

stolov ustanovljeno, ker je imela apostolskega učenca kot prvega škofa. Črka alpha in omega, nahajajoči se kot sliki v prvih krščanskih cerkvah, se uporabljata še sedaj v pomenu, da je Odrešenik začetek in konec vsega. Podobi ribe in tiče, ki se dobita največkrat v krstnih kapelah, sta v zvezi s tem, kar se godi pri krstu. Tertulijan piše: „*Nos pisciculi secundum I. Chr. in aqua nascimur.*“ Tica pa znači svetega Duha, ki se je prikazal v podobi goloba nad Kristom, ko ga je krščeval sv. Ivan v reki Jordanu.

Blizu bazilike bereš napis „Porta caesarea“ in kmalu potem „Porta suburbana“. Solin je imel namreč štiri velika mestna vrata, poleg njih so stali stolpi kot varihni zoper sovražnika. Vrata nimajo ohranjenih obokov; pozna se le toliko, da sodiš po zidovju, kaj je bilo tukaj. Sploh pa razvaline nimajo velikanskega značaja in tujec pričakuje več, nego vidi. Ni čudo, saj se je sesulo skoro vse v prah. Prvič je moralo biti mesto po Gotih in Obrih grozno razdejano, drugič se ni nihče zmenil za preiskovanje tega, kar je ostalo. Barbarska roka in zob časa sta gospodarila tako kruto, da sta pustila same drobce, in še ti so se polagoma zarastli s travo in grmovjem. Veliko stoletij ni bilo nikomur mar za te groblje; šele v sredi 19. veka se je začelo misliti na izkopavanje. Dr. F. Carrara in F. Lanza sta leta 1847. s svojimi delavci zasadila prve krampe in zastavila prve lopate v trdo rušo ter na dan spravila bogat plen za arheologe. Najprej so prišli na sled stolpom, ki so stali na mestni periferiji, stolpi pa so jim kazali zid, oklepajoč Solin okoli in okoli. Ko se je določil mestni obseg, se je kopalo v notranjih prostorih, kjer se je delo zopet izplačalo z važnim odkritjem. Dobila so se štiri glavna vrata, med njimi so bila vzhodna, takozvana „Porta Andetria“, držeča

proti trdnjavi Klišu (Andetrium), najbolj poškodovana. Dalje se je odkrilo kopališče z osmerokotnim tlorisom, s šesterimi podstavki za stebre, s štirimi izhodi in z vodnjakom, vse krasno izdelano. Od leta 1872. do 1883. je vodil izkopavanja konservator prof. M. Glavinić, sedaj nadzoruje dela monsign. F. Bulić. Ako želiš videti, kaj se je našlo, obišči spljetski muzej, kjer so hranjene vse znamenite starine.

52.

Tačas, ko smo ogledovali razvaline, se nam pridruži mož domačin in pokaže reči, ki jih je on sam našel med kamenjem. V zavitku je imel bronasto zaponko, podolgovat, prevotljen košček višnjevega stekla, koščeno iglo in 25 komadov bakrenega denarja. Poslednji je bil zelenkaste barve, ker se ga je držala „pátina“, t. j. ona kemiška prevlaka, ki nastane vsled vpliva zraka in vlažnosti na bron ter se prime najrajši starih zvonov in starega bronastega denarja. Lahko bi bil dvomil, je li vse pristno, kar mož razkazuje; le zaradi denarja ni bilo nobenega pomisleka, ker se je iz upodobljenih glav in iz latinskih napisov sklepalo, da je drobiž starorimskega izvira. Obrazi imajo značilni profil Rimljanov, na glavah se opazijo krone z zobčatimi konci, okoli robov pa krožijo črke. Na enem penezu se čita popolnoma razločno beseda „Constantinus“, kar je najboljši dokaz o pristnosti denarja. Dobil sem za majhno vsoto moževo zbirko, ki jo hranim sedaj v spomin na obisk Solina ter čakam prilike, da jo dam kakemu večjemu starinarju v presojo. Žal, da je umrl tačas numismatik Ivan Šafer, župnik v Dupljah nad Kranjem. Pri njem sem videl svojedobno lepo število rimskega denarja ter občudoval njegovo znanost v tem

oziru. Treba se bo torej ozreti po kom drugem, ki se razume v tej stroki.

Vračajoči se ob zapadni strani podrtij proti cesti, pridemo v tako goščo, da smo se komaj prerili skozi njo. Največ je bilo trnja, ki nas je popadalo in bodlo ob vseh straneh ter zapustilo tudi nekaj sledov na obleki. Nihče ni vesel opraskanih hlač, zato jih tudi jaz nisem bil, a tolažila me je misel, da imam pri sebi sukanec in šivanko. Popotnik vidi o taki priliki, koliko je vredna mala, pa vendar v sili zelo potrebna krojaška priprava, da se z njo lahko škoda poravna brez tuje pomoči.

Po mnogih ovinkih pridemo v bližini kolodvora zopet na prosto. Najrajši bi se bili takoj odpeljali v Spljet nazaj, toda ker ni odhajal noben vlak, je bilo treba iskati voza. Oddaleč se sliši petje, prihajajoče od one strani, kjer se vrši današnji semenj in kjer smo videli že poprej nekaj omnibusov. Z upanjem, da se dobi ondi prav gotovo prostor na vozu, hodimo zopet četrť ure, da pridemo do sejmišča. Ker se je naredila noč, ni bilo več prodajavcev in kupovavcev, zato so bile pa pivnice toliko bolj polne. Poleg ceste so čakali trije pokriti „lojtrniki“, da peljejo izletnike nazaj v mesto. Aha, sedaj smo na trdnem! Na vprašanje, ali lahko sedemo v voz, odgovori deček, ki je pazil na konje, da naj si kar izberemo prostor. Bilo je pet vrst sedežev, vsak sedež za štiri osebe. Uta- borili smo se jako dobro v sredi voza in se pogo- varjali, kako se prileže počitek po toliki hoji in kako prijetno bomo drdrali proti Spljetu. Toda prišlo je drugače.

Ko sedimo dalj časa sami v vozu, udari fant ob zvonec, viseč ob strani visoke ročnice. To je bilo prvo znamenje za odhod, a nikomur ni bilo mar zanj,

vse se je še zabavalo pri sladki kapljici. Postajali smo nevoljni, češ, zakaj da moramo tako dolgo čakati, dečko pa se ni zmenil za naše opazke. Za dobro četrto ure udari zopet na zvon, in to pot dvakrat zapored, kar je pomenilo, da naj se vsak podviza, zagotoviti si prostor. Tedaj so začeli dohajati izletniki v voz, in ko nas je bilo že dovolj, so hoteli še prisesti novi prišleci. Vedno bolj smo se stiskali skupaj, da se je že težko sedelo, pa še jih je stalo nekaj zunaj, ki so zahtevali sprejema. Zvon zapoje v tretje, in sicer trikrat eno za drugim, opozarjajoč, da se odpeljemo. Vse je bilo pripravljeno. Samo voznik še ni prišel, kajti fant je bil le njegov „adlatus“. Gospodar vprege se je zamudil v gostilni, kjer je danes tako prijetno, in zato smo morali čakati na njegovo milost. Ko pride, se začnejo trije zunaj stoječi pritoževati, da ni več prostora v vozu, kam hočejo iti v temi, ali bodo morali tukaj ostati do jutra itd. Ker so bili bržkone voznikovi prijatelji, jim je hotel voznik na vsak način ugoditi. Pride torej k nam, da ogleda svoje pasažirje, kakšni ljudje da so. Vse je poznal, samo nas treh ne, zato je bila hitro sklenjena sodba. Veli nam, naj izstopimo. Mi, ki smo bili prvi v vozu, naj bi se morali umekniti onim, ki so prišli zadnji in pravzaprav že prepozno! Kdo bi prenašal ravnodušno tako krivico? Odločno smo oporekali zatrjujoč, da smo tukaj in da tukaj ostanemo in da se nikomur ne umaknemo in da nas ne spravi iz voza nobena sila. Toda gospodar se ni zbal protesta. Kaj mi more storiti tujec, si je mislil ter nam odgovoril, da ne pomaga kratkomalo nobena beseda in da je najbolje, ako izstopimo zlepa, sicer nas iztira. To je bilo prehudo. Trgovec z Dunaja, že itak živahne sangvinične narave, postane jako nervozen zaradi takega razžaljenja. Zahteval je, da mu mora

povedati voznik svoje ime, grozil mu s policijo itd. Škoda za besedo in jezo, ker nista razumela eden drugega, Hrvat ne Nemca in Nemec ne Hrvata. Dunajčanov mirnejši tovariš dr. S. je pregovarjal svojega prijatelja, naj se ne razburja tako zelo, naj pusti moža v miru, bomo že prišli v Spljet, akoprav je noč, saj pet ali šest kilometrov ni kdove kaka daljava. Tedaj se pomešam na trgovčevo željo še jaz vmes in pojasnim vozniku naš težavni položaj, a nič ni izdalo. Vzbujala se mi je misel, da bi začel govoriti ostreje, pa še danes se mi dobro zdi, da sem se premagal. Z vinjenim človekom se ni varno prepirati, kajti pijača ga dela toliko bolj razdražljivega. Naj me sune ali mi da zaušnico, ali se bom tepel z njim, in če ne, kje se bom pritožil?

Omnibus se je odpeljal in mi smo stali v temi sredi ceste. Smatrali smo se za nekak izvržek ter pre-mišljevali, kam pride čestokrat človek, hlepeč po idealih. Ves ljubi popoldan si nismo privoščili toliko počitka, da bi se bili pokrepčali s kakim prigrizkom ali s kapljico vina, ker je bilo vse naše mišljenje v Solinu ter njegovih razvalinah, in sedaj bomo morali vkljubu utrujenosti več kot eno uro tolči trdo cesto, preden sedemo k mizi. Veseljaki pa, ki so se zabavali ves popoldan pri jedi in pijači, sedé brezskrbno v vozu, izbijajo šale in se gotovo še norčujejo iz nas, češ, kako smo jih postavili izpod strehe na cesto. Huda je bila sila, toda ravno v sili se človeku čestokrat oglasi pogum, ki bi ga sicer ne imel. Kaj za to, saj nam je Bog dal zdrave noge in vrh tega smo trije, da se bomo lahko branili, ako nas kdo napade. Jeza se nam izpremeni v stoično ravnodušje, ki nas vzpodbujaja k vztrajanju do konca, in polagoma se nam vrne celó dobra volja, četudi smo taveli po temi.

Sedaj se začuje za nami ropot in peketanje konjskih kopit, prihajajoče vedno bliže. Treba se je izogniti ter poiskati varnega kraja v cestnem jarku. Kmalu se zasveti luč. Mimo nas zdrči dolg in visok voz, napolnjen z izletniki, ki si dajejo duška s petjem in ukanjem. Gorje mu, kdor bi ne imel časa, umekniti se divjemu diru, zmečkan bi ležal pod kolesi. Za prvo kmetsko vprego prihrumi druga, ravno tako dolga in visoka ter do cela natlačena z veselimi ljudstvom. Za drugo zropota po kratkem presledku tretja in tako je šlo „quadrupedante sonitu“ vso pot notri do Spljeta. Ker je vmes švignil mimo nas še kak izvošček, ni ostalo drugega, nego stalno se naseliti v jarku poleg ceste. Sreča, da je cesta ravna in da se ni bilo treba ogibati bregov, kajti ob visokih nasipih bi se bila lahko primerila kaka nesreča. Tudi pokalo je za nami, kakor da bi streljali z možnarji. Solinci so namreč, da proslave kolikor mogoče častljivo smajni dan, izpuščali rakete, ki so frčale visoko v zrak ter se ondi z mogočnim pokom razpršile v raznobarvne otrinke. Ako prav je bil ta pogled v nočni temini nenavadno lep, nas trudne popotnike ni prav nič zanimal; imeli smo edino željo, da pridemo prejkoprej pod gostoljubno streho.

Po preteku ene ure, ki je bila silno dolga, dospemo do prvih hiš v Spljetu. Poleg prižganih svetilk, ki so toliko prijazno gorele, kolikor dalj smo poprej tavalili v temi, zavijemo proti mestnemu parku in pridemo pozno zvečer v svoje gostišče na Gosposkem trgu. Tu smo našli potrebno okrepčilo, a prilegalo se nam ni posebno, ker je bila utrujenost prevelika.

Na solinskem grobišču je stala poleg kamenite steze velika oljka, raztegajoča svoje veje široko na okoli. Vzpnem se proti drevesu, ki nam velja na pol

sveto, in odlomim vejico, da bi jo imel za spomin na ondotni obisk. Skrbno sem jo varoval na potu in prinesel srečno domu. Ko sem prišel na Kranjsko, vprašal me je marsikak znanec, čemu da mi je oljka, ko je že davno minila cvetna nedelja. Odgovoril sem: „Ako je minila, upajmo, da nam Bog da učkati ono prihodnjega leta.“ Toda ne hranim je samo zaradi cvetne nedelje; kadarkoli jo pogledam, me domisli solinskih razvalin in tiste usodne ponočne poti, ko sem hodil v cestnih jarkih z njo v roki.

53.

Po dobro prespani noči smo se vzdignili drugo jutro zgodaj iz ležišča, ker je odhajala Panonija, ki smo se peljali z njo v Zader, že ob petih iz spljetske luke. Vsi smo bili vedrega duha in tudi dunajski trgovec, ki se je bil prejšnji večer hudo razburil, je dejal, da mu ni žal zaradi snočnjega neprijetnega dogodka ter dostavil: „Probieren geht über's Studieren.“

Panonija je izmed najboljših parnikov hrvaško-ogrskega parobrodnege društva. To društvo, ki ima svoje središče na Reki, se je ustanovilo s kapitalom nekaterih hrvaških podjetnikov, med njimi zavzema tudi Slovenec Josip Gorup časten prostor. V malo letih se je tako povzdignilo, da poseduje sedaj že lepo brodovje, ki šteje 25 parnikov. Poznajo se po dimniku s širokim rdečim pasom in z belo peterooglato zvezdo v sredi. Prvotni namen družbe je bil, da bi posredovala samo vožnjo na otoke, toda zaradi ugodnih razmer se je razširil njen delokrog na vso Dalmacijo. Ko vozi Lloyd le z enim parnikom iz Trsta v dalmatinska pristanišča, brodari hrvaško-ogrsko društvo s štirimi (Gödöllö, Hegedüs, Pannonia, Villa). Poleg tega je v

zvezi z vsem istrijskim obrežjem in si lahko šteje v zaslugo, da dobivajo nekdanji pozabljeni kraji Istre in Dalmacije novo življenje.

Počasi se je iz vida odmikal Spljet, ki ga čaka gotovo še lepa prihodnost. Že sedaj je v trgovinskem oziru glavno mesto dalmatinske kraljevine; ko pa se zgradi velepomembna železnica, ki ga bo vezala neposredno s Sarajevom, tedaj pridejo zanj lepi časi. Zvezan je sicer z glavnim mestom Bosne, toda kako? Ako hočeš priti iz Sarajeva v Spljet, se moraš pripraviti na dolgo potovanje po suhem in po morju. Najprej se je treba peljati čez Mostar na Metkovič, daljava iznaša 178 kilometrov. V Metkoviču, malem mestu brez vsega pomena, poprej daleč od prometne zveze in tudi sedaj brez upanja posebne prihodnosti (močvirni in mrzlični kraji na obrežju Neretve), vstopiš na parnik, ako si sploh tako srečen, da ga oni dan dobiš. Potem se pelješ še ves dan z ladjo, ki ostaja, preden dospe v Spljet, v vsakem večjem kraju, enako potovki, oglašujoči se skoro v vsaki hiši. Toda ko se dogradi železnica — upajmo, da kmalu — se bo prišlo iz Sarajeva v Spljet v kakih dvanajstih urah. Sedaj piha hlapon od bosenske metropole do Bugojna v dolini Vrbas; treba je še prodreti naprej proti Dinarskim planinam in kmalu smo v Spljetu. Čudno je, zakaj da ni vodstvo naših železnic takoj po zasedbi Bosne in Hercegovine mislilo na to velevažno zvezo in da je gradilo rajši progo v obskurni Metkovič nego v lepo, zdravo in živahno mesto ob vznožju zlatega Mosorja. Tako dela nesrečna politika. Dalmacija, pastorka med avstrijskimi kronovinami, je ostala pastorka; morebiti se popravijo v bodočnosti napake, ki so se nad njo zagrešile.

Rad bi se bil oglasil v mestu Trogiru, čigar baziliko prištevajo najlepšim cerkvam dežele, toda Pano-

nija ni hotela nikjer počakati in tako ni ostalo drugega, nego zadovoljiti se s pogledom na obrežje. Ko smo pripluli mimo malih otokov, nam pokaže eden izmed pomorščakov glasovito predgorje Planko ali Pločo, ki je ob času viharjev zelo nevarno. Planka sega v podobi pravokotnega kolena v morje, vsled tega se zaganjajo vetrovi ob času nevihte z besnečo silo v skalnate stene. Gorje ladji, ko bi jo potegnil ondotni vrtinec k sebi!

Ker smo se precej oddalili od suhe zemlje in ni bilo videti nobene posebnosti, sem se zabaval s parnikovo opravo. Ob vnanjih straneh so bili privezani čolni, pripravljeni v to, da bi ob katastrofi služili kot skrajni pomoček za rešitev. Grozen bi bil trenotek, ko bi se nam reklo: „Hitro v čolne, da se rešite smrti!“ Vse bi hitelo plašno skupaj in drlo v zadnji prostorček, ki mu more še oteti življenje. Na notranjih parnikovih stenah visijo okrogli, vencem podobni pasovi, ki držé potapljajočega ponesrečenca nad vodo, ako dene tak pas okoli sebe. Ob onem koncu ladje, ki reže valove, sta bili pripeti dve velikanski sidri. Sidro se imenuje v navadnem govoru maček ter se rabi na morju, ako bi ladja ne mogla priti do varnega obrežja. Pripeto je na močnem vretenu, ki se spušča z njim v globočino, kjer se ujame med skalovjem in obdrži parnik na trdnem stališču. Iznad ladje se vzdiguje visoko v zrak okroglo deblo, spodaj močno, proti vrhu pa vedno drobneje. Ob njegovi spodnji strani je pritrjen zvonec, z njim se dajejo določena znamenja; v višini je obešena svetilnica, ki gori po noči, da se vidi daleč okoli. Iz spodnjih prostorov ladje, kjer so stroji, obednice in spalnice, so napeljane široke cevi, ki molé daleč nakvišku, da bi jih imel pri površnem pogledu za dimnike. Pravzaprav so pa odvodniki, ki odvajajo

iz pritličja slabi zrak, zgoraj pa sprejemajo s svojimi širokimi, odprtimi konci sveže sapice ter jih pošiljajo navzdol. Ako pogledaš sredi parnika v njegov spodnji, s steklom pokriti oddelek, vidiš polno strojev, lično osnaženih, da se kar leskečejo. Proti tebi puhti vročina, osobito ako so steklene zatvornice odprte; vse se giblje, vse se vrti v spodnjih prostorih, kajti tukaj deluje parna moč, ki žene ladjo naprej. Ubogi uslužbenci, ki morajo vztrajati v taki soparici! Iz visokega dimnika, ki ima zaradi tega poševno lego, da ne vpliva nanj veter z vsò močjo, se vali gost dim, kažoč, da krepko prikladajo „polena“.

Med sopotniki smo imeli tovariša, ki je bil namenjen v Šibenik, od tu pa je mislil pogledati slapove reke Krke. Ko smo bili že daleč od Spljeta, izve šele, da se Panonija ne vkrca v Šibeniku, ampak gre naravnost v Zader. Kaj mu je početi? Uvidevši zmoto, je bil početkoma zelo poparjen kakor vsak, ki mu je nenadoma prečrtan račun. Toda kaj se hoče? Kadar si ne moremo več pomagati, je najbolje, da se vdamo v usodo. Sicer pa ni bila to kdove kakšna nezgoda, saj odhajajo iz Zadra parniki v Šibenik, kamor priplovejo v petih urah. Ne vem, ali se je vrnil mož, neki zasebnik iz Solnograda, v Šibenik in h Krkinim slapovom; več ni zamudil nego en dan, in to se slednjič že pozabi, osobito ako človeka ne kličejo nujna opravila domov.

Tudi v mojem prvotnem načrtu je bil določen en dan za obisk Krkinih slapov, toda opustil sem to misel z ozirom na Dunajčana, ki nista bila tja namenjena. Poglejmo vsaj v duhu kraje, ki se peljemo mimo njih, da se seznanimo še bolj z dalmatinskimi naravnimi lepotami.

Krka izvira z imenom Krkič v obližju mesta Knina ob vznožju planine Dinare. Pot, ki jo preteče od studenca do izliva v morje, je 60 kilometrov dolga. Njeni bregovi so večinoma kameniti; v zgornjem toku, kjer šviga po bistri vodi mnogo postrvi, nanaša gramoz, v spodnjem pesek. Voda narašča tako hitro, da ima pri mestu Skardinu (Scardona) že 300 metrov širjave. Tu je bolj podobna morskemu zalivu nego reki. Zapustivši Knin, teče Krka počasi, semintja celo zastaja in dela tolmune; pozneje se začne prekucavati čez skalovje, si izkoplje pot skozi ozko strugo in ko pride iz nje, se zopet razširi ter se z bobnenjem in gromenjem vali čez mogočne stene, da razmetava vodno silo na vse strani. Prvi veliki katarakt se imenuje Majlanović. Kmalu sledi drugi, ki ni tako znamenit, a nad vse veličasten je tretji, ki mu pravijo Skardinski slap, ker ni prav daleč od mesta Skardina. Krka pada čez petero sten 50 metrov visoko ter dela petero oddelkov ali kaskád. Pod vsako kaskado je jezero, iz njega se vali voda v spodnji oddelek. Prizor je toliko silovitejši, ker voda ni stisnjena v ozkem jarku, temveč buči kot mogočna reka v vsej svoji širjavi čez skalovje. Zračni pritisk in veter mečeta milijone razpršenih kapljic daleč okrog, da ima bližnja okolica vsled tega bujno vegetacijo. Nemci se ponašajo s padom Rena pri Schaffhausenu, hvaleč ga vseppek, o Krkinem kataraktu pa, ki bi ga lahko vzporedili z onim pri Schaffhausenu, je znano tako malo!

Pluli smo naprej med strmim obrežjem na desni med otoki na levi strani. Na visokem hribu se je delala bela cerkev „Madonna del carmine“, a nisem mogel izvedeti pravega hrvaškega imena. Kraji niso goli, ukršne smo videli pozneje od Zadra do Reke, kajti turja nastopa tukaj mnogo mileje nego v hrvaškem

Primorju. Od daleč se začne kazati glavno mesto Zader, ki se vidi, kakor bi se potapljal in zopet vstajalo iz morja. Zvonik stolne cerkve postaja vedno višji, kolikor bolj se mu bližamo. Poleg nabrežja stoji dolga vrsta ponosnih poslopij, pred njimi so zasajeni drevo-redi. Množica ljudi čaka v pristanišču. Eni so prišli na-proti prijateljem, ki jim jih prinese Panonija, drugi pa-sejo radovednost, tretji pa, ki so se postavili prav v prvo vrsto, so običajni in neizogibni fakini, da si česa zaslužijo pri tujcih s kakršnokoli uslugi.

54.

Kdo bi bil mislil, da bomo v Zadru sprejeti s tako častjo! Ob robu nasipa je stala cela truma mladih ljudi, ki so se nam od daleč spoštljivo klanjali in kazali z rokami sedaj na nas, sedaj sami nase, kakor bi bili hoteli reči: Odkod ta sreča, da nas pri-dete obiskat! Videlo se je, kako odrivajo drug drugega, ker hoče biti vsak prvi, da nam poda roko v pozdrav. Čudno, da se ni zgodila pri tem navalu nobena ne-zgoda; prav nič posebnega bi ne bilo, ako bi bil padel ta ali oni iz same navdušenosti in srčnega hre-penjenja čez škarpo v vodo. Parnik se je počasi, a ponosno obračal, da pride do suhe zemlje ter dobi paralelno smer z obrežjem. Še preden so položili pomorščaki mostič, da napravijo zvezo med ladjo in med obzidanim pristaniščem, se je dvignilo nekaj po-gumnejših čakalcev kar v višku k nam, češ: Tu smo na razpolago, karkoli zahtevate, vse smo pripravljene storiti. Slišali so se izrazi: padre, reverende in slični naslovi, kakršne ima olikani Italijan v zalogi. Jaz sem ostal hladen kakor vselej pri takem sprejemu. Kovčeg se mi je zdel tako lahek in ljubek, da ga nisem hotel

izročiti nikomur, in tudi Dunajčana sta bila neobčutna do laške prijaznosti. Samozavedno smo odkorakali po rivi ter se prav nič brigali za opazke, ki jih je cvet mestne mladine pošiljal za nami.

Prišli smo do velike hiše, ki ima, sam ne vem, koliko nadstropij. Nepregledna vrsta oken se raztega po vsej daljavi, širjavi in višavi od prve strani do zadnje, da bi imel dosti opraviti, ako bi hotel vse prešteti. V pritličju so prebite kar cele stene, da dohaja več svetlobe v leskeče dvorane, in čeprav je toliko prostora znotraj, so še zunaj razpete platnene strehe, ki je pod njimi vse polno belo pogrnenih miz za goste. Poslopje, ki govorim o njem, je hotel Bristol. Tu so nas peljali menda v tretje nadstropje in nam odkazali stanovanje. Vse je jako lepo in novodobno urejeno, da bi v malem Zadru ne pričakoval kaj takega. Seveda je Zader glavno mesto Dalmacije in zato mora pokazati, da ni karsibodi. Na obeh straneh Bristola je sezidanih v ravni črti še več drugih palač, ki se jim pozna, da še ne stoje posebno dolgo na tem kraju. Vse imajo obrnjeno glavno pročelje proti morju in vse so zgrajene v velikem slogu, zato je pogled od morske obale res presenetljiv, in popotnik bi kmalu mislil, da je prišel v kako svetovno mesto. Pozneje se kmalu prepriča, da ostale ulice ne izgledajo tako sijajno, kakor novo nabrežje (Riva nuova).

Preden gremo v mesto na izprehod, se ozrimo nekoliko v preteklost, da se seznanimo vsaj za silo z zgodovino Zadra.

Zader je bil nekdanj rimska kolonija z imenom Jadera; ustanovil jo je cesar Avgust, vladajoč ob času Kristovega rojstva. Prebivavci so bajè iz hvaležnosti do cesarja in v proslavo njegove žene Livije sezidali tempelj, ki se je v njem častila boginja Junona. Govo-

rili bomo o omenjenem svetišču pozneje. Ko so v sedmem veku porušili Obri mesto Solin (Salona), je postal Zader glavni kraj dežele. Zelo veliko je trpel za časa četrte križarske vojske l. 1202. Takrat so se navdušili francoski vitezi za boj proti mohamedovcem; ker pa niso imeli ladij za vožnjo čez Sredozemsko morje, so naprosili Benečane, da bi jim pomagali spraviti vojsko v Palestino. Ker so Benečani že od prve križarske vojske živahno trgovali z vzhodnimi deželami, so tudi želeli, da bi ostal Jeruzalem v posesti krščanskih vladarjev. Sklenila se je torej pogodba, po kateri bi križarji nekaj plačali, da bi jih beneška ljudovlada podpirala s svojim brodovjem v vojski zoper Saracene. Polovica vsega plena bi ostala križarjem, polovica pa Benečanom. To ni bil slab račun naroda, hrepenečega le po posvetnem bogastvu. Toda papež Inocencij III., ki mu je bila prva skrb, da se sveti kraji rešijo iz rok nevernikov, ni hotel potrditi pogodbe, sklenjene iz samega benečanskega dobičkarstva. Vsled tega se je vrnilo mnogo križarjev domov, ostali pa, ki so prišli v Benetke, niso mogli dati dogovorjene plače. Tedaj je predlagal vojvoda (dužda) Henrik Dandolo, da naj mu bojevniki križarske vojske pomagajo vzeti mesto Zader, in potem jim rad izpregleda toliko plačila, kolikor jim nedostaje denarja. Križarji, ki jim je bila ponudba všeč, odrinejo takoj z Benečani proti Dalmaciji ter dobijo dne 24. novembra 1202. Zader v svojo oblast.¹⁾ Potem je odjadrala združena križarska in benečanska vojska proti Jutrovemu in zasedla Carigrad, kjer so morali Bizantinci pripoznati takozvano latinsko cesarstvo; toda onega namena, ki so ga imeli, križarji niso dosegli. Prišli niso ne v Palestino ne v Egiptet in v Jeruzalemu so gospodarili še

¹⁾ Jos. Starè: Občna zgodovina III, 143.

dalje neverniki. — Glede zgodovine Zadra še omenjamo, da je mesto mnogo trpelo vsled kužnih bolezni in vsled turških napadov. Ko je l. 1797. prenehala gospodarica morja, beneška ljudovlada, je prevzela Avstrija na podlagi mirovnih pogojev v Campo Formio beneško Dalmacijo, toda lastila si jo je le malo časa. Dobili so jo Francozi ter priklopili ilirskemu kraljestvu, segajočemu od Beljaka do Kotora. General Avgust Marmont, plemenit in pravičen mož, je tu nadomestoval cesarja Napoleona in si prizadeval na vso moč za narodov napredek. V Ljubljani in v Zadru je ustanovil višje šole, spoštoval slovenski in hrvaški jezik, pospeševal obrtnost, trgovino itd. Francoski vojaki so v družbi z Dalmatinci dodelali krasno cesto, ki sega od juga skozi sredo Dalmacije ter je izpeljana tako lepo, da jo občudujejo še dandanes. Po usodnih Napoleonovih porazih je pripadla Dalmacija zopet Avstriji (1814). Da bi se mogel Zader prosto razvijati, so opustili trdnjavo, ki je bil vklenjen z njo, podrli zidovje in na njegovem mestu zasadili drevorede. A tudi sedaj še ni prišel čas, da bi se mogel bolje razvijati, kajti nedostaje mu zveze po suhem. Kadar dobi železnico, tedaj se bo nadejati živahnejšega prometa.

Mesto je razploženo na podolgovatem polotoku. Obdano je z morjem na treh straneh in še na četrti strani sega vanj ozko pristanišče, odločeno za manjše ladje. Prebivavcev nima niti dvajsettisoč vseh skupaj. Mestna okolica je dolgočasna in se nikakor ne more primerjati s krasno lego Spljeta ali Dubrovnika. Ob jugu in zapadu vidiš morje, ob severu in vzhodu pa se širi ravnina, ker so gore pomaknjene precej daleč proč. Zadru je ostal do danes znak beneškega leva, ki se kaže najbolj v govoru. Med meščani se sliši skoro sama italijanščina, da se tujcu dozdeva, da biva

v kakem kraju onstranskega laškega kraljestva, recimo v Rimini ali v Raveni, ki imata približno ono zemljepisno lego kakor Zader.

Najbolj znamenito poslopje je katoliška nadškofijska cerkev, častita romanska bazilika iz 13. stoletja. Zanimiva ni samo zaradi svojega sloga, temveč tudi glede svojega začetka. Ravno ona nesrečna križarska vojska, ki smo poprej govorili o njej, je bila povod, da se je ta cerkev sezidala. Graditi jo je začel beneški vojvoda, stari in že na pol slepi Henrik Dandolo, v zadoščenje za silovitosti, ki so jih zakrivili križarji l. 1202, ko so Zader deloma razdejali. Pravzaprav pa je bila vsega kriva beneška ljudovlada sama, ker je križarje naprosila, da so ji pomagali podjarmiti mesto. Nezgodi, ki je zadela prebivavce po sovražnikovi roki, se je pridružila takrat še druga nadeloga, kuga. Četudi je hudo razgrajala, je vsaj naredila konec vojski. Da bi Benečani nekoliko pomirili težko vest, začnejo zidati cerkev, deloma pa menda tudi v zahvalo, ker se jim je posrečilo dobiti mesto v svoje roke. -- Četrta križarska vojska je torej s krvavimi črkami zapisana v ondotni kroniki. Zader se sedaj ponaša s krasno stavbo, toda pozabil ne bo nikoli, da jo je moral dosti drago plačati.

Glavno pročelje stolnice sestoji iz treh delov, namreč iz vzvišenega srednjega oddelka, ki se ga drži glavna ladja, in iz stranskih dveh oddelkov, ki sta jima prizidani desna in leva ladja, pokriti s poševno streho. Srednja fasada je okrašena z zaprtimi romanskimi arkadami, vzpenjajočimi se v štirih vrstah druga nad drugo. Oboki spodnje vrste so podprti z enotnim, oboki druge, tretje in četrte vrste z dvojnimi stebrovjem. Med drugo in tretjo vrsto se nahaja ogromno romansko, med tretjo in četrto pa nekoliko manjše

Nadžkofijska cerkev v Zadru.

gotsko okno. Srednji portal ter portala ob desni in levi so okrašeni s kipi svetnikov. V notranjščini, ki se ponaša s svojo obsežnostjo, ugledaš visoko glavno ladjo, ki jo ločijo stebri od dokaj nižjih in ožjih stranskih dveh ladij. V stenah je mnogo kamenitih oltarjev in raznih slik. Vredno je ogledati tudi kripto, ki ima kakor cerkev trojno ladjo. Na evangeljski strani bazilike se vzdiguje visok stolp z romanskimi okni, z galerijo nad zadnjim nadstropjem in s piramidno streho.

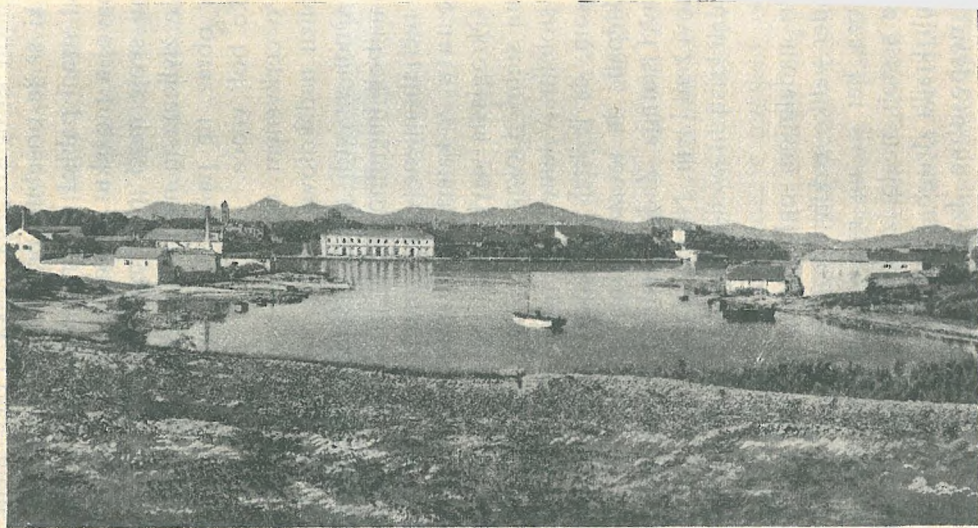
55.

Stopivši iz stolnice, ki je bila popolnoma prazna, čujem zvonjenje, a ne morem vedeti, odkod prihaja. Mislim sem, da se glasi iz sosednje pravoslavne katedrale, pa tudi tukaj je vse tiho, ko pridem v obližje. Tedaj zavijem proti trgu „dell' Erbe“, kjer stoji star, s sfingo venčan steber iz kdove katere dobe, in pridem v ozko ulico, od koder mi bije zvon vedno bolj na ušesa. Kmalu dospem do Marijine cerkve, ki se je slišalo iz nje orgljanje in petje. V hiši božji je bilo zbranega veliko ljudstva, da se udeleži svetega opravila pred oltarjem. Stal sem za klopmi ter gledal proti svetišču, kjer se je gibalo mnogo duhovščine okoli pontifikanta. Raz svečnikov je migljalo obilno sveč, stebri pa so bili prevlečeni z rdečim blagom, ki dela slovesnost na videz bolj častitljivo, v resnici pa le zakriva lepoto blestečega mramorja. Raz kor je predaval neki solist s svojim nežnim tenorjem vlogo „Ave Maria“, skladbo, ki vobče ni imela necerkvenega značaja, akoprav je bila precej sentimentalno zamišljena. Gospe in gospodične so imele pahljače v rokah in si zaradi soparice marljivo dovajale hladilnega zefirja v obraz. To se mi ni zdelo nenavadno, ker se vidi še

v naših mrzlih krajih kaj takega, ako ne v cerkvi, pa vsaj v gledišču. Bolj čudno je bilo, da so tudi gospodje na ta način iskali svežega zraka. Poleg mene je stal eden, ki se je posebno pridno sedaj ob desni, sedaj ob levi strani pahljal v obraz. Ženskam že privoščim to zabavo, a možaku se ne spodobi. Mož se mora zavedati svoje moči, pogumno prenašati vse trde preizkušnje življenja in neustrašeno gledati vsaki nevarnosti v obraz, ne pa se bati omedlevice, ako je le nekoliko bolj vroče.

Po cerkvenem opravilu sem krenil v muzej, ki je blizu nadškofove palače, ne daleč od trga dell' Erbe. Ondi se vidi dosti grških, rimskih in ilirskih starin, najbolj imenitno pa je poslopje samo, kjer so vse te reči shranjene. To je namreč prastara cerkev sv. Donata, v kateri se sedaj ne opravlja več služba božja. Okroglasta stavba ima tri apside ter je podprta s šestnerimi stebri. Dokazano je, da so jo zgradili v devetem stoletju. V temeljnem zidu so našli rimski kamen z napisom, da je kraj posvečen boginji Junoni, ter iz tega skleпали, da je stal tukaj oni tempelj, ki so ga prebivavci starega Zadra (Jadera) v spomin postavili Avgustovi ženi Liviji. Na razvalinah Junoninega templja so sezidali kristjani svetišče sv. Donatu, ki služi sedaj za muzej.

Pri nadaljnjem ogledovanju opazi popotnik, da ima Zader veliko ozkih ulic, v katerih ne sreča nobenega voza, ker se ne more voziti. Vobče se lahko reče, da sestoji mesto iz četvero dolgih ulic, ki imajo na raznih krajih drugo ime ter so zaradi ožine za večji promet nesposobne. Iz mnogih oken mole na cesto majhne zastave, ki so zapisane na njih številke 8, 10, 12, 14 itd., ne vem, kako daleč. Izvedel sem, da so v teh hišah gostilne in da številke pomenijo ceno litru

Zader.

vina. Vidi se, da je v Zadru mnogo pivnic, ki tekmujejo druga z drugo; ako se more zanašati na pristnost, je vino zelo dober kup, in če ima poleg tega še kaj moči, bi se ga dobilo za majhno vsoto lahko preveč v glavo.

Pot me je pripeljala do Gosposkega trga, kjer sem res videl mnogo gospode, deloma sedeče v ondotnih kavarnah, deloma šetajoče sempatja, ker je igrala ravno vojaška godba. Od tu pridem do cerkve sv. Simeona, kjer se hrani v glavnem oltarju nad tabernakljem dragocena skrinja z ostanki omenjenega svetnika. Radovednost me je gnala, da pogledam natančneje to starinsko reč ki je v zgodovinski zvezi z Zadrom. Dvignem se po stopnicah, držečih do srede velikega oltarja, do tja, kjer se vzdiguje takozvani prestol ali tron. V cerkvi ni bilo žive duše in zato sem nemoten ogledoval čudno in precej veliko skrinjo od vseh strani. Da bi imel čitatelj pojem o njeni velikosti, povem, da je dva metra dolga, več kot en meter visoka in ne prav en meter globoka. Kubični prostor je torej tak, da ga lahko vsakdo opazi takoj pri vstopu v cerkev. Skrinja, ki ji pravijo Arca s. Simeonis, ima pokrov v podobi strehe. Na oni strani strehe, ki gleda proti cerkvi, leži svetnikova srebrna soha v skoro naravni velikosti. Podoba nam predstavlja preroka Simeona, ogrnjenega s širokim plaščem in z navzkriž položenima rokama. Na drugi strani strehe, ki se ne vidi iz cerkve, se bere opazka, da je dala ta spominek napraviti ogrska kraljica Elizabeta, l. 1380.; izvršil ga je pa zlatarski mojster Francesco de Sesto, doma v okolici Milana. Na sredi sprednje stene je upodobljen starček Simeon, držeč Odrešenika sveta v naročju. Na ustih se mu skoro poznajo besede, ki jih je izpregovoril v tem slovesnem trenutku: „Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum

in pace.“ Poleg njega stoje Marija, Josip in stara vdova Ana. Ob straneh srednje podobe in na obeh koncih skrinje je več drugih prizorov, n. pr. dogodki, ki so se vršili s sv. ostanki, kralj Ludovik potrjuje mestne pravice Zadra, kraljica Elizabeta in njene tri hčere, grb kraljeve rodovine Anjou, zlatar Francesco de Sesto v svoji delalnici itd. Med podobami je množica okrasov, vsi iz srebra in bogato pozlačeni, da se lahko sklepa na nemalo vrednost umetnega izdelka. Kipi in ornamentika kažejo gotski slog, v nekaterih posameznih delih, ki so bili popravljeni ali dodani pozneje, se opazuje renesanca. Skrinjo držijo štirje bronasti angeli, viliti iz topov, ki jih je benečanska republika uplenila Turkom ter jih darovala Zadru. V skrinji ali rakvi so hranjeni telesni ostanki sv. Simeona; o njih je med ljudstvom razširjena vera, da so nestrohneli. Poglejmo, kaj poroča zgodovina izza vladanja kraljev neapoljske rodovine Anjou, da spoznamo ustanoviteljico opisanega spominka.

Karol Robert je bil prvi iz rodbine Anjou, ki je zasedel vladarski prestol na Hrvaškem in Ogrskem (1301—1342). Imel je mnogo nasprotnikov, med njimi tudi takratnega zagrebškega škofa Mihaela, akoprav je bil papež Bonifacij VIII. na Karol - Robertovi strani. Na potoku Medveščaku, ki teče poleg Zagreba, so se zgrabili nasprotniki v tako groznem klanju, da se zove ondi še dandanes „Na krvavem mostu“. Zmagala je stranka, ki se je potegovala za pravice rodbine Anjou, in tudi novi zagrebški škof Avguštin Kažotić se je poganjal zanjo. Karol Robert se je obdržal na krmilu, toda vso dobo svojega dolgega vladanja ni mogel priti do pravega miru. Na prestolu mu je sledil njegov sin Ludovik I. (1342 - 1382), ki mu je bila prva skrb, da pomiri Hrvaško, poleg tega je pa tako hudo pri-

tiskal na Benečane, da so mu v Zadru odstopili vsa dalmatinska mesta, ki so si jih poprej prisvojili. Ker postane Ludovik vsled rodbinskih razmer — umrli poljski kralj Kazimir Veliki mu je bil stric — tudi poljski kralj, se je raztezala njegova oblast od juga proti daljnemu severu. Prej imenovana kraljica Elizabeta, ki je dala napraviti dragoceno rakev za ostanke sv. Simeona, je bila Ludovikova žena. Žal, da njena usoda ni bila srečna. Po kraljevi smrti so jo uporniki odpeljali v dalmatinski Novigrad (severno od Zadra) ter jo v ondotni ječi zadavili (1387). Hrvaško ljudstvo dohaja v obilnem številu, osobito vsako leto v začetku meseca oktobra, v ondotno cerkev, da počasti svetnikove ostanke. Pri tem se spominja tudi kraljice Elizabete, ki je bila kot hči bosanskega bana Kotromanoviča hrvaškega pokolenja.

Tik za cerkvijo je na vzvišenem svetu dobro gojen park, ki uspeva v njem mnogo južnega drevja. Od tu imaš vsaj nekoliko razgleda po mestu. Pozna se, da so izprehajališča z nasadi naredili na onem kraju, kjer se je kdaj vzdigovalo mogočno obzidje. Meščani so gotovo veseli, da ne prebivajo več kakor njih predniki v zadehli trdnjavi, temveč se hodijo lahko hladit na zračni prostor, ki se raztega od malega pristanišča daleč tja ob vzhodni strani mesta do stare luke in še naprej proti arzenalu ter do skrajnega severnega konca, kjer je vojaška bolnica. Stare trdnjave te spominja mogočni peterooglati stolp pri palači cesarskega namestništva. Poleg stolpa je lep korintski steber in studenec, ki se izliva v peterih oddelkih; tudi vrata, ki jim pravijo „Porta terra ferma“, so ostanek iz davno preteklih časov.

Ustavil sem se v stari luki, kjer je čakalo nekaj radij, in vprašal, kdaj se bo mogoče peljati proti Reki.

Povedali so, da odhaja parnik „Pola“ drugo jutro ob sedmih. To je bil ravno ugoden čas. Ostal sem torej v Zadru čez noč; ki se je prilegla prav dobro za odpočitek.

56.

V hotélu „Bristol“ se je sešlo zvečer več tujih in domačih gostov, med njimi precej častnikov, kajti Zader ima veliko vojaško posadko. Nekaj se nas je utaborilo na prostem poleg morskega obrežja, kjer je bilo hladneje. Po mestih se dobi zvečer dovolj zabave, ki skrbe zanjo muzikanti, komedijanti, prestidžitaterji in kakor se že imenuje vsa družba potujočih „umetnikov“, ki hodijo iz kraja v kraj s trebuhom za kruhom. Svet ni zadovoljen samo z jedjo in pijačo, temveč hoče imeti za priboljšek nekoliko duševnega užitka, ki mu prežene skrbi in razjasni glavo vsaj za trenutek. Tudi nam je izkazoval svojo gibičnost telovadec, ki sem ga gledal že popoldne, kako je pod nekim mostom uganjal razne budalosti ter pobiral denar, ki so mu ga metali mimoidoči od zgoraj dolí v nastavljeni lovilnik. Toda besede „budalost“ skoro ne smem rabiti, kajti ako bi komedijant zahteval, da naj ga posnemam, ne spravim za nobeno ceno kaj takega skupaj. Poleg svojih nenavadnih razkazovanj se je odlikoval tudi po obleki, sešiti iz blaga najživahnejših barv, še bolj kričeče pa je bilo to, da je razvrstitev posameznih koščkov kljubovala vsaki simetriji. A ne samo otroci, ampak tudi odrastli so imeli nad harlekinom mnogo zabave. Zvijal se je, kakor da bi bil brez kosti, zamenjaval glavo, roke in noge, da nisi vedel, kaj bi pomenjal ta nestvor, prenašal stole in mize brez vsega napora sempatja itd. Ko mora marsikdo trdo delati, da si zasluži potrebnega, leti takemu človeku denar kar sam od sebe od vseh strani skupaj. Če obišče vsak večer samo

pet gostilnic, ki je v njih veliko občinstva, dobi že lepo vsoto, in ko obere eno mesto, gre v drugo, kjer so novi dohodki. Slednjič pa tako delo ni drugega nego beračenje v lepši obliki. Prosjaku nisem dolžen dati, ker mi ne stori nobene usluge; kar mu podelim, pride iz dobrega srca. A glumaču moram dati, ako gledam njegove predstave, ker je to plača za njegov trud. Toda vsi ljudje na svetu morajo živeti, nekateri se preživljajo lažje, drugi težje; glavna reč je, da si služijo kruh po poštenu poti.

Proti nam pride mlad človek, ki z običajnim vprašanjem, ali je dovoljeno, sede k naši mizi. Rekel je, da je mimogrede slišal nemški pogovor in nas smatra za tujce, ki bi se jim rad pridružil, ker je tudi on tujec. Nismo dobili kdove kako imenitnega tovariša, ker pa najde lepa beseda lepo mesto, smo vrnili tudi mi vljudnost z vljudnostjo. Predstavil se je kot agent neke dunajske trgovine s semeni. Obleka mu je bila črna, kajpada brez graje, lasje po sredi glave počesani, kratke brkice pod nosom lično urejene, jezik dobro namazan, kakor se trgovskemu potniku spodobi, edino nos, ki je čepel na njem leskeč ščipec, ni vzbujal pravega zaupanja. Ubogi židje, da ne morete zatajiti znamenja, ki vam je vtisnjeno na obrazu! Dunajčana, ki vidita v prestolnici ob Dunavu vsak dan dovolj takih ljudi in se prištevata, kar sta mi povedala že naprej, stranki, ki ni židom preveč naklonjena, sta se ravnala po prislovcu, da je človek človeka vreden, ter zato prijazno občevala s prišlecem, pravitako sem se vedel samoumevno tudi jaz. Škoda, ker smo kmalu spoznali brezozirnost, ki je tem ljudem prirojena. Mi trije smo bili zadovoljni z večerjo, ki smo si jo izbrali, žid pa je začel silno zabavljati o slabo pripravljani jedi. Naročivši si rižot s kurjim mesom, je dejal,

da riž ni kuhan in da so oglodane kosti v njem mesto mesa. Pokliče strežnika ter se jezi nad njim in nad tem, kar mu je prinesel, češ, da taka hrana ni za ljudi in da naj mu oskrbi kaj boljšega. Natakar pravi, da njega ne zadene nikaka krivda, ker servira gostom, kar se mu izroči v kuhinji. Tedaj si agent ukaže prinesiti telečje pečenke, pa tudi ta ni bila zanj. Nekoliko časa jo premetuje po krožniku, ker menda ni zadosti pečena in da tudi nima take barve, kakršno bi morala imeti teletina. Potem gre iskat gostilničarja, a ker ga ne najde, reče strežniku, da bi rad govoril z gostilničarjem, in ko ta pride, se začne iznova poprejšnje zabavljanje. Gospodar se ne da pripraviti ob dobro voljo in hladno pripomni, da se je dalo to, kar drugim gostom. Agent zahteva račun, plača oboje ter odide drugam iskat večerje. Za nekaj časa se vrne in pove, da se mu je v sosednji restavraciji dobro postreglo. Sedaj sem spoznal, kako prav je imel tisti železniški izprevodnik, ki je pripomnil o neki priliki, da so agentje najbolj sitni ljudje na svetu. Po zimi jim je v vozu premrzlo ali preveč gorko, kovčegov navlečejo toliko, da natlačijo vse police z njimi, za vsak nedostatek zahtevajo pritožno knjigo, z eno besedo: tako oholega stanu ni zlepa dobiti. In vendar so ravno ti ljudje najponižnejši sluge, seveda le takrat, kadar trkajo s svojimi vzorci na vrata; toda kaj se hoče, poklic, ki ga ima človek, ni brez vpliva na njegov značaj.

Drugi dan smo se okoli šeste ure zjutraj odpravili z novega nabrežja v staro пристanišče. Premeriti se mora na tej poti vsa mestna širjava, ker se nahaja novo nabrežje, kjer smo stanovali, na zapadni, staro pristanišče pa na vzhodni strani Zadra. Korakali smo čez trg dell' Erbe, prišli v stolno ulico (Via del Duomo), zavili v ulico sv. Barbare ter prišli skozi morska vrata

(Porta marina) v luko. Tu se je parnik Pola pripravljajal za odhod. Ta ladja je precej manjša, nego so bile Grof Wurmbrand, Gödöllo in Panonija, ki smo se z njimi vozili od Kotora do Zadra. Tudi se ji pozna na prvi pogled, da ni opravljena tako sijajno, kakor so imenovani salonski parniki hrvaško-ogrske družbe. Akoprav je bilo na ladji „Pola“ vse bolj priprosto, je pa vladalo zato bolj domače življenje, posebno ker smo imeli starega, zgovornega kapitana, ki bom o njem pozneje kaj več povedal.

V začetku smo jadrili v ozkem zalivu, bolj podobnem veliki reki kakor morju, a kmalu pridemo na odprto morsko gladino. Raz njo se vidi v precejšnji daljavi golo gorovje Velebitsko. Pomorščaki so snažili parnik, kar bi bili lahko storili že poprej, ko ni bilo nikogar v njem. Vodo so zajemali iz morja, jo polivali po tleh in tla obdelavali z metlami. Ladja je potlakana z deskami in skladi med njimi so zamazani s črno smolo, da ne more niti voda niti kaka smet skozi. Ko se je vse posušilo, je izgledalo naše bivališče dokaj prijazneje nego poprej. Tudi vozili smo se hitro ter imeli prvo postajo šele na Lošinju, kjer se pa nismo ustavili poleg obrežja, ampak kakih sto metrov od suhe zemlje. Menda voda ni dovolj globoka, da bi mogle večje ladje v pristanišče. Ob bregu se je izprehajalo nekaj gospode, ki si je mirni otočič, oddaljen od posvetnega šuma, izbrala v odpočitek, ali si prišla iskat zdravja v tukajšnje milo podnebje. Pravijo, da je cesar Avgust, ker se ni mogel zaradi hude bore vojskovati z Liburnijci, bival vso zimo s svojim brodovjem na Lošinju. Odtod je dobil otok ime „Vallis Augusti“.

Brodar je pripeljal na našo ladjo dve dami in dva majhna kosmata psička, ki sta imela špičasta ušesa

in tako košati glavi, da so se jima komaj poznale oči. Nihče ni smel v obližje novih dveh tovarišic, kajti mala dva čuvaja sta se takoj oglasila nad vsakim, kdor bi ne bil stal v primerni daljavi. Marsikdo bi se bil lahko pritožil zaradi kratenja prostosti, toda mirni ljudje znajo potrpeti. Dobro, da nismo imeli snočnjega agenta med seboj, on bi bil gotovo zahteval pritožno knjigo. Starejša, silno suha gospa, je pripovedovala, kakšna draginja je na Lošinju, da stane liter mleka 36 vinarjev. Bila je zaradi nervoznosti štiri tedne na otoku, pa gre ravno taka nazaj, kakor je prišla. Mlajša, približno dvajsetletna gospica rdečih in debelih lic, je bila njena hči, a materi prav nič podobna. Enaki sta si bili samo v tem, da sta obe strastno pušili. Mati je kadila debelejšše smodke, menda kube, hči pa smodčice. Prižigali sta kar ena pri drugi in to pušenje je trajalo skoro brez prenehe vso pot do Reke. Vrh tega je pila mati črno kavo, a ne ene čašice, ampak več čaš. Ni čudo, da je je sama kost in koža; kdor tako visoko ceni nikotin in kofein, ne more biti zdrav. Najbolj zanimivo pri vsej reči pa je, da ji Lošinj ni odvzel nervoznosti. Kdo bi se ozdravil, ako ne odpravi vzroka bolezni! Še krepak človek mora polagoma zapasti dvojnemu strupu, ako ga uživa v taki meri, kakor sem videl pri tej ženski. Alkohol, tobak in kava so tako gotovo najhujši provzročitelji živčnih bolezni, kakor gotovo je trikrat ena tri. Tisti, ki nima o tem oziru čiste vesti, naj se odpove z vso odločnostjo omenjenim trem sovražnikom človeškega zdravja in videl bo, kako se bo poglela razburjenost ter na njeno mesto stopila zadovoljnost in sreča, ki jo nam daje priprosto, naravno življenje. Cessante causa cessat effectus. Zdravja ni mogoče dobiti drugače, nego na ta način, da se odstrani zapreka, ki je zdravju škodljiva.

Pri Lošinju je krenil parnik najprej na vzhodno stran in zavil potem naravnost proti severu. Oglašala se je bora ter gnala precej močne valove. Naš izkušeni kapitan se za tako malenkost ni zmenil, temveč je rekel, da imamo krasno vreme. Mož, izgledajoč kakor angleški lord, že ni bil daleč od sedemdesetih let; od teh je sedeminštirideset preživel na vodi. Dobro rejeni obraz je bil gladko obrit in samo ob straneh porastel z dolgo belo brado. Obleka mu je bila sivkasta, glava pa pokrita z belo kapitansko čepico. Mnogo jasnih in tudi veliko viharnih dni mu je že poteklo na morju v dolgi dobi njegovega službovanja. Po vnanjem soditi je bil zdrav, le noge so se videle bolj okorne, kar se je najbolj poznalo pri hoji po stopnicah iz pritličja v višje prostore ladje. Mladi kapitan, ki imajo še malo izkušnje, so vedno na krovu, od koder opazujejo smer ladje, naš poveljnik pa se je pogovarjal z nami in šel le takrat na vrh, kadar je moral biti navzoč. Med drugim je pripovedoval o ladjah-jadrnicah in o parnikih približno takole:

„Ko sem se vozil v mlajših letih z jadrnicami, nas je zaganjal veter več dni in noči sempatja, da nismo mogli priti v nobeno zavetje. Metalo nas je na vse strani in ko smo mislili, da gremo naprej, smo prišli čez dalj časa zopet nazaj na isti kraj. Toda na parniku je drugače, parna sila ne pozna nobenega zadržka. Hudo deluje vihar, a še huje parni kotel. Z jadrnicami počenja nevihta, kar nevihta hoče, s parnikom pa delam jaz, kar jaz hočem. In da govorim resnico, moram pripoznati, da tu nisem drugega nego kočijaž. V spodnjem oddelku imam 350 konj; hlapec, ki poganja konje, je stroj, parnik je voz, jaz pa sem

kočijaž, vladajoč vso vprego in kažoč ji pot, po kateri pridemo tja, kamor smo se namenili.“

Pri tem pripovedovanju se je potapljala Pola v globoke doline in se dvigala iz prepadov zopet na površje valov, ker je pritiskal veter vedno huje. Opoitekali smo se kakor tisti, ki nima nobenega ravnotežja, naš krmar pa se ni zmenil za to malenkost, temveč govoril: „Danes je krasno vreme.“ Popotnik, nevažen viharne vožnje, je v začetku plašen, misleč, da vsak hip pridrvi val, ki zagrne ladjo in jo potopi v globočini. A to je navadno prazen strah, kajti parniki so dandanes tako popolno narejeni, da se redno ne boje viharjev. Resna nevarnost, ki jih čaka, je le slučaj, ako bi zadela zaradi megle ali vsled kapitanove brezskrbnosti dva parnika skupaj. Vsekako pa te navdaja vihar z resnobnimi mislimi. Premišljeval sem o tej priliki veličanstvo morja in si predstavljal grozna brezdna, ki so pod nami. Na misel so mi prišle bajke o sirenah in o povodnem možu, ki sta izraz skrivnostnih prepadov, ki jih zakriva neizmerni ocean. Kar so gorski vrhovi na zemlji, to so vrhovi pečin, ki štrlijo iz morja. Najvišja sedaj znana gora na svetu je Gavrisankar, visoka 8840 metrov, toda kaj je to v primeri z morjem! Poprej se je mislilo, da največje globočine ne segajo mnogo čez 8000 metrov. Merilo se je na več krajih in prišlo do sledečih števil: 3260 *m* severno od Azorskih otokov, 3430 *m* ob južnem koncu Afrike, 3670 *m* vzhodno od polotoka Labradorja, 4300 *m* pri otoku Cejlonu, 4800 *m* ob vzhodni strani Madagaskarja, 4840 *m* v obližju Baskiškega zaliva, 4940 *m* vzhodno od mesta Rio de Janeiro, 5200 *m* ob zapadni Avstraliji, 5300 *m* južno od otokov Fidži, 5930 *m* poleg Kalifornije, 6550 *m* severno od mesta Pernambuko, 6700 *m* južno od Aljaske, 8337 *m* pri otoku

Haiti, 8365 *m* med Karolinskimi in Marijanskimi otoki, 8513 *m* vzhodno od Japonskega. Lahko si mislimo, kako je presenetilo preiskovavce, ko se je odkrila v novejšem času ob izteku reke Rio de la Plata največja do sedaj znana globočina 14.000 metrov! To bi bilo za kakih pet Triglavov. Pa gotovo tudi ta številka ni najvišja. Vpoštevati moramo, da se je merilo samo na nekaterih krajih in da so ogromni morski prostori še neznani. Kdo ve, kaki prepadi zijajo v njih in kakšne čudovite živali se skrivajo na njihovem dnu! Toda kakor je morje veliko in globoko, vendar se zibljejo na vsej njegovi površini ladje ter plovejo na vse strani, kamor morejo doseči. Mnogo ljudi je našlo v njem svoj grob, kljubu temu se množé brodovi, ki se na njih prepeljujejo popotniki in blago v daljne kraje. Globočina namreč sama na sebi nima za nas nikakega pomena, da bi se je bali, zaradi tega, ker utoneš lahko tudi v dva metra globoki vodi.

Mestece Rab (Arbe) na otoku enakega imena, kjer smo izstopili za pol ure, je žalostna naselbina. Nekaj poslopij kaže, da so bili kdaj tukaj boljši časi, a sedaj ni nobenega življenja več. Ko smo hiteli skozi ozke in precej strme ulice, kjer je bilo tako vroče, kakor da bi se nahajali med razbeljenim zidovjem, nismo srečali nobenega človeka. Vse je bolj podobno pokopališču nego bivališču živih. Z morja izgleda kraj idilično, ko pa prideš vanje, se vidi dolgočasen in skoro popolnoma zapuščen. Svojedobno so imeli Benečani na Rabu važno postojanko, zato opaziš nekaj hiš, ki bi imele prav lično vnanjost, ako bi jih kdo popravil. Mestece si od onih časov, ko je gospodarila v njem kuga, ni moglo več opomoči. Edina znamenitost je osivela cerkev, ki ima svoj početek v 13. stoletju. Ladja je trojna, veliki oltar pa sestoji iz štirih stebrov, ki je

nad njim razpet baldahin. Pri povratku na ladjo sta nas čakali dve stari ženici, ki sta iztegovali svoje suhe roke, da bi prejeli miloščino. Kdor bi se naveličal Evrope, bi našel tukaj zavetišče, kjer bi ga nihče ne motil razun prosjakov. In če bi bil do njih radodaren, bi storil marsikako dobro delo, ker bi podpiral res potrebne reveže.

Poslovili smo se od siromašnega kraja, ki bi se dal porabiti za kazensko kolonijo, ter se peljali med otokoma Rabom ob desni in Črezom ob levi proti Krku. V tem morskem okrožju in dalje proti Reki je dom onega silovitega gosta, ki začne razgrajati proti koncu oktobra ali novembra in vlada skoro do poletja. Rad pride nenapovedan kar naenkrat. Imenuje se bora. Dosti je na svetu mest, trgov in vasi, da takoj veš, kaj imaš misliti o njih, komaj si slišal njih ime. Ako ti povem besedo Senj, pomenjajočo hrvaško primorsko mesto, v čigar bližini smo pluli v reški zaliv, se takoj spomniš onega hudega gosta, ki o njem govorim. Nekod, ne vem dobro kje, sem videl iz mramorja izklesanega moža, ki je držal v ustih cevko in z napetimi lici pihal tako močno vanjo, da so se mu ježili lasje in mu je odletaval plašč na vse strani. Kip je bil izvršen tako naravno, da bi si bil kmalu pri najlepšem vremenu zapel suktnjo in zavihal ovratnik preko ušes. Ta podoba mi je stopila pred oči, ko je opisoval naš kapitan grozno razsajanje burje v senjski okolici. Šum, žvižg, cviljenje, tuljenje, pokanje in vsakovrsten drug ropot, ki bi mu težko dobil izraza, so njeni spremljevalci. Ako se ji ne posreči odtrgati vrat ali oken, si išče duška pri vsaki neznatni razpoki, kamor se zaganja tako dolgo, da si zagotovi več prostora. In kaj počenja z morjem! To je prevračanje in mešanje na vrhu in v globočini! Razdraženi valovi se penijo in sičejo, da

je strašno; najrajši bi razdrobili ladjo v kosce, če bi bilo mogoče. Včasih traja naval cele tri dni, da parnikom ni mogoče priti v Senj in morajo vsled tega voziti naprej. Ko se slednjič poleže vihar, se smehlja solnce z neba in mile sapice pihljajo naproti, kakor bi se ne bilo zgodilo ničesa hudega.

Tudi pri mestu Krku, ki gleda s svojo škofijsko cerkvijo naravnost proti jugu, ni šel naš parnik do obrežja; obstal je precej daleč proč in čakal, da so se izkrcali popotniki ter se odpeljali na čolnih v mesto. Izguba odišlih se je nadomestila z novimi prišleci. Med njimi sta bila dva odlična gospoda, ki sta si izbrala za predmet svoje zabave pogovor o naši mornarici. Spoznal sem, da imata (posebno eden) o tej reči jasne pojme, in zato me je kot molčečega in tozadevno neveščega poslušavca toliko bolj zanimala njuna razprava. Kaj sta bila in odkod, ne morem povedati. Eden je rekel, da se dobi v javnem življenju mnogo grehov, ki se občutno maščujejo. Ti grehi so oni, ki izvirajo iz polovičarskih naredeb in iz nedoslednosti. Postal sem še bolj radoveden, ko sem slišal omenjeno trditev, in premišljeval, kaj se bo dokazovalo na njeni podlagi.

„Polovičarske naredbe so krive,“ tako je nadaljeval, „da je naša mornarica zaostala za marino drugih držav. Prišli bi v veliko zadrego, ako bi bili prisiljeni n. pr. v Argentiniji, na Japonskem ali kje drugod v daljnem svetu iskati zadoščenja za razžaljenje naše zastave.“

Hm, to je pa že višja politika, ki se ne morem vanjo vmešavati. Najbolje je molčati. Se bo videlo, kaj pride iz tega. Tako more govoriti le tisti, kdor je dobro poučen o stvari.

„Kolikor sem čital,“ odvrne drugi, „se deluje dandanes mnogo za povzdigo avstrijske veljave na morju.“

„Ne rečem, da bi ne bili uvideli v novejšem času potrebe temeljite preustroje naše moči glede števila in kakovosti vojnih ladij; želeli je samo, da se preustroja prej ko mogoče dožene. Toda koliko smo zamudili v preteklosti! Evo vzgleda! Naša nova oklopnica „Habsburg“ bi se lahko v boj spustila z vsemi šesterimi oklopnicami, kar jih imamo. Ni ji treba drugega, nego da loči oklopnico „Tegetthoff“ od ostalih peterih, ki jih potem bombarduje iz take daljave, da je zastareli topovi unih ladij ne morejo doseči.“

„Saj so vendar poprejšnji admirali Tegetthoff, Pöckh in Sterneck tudi kaj storili zaboljšanje pomorskih zadev,“ pripomni njegov tovariš.

„Da, nekaj so že storili; zaslug, ki jih imajo, jim nihče ne krati. Tegetthoff je bil junak, njegov pogum moramo občudovati; čin, ki ga je izvršil pri Visu, je zarisan v zgodovini, toda zmagoslavnemu vojskovodju je nedostajalo pogleda v bodočnost. Vpeljal je nesrečni kazematni način, t. j. oklopnice, ki stoje v njih topovi za oklepom, ko je bilo dokazano že takrat, da je stolpov način (topovi stoje na vrtečem se stolpu) brez vse primere boljši.“

„Nekateri pa hvalijo kazematnice, ker se lažje oskrbe z večjim številom topov, nego oklopnice s stolpi,“ odvrne drugi.

„Res, a vpoštevati se mora, da imajo kazematnice prešibke oklepe, in vrh tega so zaradi svoje velikosti preveč izpostavljene sovražnim kroglam. Oklopnice s stolpi so pa zaradi močnejših sten in tudi zato bolj varne, ker se vidi samo nizki krov s stolpi iz morja, vse drugo je pod vodo.“

Uvidel sem, da govori strokovnjak, žal, da nisem imel časti, seznaniti se z njim.

„Čudno je na vsak način,“ nadaljuje svoje pomisleke, „da je admiral Tegetthoff še potem, ko so delali Rusi in Angleži bojne ladje s štirinajst palcev debelim oklepom, ostal še pri svojih slabih kazematnicah, ki so imele samo šest do devet palcev debele oklepe. Tudi njegov naslednik Pöckh se je držal starega, akoprav so delale druge države že oklepe nad dvajset palcev močne. Sterneck je začel računati z napredkom ter dal graditi ladje s stolpi, ki so bile rabne v lepem vremenu, toda v viharju niso prestale izkušnje. Ni čudo, da jih še Španci niso hoteli kupiti, ki so bili v vojski z Zedinjenimi državami zaradi otoka Kube tako zelo potrebni brodovja.“

Še več drugega, česar si nisem zapomnil, je pripovedoval o naši mornarici. Naglašal pa je, da se obrača sedaj na bolje.

58.

V bliščobi popoldanskega solnca, ki je stalo že precej nizko nad Učko (1396 *m*), smo pluli proti Reki. Ob vznožju imenovane gore se vidijo Lovran, Ika, Opatija in Volosko, ob skrajnem koncu zaliva pa stoji na vzvišenem svetu stari Kastav. Okna palač se leskečejo v solčnih žarkih, ko se bližamo zadnji obmorski postojanki, Reki, kjer bo dovršena dolga vožnja po Adriji. Parnik nas kmalu privede v luko, kjer je čakalo v izobilju postrežčkov na našo prtljago. Poslovali smo se od prijaznega kapitana in stopili na suho.

„Sedaj smo zopet med ljudmi,“ je rekel dunajski trgovec, ko smo prišli na veliki Adamovičev trg, kjer vlada skoro velikomestno življenje. Da bi se izrazil še jasneje, dostavi poprejšnjemu izreku: „Sedaj sem zopet lovek.“

„Ne rečem, da bi ne bili uvideli v novejšem času potrebe temeljite preustroje naše moči glede števila in kakovosti vojnih ladij; želeli je samo, da se preustroja prej ko mogoče dožene. Toda koliko smo zamudili v preteklosti! Evo vzgleda! Naša nova oklopnica „Habsburg“ bi se lahko v boj spustila z vsemi šesterimi oklopnicami, kar jih imamo. Ni ji treba drugega, nego da loči oklopnico „Tegetthoff“ od ostalih peterih, ki jih potem bombarduje iz take daljave, da je zastareli topovi unih ladij ne morejo doseči.“

„Saj so vendar poprejšnji admirali Tegetthoff, Pöckh in Sterneck tudi kaj storili zaboljšanje pomorskih zadev,“ pripomni njegov tovariš.

„Da, nekaj so že storili; zaslug, ki jih imajo, jim nihče ne krati. Tegetthoff je bil junak, njegov pogum moramo občudovati; čin, ki ga je izvršil pri Visu, je zarisan v zgodovini, toda zmagoslavnemu vojskovodju je nedostajalo pogleda v bodočnost. Vpeljal je nesrečni kazematni način, t. j. oklopnice, ki stoje v njih topovi za oklepom, ko je bilo dokazano že takrat, da je stolpov način (topovi stoje na vrtečem se stolpu) brez vse primere boljši.“

„Nekateri pa hvalijo kazematnice, ker se lažje oskrbe z večjim številom topov, nego oklopnice s stolpi,“ odvrne drugi.

„Res, a vpoštevati se mora, da imajo kazematnice prešibke oklepe, in vrh tega so zaradi svoje velikosti preveč izpostavljene sovražnim kroglam. Oklopnice s stolpi so pa zaradi močnejših sten in tudi zato bolj varne, ker se vidi samo nizki krov s stolpi iz morja, vse drugo je pod vodo.“

Uvidel sem, da govori strokovnjak, žal, da nisem imel časti, seznaniti se z njim.

„Čudno je na vsak način,“ nadaljuje svoje pomisleke, „da je admiral Tegetthoff še potem, ko so delali Rusi in Angleži bojne ladje s štirinajst palcev debelim oklepom, ostal še pri svojih slabih kazematnicah, ki so imele samo šest do devet palcev debele oklepe. Tudi njegov naslednik Pöckh se je držal starega, akoprav so delale druge države že oklepe nad dvajset palcev močne. Sterneck je začel računati z napredkom ter dal graditi ladje s stolpi, ki so bile rabne v lepem vremenu, toda v viharju niso prestale izkušnje. Ni čudo, da jih še Španci niso hoteli kupiti, ki so bili v vojski z Zedinjenimi državami zaradi otoka Kube tako zelo potrebni brodovja.“

Še več drugega, česar si nisem zapomnil, je pripovedoval o naši mornarici. Naglašal pa je, da se obrača sedaj na bolje.

58.

V bliščobi popoldanskega solnca, ki je stalo že precej nizko nad Učko (1396 *m*), smo pluli proti Reki. Ob vznožju imenovane gore se vidijo Lovran, Ika, Opatija in Volosko, ob skrajnem koncu zaliva pa stoji na vzvišenem svetu stari Kastav. Okna palač se leskečejo v solnčnih žarkih, ko se bližamo zadnji obmorski postojanki, Reki, kjer bo dovršena dolga vožnja po Adriji. Parnik nas kmalu privede v luko, kjer je čakalo v izobilju postrežčkov na našo prtljago. Poslovili smo se od prijaznega kapitana in stopili na suho.

„Sedaj smo zopet med ljudmi,“ je rekel dunajski rogovec, ko smo prišli na veliki Adamovičev trg, kjer vlada skoro velikomestno življenje. Da bi se izrazil še jasneje, dostavi poprejšnjemu izreku: „Sedaj sem zopet lovek.“

Meni te besede niso bile všeč. Čudno se mi je zdelo, da trdi kaj takega, ker se nam je na vsem potu, izvemši v Solinu, godilo prav dobro. Bržkone se je spominjal onega neprijetnega dogodka, ko nas je trdosrčni voznik postavil v noči na sredo ceste, da smo morali iti peš v Spljet. Poleg tega je izgovarjalo Dunajčana tudi to, ker je navajen v cesarski prestolnici vsakega komforta, ki ga je sedaj pogrešal nekaj časa. Dalmatinski kraji so namreč še vedno pastorki, nekako odločeni, da se prezirajo. Sarajevo imamo n. pr. šele od leta 1878., pa je v teh letih tako napredovalo, kakor nobeno mesto Dalmacije, akoprav je poslednja že davno avstrijska kraljevina. Ne bomo preiskovali, kje se nahaja zadržek, ki brani krasnim morskim pokrajinam nakvišku. Zadostuje naj opazka, da ima tujec vtisk, kakor bi ležala na Dalmaciji neka mōra, kakor bi jo tlačil zli duh, zadržujoč jo v napredku. Zato je moj dunajski tovariš takoj pri prihodu na Reko čutil velik razloček med njo in med Zadrom ali Spljetom ali Dubrovnikom. Seveda bi mu zaradi tega ne trebalo reči, da je prišel šele sedaj med ljudi. So mar v ogrskem pristanišču boljši ljudje nego drugod? Jaz se polotim najprej natarjev, da jih pokažem v pravi luči. Nikjer nas niso uslužbenci tega poklica tako pritiskali kakor na Reki. Na našo opazko, da je silno drago, smo dobili odgovor, da zato, ker naklada ogrska uprava visok davek na vse, kar se v mesto pripelje, a mislili smo si: Kolikor uvoznina ni previsoka, jo povišujejo natarji sami nasproti tujcu, domačinov seveda ne upajo opehariti, ker so jim cene znane. Pa tudi to še ni dovolj. Dobil sem v neki gostilni ofrakanega strežnika, ki mi je v računu zapisal nekaj več, kakor je iznesla prava vsota. Dokazavši mu pomoto, pripominin, da rad dam desetico napitnine, slepariti se pa ne pustim. Odvrnil je, da se vsak lahko

zmoti, toda on se je bržkone zmotil zato, ker je mislil, da ne bom pogledal, so li na spisanem računu postavki prav sešteti ali ne. Da bi se kolikor mogoče opral, navede v svoje opravičenje še to, da se tako majhna vsota ne more vpoštevati in je vseeno, ali jo ima on ali jo imam jaz.

Pripoznati moram, da se mi Reka ni posebno prikupila. Hruma, kakršen je v ondotnem precej velikem pristanišču, in ropota, ki se razlega v sosednjih ulicah, sem se kmalu naveličal. Vrh vsega diši mesto zelo po Mažarih in se ne imenuje zaman „največja ogrska luka“. Ako sem prav poučen, Ogri sploh nimajo nobene druge morske luke, torej verjame vsak lahko, da se ta po pravici zove „največja“. Tudi imena ulic in trgov (Andrassy, Deak, Zichy, Ürmeny) kažejo, katera narodnost prevladuje v hrvaškem mestu. Nekdaj so Reko posedovali oglejski očaki, potem je bila v oblasti goriških grofov itd., sedaj čuje na povelje iz Budapešte. Ogri so vedeli ceniti njeno lego in njen pomen, zato so zastavili vse sile, da so naredili iz nje, kar je. Vsled živahne kupčije in obrtnije se je razvila v mesto, broječe s predkrajji vred menda že blizu 40 tisoč prebivavcev. Videl sem prav mnogo onih, ki kažejo s svojo krepko izraženo vnanjostjo rod, iz katerega so izšli. Četudi niso tako konservativni kakor njihovi bratje v Galiciji, ki nosijo, zvesti običajem svojih očetov, kaftan in se prevezujejo z vrvico, vendar jih spoznaš takoj, da pripadajo Izraelu. Marsikdo jih gleda po strani, pa kakor je že preziran in celo zaničevan ta po vsem svetu razkropljeni narod, je kljub temu velemoč, ki ima v rokah zlato in papir, t. j. denar in tisk.

Akoprav neprijatelj mestnemu življenju, to se pravi, da bi moral stalno bivati v mestu, sem se mudil na Reki skoro dvakrat štiriindvajset ur, a ne z namenom, da

bi ogledoval znamenitosti, ki jih ondi ni, temveč da se odpočijem od truda dokončanega potovanja. In tako sem postopal brezskrbno semtertja. Zdelo se mi je pravzaprav dolgočasno, zato nisem blagroval ljudi, ki morajo živeti v tem nemiru, oblačiti se po modi, delati poklone brez odkritosrčnega prijateljstva, podajati si roke in posedati po kavarnah. Za tako življenje nisem ustvarjen ter se vsled tega brez primere bolje počutim med priprostim ljudstvom.

Največ zabave je bilo na morskem obrežju. Že pregledovanje ladij, ki stoje v pristanišču: parnikov, jadrnic in manjših čolnov, napeljuje človeka k raznemu premišljevanju. Med brodovjem je bil zasidran transoceanski parnik, pravcat kolos, kdove koliko metrov dolg in širok, velikan, ki bi v njem lahko prebivala cela vas z vso živino in drugim blagom. To mora pokati ob času nevihte in kak grozovit polom bi nastal v slučaju potopa! Izvedel sem od pomorščakov, ki so bili na njegovem krovu, da je parnik angleška lastnina, da so pripluli z njim iz Liverpoola, da odrinejo od tu čez par dni, se peljejo skozi prekop Suez in čez Rdeče morje v Vzhodno Indijo ter se ustavijo v Bombayu. Na povratku obiščejo južno Afriko, od koder se vrnejo nazaj na Angleško. No, kdor naredi tako pot, ve kaj pripovedovati.

Šel sem naprej ob pristanišču, kjer je bila cela vrsta ladij, naloženih s sodi. Tudi na obrežju jih je bilo navaljenih toliko, da je bila skoro zaprta pot z njimi. Na vprašanje, odkod vse to pride, so mi rekli, da iz Dalmacije. Od tu prepeljujejo sode na kolodvor, toda ne s konji, ampak po železnici, ki je nalašč napeljana do pristanišča. Kje neki dobivajo velikansko množino vina? Res, da se pridela v Dalmaciji mnogo dobre in močne kapljice, ki ima blizu 13 odstotkov alkohola,

toda če gredo taki transporti dan na dan, bi človek kmalu dvomil, jeli vino res dozorelo na trti, ali je bilo narejeno v tovarni. In kako to, da se v luki dobi na debelo po dvanajst ali štirinajst krajcarjev liter, v reških gostiščih pa stane merica, držecha eno desetinko, sedem krajcarjev, en liter torej desetkrat toliko! Razloček je prevelik, da bi se ne moglo sklepati na izvanredni dobiček. Ako je pa vino ponarejeno, kar ni neverjetna stvar, je dobiček toliko večji. Vinogradnik ima dosti dela in stroškov, preden je vino v sodu in na mizi, kljubu temu je pristno vino primeroma dober kup. Kako po ceni (seveda samo za producenta) mora biti šele ponarejeno, ki ni treba zanj druge priprave kakor vode, nekaj sladkorja ter snovi, ki izpreminjajo vodo v vino, in pijača je gotova!

V bližini pristanišča je bilo nekaj platnenih streh; pod njimi so prodajali starinarji svojo robo, ki je prišla gotovo iz vseh vetrov skupaj. Lepa so okna sijajnih izložb, zavarovana z velikanskim steklom, ki je za njim nakopičenih toliko leskečih stvari, da ne veš, kam bi prej pogledal. Pred razstavljenimi novostmi je zbranih vedno nekaj ljudi, ki premišlujejo, kaj bi kupili zase ali v spomin svojim prijateljem. Ko odidejo prvi, prihajajo drugi in vsak se pomudi nekaj časa, da vidi kaj lepega. To traja ves dan in tudi še zvečer, ko je izložba krasno razsvetljena. Pred starinarji pa ni bilo nikogar, ki bi ogledoval njihovo razstavo. Kdor je kako stvar kupil, je prišel hitro in zopet hitro odšel, kakor bi se bal, da ga kdo ne vidi. Sam sem stal v obližju in ugibal zgodovino predmetov, ki so tu na prodaj. Vsak starinarski trg je muzej in vsak prodajavec starin je kustos svoje zanimive zbirke, brez primere bolj poučne mimo še tako lepe prodajalne na največjem mestnem trgu ali v najbolj obljudeni ulici. Stari in več-

krat še dobro ohranjeni ostanki so bili nekdam v višji časti kot sedaj. Kje so njihovi bivši posestniki? Morebiti živijo v revščini; nekateri pa so pomrli, in ker ni mogoče na uni svet ničesa vzeti s seboj, so podedovali njih zapuščino nehvaležni sorodniki, ali pa je bila na javni dražbi prodana tistemu, ki je največ ponudil zanjo. Večina pride starinarjem v roke, ki so navzoči pri vsaki licitaciji, dobro vedoč, da se dobi tukaj marsikaj po slepi ceni. Rajnki je imel vse skupaj, varoval svojo lastnino, jo urejeval ter izkušal še kaj pridobiti, misleč, da s časom vse prav pride. In res je prav prišlo, toda ne njemu. Last enega se je razdelila med več drugih, ki so bili v poslednji volji umrlega določeni kot dediči, ali so dobili to pravico „ab intestato“. Kratko: Nekaj je ostalo tukaj, nekaj tam in marsikaj je kupil tudi starinar. Kar je bilo umazanega, je osnažil, kar raztrganega, zakrpal, da ima v izložbi precej lepše lice in obeta precej dobička. Glej, kakšna mnogovrstnost! Knjige za slovstvenika, oljnate slike in kipi za umetnika, sobna oprava za meščana, obleka za reveža. Svoječasno je bilo novo, v posesti bogatina, hranjeno v palači, in sedaj? *Mutatus est color optimus*. Da, zanimiva je ta zbirka in poučna, toda silno otožna.

59.

Med javnimi zgradbami je znamenita zaradi svoje zidave cerkve v sv. Vida, sezidana v podobi rotunde po vzorcu svetišča S. Maria della Salute v Benetkah. Najbolj ugodno lego pa ima pravoslavna cerkev v obljudenem mestnem oddelku poleg pristanišča. Odlikuje se po visokem stolpu, ki se vidi posebno lepo od morske strani. Slučajno se je obhajalo tisto jutro, ko sem šel mimo, slovesno opravilo v omenjeni hiši

božji. Prostor pred velikim oltarjem je bil zagrnjen in mlad duhovnik, opravljajoč službo božjo, je prišel nekaterikrat skozi stranska vrata med ljudstvo ter odšel pri srednjih vratih zopet nazaj k oltarju. Imel je dolgo, črno obleko in ravno tako brado, ki ga je delala jako častitljivega. Potem je nastopila neka gospica in pela v sredi cerkve iz ondi pripravljene obredne knjige, kar se čudno vidi, osobito ako se vpošteva izrek svetega Pavla: „Mulier taceat in ecclesia.“ Sploh je bilo veliko petja, kajenja in raznih ceremonij, ki dajejo bogoslužju dramatičen značaj. Po sklepu so hodili navzoči poljubovat izpostavljeno podobo nekega svetnika in se vedli prav dostojno.

Od tu smo šli z Dunajčanoma na Trsat, slavnoznano romarsko svetišče, stoječe visoko nad Reko. Šli smo čez most, ki teče pod njim Rečina. Na njenem levem bregu je Sušak, od koder se začne hoja na hrib. Kdor ima dovolj časa, gre lahko po široki, zložno izpeljani cesti navzgor; mi smo si izbrali bližnjico, ki vodi po 464 stopnicah na vrh. Ob straneh stopnic je sedel tuintam kak prosjak, kakor je navada po božjih potih. Postali smo pri slepem možu, ki je pel Marijino pesem in jo spremljal z obrabljenimi strunami svojih gosli. Melodija se je lahko zapomnila, ker so bili v njej samo glasovi gaga. Glas suhega možička je bil popolnoma potrč, ravno tako tudi njegov stari inštrument, ki ni imel zaradi razpok nobenega odmeva več. Oba, revež in glasba, sta bila vredna milovanja in zato nismo mogli iti mimo, da bi ne bili dali majhnega daru ubogemu goslarju. Pri romarskih cerkvah se dobi dosti takih, ki jim pravimo „Praesta, quaesumus“. Nekateri molijo na ves glas, da bi jih ne prezrli mimoidoči, toda ni verjetno, da bi njih molitev segala do nebes. Berač, ki si je izvolil prostovoljno ali neprostovoljno

prosjaštvo za svoj poklic, je tak kakor vsak drug človek, ki si išče zaslužka na ta ali oni način. Ljudje gredo navadno le za lastno koristjo in zato si izbirajo za svoj posel kraje, kjer se jim obetajo večji dohodki. Nič drugače berač. On dobro ve, da so romarji darežljivi, ker si z miloščino naklanjajo usmiljenje božje, zato ga najdemo na daljnih božjih potih in po visokih gorah, kjer se shaja množica vernikov v ondotni cerkvi. Tukaj sedi pri potu, vpije od daleč, iztega roke in kaže, ako ima še kako telesno hibo, tudi to, da bi vzbudil toliko bolj gotovo usmiljenje. Dosti je potrebnih režežev, a ne manjka se nevrednih, ki zapravljajo izprošeni denar. Toda kdo bi to preiskoval! Ako daš iz dobrega srca, si storil dobro delo, naj ga je deležen potreben ali nepotreben prosjak.

Ko smo prišli na vrh, se nam je odprl diven pogled proti morju, ki je bilo popolnoma mirno ter se lesketalo v žarkih goreče krogle na jasnem nebu. Na površju je plavalo nekaj jadrnic, v bližini pristanišča se gibalo več čolnov, daleč naprej pa so se opazili obrisi Krka, Čreza in istrskega obrežja, da je vodna množina prej podobna velikemu jezeru nego morju.

Pred cerkvijo je velik, raven prostor, deloma obsajen z drevjem. Nekaj sitnih žensk, ki so imele tukaj izlogo „odpustkov“, nas je vabilo k sebi, da bi kupili podobice, svetinj, razglednic itd. Simetrični portal, ki se vzdiguje nad njim zvonik, ima trojen vhod in nad njim petero oken, toda ko stopiš v notranjščino, uvidiš, da stavba ni tako simetrična, kakor izgleda od zunaj. Poleg glavne ladje se nahaja samo ladja na levi (evangeljski) strani, nedostaje pa desne (listne) ladje, da oko takoj opazi to nepravilnost. Hišo božjo sta dala sezidati grofa Nikolaj in Martin Frangipani v 15. veku na onem kraju, kjer je — kakor pripoveduje legenda —

stala Marijina hišica. Milostno podobo Marijino, ki se časti v velikem oltarju, je poslal na prošnjo Frankopanov papež Urban V. iz Rima leta 1367. Urban je imel sicer svojo stolico v Avignonu, vendar je bival nekaj časa v Rimu, od koder se je vrnil zopet v takozvano „babilonsko sužnost“ v Avignon. Kroni, ki venčata Marijino in Zveličarjevo glavo, sta dar vatikanskih kanonikov iz leta 1709., srebrne svečnike pa je podaril cesar Leopold I. Svetišče, mnogo ožje nego glavna ladja, je zavarovano z visoko železno ograjo. Ob spodnjem koncu cerkve visi po stenah mnogo slik, predstavljajočih vihar na morju. Zabeležena so imena onih, ki so podobe darovali v zahvalo za rešitev iz smrtne nevarnosti. Med njimi je ladja Weyprechtovega potovanja na severni pol. Ogledevalcu se zdi, da je prišel v kako razstavo, ko hodi od slike do slike ter vidi, na koliko raznih načinov so izražene stiske ladij ob nevihti. Oskrbništvo božje poti je izročeno frančiškanom, ki so imeli do leta 1785. svoje grobišče pod stranskim oltarjem sv. Antona Padovana, kjer se čita v tlaku napis: „Domus fratrum usque ad tubam novissimam. Imperante Josepho II. A. S. 1785.“

Ne daleč od cerkve je grad Trsat, čigar zidovje kaže, da je bila tukaj dobro utrjena postojanka, lastnina grofov Frankopanov. V deloma ohranjenem notranjem prostoru se nahaja mrtvaška kapela, ki pod njo stražita dva bronasta baziliska, delo dunajskega kiparja Fernkorna. Tu počivajo trupla grofovske obitelji Nugent, med njimi maršal Nugent († 1862) in njegova soproga, vojvodinja Riario Sforza. Pred kapelo stoji mramornat steber z orlom in s francoskim napisom. Pomnik ima važen zgodovinski pomen. Postavila ga je Italija Napoleonu Bonaparte na bojišču pri vasi Marengo, v bližini mesta Alessandria. (V bitvi pri Marengo sta Napole-

onova generala Desaix in Marmont dne 14. junija 1800. premagala Avstrijce, ki jim je načeloval poveljnik Melas.) Ako stopiš na mogočni stolp trsatskega gradu, se ti nudi obširen razgled. Na eni strani imaš pod seboj skalnato sotesko, skozi katero teče Rečina, na drugi strani pa se odpira očem prostrano morje.

Poslovivši se od Trsata, smo se vrnili po onih stopnicah navzdol, ki smo prišli po njih na vrh hriba. Sedaj se ni bilo treba odpočivati kakor poprej in zato smo dospeli kmalu nazaj v mestno vrvenje. Pot nas pripelje do tržnih lop, ki stoje ena za drugo blizu nabrežja. Lope so tri in imajo podobo velikanskih dvoran, sestojecih iz kamenja, železa in stekla. V svetlih, visokih prostorih so razvrščene prodajalnice, kjer dobivajo gospodinje vseh mogočih živil za vsakdanjo potrebo. Meni je posebno dopadala zadnja lopa, odločena za ribiče. Tukaj imaš vsaj majhen pojem o živalih, ki prebivajo v slani vodi. Poleg domačih so imeli razstavljeno svoje blago tudi tuji ribiči, osobito oni iz okolice Chioggia, italijanski podaniki, prebivajoči ob izlivu reke Adige v Jadransko morje (južno od Benetek). Ne vem, po kateri postavi smejo inozemci ribariti po naših vodah, in kar je še več, prodajati svoj plen v avstrijskih mestih. Neko pravico morajo že imeti; da jih domačini gledajo po strani, ker jim odjedajo kruh, ni treba omenjati. Pri vsaki vrsti rib je označeno na tablici, koliko stane kilo. Najnižja cena, ki sem jo čital, je 28, najvišja 80 krajcarjev. Revnejši ljudje, ki se jim je poznalo po slabi obleki, da se jim ne godi dobro, so dobivali ribice najslabše kakovosti tudi za groš ali za desetico, pa mislim, da jim diše ravno tako dobro ali še bolje kakor bogatinom najdražje. Nekatere ribe so zelo velike; za razkosavanje ne zadostuje nož, treba je sekire, da so prodajavci bolj podobni mesarjem nego ribičem.

Nekaj izmed rib je bilo okroglih ploščnatih eksemplarov, pa ne morem povedati imena. Ravno tako nenavadni so rožnatordeči raki, ki so baje posebno okusni. Italijani jim pravijo „scampo,“ latinski izraz je „Nephrops Norvegiensis“. Nahajajo se samo v zalivu reške okolice in pa, kakor pove ime, v morju ob daljnem Norveškem.

Javni napisi, ki se čitajo na hišah, kažejo, da je Reka skoro popolnoma zasedena z Ogrji. Menda so vsi uradi s šolami vred v njih rokah. Za vladanja Marije Terezije je pripadalo mesto Hrvaški, toda pozneje je prišlo v ogrsko oblast. Leta 1849. se je vsled prizadevanja bana Jelačića združilo z Zagrebom, a tudi to združenje ni imelo trajnega obstanka. Sedaj se smatra Reka kot izločeni in samostojni del ogrske krone (separatum, sacrae regni coronae adnexum corpus). Na ulicah sem srečal dosti mladih honvedskih častnikov, ki so bili jako fino napravljeni. Suknja, prepeta z zlatimi našitki; hlače, snežnobeke in gladko zlikane; na rokah pisane manšete z leskečimi zapestnicami, na prstih biseri. Njihov ponosni nastop je porok, da bodo ravno tako samozavestno korakali tudi proti sovražniku, ako pride do resničnega spopada.

60.

„Plaudite amici, comoedia finita!“

Iskal sem pripravnih besedi, ki bi jih postavil na čelo sklepne točke, in nisem mogel dobiti boljših. Naveličal se je čitatelj, ako je bil toliko potrpežljiv, da me je spremljal do konca; naveličal se je pa tudi pisar, čeprav se je prijetno zabaval s tem, kar je izvil iz zaprašene popotne malhe in razobesil v javnost. Vsega mora biti konec, zato je čas, da se podvizam proti domu. Počitnice so šle h kraju in z njimi enakomerno tudi denar. Ne rečem, da bi ne bil imel še za nekaj

dni preostalega, akoprav se je blagajna zelo izpraznila. Ko greš na potovanje, določiš stroške do gotovega zneska na dan, toda skupna vsota ti pokaže, da si izdal mnogo več, nego si postavil v proračun. Dobro je imeti poleg potrebne redne zaloge še izvanredno, ki bi se rabila, ako bi se pojavile neprevidene potrebe. Dispozicijski zaklad se ne prilega samo državam, temveč tudi posameznikom. Najbolje je, zašiti ga v spodnjo obleko, ker bi ga ondi še ropar težko dobil. Ta skrita rezerva je tvoja posebna tolažba na potu. Lahko se ti primeri, da prideš ob vse. Kam bi se obrnil? Pozna te nihče in zato ti ne bo nihče posodil. Na samo prošnjo se težko kaj dobi, brez kredita ni zaupanja. Rekli bi ti: Verjamemo, da si pošten človek, toda ker je na svetu toliko sleparjev, se ni zanesti na nikogar. Kako dobro ti pride v tej zadregi vsota, ki si jo shranil za najhujšo silo. Sploh ni dobro imeti vsega denarja v enem kraju. Drobiž spravi kar v žep, da imaš mali denar takoj pri rokah, ker moraš vedno plačevati malenkosti. Če vidijo ljudje pri tebi samo drobiž, si lahko mislijo, da nisi premožen. Mnogo bolje je, da te imajo v tujini za navadnega, neimovitega človeka, nego da bi te smatrali za bogatega. Večji denar, recimo zlato, srebro ali papir, naj je spravljeno v denarnici, ki jo imej v notranji obleki. Denarnice pa ne odpiraj nikdar v pričo ljudi, kajti lahko se primeri, da opazi njeno vsebino tak, ki je v denarni zadregi. V njegovem srcu se lahko vzbudi izkušnja, ki ga dovede do hudodelstva. Takih vzgledov je dovolj na svetu.

Ko smo se odpeljali z Reke, smo dobili zopet žida v voz. Parkrat sem že govoril o tem narodu; da govorim zopet o njem, krivi so židje sami, ker se jim ni mogoče izogniti. Navalil je tri velike kovčege med nas, da se je bilo treba stisniti skupaj. Potem vpraša

čisto po nepotrebem, od kod smo. Izvedevši, da sem jaz Kranjec, una dva pa z Dunaja, pripomni, da je tudi on Dunajčan.

„Odkod?“ se oglasi trgovec, moj popotni tovariš, z zateglim poudarkom, kakor bi ne hotel verjeti, da govori žid resnico.

„Z Dunaja,“ pove žid še enkrat.

„Vi ste toliko Dunajčan, kakor jaz Eskimo ali Laponec.“

„In zakaj dvomite, da bi ne bil?“ vpraša žid glasneje ter pogleda svojega nasprotnika po strani z ne baš prijaznim očesom.

„Zato, ker vem, da niste. Jaz sem Dunajčan, Vi pa ne.“

„Nimam časti, da bi Vas poznal, in mislim, da me tudi Vi ne poznate. Kako mi morete torej očitati, da ni res, kar govorim?“

„Na Dunaju govorimo drugačo nemščino, kakor je Vaša.“

„To se pravi, rojen nisem na Dunaju, toda stanujem že več let tam in imam ondi tudi domovinsko pravico,“ pripomni žid nekoliko mirneje.

„A — tako je stvar, sedaj se razumemo. Iz tega sledi, da je opravičen moj pomislek. Sicer pa brez zamere. Glavna reč je, da smo pošteni ljudje.“

Bati se je bilo, da bi ne prišlo iz malenkosti do burne debate, ki se je pa vendar srečno odvrnila. Žid je postal potem še bolj zgovoren ter pripovedoval o svojem potovanju po Dalmaciji. On seveda ni potoval zato, da bi kaj videl, temveč v „službeni“ zadevi. Ta zadeva je bila vinska kupčija. Rekel je, da kolikor pozna vinsko kakovost v Dalmaciji, mora dati prednost mestecu Olmisu (Almissa), jugovzhodno od Spljeta. Ondotni muškatelec nima brez povoda imena „Rosa

d' Almissa“. Bil je tam, se osebno prepričal o lastnosti vina in ga nakupil več sodov. Menda je mislil, da dobi že od nas naročil, a povedal je vse eno, da naj se v slučaju, ako bi potrebovali pristne in res izvrstne kapljice, obrnemo na tamošnji frančiškanski samostan.

Železnica se vzpenja od Reke navzgor ter pride polagoma na visoko stališče, raz katero se vidi morje v znatni nižavi. Dospeli smo v Kastavščino, t. j. v okolico mesta Kastava, stoječega v svojem národnem ponosu na visokem porobku.

Ko sem pred nekaterimi leti (bilo je 1899.) obiskal Kastav, ki je še dandanes obdan z zidovjem, sem vprašal nekega meščana, zakaj da ne pozidajo ondotne porušene cerkve. Odgovoril mi je, da je župnijska dovolj velika. Vendar bi bil rad izvedel kaj več o usodi ogromne podrtije, kajti zgradba je bila zasnovana na podlagi velikega načrta. Ohranjen je visoki prezbitერიj in petero kapel na evangelijski strani, listna stran pa je v razvalinah. Tedaj mi pove zgodovino te groblje. Cerkev so hoteli sezidati tako lepo in prostorno, da bi prekosila ono sv. Vida na Reki. Vse je hodilo na tlako in med tlačani je morala nositi tudi neka revna vdova pesek celo od morja, doma pa njeni otroci niso imeli kaj jesti. Žena se zakolne, da naj se cerkev poprej razruši, preden bo dodelana, in zgodilo se je po njeni želji. Ni treba dostavljati, da si ljudstvo, ki mu ni znan pravi vzrok, razlaga s pravljico, kdo da je zakrivil podrtijo.

Vlak nas je prestavil s tužne Istre na domača kranjska tla. Na postaji „Trnovo-Ilirska Bistrica“ pride k nam izprevodnik in vprašuje, je li kdo našel zlato verižico, ki jo je izgubila gospa, ki se je peljala od Reke do postaje Opatije v našem vozu. Pogrešila jo je na omenjeni postaji in brzojavila za nami, da naj se vse

preišče v vozu, ker je verižica vredna sto goldinarjev. Izprevodnik pregleda vestno po vseh kotih, toda nikjer ni izgubljene stvari. Ni manjkalo dosti, da bi ne bil začel tudi nam štirim: obema Dunajčanoma, židu in meni pretipavati žepov, češ, vzeti je ni mogel nihče dami z vrata, pobral bi jo bil pa lahko, ako je padla na tla. A ni prišlo do te skrajnosti, in če bi bilo prišlo, bi ne ostalo brez odločnega protesta. Ko pripomni eden izmed tovarišev, da je imela dotičnica pri svojem izstopu še verižico na vratu, so brzojavili nazaj, da naj jo iščejo na ondotnem kolodvoru. Nauk: Ne razkazuj zlatnine po svetu!

V Št. Petru, ob navzkrižju železnice Trst-Reka-Dunaj je velik kolodvor. Tu smo dobili brzovlak, ki nas je nekoliko pred polnočjo pripeljal v Ljubljano. Ločil sem se od Dunajčanov kakor od najboljših znancev. Zahvaljevali smo se drug drugemu za medsebojno podporo in družbo, ki sta delali potovanje toliko prijetnejše. Od daljnega Cetinja do središča Kranjske zvesti tovariši in zaupni prijatelji smo si stisnili krepko roke v zadnji pozdrav. Srečna na vseh Vajinih potih!

Zadnje jutro me je vzbudilo v Ljubljani.

Opoldne sem se odpeljal na Gorenjsko. Bezgove jagode so postale tačas črne in tudi lastovk nisem dobil več. Odletele so na jug, ko sem se vračal jaz na sever. Kje smo se srečali — kdo ve?

rili bomo o omenjenem svetišču pozneje. Ko so v sedmem veku porušili Obri mesto Solin (Salona), je postal Zader glavni kraj dežele. Zelo veliko je trpel za časa četrte križarske vojske l. 1202. Takrat so se navdušili francoski vitezi za boj proti mohamedovcem; ker pa niso imeli ladij za vožnjo čez Sredozemsko morje, so naprosili Benečane, da bi jim pomagali spraviti vojsko v Palestino. Ker so Benečani že od prve križarske vojske živahno trgovali z vzhodnimi deželami, so tudi želeli, da bi ostal Jeruzalem v posesti krščanskih vladarjev. Sklenila se je torej pogodba, po kateri bi križarji nekaj plačali, da bi jih beneška ljudovlada podpirala s svojim brodovjem v vojski zoper Saracene. Polovica vsega plena bi ostala križarjem, polovica pa Benečanom. To ni bil slab račun naroda, hrepenečega le po posvetnem bogastvu. Toda papež Inocencij III., ki mu je bila prva skrb, da se sveti krajji rešijo iz rok nevernikov, ni hotel potrditi pogodbe, sklenjene iz samega benečanskega dobičkarstva. Vsled tega se je vrnilo mnogo križarjev domov, ostali pa, ki so prišli v Benetke, niso mogli dati dogovorjene plače. Tedaj je predlagal vojvoda (dužda) Henrik Dandolo, da naj mu bojovníki križarske vojske pomagajo vzeti mesto Zader, in potem jim rad izpregleda toliko plačila, kolikor jim nedostaje denarja. Križarji, ki jim je bila ponudba všeč, odrinejo takoj z Benečani proti Dalmaciji ter dobijo dne 24. novembra 1202. Zader v svojo oblast.¹⁾ Potem je odjadrala združena križarska in benečanska vojska proti Jutrovemu in zasedla Carigrad, kjer so morali Bizantinci pripoznati takozvano latinsko cesarstvo; toda onega namena, ki so ga imeli, križarji niso dosegli. Prišli niso ne v Palestino ne v Egiptet in v Jeruzalemu so gospodarili še

¹⁾ Jos. Staré: Občna zgodovina III, 143.

dalje neverniki. — Glede zgodovine Zadra še omenjamo, da je mesto mnogo trpelo vsled kužnih bolezni in vsled turških napadov. Ko je l. 1797. prenehala gospodarica morja, beneška ljudovlada, je prevzela Avstrija na podlagi mirovnih pogojev v Campo Formio beneško Dalmacijo, toda lastila si jo je le malo časa. Dobili so jo Francozi ter priklopili ilirskemu kraljestvu, segajočemu od Beljaka do Kotora. General Avgust Marmont, plemenit in pravičen mož, je tu nadomestoval cesarja Napoleona in si prizadeval na vso moč za narodov napredek. V Ljubljani in v Zadru je ustanovil višje šole, spoštoval slovenski in hrvaški jezik, pospeševal obrtnost, trgovino itd. Francoski vojaki so v družbi z Dalmatinci dodelali krasno cesto, ki sega od Juga skozi sredo Dalmacije ter je izpeljana tako lepo, da jo občudujejo še dandanes. Po usodnih Napoleonovih porazih je pripadla Dalmacija zopet Avstriji (1814). Da bi se mogel Zader prosto razvijati, so opustili trdnjavo, ki je bil vklenjen z njo, podrli zidovje in na njegovem mestu zasadili drevorede. A tudi sedaj še ni prišel čas, da bi se mogel bolje razvijati, kajti nedostaje mu zveze po suhem. Kadar dobi železnico, tedaj se bo nadejati živahnejšega prometa.

Mesto je razpoloženo na podolgovatem polotoku. Obdano je z morjem na treh straneh in še na četrti strani sega vanj ozko pristanišče, odločeno za manjše ladje. Prebivavci v nima niti dvajsettisoč vseh skupaj. Mestna okolica je dolgočasna in se nikakor ne more primerjati s krasno lego Spljeta ali Dubrovnika. Ob Jugu in zapadu vidiš morje, ob severu in vzhodu pa se širi ravnina, ker so gore pomaknjene precej daleč proč. Zadru je ostal do danes znak beneškega leva, ki se kaže najbolj v govoru. Med meščani se sliši skoro sama italijanščina, da se tujcu dozdeva, da biva

povedanem sadu, ne bi mogel prav lahko blizu. Ondotni posestniki niso tako brezskrbni, da bi ne varovali svojega imetja. Mi, ki imamo dovolj lesa, gradimo vrtove s plotom, tukaj pa je okoli vinogradov zid iz nanošenega kamenja, ki zabranjuje oškodovanje sladkega pridelka. Vrh tega je ves zid zarastel s trnjem, da imaš takoj krvavo roko in raztrgano obleko, ako bi izkušal priti čez ograjo. Najbolje je torej, da greš lepo mimo in se zadovoljiš s tem, kar vidiš, ali pa, da se v slučaju hujše izkušnje tolažiš z lisjakovim izrekom: Grozdje še ni zrelo.

Hodili smo nekaj časa semintja, sedaj navzgor, sedaj navzdol, ter iskali sledov podrtij, a ničesa nismo našli. Čudno se nam je zdelo, da ne pridemo do kakęga znamenja, ki bi izvedeli po njem, kje se nahajamo. Mislili smo vzeti vodnika s seboj, toda ker se je nam reklo, da so ondi, kjer so odkrili važnejše starine, napisi, ni bilo treba skrbeti za kažipota. Ustavimo se nekaj minut in ogledujemo kraj, kamor smo prišli iskat ostanke starodavnega mesta. Velik, zmerno napet prostor med Kozjakom in morsko obalo, lepa lega, dokaj vzvišena nad morjem, pod nami v zelenju skrite naselbine, poleg nas ograjeni vinogradi, razno grmovje in med njim kamenite steze: — tako približno izgleda okolica, kjer je stal Solin. Kmalu smo se namreč prepričali, da že stopamo po oni zemlji, ki ima tako slavno preteklost. Ali je to mogoče? Tukaj, kjer so sedaj zarastle groblje in plitve dolinice, tukaj, kjer ni sledu o kakem človeškem bivanju, pač pa se grejejo kače na solncu in skrivajo martinčki med kamenjem, tukaj naj bi bilo kdaj obljudeno mesto? Da, prav tukaj je bilo, tu so stali njegovi stolpi, tu so se vrstile druga za drugo starorimske palače, tu se je vzdigovala častita krščanska bazilika, toda vse je izginilo s površja. Prišli

so sovragi in v tla pomandrali močno zidovje, da skoro ni ostal kamen na kamenu. Še enkrat bi vprašal: Ali je to mogoče? Da, vse je izginilo s površja, kakor da bi bil veter odnesel; ohranil se je samo prazni prostor, ki se mu pozna, da je bil zaradi lepe lege nalašč izbran za zgradbo mesta; ohranila se je samo slikovita okolica, ki jo obrobuje na južni in zapadni strani še danes Jadransko morje, stražita pa jo ob severu ter vzhodu Kozjak in Mosor. Barbarstvo je uničilo delo človeških rok, a ni moglo razdejati božje narave.

Prvi napis, ki smo ga čitali na podrtjih Solina, se glasi: „Coemeterium legis sanctae christianae martyrum.“ Pove nam, da se nahajamo na kraju, posvečenem s krvjo mučencev. Sedaj vlada tu že dolga stoletja mir. Ni več ne preganjavcev in ne preganjanih, vse je minilo, prijetno in neprijetno. Skupna slika, ki jo imaš pred očmi, ni drugega nego velikansko grobišče, ki kraljuje na njem smrtna tišina.

Odprimo zgodovino, da izvemo kaj več o glasovitem mestu!

51.

Solin (Salona) je bil ustanovljen v prastari mitični dobi. Ko so ga dobili Rimci v oblast, so naredili iz njega močno utrjeno kolonijo, pristanišče za ladje in arzenal. Ob času velike državljanske vojske (48 pred Kristom) se jim moralo dognati, kdo bo gospodoval v Rimu, Pompej ali Julij Cezar. Solin se odloči zoper Pompeja ter prestopi na stran Julija Cezarja, onega mogočnjaka, ki se trdi o njem, da je „največji Rimljan“, ker menda ni bilo ne pred njim in ne za njim v rimski državi moža, ki bi bil toliko storil, kakor on. Oktavij, Pompejev vojskovodja, je mesto dalj časa oblegal, pa ga ni mogel premagati. Pripovedka go-

zvezi z vsem istrijskim obrežjem in si lahko šteje v zaslugo, da dobivajo nekdanji pozabljeni kraji Istre in Dalmacije novo življenje.

Počasi se je iz vida odmikal Spljet, ki ga čaka gotovo še lepa prihodnost. Že sedaj je v trgovinskem oziru glavno mesto dalmatinske kraljevine; ko pa se zgradi velepomembna železnica, ki ga bo vezala neposredno s Sarajevom, tedaj pridejo zanj lepi časi. Zvezan je sicer z glavnim mestom Bosne, toda kako? Ako hočeš priti iz Sarajeva v Spljet, se moraš pripraviti na dolgo potovanje po suhem in po morju. Najprej se je treba peljati čez Mostar na Metkovič, daljava iz naša 178 kilometrov. V Metkoviču, malem mestu brez vsega pomena, poprej daleč od prometne zveze in tudi sedaj brez upanja posebne prihodnosti (močvirni in mrzlični kraji na obrežju Neretve), vstopiš na parnik, ako si sploh tako srečen, da ga oni dan dobiš. Potem se pelješ še ves dan z ladjo, ki ostaja, preden dospe v Spljet, v vsakem večjem kraju, enako potovki, oglašujoči se skoro v vsaki hiši. Toda ko se dogradi železnica — upajmo, da kmalu — se bo prišlo iz Sarajeva v Spljet v kakih dvanajstih urah. Sedaj piha hlapon od bosenske metropole do Bugojna v dolini Vrbas; treba je še prodreti naprej proti Dinarskim planinam in kmalu smo v Spljetu. Čudno je, zakaj da ni vodstvo naših železnic takoj po zasedbi Bosne in Hercegovine mislilo na to velevažno zvezo in da je gradilo rajši progo v obskurni Metkovič nego v lepo, zdravo in živahno mesto ob vznožju zlatega Mosorja. Tako dela nesrečna politika. Dalmacija, pastorka med avstrijskimi kronovinami, je ostala pastorka; morebiti se popravijo v bodočnosti napake, ki so se nad njo zagrešile.

Rad bi se bil oglasil v mestu Trogiru, čigar baziliko prištevajo najlepšim cerkvam dežele, toda Pano-

nija ni hotela nikjer počakati in tako ni ostalo drugega, nego zadovoljiti se s pogledom na obrežje. Ko smo pripluli mimo malih otokov, nam pokaže eden izmed pomorščakov glasovito predgorje Planko ali Pločo, ki je ob času viharjev zelo nevarno. Planka sega v podobi pravokotnega kolena v morje, vsled tega se zaganjajo vetrovi ob času nevihte z besnečo silo v skalnate stene. Gorje ladji, ko bi jo potegnil ondodni vrtinec k sebi!

Ker smo se precej oddalili od suhe zemlje in ni bilo videti nobene posebnosti, sem se zabaval s parnikovo opravo. Ob vnanjih straneh so bili privezani čolni, pripravljene v to, da bi ob katastrofi služili kot skrajni pomoček za rešitev. Grozen bi bil trenotek, ko bi se nam reklo: „Hitro v čolne, da se rešite smrti!“ Vse bi hitelo plašno skupaj in drlo v zadnji prostorček, ki mu more še oteži življenje. Na notranjih parnikovih stenah visijo okrogli, vencem podobni pasovi, ki drže potapljačega ponesrečenca nad vodo, ako dene tak pas okoli sebe. Ob onem koncu ladje, ki reže valove, sta bili pripeti dve velikanski sidri. Sidro se imenuje v navadnem govoru maček ter se rabi na morju, ako bi ladja ne mogla priti do varnega obrežja. Pripeto je na močnem vretenu, ki se spušča z njim v globočino, kjer se ujame med skalovjem in obdrži parnik na trdnem stališču. Iznad ladje se vzdiguje visoko v zrak okroglo deblo, spodaj močno, proti vrhu pa vedno drobneje. Ob njegovi spodnji strani je pritrjen lonec, z njim se dajejo določena znamenja; v višini je obešena svetilnica, ki gori po noči, da se vidi daleč okoli. Iz spodnjih prostorov ladje, kjer so stroji, obednice in spalnice, so napeljane široke cevi, ki molé daleč nakvišku, da bi jih imel pri površnem pogledu za dimnike. Pravzaprav so pa odvodniki, ki odvajajo

iz pritličja slabi zrak, zgoraj pa sprejemajo s svojimi širokimi, odprtimi konci sveže sapice ter jih pošiljajo navzdol. Ako pogledaš sredi parnika v njegov spodnji, s steklom pokriti oddelek, vidiš polno strojev, lično osnaženih, da se kar leskečejo. Proti tebi puhti vročina, osobito ako so steklene zatvornice odprte: vse se giblje, vse se vrti v spodnjih prostorih, kajti tukaj deluje parna moč, ki žene ladjo naprej. Ubogi uslužbenci, ki morajo vztrajati v taki soparici! Iz visokega dimnika, ki ima zaradi tega poševno lego, da ne vpliva nanj veter z vsò močjo, se vali gost dim, kažoč, da krepko prikladajo „polena“.

Med sopotniki smo imeli tovariša, ki je bil namenjen v Šibenik, od tu pa je mislil pogledati slapove reke Krke. Ko smo bili že daleč od Spljeta, izvešele, da se Panonija ne vkrca v Šibeniku, ampak gre naravnost v Zader. Kaj mu je početi? Uvidevši zmoto, je bil početkoma zelo poparjen kakor vsak, ki mu je nenadoma prečrtan račun. Toda kaj se hoče? Kadar si ne moremo več pomagati, je najbolje, da se vdamo v usodo. Sicer pa ni bila to kdove kakšna nezgoda, saj odhajajo iz Zadra parniki v Šibenik, kamor priplovejo v petih urah. Ne vem, ali se je vrnil mož, neki zasebnik iz Solnograda, v Šibenik in h Krkinim slapovom; več ni zamudil nego en dan, in to se slednjič že pozabi, osobito ako človeka ne kličejo nujna opravila domov.

Tudi v mojem prvotnem načrtu je bil določen en dan za obisk Krkinih slapov, toda opustil sem to misel z ozirom na Dunajčana, ki nista bila tja namenjena. Poglejmo vsaj v duhu kraje, ki se peljemo mimo njih, da se seznanimo še bolj z dalmatinskimi naravnimi lepotami.

Krka izvira z imenom Krkič v obližju mesta Knina ob vznožju planine Dinare. Pot, ki jo preteče od studenca do izliva v morje, je 60 kilometrov dolga. Njeni bregovi so večinoma kameniti; v zgornjem toku, kjer šviga po bistri vodi mnogo postrvi, nanaša gramoz, v spodnjem pesek. Voda narašča tako hitro, da ima pri mestu Skardinu (Scardona) že 300 metrov širjave. Tu je bolj podobna morskemu zalivu nego reki. Zapustivši Knin, teče Krka počasi, semintja celo zastaja in dela tolmane; pozneje se začne prekucavati čez skalovje, si izkoplje pot skozi ozko strugo in ko pride iz nje, se zopet razširi ter se z bobnenjem in gromenjem vali čez mogočne stene, da razmetava vodno silo na vse strani. Prvi veliki katarakt se imenuje Majlanovič. Kmalu sledi drugi, ki ni tako znamenit, a nad vse veličasten je tretji, ki mu pravijo Skardinski slap, ker ni prav daleč od mesta Skardina. Krka pada čez petero sten 50 metrov visoko ter dela petero oddelkov ali kaskád. Pod vsako kaskado je jezero, iz njega se vali voda v spodnji oddelek. Prizor je toliko silovitejši, ker voda ni stisnjena v ozkem jarku, temveč buči kot mogočna reka v vsej svoji širjavi čez skalovje. Zračni pritisk in veter mečeta milijone razpršenih kapljic daleč na okrog, da ima bližnja okolica vsled tega bujno vegetacijo. Nemci se ponašajo s padom Rena pri Schaffhausenu, hvaleč ga vsevprek, o Krkinem kataraktu pa, ki bi ga lahko vzporedili z onim pri Schaffhausenu, je znano tako malo!

Pluli smo naprej med strmim obrežjem na desni in med stoki na levi strani. Na visokem hribu se je videla bela cerkev „Madonna del carmine“, a nisem mogel izvedeti pravega hrvaškega imena. Kraji niso goli, kakršne smo videli pozneje od Zadra do Reke, kajti burja nastopa tukaj mnogo mileje nego v hrvaškem

rili bomo o omenjenem svetišču pozneje. Ko so v sedmem veku porušili Obri mesto Solin (Salona), je postal Zader glavni kraj dežele. Zelo veliko je trpel za časa četrte križarske vojske l. 1202. Takrat so se navdušili francoski vitezi za boj proti mohamedovcem; ker pa niso imeli ladij za vožnjo čez Sredozemsko morje, so naprosili Benečane, da bi jim pomagali spraviti vojsko v Palestino. Ker so Benečani že od prve križarske vojske živahno trgovali z vzhodnimi deželami, so tudi želeli, da bi ostal Jeruzalem v posesti krščanskih vladarjev. Sklenila se je torej pogodba, po kateri bi križarji nekaj plačali, da bi jih beneška ljudovlada podpirala s svojim brodovjem v vojski zoper Saracene. Polovica vsega plena bi ostala križarjem, polovica pa Benečanom. To ni bil slab račun naroda, hrepenečega le po posvetnem bogastvu. Toda papež Inocencij III., ki mu je bila prva skrb, da se sveti kraji rešijo iz rok nevernikov, ni hotel potrditi pogodbe, sklenjene iz samega benečanskega dobičkarstva. Vsled tega se je vrnilo mnogo križarjev domov, ostali pa, ki so prišli v Benetke, niso mogli dati dogovorjene plače. Tedaj je predlagal vojvoda (dužda) Henrik Dandolo, da naj mu bojovníki križarske vojske pomagajo vzeti mesto Zader, in potem jim rad izpregleda toliko plačila, kolikor jim nedostaje denarja. Križarji, ki jim je bila ponudba všeč, odrinejo takoj z Benečani proti Dalmaciji ter dobijo dne 24. novembra 1202. Zader v svojo oblast.¹⁾ Potem je odjadrala združena križarska in benečanska vojska proti Jutrovemu in zasedla Carigrad, kjer so morali Bizantinci pripoznati takozvano latinsko cesarstvo; toda onega namena, ki so ga imeli, križarji niso dosegli. Prišli niso ne v Palestino ne v Egiptet in v Jeruzalemu so gospodarili še

¹⁾ Jos. Starè: Občna zgodovina III, 143.

dalje neverniki. — Glede zgodovine Zadra še omenjamo, da je mesto mnogo trpelo vsled kužnih bolezni in vsled turških napadov. Ko je l. 1797. prenehala gospodarica morja, beneška ljudovlada, je prevzela Avstrija na podlagi mirovnih pogojev v Campo Formio beneško Dalmacijo, toda lastila si jo je le malo časa. Dobili so jo Francozi ter priklopili ilirskemu kraljestvu, segajočemu od Beljaka do Kotora. General Avgust Marmont, plemenit in pravičen mož, je tu nadomestoval cesarja Napoleona in si prizadeval na vso moč za narodov napredek. V Ljubljani in v Zadru je ustanovil višje šole, spoštoval slovenski in hrvaški jezik, pospeševal obrtnost, trgovino itd. Francoski vojaki so v družbi z Dalmatinci dodelali krasno cesto, ki sega od Juga skozi sredo Dalmacije ter je izpeljana tako lepo, da jo občudujejo še dandanes. Po usodnih Napoleonovih porazih je pripadla Dalmacija zopet Avstriji (1814). Da bi se mogel Zader prosto razvijati, so opustili trdnjavo, ki je bil vklenjen z njo, podrli zidovje in na njegovem mestu zasadili drevorede. A tudi sedaj še ni prišel čas, da bi se mogel bolje razvijati, kajti nedostaje mu zveze po suhem. Kadar dobi železnico, tedaj se bo nadejati živahnejšega prometa.

Mesto je razpoloženo na podolgovatem polotoku. Obdano je z morjem na treh straneh in še na četrti strani sega vanj ozko pristanišče, odločeno za manjše ladje. Prebivavcev nima niti dvajsettisoč vseh skupaj. Mestna okolica je dolgočasna in se nikakor ne more primerjati s krasno lego Spljeta ali Dubrovnika. Ob Jugu in zapadu vidiš morje, ob severu in vzhodu pa se širi ravnina, ker so gore pomaknjene precej daleč proč. Zadru je ostal do danes znak beneškega leva, ki se kaže najbolj v govoru. Med meščani se sliši skoro sama italijanščina, da se tujcu dozdeva, da biva

gotsko okno. Srednji portal ter portala ob desni in levi so okrašeni s kipi svetnikov. V notranjščini, ki se ponaša s svojo obsežnostjo, ugledaš visoko glavno ladjo, ki jo ločijo stebri od dokaj nižjih in ožjih stranskih dveh ladij. V stenah je mnogo kamenitih oltarjev in raznih slik. Vredno je ogledati tudi kripto, ki ima kakor cerkev trojno ladjo. Na evangeljski strani bazilike se vzdiguje visok stolp z romanskimi okni, z galerijo nad zadnjim nadstropjem in s piramidno streho.

55.

Stopivši iz stolnice, ki je bila popolnoma prazna, čujem zvonjenje, a ne morem vedeti, odkod prihaja. Mislil sem, da se glasi iz sosednje pravoslavne katedrale, pa tudi tukaj je vse tiho, ko pridem v obližje. Tedaj zavijem proti trgu „dell' Erbe“, kjer stoji star, s sfingo venčan steber iz kdove katere dobe, in pridem v ozko ulico, od koder mi bije zvon vedno bolj na ušesa. Kmalu dospem do Marijine cerkve, ki se je slišalo iz nje orgljanje in petje. V hiši božji je bilo zbranega veliko ljudstva, da se udeleži svetega opravila pred oltarjem. Stal sem za klopmi ter gledal proti svetišču, kjer se je gibalo mnogo duhovščine okoli pontifikanta. Raz svečnikov je migljalo obilno sveč, stebri pa so bili prevlečeni z rdečim blagom, ki dela slovesnost na videz bolj častitljivo, v resnici pa le zakriva lepoto blestečega mramorja. Raz kor je predaval neki solist s svojim nežnim tenorjem vlogo „Ave Maria“, skladbo, ki vobče ni imela necerkvenega značaja, akoprav je bila precej sentimentalno zamišljena. Gospe in gospodične so imele pahljače v rokah in si zaradi soparice marljivo dovajale hladilnega zefirja v obraz. To se mi ni zdelo nenavadno, ker se vidi še

v naših mrzlih krajih kaj takega, ako ne v cerkvi, pa vsaj v gledišču. Bolj čudno je bilo, da so tudi gospodje na ta način iskali svežega zraka. Poleg mene je stal eden, ki se je posebno pridno sedaj ob desni, sedaj ob levi strani pahljal v obraz. Ženskam že privoščim to zabavo, a možaku se ne spodobi. Mož se mora zavedati svoje moči, pogumno prenašati vse trde preizkušnje življenja in neustrašeno gledati vsaki nevarnosti v obraz, ne pa se bati omedlevice, ako je le nekoliko bolj vroče.

Po cerkvenem opravilu sem krenil v muzej, ki je blizu nadškofove palače, ne daleč od trga dell' Erbe. Ondi se vidi dosti grških, rimskih in ilirskih starin, najbolj imenitno pa je poslopje samo, kjer so vse te reči shranjene. To je namreč prastara cerkev sv. Donata, v kateri se sedaj ne opravlja več služba božja. Okroglasta stavba ima tri apside ter je podprta s šestnerimi stebri. Dokazano je, da so jo zgradili v devetem stoletju. V temeljnem zidu so našli rimski kamen z napisom, da je kraj posvečen boginji Junoni, ter iz tega skleпали, da je stal tukaj oni tempelj, ki so ga prebivavci starega Zadra (Jadera) v spomin postavili Avgustovi ženi Liviji. Na razvalinah Junoninega templja so sezidali kristjani svetišče sv. Donatu, ki služi sedaj za muzej.

Pri nadaljnjem ogledovanju opazi popotnik, da ima Zader veliko ozkih ulic, v katerih ne sreča nobenega voza, ker se ne more voziti. Vobče se lahko reče, da sestoji mesto iz četvero dolgih ulic, ki imajo na raznih krajih drugo ime ter so zaradi ožine za večji promet nesposobne. Iz mnogih oken mole na cesto majhne zastave, ki so zapisane na njih številke 8, 10, 12, 14 itd., ne vem, kako daleč. Izvedel sem, da so v teh hišah gostilne in da številke pomenijo ceno litru

in pace.“ Poleg njega stoje Marija, Josip in stara vdova Ana. Ob straneh srednje podobe in na obeh koncih skrinje je več drugih prizorov, n. pr. dogodki, ki so se vršili s sv. ostanki, kralj Ludovik potrjuje mestne pravice Zadra, kraljica Elizabeta in njene tri hčere, grb kraljeve rodovine Anjou, zlatar Francesco de Sesto v svoji delalnici itd. Med podobami je množica okrasov, vsi iz srebra in bogato pozlačeni, da se lahko sklepa na nemalo vrednost umetnega izdelka. Kipi in ornamentika kažejo gotski slog, v nekaterih posameznih delih, ki so bili popravljeni ali dodani pozneje, se opazuje renesanca. Skrinjo držijo štirje bronasti angeli, vlti iz topov, ki jih je benečanska republika uplenila Turkom ter jih darovala Zadru. V skrinji ali rakvi so hranjeni telesni ostanki sv. Simeona; o njih je med ljudstvom razširjena vera, da so nestrohnili. Poglejmo, kaj poroča zgodovina izza vladanja kraljev neapoljske rodovine Anjou, da spoznamo ustanoviteljico opisane spominka.

Karol Robert je bil prvi iz rodbine Anjou, ki je zasedel vladarski prestol na Hrvaškem in Ogrskem (1301—1342). Imel je mnogo nasprotnikov, med njimi tudi takratnega zagrebškega škofa Mihaela, akoprav je bil papež Bonifacij VIII. na Karol - Robertovi strani. Na potoku Medveščaku, ki teče poleg Zagreba, so se zgrabili nasprotniki v tako groznem klanju, da se zove ondi še dandanes „Na krvavem mostu“. Zmagala je stranka, ki se je potegovala za pravice rodbine Anjou, in tudi novi zagrebški škof Avguštin Kažotić se je poganjal zanjo. Karol Robert se je obdržal na krmilu, toda vso dobo svojega dolgega vladanja ni mogel priti do pravega miru. Na prestolu mu je sledil njegov sin Ludovik I. (1342 - 1382), ki mu je bila prva skrb, da pomiri Hrvaško, poleg tega je pa tako hudo pri-

tiskal na Benečane, da so mu v Zadru odstopili vsa dalmatinska mesta, ki so si jih poprej prisvojili. Ker postane Ludovik vsled rodbinskih razmer — umrli poljski kralj Kazimir Veliki mu je bil stric — tudi poljski kralj, se je raztezala njegova oblast od juga proti daljnemu severu. Prej imenovana kraljica Elizabeta, ki je dala napraviti dragoceno rakev za ostanke sv. Simeona, je bila Ludovikova žena. Žal, da njena usoda ni bila srečna. Po kraljevi smrti so jo uporniki odpeljali v dalmatinski Novigrad (severno od Zadra) ter jo v ondotni ječi zadavili (1387). Hrvaško ljudstvo dohaja v obilnem številu, osobito vsako leto v začetku meseca oktobra, v ondotno cerkev, da počasti svetnikove ostanke. Pri tem se spominja tudi kraljice Elizabete, ki je bila kot hči bosanskega bana Kotromanoviča hrvaškega pokolenja.

Tik za cerkvijo je na vzvišenem svetu dobro gojen park, ki uspeva v njem mnogo južnega drevja. Od tu imaš vsaj nekoliko razgleda po mestu. Pozna se, da so izprehajališča z našadi naredili na onem kraju, kjer se je kdaj vzdigovalo mogočno obzidje. Meščani so gotovo veseli, da ne prebivajo več kakor njih predniki v zadehli trdnjavi, temveč se hodijo lahko hladit na zračni prostor, ki se raztega od malega pristanišča daleč tja ob vzhodni strani mesta do stare luke in še naprej proti arzenalu ter do skrajnega severnega konca, kjer je vojaška bolnica. Stare trdnjave te spominja mogočni peterooglati stolp pri palači cesarskega namestništva. Poleg stolpa je lep korintski steber in studenec, ki se izliva v peterih oddelkih; tudi rta, ki jim pravijo „Porta terra ferma“, so ostanek iz davno preteklih časov.

Ustavil sem se v stari luki, kjer je čakalo nekaj ladij, in vprašal, kdaj se bo mogoče peljati proti Reki.

Povedali so, da odhaja parnik „Pola“ drugo jutro ob sedmih. To je bil ravno ugoden čas. Ostal sem torej v Zadru čez noč, ki se je prilegla prav dobro za odpočitek.

56.

V hotélu „Bristol“ se je sešlo zvečer več tujih in domačih gostov, med njimi precej častnikov, kajti Zader ima veliko vojaško posadko. Nekaj se nas je utaborilo na prostem poleg morsklega obrežja, kjer je bilo hladneje. Po mestih se dobi zvečer dovolj zabave, ki skrbe zanjo muzikanti, komedijanti, prestidžitaterji in kakor se že imenuje vsa družba potujočih „umetnikov“, ki hodijo iz kraja v kraj s trebuhom za kruhom. Svet ni zadovoljen samo z jedjo in pijačo, temveč hoče imeti za priboljšek nekoliko duševnega užitka, ki mu prežene skrbi in razjasni glavo vsaj za trenutek. Tudi nam je izkazoval svojo gibičnost telovadec, ki sem ga gledal že popoldne, kako je pod nekimi mostom uganjal razne budalosti ter pobiral denar, ki so mu ga metali mimoidoči od zgoraj doli v nastavljeni lovilnik. Toda besede „budalost“ skoro ne smem rabiti, kajti ako bi komedijant zahteval, da naj ga posnemam, ne spravim za nobeno ceno kaj takega skupaj. Poleg svojih nenavadnih razkazovanj se je odlikoval tudi po obleki, sešiti iz blaga najživahnejših barv, še bolj kričeče pa je bilo to, da je razvrstitev posameznih koščkov kljubovala vsaki simetriji. A ne samo otroci, ampak tudi odrastli so imeli nad harlekinom mnogo zabave. Zvijal se je, kakor da bi bil brez kosti, zamenjaval glavo, roke in noge, da nisi vedel, kaj bi pomenjal ta nestvor, prenašal stole in mize brez vsega napora sempatja itd. Ko mora marsikdo trdo delati, da si zasluži potrebnega, leti takemu človeku denar kar sam od sebe od vseh strani skupaj. Če obišče vsak večer amo

pet gostilnic, ki je v njih veliko občinstva, dobi že lepo vsoto, in ko obere eno mesto, gre v drugo, kjer so novi dohodki. Slednjič pa tako delo ni drugega nego beračenje v lepši obliki. Prosjaku nisem dolžen dati, ker mi ne stori nobene usluge; kar mu podelim, pride iz dobrega srca. A glumaču moram dati, ako gledam njegove predstave, ker je to plača za njegov trud. Toda vsi ljudje na svetu morajo živeti, nekateri se preživljajo lažje, drugi težje; glavna reč je, da si služijo kruh po poštenu poti.

Proti nam pride mlad človek, ki z običajnim vprašanjem, ali je dovoljeno, sede k naši mizi. Rekel je, da je mimogrede slišal nemški pogovor in nas smatra za tujce, ki bi se jim rad pridružil, ker je tudi on tujec. Nismo dobili kdove kako imenitnega tovariša, ker pa najde lepa beseda lepo mesto, smo vrnili tudi mi vljudnost z vljudnostjo. Predstavil se je kot agent neke dunajske trgovine s semeni. Obleka mu je bila črna, kajpada brez graje, lasje po sredi glave počesani, kratke brkice pod nosom lično urejene, jezik dobro namazan, kakor se trgovskemu potniku spodobi, edino nos, ki je čepel na njem leskeč ščipec, ni vzbujal pravega zaupanja. Ubogi židje, da ne morete zatajiti znamenja, ki vam je vtisnjeno na obrazu! Dunajčana, ki vidita v prestolnici ob Dunavu vsak dan dovolj takih ljudi in se prištevata, kar sta mi povedala že naprej, stranki, ki ni židom preveč naklonjena, sta se ravnala po prislovcu, da je človek človeka vreden, ter zato prijazno občevala s prišlecem, pravtako sem se vedel samoumevno tudi jaz. Škoda, ker smo kmalu spoznali brezozirnost, ki je tem ljudem prirojena. Mi trije smo bili zadovoljni z večerjo, ki smo si jo izbrali, žid pa je začel silno zabavljati o slabo pripravljani jedi. Naročivši si rižot s kurjim mesom, je dejal,

da riž ni kuhan in da so oglodane kosti v njem mesto mesa. Pokliče strežnika ter se jezi nad njim in nad tem, kar mu je prinesel, češ, da taka hrana ni za ljudi in da naj mu oskrbi kaj boljšega. Natarak pravi, da njega ne zadene nikaka krivda, ker servira gostom, kar se mu izroči v kuhinji. Tedaj si agent ukaže prinesiti telečje pečenke, pa tudi ta ni bila zanj. Nekoliko časa jo premetuje po krožniku, ker menda ni zadosti pečena in da tudi nima take barve, kakršno bi morala imeti teletina. Potem gre iskat gostilničarja, a ker ga ne najde, reče strežniku, da bi rad govoril z gostilničarjem, in ko ta pride, se začne iznova poprejšnje zabavljanje. Gospodar se ne da pripraviti ob dobro voljo in hladno pripomni, da se je dalo to, kar drugim gostom. Agent zahteva račun, plača oboje ter odide drugam iskat večerje. Za nekaj časa se vrne in pove, da se mu je v sosednji restavraciji dobro postreglo. Sedaj sem spoznal, kako prav je imel tisti železniški izprevodnik, ki je pripomnil o neki priliki, da so agentje najbolj sitni ljudje na svetu. Po zimi jim je v vozu premrzlo ali preveč gorko, kovčegov navlečejo toliko, da natlačijo vse police z njimi, za vsak nedostatek zahtevajo pritožno knjigo, z eno besedo: tako oholega stanu ni zlepa dobiti. In vendar so ravno ti ljudje najponižnejši sluge, seveda le takrat, kadar trkajo s svojimi vzorci na vrata; toda kaj se hoče, poklic, ki ga ima človek, ni brez vpliva na njegov značaj.

Drugi dan smo se okoli šeste ure zjutraj odpravili z novega nabrežja v staro пристanišče. Premeriti se mora na tej poti vsa mestna širjava, ker se nahaja novo nabrežje, kjer smo stanovali, na zapadni, staro пристanišče pa na vzhodni strani Zadra. Korakali smo čez trg dell' Erbe, prišli v stolno ulico (Via del Duomo), zavili v ulico sv. Barbare ter prišli skozi morská vrata

(Porta marina) v luko. Tu se je parnik Pola pripravljajal za odhod. Ta ladja je precej manjša, nego so bile Grof Wurmbrand, Gödöllo in Panonija, ki smo se z njimi vozili od Kotora do Zadra. Tudi se ji pozna na prvi pogled, da ni opravljena tako sijajno, kakor so imenovani salonski parniki hrvaško-ogrske družbe. Akopprav je bilo na ladji „Pola“ vse bolj priprosto, je pa vladalo zato bolj domače življenje, posebno ker smo imeli starega, zgovornega kapitana, ki bom o njem pozneje kaj več povedal.

V začetku smo jadráli v ozkem zalivu, bolj podobnem veliki reki kakor morju, a kmalu pridemo na odprto morskó gladino. Raz njo se vidi v precejšnji daljavi golo gorovje Velebitsko. Pomorščaki so snážíli parnik, kar bi bili lahko storili že poprej, ko ni bilo nikogar v njem. Vodo so zajemali iz morja, jo polivali po tleh in tla obdelávali z metlami. Ladja je potlakana z deskami in skladi med njimi so zamazani s črno smolo, da ne more niti voda niti kaka smet skozi. Ko se je vse posušilo, je izgledalo naše bivališče dokaj prijazneje nego poprej. Tudi vozili smo se hitro ter imeli prvo postajo šele na Lošinju, kjer se pa nismo ustavili poleg obrežja, ampak kakih sto metrov od suhe zemlje. Menda voda ni dovolj globoka, da bi mogle večje ladje v pristanišče. Ob bregu se je izprehajalo nekaj gospode, ki si je mirni otočič, oddaljen od posvetnega šuma, izbrala v odpočitek, ali si prišla iskat zdravja v tukajšnje mило podnebje. Pravijo, da je cesar Avgust, ker se ni mogel zaradi hude bore vojskovati z Liburnijci, bival vso zimo s svojim brodovjem na Lošinju. Odtod je dobil otok ime „Vallis Augusti“.

Brodar je pripeljal na našo ladjo dve dami in dva majhna kosmata psička, ki sta imela špičasta ušesa

in tako košati glavi, da so se jima komaj poznale oči. Nihče ni smel v obližje novih dveh tovarišic, kajti mala dva čuvaja sta se takoj oglasila nad vsakim, kdor bi ne bil stal v primerni daljavi. Marsikdo bi se bil lahko pritožil zaradi kratenja prostosti, toda mirni ljudje znajo potrpeti. Dobro, da nismo imeli snočnjega agenta med seboj, on bi bil gotovo zahteval pritožno knjigo. Starejša, silno suha gospa, je pripovedovala, kakšna draginja je na Lošinju, da stane liter mleka 36 vinarjev. Bila je zaradi nervoznosti štiri tedne na otoku, pa gre ravno taka nazaj, kakor je prišla. Mlajša, približno dvajsetletna gospica rdečih in debelih lic, je bila njena hči, a materi prav nič podobna. Enaki sta si bili samo v tem, da sta obe strastno pušili. Mati je kadila debelejšše smodke, menda kube, hči pa smodčice. Prižigali sta kar ena pri drugi in to pušenje je trajalo skoro brez prenehe vso pot do Reke. Vrh tega je pila mati črno kavo, a ne ene čašice, ampak več čaš. Ni čudo, da je je sama kost in koža; kdor tako visoko ceni nikotin in kofein, ne more biti zdrav. Najbolj zanimivo pri vsej reči pa je, da ji Lošinj ni odvil nervoznosti. Kdo bi se ozdravil, ako ne odpravi vzroka bolezni! Še krepak človek mora polagoma zapasti dvojnemu strupu, ako ga uživa v taki meri, kakor sem videl pri tej ženski. Alkohol, tobak in kava so tako gotovo najhujši provzročitelji živčnih bolezni, kakor gotovo je trikrat ena tri. Tisti, ki nima o tem oziru čistě vesti, naj se odpove z vso odločnostjo omejenim trem sovražnikom človeškega zdravja in videl bo, kako se bo polegla razburjenost ter na njeno mesto stopila zadovoljnost in sreča, ki jo nam daje priprosto, naravno življenje. Cessante causa cessat effectus. Zdravja ni mogoče dobiti drugače, nego na ta način, da se odstrani zapreka, ki je zdravju škodljiva.

Pri Lošinju je krenil parnik najprej na vzhodno stran in zavil potem naravnost proti severu. Oglašala se je bora ter gnala precej močne valove. Naš izkušeni kapitan se za tako malenkost ni zmenil, temveč je rekel, da imamo krasno vreme. Mož, izgledajoč kakor angleški lord, že ni bil daleč od sedemdesetih let; od teh je sedeminštirideset preživel na vodi. Dobro rejeni obraz je bil gladko obrit in samo ob straneh porastel z dolgo belo brado. Obleka mu je bila sivkasta, glava pa pokrita z belo kapitansko čepico. Mnogo jasnih in tudi veliko viharnih dni mu je že poteklo na morju v dolgi dobi njegovega službovanja. Po vnanjem soditi je bil zdrav, le noge so se videle bolj okorne, kar se je najbolj poznalo pri hoji po stopnicah iz pritličja v višje prostore ladje. Mladi kapitani, ki imajo še malo izkušnje, so vedno na krovu, od koder opazujejo smer ladje, naš poveljnik pa se je pogovarjal z nami in šel le takrat na vrh, kadar je moral biti navzoč. Med drugim je pripovedoval o ladjah-jadrnicah in o parnikih približno takole:

„Ko sem se vozil v mlajših letih z jadrnicami, nas je zagánjal veter več dni in noči sempatja, da nismo mogli priti v nobeno zaveetje. Metalo nas je na vse strani in ko smo mislili, da gremo naprej, smo prišli čez dalj časa zopet nazaj na isti kraj. Toda na parniku je drugače, parna sila ne pozna nobenega zadržka. Hudo deluje vihar, a še huje parni kotel. Z jadrnicami počenja nevihta, kar nevihta hoče, s parnikom pa delam jaz, kar jaz hočem. In da govorim resnico, moram pripoznati, da tu nisem drugega nego kočijaž. V spodnjem oddelku imam 350 konj; hlapec, ki poganja konje, je stroj, parnik je voz, jaz pa sem

kočijaž, vladajoč vso vprego in kažoč ji pot, po kateri pridemo tja, kamor smo se namenili.“

Pri tem pripovedovanju se je potapljala Pola v globoke doline in se dvigala iz prepadov zopet na površje valov, ker je pritiskal veter vedno huje. Opoitekali smo se kakor tisti, ki nima nobenega ravnotežja, naš krmar pa se ni zmenil za to malenkost, temveč govoril: „Danes je krasno vreme.“ Popotnik, nevarjen viharne vožnje, je v začetku plašen, misleč, da vsak hip pridrvi val, ki zagrne ladjo in jo potopi v globočini. A to je navadno prazen strah, kajti parniki so dandanes tako popolno narejeni, da se redno ne boje viharjev. Resna nevarnost, ki jih čaka, je le slučaj, ako bi zadela zaradi megle ali vsled kapitanove brezskrbnosti dva parnika skupaj. Vsekako pa te navdaja vihar z resnobnimi mislimi. Premišljeval sem o tej priliki veličanstvo morja in si predstavljal grozna brezdna, ki so pod nami. Na misel so mi prišle bajke o sirenah in o povodnem možu, ki sta izraz skrivnostnih prepadov, ki jih zakriva neizmerni ocean. Kar so gorski vrhovi na zemlji, to so vrhovi pečin, ki štrlijo iz morja. Najvišja sedaj znana gora na svetu je Gavrinsankar, visoka 8840 metrov, toda kaj je to v primeri z morjem! Poprej se je mislilo, da največje globočine ne segajo mnogo čez 8000 metrov. Merilo se je na več krajih in prišlo do sledečih števil: 3260 *m* severno od Azorskih otokov, 3430 *m* ob južnem koncu Afrike, 3670 *m* vzhodno od polotoka Labradorja, 4300 *m* pri otoku Cejlonu, 4800 *m* ob vzhodni strani Madagaskarja, 4840 *m* v obližju Baskiškega zaliva, 4940 *m* vzhodno od mesta Rio de Janeiro, 5200 *m* ob zapadni Avstraliji, 5300 *m* južno od otokov Fidži, 5930 *m* poleg Kalifornije, 6550 *m* severno od mesta Pernambuko, 6700 *m* južno od Aljaske, 8337 *m* pri toku

Haiti, 8365 *m* med Karolinskimi in Marijanskimi otoki, 8513 *m* vzhodno od Japonskega. Lahko si mislimo, kako je presenetilo preiskovavce, ko se je odkrila v novejšem času ob izteku reke Rio de la Plata največja do sedaj znana globočina 14.000 metrov! To bi bilo za kakih pet Triglavov. Pa gotovo tudi ta številka ni najvišja. Vpoštevati moramo, da se je merilo samo na nekaterih krajih in da so ogromni morski prostori še neznani. Kdo ve, kaki prepadi zijajo v njih in kakšne čudovite živali se skrivajo na njihovem dnu! Toda kakor je morje veliko in globoko, vendar se zibljejo na vsej njegovi površini ladje ter plovejo na vse strani, kamor morejo doseči. Mnogo ljudi je našlo v njem svoj grob, kljubu temu se množé brodovi, ki se na njih prepeljujejo popotniki in blago v daljne kraje. Globočina namreč sama na sebi nima za nas nikakega pomena, da bi se je bali, zaradi tega, ker utoneš lahko tudi v dva metra globoki vodi.

Mestece Rab (Arbe) na otoku enakega imena, kjer smo izstopili za pol ure, je žalostna naselbina. Nekaj poslopij kaže, da so bili kdaj tukaj boljši časi, a sedaj ni nobenega življenja več. Ko smo hiteli skozi ozke in precej strme ulice, kjer je bilo tako vroče, kakor da bi se nahajali med razbeljenim zidovjem, nismo srečali nobenega človeka. Vse je bolj podobno pokopališču nego bivališču živih. Z morja izgleda kraj idilično, ko pa prideš vanje, se vidi dolgočasen in skoro popolnoma zapuščen. Svojedobno so imeli Benečani na Rabu važno postojanko, zato opaziš nekaj hiš, ki bi imele prav lično vnanjost, ako bi jih kdo popravil. Mestece si od onih časov, ko je gospodarila v njem kuga, ni moglo več opomoči. Edina znamenitost je osivela cerkev, ki ima svoj početek v 13. stoletju. Ladja je trojna, veliki oltar pa sestoji iz štirih stebrov, ki je

„Ne rečem, da bi ne bili uvideli v novejšem času potrebe temeljite preustroje naše moči glede števila in kakovosti vojnih ladij; želeli je samo, da se preustroja prej ko mogoče dožene. Toda koliko smo zamudili v preteklosti! Evo vzgleda! Naša nova oklopnica „Habsburg“ bi se lahko v boj spustila z vsemi šesterimi oklopnici, kar jih imamo. Ni ji treba drugega, nego da loči oklopnico „Tegetthoff“ od ostalih peterih, ki jih potem bombarduje iz take daljave, da je zastareli topovi unih ladij ne morejo doseči.“

„Saj so vendar poprejšnji admirali Tegetthoff, Pöckh in Sterneck tudi kaj storili za izboljšanje pomorskih zadev,“ pripomni njegov tovariš.

„Da, nekaj so že storili; zasluga, ki jih imajo, jim nihče ne krati. Tegetthoff je bil junak, njegov pogum moramo občudovati; čin, ki ga je izvršil pri Visu, je zarisan v zgodovini, toda zmagoslavnemu vojskovodju je nedostajalo pogleda v bodočnost. Vpeljal je nesrečni kazematni način, t. j. oklopnice, ki stoje v njih topovi za oklepom, ko je bilo dokazano že takrat, da je stolpov način (topovi stoje na vrtečem se stolpu) brez vse primere boljši.“

„Nekateri pa hvalijo kazematnice, ker se lažje oskrbe z večjim številom topov, nego oklopnice s stolpi,“ odvrne drugi.

„Res, a vpoštevati se mora, da imajo kazematnice prešibke oklepe, in vrh tega so zaradi svoje velikosti preveč izpostavljene sovražnim kroglam. Oklopnice s stolpi so pa zaradi močnejših sten in tudi zato bolj varne, ker se vidi samo nizki krov s stolpi iz morja, vse drugo je pod vodo.“

Uvidel sem, da govori strokovnjak, žal, da nisem imel časti, seznaniti se z njim.

„Čudno je na vsak način,“ nadaljuje svoje pomisleke, „da je admiral Tegetthoff še potem, ko so delali Rusi in Angleži bojne ladje s štirinajst palcev debelim oklepom, ostal še pri svojih slabih kazematnicah, ki so imele samo šest do devet palcev debele oklepe. Tudi njegov naslednik Pöckh se je držal starega, akoprav so delale druge države že oklepe nad dvajset palcev močne. Sterneck je začel računati z napredkom ter dal graditi ladje s stolpi, ki so bile rabne v lepem vremenu, toda v viharju niso prestale izkušnje. Ni čudo, da jih še Španci niso hoteli kupiti, ki so bili v vojski z Zedinjenimi državami zaradi otoka Kube tako zelo potrebni brodovja.“

Še več drugega, česar si nisem zapomnil, je pripovedoval o naši mornarici. Naglašal pa je, da se obrača sedaj na bolje.

58.

V bliščobi popoldanskega solnca, ki je stalo že precej nizko nad Učko (1396 m), smo pluli proti Reki. Ob vznožju imenovane gore se vidijo Lovran, Ika, Opatija in Volosko, ob skrajnem koncu zaliva pa stoji na vzvišenem svetu stari Kastav. Okna palač se leskečejo v solnčnih žarkih, ko se bližamo zadnji obmorski postojanki, Reki, kjer bo dovršena dolga vožnja po Adriji. Parnik nas kmalu privede v lukco, kjer je čakalo v izobilju postrežkov na našo prtljago. Poslovili smo se od prijaznega kapitana in stopili na suho.

„Sedaj smo zopet med ljudmi,“ je rekel dunajski trgovec, ko smo prišli na veliki Adamovičev trg, kjer vlada skoro velikomestno življenje. Da bi se izrazil še jasneje, dostavi poprejšnjemu izreku: „Sedaj sem zopet človek.“

Meni te besede niso bile všeč. Čudno se mi je zdelo, da trdi kaj takega, ker se nam je na vsem potu, izvzemši v Solinu, godilo prav dobro. Bržkone se je spominjal onega neprijetnega dogodka, ko nas je trdosrčni voznik postavil v noči na sredo ceste, da smo morali iti peš v Spljet. Poleg tega je izgovarjalo Dunajčana tudi to, ker je navajen v cesarski prestolnici vsakega komforta, ki ga je sedaj pogrešal nekaj časa. Dalmatinski kraji so namreč še vedno pastorki, nekako odločeni, da se prezirajo. Sarajevo imamo n. pr. šele od leta 1878., pa je v teh letih tako napredovalo, kakor nobeno mesto Dalmacije, akoprav je poslednja že davno avstrijska kraljevina. Ne bomo preiskovali, kje se nahaja zadržek, ki brani krasnim morskim pokrajinam nakvišku. Zadostuje naj opazka, da ima tujec vtisk, kakor bi ležala na Dalmaciji neka mōra, kakor bi jo tlačil zli duh, zadržujoč jo v napredku. Zato je moj dunajski tovariš takoj pri prihodu na Reko čutil velik razloček med njo in med Zadrom ali Spljetom ali Dubrovnikom. Seveda bi mu zaradi tega ne trebalo reči, da je prišel šele sedaj med ljudi. So mar v ogrskem pristanišču boljši ljudje nego drugod? Jaz se polotim najprej natarjev, da jih pokažem v pravi luči. Nikjer nas niso uslužbenci tega poklica tako pritiskali kakor na Reki. Na našo opazko, da je silno drago, smo dobili odgovor, da zato, ker naklada ogrska uprava visok davek na vse, kar se v mesto pripelje, a mislili smo si: Kolikor uvoznina ni previsoka, jo povišujejo natarji sami nasproti tujcu, domačinov seveda ne upajo opehariti, ker so jim cene znane. Pa tudi to še ni dovolj. Dobil sem v neki gostilni ofrankanega strežnika, ki mi je v računu zapisal nekaj več, kakor je iznesla prava vsota. Dokazavši mu pomoto, pripomnin, da rad dam desetico napitnine, slepariti se pa ne pustim. Odvrnil je, da se vsak lahko

zmoti, toda on se je bržkone zmotil zato, ker je mislil, da ne bom pogledal, so li na spisanem računu postavki prav sešteti ali ne. Da bi se kolikor mogoče opral, navede v svoje opravičenje še to, da se tako majhna vsota ne more vpoštevati in je vseeno, ali jo ima on ali jo imam jaz.

Pripoznati moram, da se mi Reka ni posebno prikupila. Hruma, kakršen je v ondotnem precej velikem pristanišču, in ropota, ki se razlega v sosednjih ulicah, sem se kmalu naveličal. Vrh vsega diši mesto zelo po Mažarih in se ne imenuje zaman „največja ogrska luka“. Ako sem prav poučen, Ogri sploh nimajo nobene druge morske luke, torej verjame vsak lahko, da se ta po pravici zove „največja“. Tudi imena ulic in trgov (Andrassy, Deak, Zichy, Ūrmeny) kažejo, katera narodnost prevladuje v hrvaškem mestu. Nekdaj so Reko posedovali oglejski očaki, potem je bila v oblasti goriških grofov itd., sedaj čuje na povelje iz Budapešte. Ogri so vedeli ceniti njeno lego in njen pomen, zato so zastavili vse sile, da so naredili iz nje, kar je. Vsled živahne kupčije in obrtnije se je razvila v mesto, broječe s predkrajci vred menda že blizu 40 tisoč prebivavcev. Videl sem prav mnogo onih, ki kažejo s svojo krepko izraženo vnanjostjo rod, iz katerega so izšli. Četudi niso tako konservativni kakor njihovi bratje v Galiciji, ki nosijo, zvesti običajem svojih očetov, kaftan in se prevezujejo z vrvico, vendar jih spoznaš takoj, da pripadajo Izraelu. Marsikdo jih gleda po strani, pa kakor je že preziran in celo zaničevan ta po vsem svetu razkropljeni narod, je kljubu temu velemoč, ki ima v rokah zlato in papir, t. j. denar in tisk.

Akoprav neprijatelj mestnemu življenju, to se pravi, da bi moral stalno bivati v mestu, sem se mudil na Reki skoro dvakrat štiriindvajset ur, a ne z namenom, da

bi ogledoval znamenitosti, ki jih ondi ni, temveč da se odpočijem od truda dokončanega potovanja. In tako sem postopal brezskrbno semtertja. Zdelo se mi je pravzaprav dolgočasno, zato nisem blagroval ljudi, ki morajo živeti v tem nemiru, oblačiti se po modi, delati poklone brez odkritosrčnega prijateljstva, podajati si roke in posedati po kavarnah. Za tako življenje nisem ustvarjen ter se vsled tega brez primere bolje počutim med priprostim ljudstvom.

Največ zabave je bilo na morskem obrežju. Že pregledovanje ladij, ki stoje v pristanišču: parnikov, jadrnic in manjših čolnov, napeljuje človeka k raznemu premišljevanju. Med brodovjem je bil zasidran transoceanski parnik, pravcat kolos, kdove koliko metrov dolg in širok, velikan, ki bi v njem lahko prebivala cela vas z vso živino in drugim blagom. To mora pokati ob času nevihte in kak grozovit polom bi nastal v slučaju potopa! Izvedel sem od pomorščakov, ki so bili na njegovem krovu, da je parnik angleška lastnina, da so pripluli z njim iz Liverpoola, da odrinejo od tu čez par dni, se peljejo skozi prekop Suez in čez Rdeče morje v Vzhodno Indijo ter se ustavijo v Bombayu. Na povratku obišejo južno Afriko, od koder se vrnejo nazaj na Angleško. No, kdor naredi tako pot, ve kaj pripovedovati.

Šel sem naprej ob pristanišču, kjer je bila cela vrsta ladij, naloženih s sodi. Tudi na obrežju jih je bilo navaljenih toliko, da je bila skoro zaprta pot z njimi. Na vprašanje, odkod vse to pride, so mi rekli, da iz Dalmacije. Od tu prepeljujejo sode na kolodvor, toda ne s konji, ampak po železnici, ki je nalašč napeljana do pristanišča. Kje neki dobivajo velikansko množino vina? Res, da se pridela v Dalmaciji mnogo do e in močne kapljice, ki ima blizu 13 odstotkov alkohola,

toda če gredo taki transporti dan na dan, bi človek kmalu dvomil, jeli vino res dozorelo na trti, ali je bilo narejeno v tovarni. In kako to, da se v luki dobi na debelo po dvanajst ali štirinajst krajcarjev liter, v reških gostiščih pa stane merica, držeča eno desetinko, sedem krajcarjev, en liter torej desetkrat toliko! Razloček je prevelik, da bi se ne moglo sklepati na izvanredni dobiček. Ako je pa vino ponarejeno, kar ni neverjetna stvar, je dobiček toliko večji. Vinogradnik ima dosti dela in stroškov, preden je vino v sodu in na mizi, kljubu temu je pristno vino primeroma dober kup. Kako po ceni (seveda samo za producenta) mora biti šele ponarejeno, ki ni treba zanj druge priprave kakor vode, nekaj sladkorja ter snovi, ki izpreminjajo vodo v vino, in pijača je gotova!

V bližini pristanišča je bilo nekaj platnenih streh; pod njimi so prodajali starinarji svojo robo, ki je prišla gotovo iz vseh vetrov skupaj. Lepa so okna sijajnih izložb, zavarovana z velikanskim steklom, ki je za njim nakopičenih toliko leskečih stvari, da ne veš, kam bi prej pogledal. Pred razstavljenimi novostmi je zbranih vedno nekaj ljudi, ki premišlujejo, kaj bi kupili zase ali v spomin svojim prijateljem. Ko odidejo prvi, prihajajo drugi in vsak se pomudi nekaj časa, da vidi kaj lepega. To traja ves dan in tudi še zvečer, ko je izložba krasno razsvetljena. Pred starinarji pa ni bilo nikogar, ki bi ogledoval njihovo razstavo. Kdor je kako stvar kupil, je prišel hitro in zopet hitro odšel, kakor bi se bal, da ga kdo ne vidi. Sam sem stal v obližju in ugibal zgodovino predmetov, ki so tu na prodaj. Vsak starinarski trg je muzej in vsak prodajavec starin je kustos svoje zanimive zbirke, brez primere bolj poučne mimo še tako lepe prodajalne na največjem mestnem trgu ali v najbolj obljudeni ulici. Stari in več-

krat še dobro ohranjeni ostanki so bili nekdanj v višji časti kot sedaj. Kje so njihov bivši posestniki? Morebiti živijo v revščini; nekateri pa so pomrli, in ker ni mogoče na uni svet ničesa vzeti s seboj, so podedovali njih zapuščino nehvaležni sorodniki, ali pa je bila na javni dražbi prodana tistemu, ki je največ ponudil zanj. Večina pride starinarjem v roke, ki so navzoči pri vsaki licitaciji, dobro vedoč, da se dobi tukaj marsikaj po slepi ceni. Rajnki je imel vse skupaj, varoval svojo lastnino, jo urejeval ter izkušal še kaj pridobiti, misleč, da s časom vse prav pride. In res je prav prišlo, toda ne njemu. Last enega se je razdelila med več drugih, ki so bili v poslednji volji umrlega določeni kot dediči, ali so dobili to pravico „ab intestato“. Kratko: Nekaj je ostalo tukaj, nekaj tam in marsikaj je kupil tudi starinar. Kar je bilo umazanega, je osnažil, kar raztrganega, zakrpal, da ima v izložbi precej lepše lice in obeta precej dobička. Glej, kakšna mnogovrstnost! Knjige za slovstvenika, oljnate slike in kipi za umetnika, sobna oprava za meščana, obleka za reveža. Svoječasno je bilo novo, v posesti bogatina, hranjeno v palači, in sedaj? Mutatus est color optimus. Da, zanimiva je ta zbirka in poučna, toda silno otožna.

59.

Med javnimi zgradbami je znamenita zaradi svoje zidave cerkev sv. Vida, sezidana v podobi rotunde po vzorcu svetišča S. Maria della Salute v Benetkah. Najbolj ugodno lego pa ima pravoslavna cerkev v obljudenem mestnem oddelku poleg pristanišča. Odlikuje se po visokem stolpu, ki se vidi posebr lepo od morske strani. Slučajno se je obhajalo tisto jutro, ko sem šel mimo, slovesno opravilo v omenjeni hiši

božji. Prostor pred velikim oltarjem je bil zagrnjen in mlad duhovnik, opravljajoč službo božjo, je prišel nekaterikrat skozi stranska vrata med ljudstvo ter odšel pri srednjih vratih zopet nazaj k oltarju. Imel je dolgo, črno obleko in ravno tako brado, ki ga je delala jako častitljivega. Potem je nastopila neka gospica in pela v sredi cerkve iz ondi pripravljene obredne knjige, kar se čudno vidi, osobito ako se vpošteva izrek svetega Pavla: „Mulier taceat in ecclesia.“ Sploh je bilo veliko petja, kajenja in raznih ceremonij, ki dajejo bogoslužju dramatičen značaj. Po sklepu so hodili navzoči poljubovat izpostavljeno podobo nekega svetnika in se vedli prav dostojno.

Od tu smo šli z Dunajčanoma na Trsat, slavno znano romarsko svetišče, stoječe visoko nad Reko. Šli smo čez most, ki teče pod njim Rečina. Na njenem levem bregu je Sušak, od koder se začne hoja na hrib. Kdor ima dovolj časa, gre lahko po široki, zložno izpeljani cesti navzgor; mi smo si izbrali bližnjico, ki vodi po 464 stopnicah na vrh. Ob straneh stopnic je sedel tuintam kak prosjak, kakor je navada po božjih potih. Postali smo pri slepem možu, ki je pel Marijino pesem in jo spremljal z obrabljenimi strunami svojih gosli. Melodija se je lahko zapomnila, ker so bili v njej samo glasovi gagf. Glas suhega možička je bil popolnoma potr, ravno tako tudi njegov stari inštrument, ki ni imel zaradi razpok nobenega odmeva več. Oba, revež in glasba, sta bila vredna milovanja in zato nismo mogli iti mimo, da bi ne bili dali majhnega daru ubogemu goslarju. Pri romarskih cerkvah se dobi dosti takih, ki jim pravimo „Praesta, quaesumus“. Nekateri molijo na ves glas, da bi jih ne prezrli mimoidoči, toda ni verjetno, da bi njih molitev segala do nebes. Berač, ki si je izvolil prostovoljno ali neprostovoljno

prosjaštvo za svoj poklic, je tak kakor vsak drug človek, ki si išče zaslužka na ta ali oni način. Ljudje gredo navadno le za lastno koristjo in zato si izbirajo za svoj posel kraje, kjer se jim obetajo večji dohodki. Nič drugače berač. On dobro ve, da so romarji darežljivi, ker si z miloščino naklanjajo usmiljenje božje, zato ga najdemo na daljnih božjih potih in po visokih gorah, kjer se shaja množica vernikov v ondotni cerkvi. Tukaj sedi pri potu, vpije od daleč, iztega roke in kaže, ako ima še kako telesno hibo, tudi to, da bi vzbudil toliko bolj gotovo usmiljenje. Dosti je potrebnih režejev, a ne manjka se nevrednih, ki zapravljajo izprošeni denar. Toda kdo bi to preiskoval! Ako daš iz dobrega srca, si storil dobro delo, naj ga je deležen potreben ali nepotreben prosjak.

Ko smo prišli na vrh, se nam je odprl diven pogled proti morju, ki je bilo popolnoma mirno ter se lesketalo v žarkih goreče krogle na jasnem nebu. Na površju je plavalo nekaj jadrnic, v bližini pristanišča se gibalo več čolnov, daleč naprej pa so se opazili obrisi Krka, Čreza in istrskega obrežja, da je vodna množina prej podobna velikemu jezeru nego morju.

Pred cerkvijo je velik, raven prostor, deloma obsajen z drevjem. Nekaj sitnih žensk, ki so imele tukaj izlogo „odpuškov“, nas je vabilo k sebi, da bi kupili podobice, svetinj, razglednic itd. Simetrični portal, ki se vzdiguje nad njim zvonik, ima trojen vhod in nad njim petero oken, toda ko stopiš v notranjščino, uvidiš, da stavba ni tako simetrična, kakor izgleda od zunaj. Poleg glavne ladje se nahaja samo ladja na levi (evangeljski) strani, nedostaja pa desne (listne) ladje, da oko takoj opazi to nepravilnost. Hišo božjo sta dala sezidati grofa Nikolaj in Martin Frangipani v 15. vek. na onem kraju, kjer je — kakor pripoveduje legenda —

stala Marijina hišica. Milostno podobo Marijino, ki se časti v velikem oltarju, je poslal na prošnjo Frankopanov papež Urban V. iz Rima leta 1367. Urban je imel sicer svojo stolico v Avignonu, vendar je bival nekaj časa v Rimu, od koder se je vrnil zopet v takozvano „babilonsko sužnost“ v Avignon. Kroni, ki venčata Marijino in Zveličarjevo glavo, sta dar vatikanskih kanonikov iz leta 1709., srebrne svečnike pa je podaril cesar Leopold I. Svetišče, mnogo ožje nego glavna ladja, je zavarovano z visoko železno ograjo. Ob spodnjem koncu cerkve visi po stenah mnogo slik, predstavljajočih vihar na morju. Zabeležena so imena onih, ki so podobe darovali v zahvalo za rešitev iz smrtne nevarnosti. Med njimi je ladja Weyprechtovega potovanja na severni pol. Oglelovavcu se zdi, da je prišel v kako razstavo, ko hodi od slike do slike ter vidi, na koliko raznih načinov so izražene stiske ladij ob nevihti. Oskrbništvo božje poti je izročeno frančiškanom, ki so imeli do leta 1785. svoje grobišče pod stranskim oltarjem sv. Antona Padovana, kjer se čita v tlaku napis: „Domus fratrum usque ad tubam novissimam. Imperante Josepho II. A. S. 1785.“

Ne daleč od cerkve je grad Trsat, čigar zidovje kaže, da je bila tukaj dobro utrjena postojanka, lastnina grofov Frankopanov. V deloma ohranjenem notranjem prostoru se nahaja mrtvaška kapela, ki pod njo stražita dva bronasta baziliska, delo dunajskega kiparja Fernkorna. Tu počivajo trupla grofovske obitelji Nugent, med njimi maršal Nugent († 1862) in njegova soproga, vojvodinja Riario Sforza. Pred kapelo stoji mramornat steber z orlom in s francoskim napisom. Pomnik ima važen zgodovinski pomen. Postavila ga je Italija Napoleonu Bonaparte na bojišču pri vasi Marengo, v bližini mesta Alessandria. (V bitvi pri Marengo sta Napole-

onova generala Desaix in Marmont dne 14. junija 1800. premagala Avstrijce, ki jim je načeloval poveljnik Melas.) Ako stopiš na mogočni stolp trsatskega gradu, se ti nudi obširen razgled. Na eni strani imaš pod seboj skalnato sotesko, skozi katero teče Rečina, na drugi strani pa se odpira očem prostrano morje.

Poslovivši se od Trsata, smo se vrnili po onih stopnicah navzdol, ki smo prišli po njih na vrh hriba. Sedaj se ni bilo treba odpočivati kakor poprej in zato smo dospeli kmalu nazaj v mestno vrvenje. Pot nas pripelje do tržnih lop, ki stoje ena za drugo blizu nabrežja. Lope so tri in imajo podobo velikanskih dvoran, sestojecih iz kamnja, železa in stekla. V svetlih, visokih prostorih so razvrščene prodajalnice, kjer dobivajo gospodinje vseh mogočih živil za vsakdanjo potrebo. Meni je posebno dopadala zadnja lopa, odločena za ribiče. Tukaj imaš vsaj majhen pojem o živalih, ki prebivajo v slani vodi. Poleg domačih so imeli razstavljen svojo blago tudi tuji ribiči, osobito oni iz okolice Chioggia, italijanski podaniki, prebivajoči ob izlivu reke Adige v Jadransko morje (južno od Benetek). Ne vem, po kateri postavi smejo inozemci ribariti po naših vodah, in kar je še več, prodajati svoj plen v avstrijskih mestih. Neko pravico morajo že imeti; da jih domačini gledajo po strani, ker jim odjedajo kruh, ni treba omenjati. Pri vsaki vrsti rib je označeno na tablici, koliko stane kilo. Najnižja cena, ki sem jo čital, je 28, najvišja 80 krajcarjev. Revnejši ljudje, ki se jim je poznalo po slabi obleki, da se jim ne godi dobro, so dobivali ribice najslabše kakovosti tudi za groš ali za desetico, pa mislim, da jim diše ravno tako dobro ali še bolje kakor bogatinom najdražje. Nekatero ribe so zelo velike; za razkosavanje ne zadostuje nož, treba je sekive, da so prodajavci bolj podobni mesarjem nego ribičem.

Nekaj izmed rib je bilo okroglih ploščnatih eksemplarov, pa ne morem povedati imena. Ravno tako nenavadni so rožnatordeči raki, ki so baje posebno okusni. Italijani jim pravijo „scampo“, latinski izraz je „Nephrops Norvegiensis“. Nahajajo se samo v zalivu reške okolice in pa, kakor pove ime, v morju ob daljnem Norveškem.

Javni napisi, ki se čitajo na hišah, kažejo, da je Reka skoro popolnoma zasedena z Ogri. Menda so vsi uradi s šolami vred v njih rokah. Za vladanja Marije Terezije je pripadalo mesto Hrvaški, toda pozneje je prišlo v ogrsko oblast. Leta 1849. se je vsled prizadevanja bana Jelačića združilo z Zagrebom, a tudi to združenje ni imelo trajnega obstanka. Sedaj se smatra Reka kot izločeni in samostojni del ogrske krone (separatum, sacrae regni coronae adnexum corpus). Na ulicah sem srečal dosti mladih honvedskih častnikov, ki so bili jako fino napravljeni. Suknja, prepeta z zlatimi našitki; hlače, snežnobeke in gladko zlikane; na rokah pisane manšete z leskečimi zapestnicami, na prstih biseri. Njihov ponosni nastop je porok, da bodo ravno tako samozavestno korakali tudi proti sovražniku, ako pride do resničnega spopada.

60.

„Plaudite amici, comoedia finita!“
Iskal sem pripravnih besedi, ki bi jih postavil na čelo sklepne točke, in nisem mogel dobiti boljših. Naveličal se je čitatelj, ako je bil toliko potrpežljiv, da me je spremljal do konca; naveličal se je pa tudi pisar, čeprav se je prijetno zabaval s tem, kar je izvlekel iz zaprašene popotne malhe in razobesil v javnost. Vsega mora biti konec, zato je čas, da se podvizam proti domu. Počitnice so šle h kraju in z njimi enakomerno tudi denar. Ne rečem, da bi ne bil imel še za nekaj

dni preostalega, akoprav se je blagajna zelo izpraznila. Ko greš na potovanje, določiš stroške do gotovega zneska na dan, toda skupna vsota ti pokaže, da si izdal mnogo več, nego si postavil v proračun. Dobro je imeti poleg potrebne redne zaloge še izvanredno, ki bi se rabila, ako bi se pojavile neprevidene potrebe. Dispozicijski zaklad se ne prilega samo državam, temveč tudi posameznikom. Najbolje je, zašiti ga v spodnjo obleko, ker bi ga ondi še ropar težko dobil. Ta skrita rezerva je tvoja posebna tolažba na potu. Lahko se ti primeri, da prideš ob vse. Kam bi se obrnil? Pozna le nihče in zato ti ne bo nihče posodil. Na samo prošnjo se težko kaj dobi, brez kredita ni zaupanja. Rekli bi ti: Verjamemo, da si pošten človek, toda ker je na svetu toliko sleparjev, se ni zanesti na nikogar. Kako dobro ti pride v tej zadregi vsota, ki si jo shranil za najhujšo silo. Sploh ni dobro imeti vsega denarja v enem kraju. Drobiž spravi kar v žep, da imaš mali denar takoj pri rokah, ker moraš vedno plačevati malenkosti. Če vidijo ljudje pri tebi samo drobiž, si lahko mislijo, da nisi premožen. Mnogo bolje je, da te imajo v tujini za navadnega, neimovitega človeka, nego da bi te smatrali za bogatega. Večji denar, recimo zlato, srebro ali papir, naj je spravljen v denarnici, ki jo imej v notranji obleki. Denarnice pa ne odpiraj nikdar vpričo ljudi, kajti lahko se primeri, da opazi njeno vsebino tak, ki je v denarni zadregi. V njegovem srcu se lahko vzbudi izkušnja, ki ga dovede do hudodelstva. Takih vzgledov je dovolj na svetu.

Ko smo se odpeljali z Reke, smo dobili zopet žida v voz. Parkrat sem že govoril o tem narodu; da govorim zopet o njem, krivi so židje sami, ker se jim ni mogoče izogniti. Navalil je tri velike kovčege med nas, da se je bilo treba stisniti skupaj. Potem vpraša

čisto po nepotrebem, od kod smo. Izvedevši, da sem jaz Kranjec, una dva pa z Dunaja, pripomni, da je tudi on Dunajčan.

„Odkod?“ se oglasi trgovec, moj popotni tovariš, z zateglim poudarkom, kakor bi ne hotel verjeti, da govori žid resnico.

„Z Dunaja,“ pove žid še enkrat.

„Vi ste toliko Dunajčan, kakor jaz Eskimo ali Laponec.“

„In zakaj dvomite, da bi ne bil?“ vpraša žid glasneje ter pogleda svojega nasprotnika po strani z ne baš prijaznim očesom.

„Zato, ker vem, da niste. Jaz sem Dunajčan, Vi pa ne.“

„Nimam časti, da bi Vas poznal, in mislim, da me tudi Vi ne poznate. Kako mi morete torej očitati, da ni res, kar govorim?“

„Na Dunaju govorimo drugačo nemščino, kakor je Vaša.“

„To se pravi, rojen nisem na Dunaju, toda stanujem že več let tam in imam ondi tudi domovinsko pravico,“ pripomni žid nekoliko mirneje.

„A — tako je stvar, sedaj se razumemo. Iz tega sledi, da je opravičen moj pomislek. Sicer pa brez zamere. Glavna reč je, da smo pošteni ljudje.“

Bati se je bilo, da bi ne prišlo iz malenkosti do burne debate, ki se je pa vendar srečno odvrnila. Žid je postal potem še bolj zgovoren ter pripovedoval o svojem potovanju po Dalmaciji. On seveda ni potoval zato, da bi kaj videl, temveč v „službeni“ zadevi. Ta zadeva je bila vinska kupčija. Rekel je, da kolikor pozna vinsko kakovost v Dalmaciji, mora dati prednost mestecu Olmisu (Almissa), jugovzhodno od Spljeta. Ondotni muškatelec nima brez povoda imena „Rosa

d' Almissa“. Bil je tam, se osebno prepričal o lastnosti vina in ga nakupil več sodov. Menda je mislil, da dobi že od nas naročil, a povedal je vse eno, da naj se v slučaju, ako bi potrebovali pristne in res izvrstne kapljice, obrnemo na tamošnji frančiškanski samostan.

Železnica se vzpenja od Reke navzgor ter pride polagoma na visoko stališče, raz katero se vidi morje v znatni nižavi. Dospeli smo v Kastavščino, t. j. v okolico mesta Kastava, stoječega v svojem narodnem ponosu na visokem porobku.

Ko sem pred nekaterimi leti (bilo je 1899.) obiskal Kastav, ki je še dandanes obdan z zidovjem, sem vprašal nekega meščana, zakaj da ne pozidajo ondotne porušene cerkve. Odgovoril mi je, da je župnijska dovolj velika. Vendar bi bil rad izvedel kaj več o usodi ogromne podrtije, kajti zgradba je bila zasnovana na podlagi velikega načrta. Ohranjen je visoki prezbitarij in petero kapel na evangeljski strani, listna stran pa je v razvalinah. Tedaj mi pove zgodovino te groblje. Cerkev so hoteli sezidati tako lepo in prostorno, da bi prekosila ono sv. Vida na Reki. Vse je hodilo na tlako in med tlačani je morala nositi tudi neka revna vdova pesek celo od morja, doma pa njeni otroci niso imeli kaj jesti. Žena se zakolne, da naj se cerkev poprej razruši, preden bo dodelana, in zgodilo se je po njeni želji. Ni treba dostavljati, da si ljudstvo, ki mu ni znan pravi vzrok, razlaga s pravljico, kdo da je zakrivil podrtijo.

Vlak nas je prestavil s tužne Istre na domača kranjska tla. Na postaji „Trnovo-Ilirska Bistrica“ pride k nam izprevodnik in vprašuje, je li kdo našel zlato verižico, ki jo je izgubila gospa, ki se je peljala od Reke do postaje Opatije v našem vozu. Pogrešila jo je na omenjeni postaji in brzojavila za nami, da naj se vse

preišče v vozu, ker je verižica vredna sto goldinarjev. Izprevodnik pregleda vestno po vseh kotih, toda nikjer ni izgubljene stvari. Ni manjkalo dosti, da bi ne bil začel tudi nam štirim: obema Dunajčanoma, židu in meni pretipavati žepov, češ, vzeti je ni mogel nihče dami z vrata, pobral bi jo bil pa lahko, ako je padla na tla. A ni prišlo do te skrajnosti, in če bi bilo prišlo, bi ne ostalo brez odločnega protesta. Ko pripomni eden izmed tovarišev, da je imela dotičnica pri svojem izstopu še verižico na vratu, so brzojavili nazaj, da naj jo iščejo na ondotnem kolodvoru. Nauk: Ne razkazuj zlatnine po svetu!

V Št. Petru, ob navzkrižju železnice Trst-Reka-Dunaj je velik kolodvor. Tu smo dobili brzovlak, ki nas je nekoliko pred polnočjo pripeljal v Ljubljano. Ločil sem se od Dunajčanov kakor od najboljših znancev. Zahvaljevali smo se drug drugemu za medsebojno podporo in družbo, ki sta delali potovanje toliko prijetnejše. Od daljnega Cetinja do središča Kranjske zvesti tovariši in zaupni prijatelji smo si stisnili krepko roke v zadnji pozdrav. Srečna na vseh Vajinih potih! Zadnje jutro me je vzbudilo v Ljubljani.

Opoldne sem se odpeljal na Gorenjsko. Bezgove jagode so postale tačas črne in tudi lastovk nisem dobil več. Odletele so na jug, ko sem se vračal jaz na sever. Kje smo se srečali — kdo ve?

